

oikos

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.37>

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

oikos

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2024 Nr. 1 (37)

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Dalia KUIZINIENĖ, vyriausioji redaktorė

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Kristīne BEĶERE

(Latvijos mokslų akademija)

Ingrida DAČIOLIENĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Halina BERESNEVIČIŪTĖ-NOSÁLOVÁ

(Masaryko universitetas, Brno, Čekija)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Beata KALĘBA

(Krokvos Jogailaičių universitetas, Lenkija)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Sietlas, JAV)

Vėjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Violetta PARUTIS

(Esekso universitetas, Jungtinė Karalystė)

Juozas SKIRIUS

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Žurnalo leidybą remia Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų sklaidos 2016–2024 m. programą (projekto Nr. S-LIP-22-48).

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2024 /
Vytautas Magnus University, Lithuania, 2024
© Lietuvių išeivijos institutas, 2024 /
VMU Lithuanian Emigration Institute, 2024

TURINYS

CONTENTS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Dainius GENYS, Giedrius JANAUSKAS	Pilietinio mentaliteto dinamika Lietuvių diasporoje: tarp veiklumo ir emocionalumo 7 The Dynamics of Civic Mentality in the Lithuanian Diaspora: Between Activity and Emotionality 23
--------------------------------------	--

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Juozas SKIRIUS	JAV lietuvių delegacijų San Fransisko konferencijoje veikla 1945 m. balandžio–gegužės mėnesiais 25 Activities of the Lithuanian-American delegations at the San Francisco Conference on April–May, 1945 . 41
Rūta PŪRAITĖ	Diplomato Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) svarbesnės veiklos kryptys Vašingtone 1987–1993 m. 43 Diplomat Stasys Lozoraitis's (Jr.) Major Activities in Washington (1987–1993). 62
Akvilė KAŠIUBAITĖ	Bagdonių sentikių bendruomenė Lietuvoje ir Altajaus krašte XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje 63 Old Believers of the Bagdonys Community in Lithuania and the Altai Region in the 2nd Half of the 19th – 1st Half of the 20th Century. 75
Eduardas REMECAS	JAV lietuviškų organizacijų ženkleliai: laisvamaniai, tautininkai, liberalai, socialistai ir komunistai (XX a. pirmoji pusė) 77 Badges of Lithuanian-American Organizations: Freethinkers, Nationalists, Liberals, Socialists and Communists (First Half of the 20th Century) 97
Gerda PILIPAITYTĖ	Trauma išeivio dramoje: Algirdo Landsbergio „Penki stulpai turgaus aikštėje“ ir Rafaelio Alberti'io „Karo naktis Prado muziejuje“ 99 Trauma in the Drama of an Expatriate: Algirdas Landsbergis's "Five Pillars in the Market Square" and Rafael Alberti's "Night of War at the Prado Museum" 114

Agnė CESIULĖ	Gražina Būgaitė. Neprasiskleidusio potencialo nyksmas emigracijoje. 115 Gražina Būgaitė. The Disappearance of Untapped Potential in Emigration. 131
Ineta PULKAUNINKĖ	(Ne)traumuotos tapatybės formavimosi pėdsakais: diasporos literatūros kūrėjų kartų refleksija remiantis Jacques'o Lacano teorijomis. 133 Traces of (Un)Traumatised Identity Formation: Reflection on Generations of Diasporic Writers Based on Jacques Lacan's Theories. 145
IŠ ARCHYVŲ FROM ARCHIVES	
Daiva DAPKUTĖ	„Reikia perduoti švyturį“: Vytauto Kavolio ir Algirdo Juliaus Greimo 1990-ųjų „dialogas“ 147
RECENZIJA BOOK REVIEW	
Laimutė ADOMAVIČIENĖ	„Jokios sienos negali atskirti mūsų sielų“ 159
KRONIKA EVENTS	 165
APIE AUTORIUS ABOUT THE AUTHORS	 191
REIKALAVIMAI STRAIPSNIAMS	 193
SUBMISSION GUIDELINES	 197

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Dainius GENYS, Giedrius JANAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Pilietinio mentaliteto dinamika Lietuvių diasporoje: tarp veiklumo ir emocionalumo

Santrauka. Straipsnyje siekiama susieti pilietinio dalyvavimo formas ir platesnes politines nuostatas su migrantų klasteriais, suformuotais remiantis socialinėmis ir ekonominėmis savybėmis, tipologizuoti pilietinio mentaliteto požymius (būdingus kiekvienam klasteriui) ir jų skirtumus. Straipsnyje pristatomos ir aptariamos pilietinio mentaliteto dimensijos, atsižvelgiant į skaudžiausius ir problemiškus sovietinio palikimo aspektus. Tyrimas grindžiamas lietuvių, emigravusių į įvairias Europos šalis, kiekybine apklausa, remiantis socioekonominio statuso samprata buvo atliekama klasterinė analizė ir gauti trys klasteriai, kurie naudojami tolesnėje analizėje. Rezultatai parodė, kad klasterių atstovų pilietinis mentalitetas, nagrinėjant subjektyvias patirtis, skiriasi ir priklauso nuo jų pilietinių nuostatų. Viena vertus, nepasitikėjimas vieni kitais ir institucijomis neskatina asmeninio dalyvavimo, kita vertus, savos atsakomybės nesuvokimas ir (ar) ignoravimas perkelia atsakomybę už viešojo gėrio kūrimą ant valdžios pečių ir taip formuoja emocionalias reakcijas į savos valstybės veiksmus.

Raktažodžiai: pilietinis mentalitetas, posovietinė visuomenė, emigracija, klasteriai.

Įvadas

Politinėje sociologijoje pilietinis mentalitetas reiškia kolektyvines visuomenės nuostatas, įsitikinimus, vertybes ir individų elgesį, susijusį su pilietiniu ir politiniu gyvenimu.¹ Jis apima būdus, kuriais asmenys įsitraukia ir suvokia savo vaidmenis politinėje ir pilietinėje sferose. Pilietinis mentalitetas labai svarbus norint suprasti demokratinių visuomenių funkcionavimą, nes atspindi piliečių politinio sąmoningumo, dalyvavimo ir įsipareigojimo

¹ *The Oxford Handbook of Political Theory*, eds. John S. Dryzek, Bonnie Honig, Anne Phillips. New York: Oxford University Press, 2008.

lygi.² Politikos sociologai tiria pilietinį mentalitetą, siekdami išsiaiškinti veiksnius, turinčius įtakos politiniam įsitraukimui, socialinių struktūrų įtaką pilietinėms vertybėms, piliečių ir valstybės santykių dinamiką.³ Pilietinio mentaliteto tyrimas leidžia geriau suprasti diasporos grupių gyvybingumą ir organizavimosi bei veiklos principus.

Politinės sociologijos ir pilietinio mentaliteto studijų srityje keli įtakingi autoriai reikšmingai prisidėjo prie politinio elgesio, pilietinio įsitraukimo, individų ir valstybės santykių supratimo. Toliau vardiname pagrindinius autorius, kurių išvalgomis grindžiamas šio tyrimo konceptualus modelis. Robertas D. Putnamas gerai žinomas dėl darbo socialinio kapitalo srityje ir jo poveikio pilietiniam įsitraukimui.⁴ Theda Skocpol tyrė pilietinių asociacijų ir socialinių judėjimų vaidmenį formuojant politinį elgesį.⁵ Ronaldas Inglehartas yra žinomas dėl visuomenės vertybių ir požiūrių pokyčių tyrimų. Jo postmaterializmo teorija ir Ingleharto–Welzelio kultūros žemėlapis leidžia geriau suvokti pilietinio mentaliteto pokyčius.⁶ Jameso S. Colemano darbas socialinio kapitalo ir švietimo srityje atskleidžia socialinių tinklų svarbą formuojant pilietinį požiūrį ir elgesį.⁷ Galiausiai, paminėtinas Sidney'io Verbo ir Gabrielio Almondo veikalas „The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations“ („Pilietinė kultūra: politinės nuostatos ir demokratija penkiose tautose“), kuriame autoriai išryškino, kaip piliečių požiūris, įsitikinimai ir vertybės, susijusios su politika ir valdžia, atlieka lemiamą vaidmenį formuojant efektyviai veikiančias demokratijas.⁸ Nors šie autoriai tiesiogiai nevartojo „pilietinio mentaliteto“ sąvokos, jų išvalgos leidžia formuoti modelius, leidžiančius reflektuoti pilietinį įsitraukimą, nuostatas, socialinį kapitalą, politinį dalyvavimą ir platesnę visuomenių dinamiką politiniame kontekste, o tai ir yra pilietinio mentaliteto dėmenys. Įprasta manyti, kad pilietinis mentalitetas priklauso nuo istorinių, kultūrinių ir politinių veiksnių sąveikos; Lietuvos atveju svarbu atsižvelgti ir į posovietinę patirtį, kuri gerokai pakoregavo natūralią pilietinio elgesio raidos trajektoriją.⁹

Šio straipsnio tikslas – įvertinus istorines lietuvių diasporos pilietinio dalyvavimo formas ir kristalizavus esmines pilietinio mentaliteto dimensijas, empiriškai susieti pilietinio dalyvavimo formas ir platesnes politines nuostatas su migrantų klasteriais, suformuotais remiantis socialinėmis ir ekonominėmis savybėmis, ir tipologizuoti pilietinio mentaliteto požymius (būdingus kiekvienam klasteriui) bei jų skirtumus. Dimensijų tipologizacija prisidės prie niuansuoto supratimo apie visuomenės ir individo transformacijas, iššūkius ir pasekmes, kurias Lietuva patyrė kelyje iš sovietų valdžios į nepriklausomybę ir demokratiją

² *The Oxford Handbook of Political Behavior*, eds. Russell J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann. New York: Oxford University Press, 2007.

³ *The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, eds. Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press, 2005.

⁴ Putnam, Robert D., *Kad demokratija veiktų: pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Vilnius: Margi raštai, 2001.

⁵ Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

⁶ Inglehart, Ronald ir Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

⁷ Coleman, James S., *The Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press, 1990.

⁸ Almond, Gabriel Abraham ir Verba, Sydney, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.

⁹ Ramonaitė, Ainė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

bei jų išsiskleidimą emigracijoje. Tyrimas grindžiamas lietuvių, emigravusių į įvairias Europos šalis, kiekybine apklausa. Klasteriai buvo formuojami remiantis socioekonominio statuso samprata. Buvo gauti 3 klasteriai (kurių pavadinimai suformuluoti atsižvelgiant į diskursyvinės kategorijas): *besimokantis jaunimas, prekariatas, potencialas*.¹⁰

Pilietinio mentaliteto tyrimo dimensijos iš politikos sociologijos perspektyvos

Pilietinio mentaliteto tyrimas nėra dažnas nei tiesiogiai aprašytas lietuviškoje politikos sociologijoje. Kita vertus, būtent demokratiškumo ir pilietinės visuomenės tyrėjai savo analizėse apima kai kuriuos pilietinio mentaliteto dėmenis. Pavyzdžiui, Lietuvoje vykdomas reguliarus pilietinės galios tyrimas¹¹, kurio metu atpažįstama dalyvavimo, priklausymo, pasitikėjimo, žiniasklaidos aspektų svarba pilietiniam elgesiui. Socialinio kapitalo tyrėjai panašiai, bet kiek plačiau domisi požiūrių, vertybių ir įpročių savitumais bei jų poveikiu pilietiniam dalyvavimui.¹² Vis tik pilietinio mentaliteto tyrimo perspektyva deda šiek tiek kitus akcentus – ši mentalitetą atskleidžia kaip žmonių grupei, bendruomenei būdingą galvosena, mąstymo būdą ir pasaulio suvokimo principą bei pastangą reflektuoti savo vaidmenį bendruomenėje. Pilietinis mentalitetas atskleidžia ne tik suvokimą, bet ir elgesį, t. y. tai, kaip suvokimas įprasminamas darbais. Kitaip tariant, pilietinės visuomenės bruožai gali būti bendri ir būdingi daugeliui demokratijų, o pilietinis mentalitetas – nelygu mąstymo, interpretavimo ir elgsenos matrica – būdingas tam tikrai, konkrečias istorines aplinkybes ir virsmus patyrusiai bendruomenei. Manding, jei kiekviena kultūra turi savitą mentalitetą, šia prasme galima kalbėti ir apie pilietinį.

Antai filosofas Stasys Šalkauskis, kitados nagrinėdamas Lietuvos kultūros (įskaitant demokratiją) bruožus kaip istoriškai nulemtus dviejų civilizacijų sankirtų, Vakarų pasaulį siejo su organizuota jėga ir racionalumu, o Rytų – su netvarkingomis masėmis ir emocionalumu.¹³ Atitinkamai, kalbėdamas apie Lietuvos kultūros savitumus, lietuviškame charakteryje jis užčiuopė abiejų civilizacijų bruožų dermę. Žinoma, siekiant šią išvalgą išplėtoti arba detalizuoti, reikėtų atlikti papildomų tyrimų. Nors šiuo filosofo teiginiu nenorima brėžti konkretaus priežastingumo krypties empirinėje šio tyrimo dalyje, bandoma parodyti, kad, žvelgiant istoriškai-sociologiškai, įmanoma atsekti veiklumo ir emocionalumo

¹⁰ Paminėtina, kad tiek šio tyrimo duomenys, tiek klasteriai jau yra naudoti kituose straipsniuose (pvz., plačiau žr.: Genys, Dainius, "Emigration as a Way out of Negative Experiences in the Post-Soviet Reality: Subjective Reflections on Civic Participation, Labor Experience, and Emotional State", *Journal of Baltic Studies*, 2023, vol. 55, iss. 1, 47–68, <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2190144>; Genys, Dainius, Strumickienė, Ilona ir Krikstolaitis, Ricardas, "Emotional Inequality Among Lithuanian Emigrants", *Electronic Journal of Folklore*, 2020, vol. 78, 81–104), tačiau nauja problemos konceptualizacija – būtent pilietinio mentaliteto analizė – leidžia šiuos duomenis iš naujo prakalbinti ir išvengti atsikartojančių atradimų.

¹¹ Pilietinės visuomenės institutas, „Pilietinės galios indeksas 2022 m.“, *Pilietinės visuomenės institutas*, 2022, <https://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2022-m/>.

¹² Imbrasaitė, Jūratė, „Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (12) (2004), 38–50; Žiliukaitė, Rūta, *Socialinio kapitalo dinamika pokomunistinėje Lietuvos visuomenėje: socialinės ir kultūrinės efektyvios demokratijos prielaidos*: disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005.

¹³ Šalkauskis, Stasys, *Dviejų pasaulių sandūroje*. Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2022 (1919), 68.

aspektus kaip skirtingus kultūrinės raiškos (o šiuo atveju – pilietinio mentaliteto) bruožus. Šia prasme lietuviškojo pilietinio mentaliteto analizė nusipelnė dėmesio būsimuose tyrimuose, kurių metu būtų nuodugniau rekonstruojamas tiek pilietinio mentaliteto profilis, tiek jo sandarą nulėmusių aspektų istorinis priežastingumas.

Iš politinės sociologijos klasikinės perspektyvos pilietinė visuomenė nėra visi vienos šalies žmonės, o tik savanoriškai susiorganizavę dariniai.¹⁴ Atitinkamai pilietinis aktyvumas diasporoje nėra istorinė neišvengiamybė. Pilietinio mentaliteto branda skleidžiasi ir tarpsta priklausomai nuo bendrų vertybių ir visuomenės sąmoningumo, pavyzdžiui, kai piliečiai, būdami laisvi, nesusiję asmeniniais ryšiais, geba įveikti siaurus asmeninius interesus, kolektyvinėmis pastangomis imasi bendrų reikalų bei formuoja socialinių santykių tinklą, nepriklausomą nuo tiesioginės valstybinės valdžios, ir siekia tapti nepriklausoma, savarankiška jėga.¹⁵ Demokratinuose tyrimuose, bent jau atliekamuose posovietiniame regione, kiek pamirštas praktinis šio proceso aspektas, būtent poveikis gyvenimo kokybei, suprantant, kad savanoriškas žmonių jungimasis į įvairiausių formų kolektyvinius darinius skatina gyvenimo prasmę ir asmeninį augimą sieti su rūpesčiu dėl bendrojo gėrio.¹⁶

Žvelgiant iš politinės sociologijos perspektyvos, pilietinis mentalitetas reiškia kolektyvinės asmenų nuostatas, įsitikinimus ir elgesį visuomenėje, susijusius su jų pilietinėmis pareigomis, išitraukimu į politinius procesus ir pilietiškumo supratimu. Atitinkamai pilietinis mentalitetas diasporoje reiškia kolektyvinį tam tikros etninės, kultūrinės ar tautinės grupės asmenų, gyvenančių už savo protėvių tėvynės ribų, mąstymą ir išitraukimą. Diasporos bendruomenių pilietinio mentaliteto dimensija apima įvairius aspektus, kurie formuoja tai, kaip asmenys suvokia savo vaidmenis, pareigas ir indėlį į priimančią visuomenę ir diasporos bendruomenę. Pilietinio mentaliteto matmenys diasporoje yra dinamiški ir gali labai skirtis, priklausomai nuo tokių veiksnių kaip diasporos bendruomenės dydis, migracijos patirties pobūdis, istorinis ir geopolitinis tėvynės kontekstas.

1 lentelė. Konceptualus tyrimo modelis (sudarė Dainius Genys)

Pilietinio mentaliteto dimensijos	Teorinės kategorijos ir subkategorijos
<i>Pilietinis sąmoningumas ir žinios</i> Pilietinis sąmoningumas leidžia įvertinti pilietinio dalyvavimo efektyvumo laipsnį visuomenėje, parodant, kiek piliečiai tiki, kad jų veiksmai gali turėti įtakos.	Mokslinėje literatūroje, kalbant apie pilietines pareigas ir atsakomybes, išskiriamos tokios kategorijos kaip pasitikėjimas piliečiais ir priklausymas bei įsipareigojimas konkrečiai bendruomenei. Ši dimensija padeda išmatuoti, kiek piliečiai tiki pilietinės veiklos prasme ir asmeniškai imasi aktyviai dalyvauti pilietiniame gyvenime. Pilietinio dalyvavimo kategorijoje atsižvelgiama į tai, kaip asmenys išitraukia į skirtingo tipo visuomeninę veiklą ir kiek įvairių visuomenės sluoksnių dalyvauja pilietinėje veikloje.

¹⁴ Tocqueville, Alexis, *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Margi raštai, 1996; Putnam, *Kad demokratija veiktų*.

¹⁵ Bradley, Joseph, *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism, and Civil Society*. London: Harvard University Press, 2009.

¹⁶ Tocqueville, *Apie demokratiją Amerikoje*; Putnam, *Kad demokratija veiktų*.

1 lentelės tęsinys

Pilietinio mentaliteto dimensijos	Teorinės kategorijos ir subkategorijos
<i>Politinis dalyvavimas ir veiksmingumo vertinimas</i> Politinis dalyvavimas ir veiksmingumo vertinimas atskleidžia asmenų tikėjimą savo gebėjimu daryti įtaką politiniams procesams.	Pilietinis mentalitetas glaudžiai susijęs su politiniu dalyvavimu. Ši dimensija leidžia nagrinėti įvairias dalyvavimo formas, įskaitant balsavimą, dalyvavimą viešuose susirinkimuose, jungimąsi į politinius judėjimus. Pilietiniam mentalitetui įtakos turi ne tik piliečių pasitikėjimas valdžia, bet ir subjektyvus institucijų vertinimas, kaip joms sekasi spręsti visuomenės problemas. Pilietinį mentalitetą veikia piliečių bendras teisingumo supratimas ir tai, kaip valdžiai pavyksta atstovauti skirtingų visuomenės grupių interesams.
<i>Žiniasklaidos įtaka</i> Žiniasklaida, palaikydama tam tikrą demokratinį diskursą, atlieka svarbų vaidmenį formuojant pilietinį mentalitetą.	Šis aspektas leidžia tirti žiniasklaidos, įskaitant naujienas ir socialinius tinklus, poveikį asmenų politinėms nuostatoms, sąmoningumui ir elgesiui.

Be aptartų pilietinio mentaliteto tyrimo metmenų, minėtini ir tokie aspektai kaip politinė kultūra, politinė socializacija ir pilietinis švietimas. Tai – taip pat svarbios dimensijos, turinčios daug įtakos ne tik mentaliteto formavimui, bet ir palaikymui, o tai itin svarbu diasporos kontekste. Pavyzdžiui, pilietinis ugdymas atlieka esminį vaidmenį formuojant pilietinį mentalitetą. Ši dimensija leidžia įvertinti švietimo iniciatyvų, skatinančių pilietiškumo, demokratinį principų ir politinių teisių supratimą, buvimą ir veiksmingumą. Politinė socializacija yra visą gyvenimą trunkantis procesas, kurio metu asmenys įgyja politinius įsitikinimus ir vertybes. Ši dimensija apima šaltinius ir įtakas, formuojančias asmens politines nuostatas nuo vaikystės iki pilnametystės. Galiausiai, politinė kultūra atspindi bendras visuomenės vertybes, įsitikinimus ir politikos normas. Ši dimensija leidžia nagrinėti vyraujančią politinę kultūrą ir jos įtaką piliečių įsitraukimui. Deja, šių trijų dimensijų teko atsisakyti empirinėje dalyje, nes empirinio tyrimo aprėptis neleidžia suformuluoti adekvačių analitinių kategorijų, kurios leistų dimensijų svarbą įvertinti kiekybiškai. Kad ir kaip būtų, šių dimensijų supratimas suteikia įžvalgų apie pilietinio mentaliteto dinamiką visuomenėje ir leidžia analizuoti veiksnus, turinčius įtakos asmenų ir grupių politiniam elgesiui ir pilietiškumo sampratai.

Lietuvių diasporos pilietinio mentaliteto raiškos formos po Antrojo pasaulinio karo

Antrojo pasaulinio karo metu ir vėlesniu sovietų okupacijos laikmečiu iš Lietuvos nuvilnijo emigracijos banga, dėl kurios keitėsi ir formavosi lietuvių bendruomenės pasaulyje.

Šias bendruomenes papildė ir steigė asmenys ir šeimos, kurie traukėsi iš Lietuvos, siekdami išvengti politinio persekiojimo, mirties ir drauge išsaugoti savo kultūrinį tapatumą už Lietuvos ribų.

Lietuvių diasporos istoriją po 1945 m. ženkлина sudėtinga veiksnių sąveika: persikėlimas, prisitaikymas prie naujos aplinkos, kova už laisvą Lietuvą ir pastangos išlaikyti ryšius su tėvyne.¹⁷ Laikui bėgant lietuvių bendruomenės pasaulyje transformavosi, veikiamos priimančiosios šalies politikos, kartų kaitos ir pokyčių pačioje sovietinėje Lietuvoje. Paabrėžtina, kad dalis lietuvių, nors Lietuvos Respublika Šaltojo karo laikotarpiu *de facto* neegzistavo, buvo nusprendę išlaikyti Lietuvos Respublikos piliečių pasus. Tai liudijo šių žmonių pilietines nuostatas, grįstas sąmoningu apsisprendimu su emociniu užtaisu. Kitaip tariant, lietuvių kultūrinio tapatumo išsaugojimas diasporoje turėjo stiprias politinio tapatumo ir sąmoningumo dedamąsias.

Suprasti lietuvių bendruomenių pilietinį mentalitetą svarbu norint suvokti, kaip kultūrinis tapatumas išsaugomas ir perduodamas iš kartos į kartą. Be to, pilietinio mentaliteto lietuvių diasporos bendruomenėse tyrimai¹⁸ padeda įžvelgti tarptautinio bendradarbiavimo svarbą nuolat kintant politinei, socialinei ir kultūrinei tikrovei. Tai savo ruožtu sudarė galimybes atsiskleisti būdams, kuriais lietuvių bendruomenių dalyvavimas darė poveikį Lietuvos laisvės klausimo iškėlimui tarptautinėse organizacijose ir taip prisidėjo prie visuotinio lietuvių bendruomenių solidarumo. Diasporos aktyvaus bendradarbiavimo bangos kildavo tapatumo formavimosi, įsiliejimo į naujas visuomenes metu, sudėtingų geopolitinių įvykių laikmečiais nuolat žadinant senąsias visuomenes ir primenant joms apie kylančius valstybės ir tarptautinių santykių iššūkius.¹⁹ Dažnai bet koks kultūrinės veiklos aktas turėdavo politinę konotaciją, kuri brandino pilietinį sąmoningumą.

Po 1945 m. lietuvių diasporos pilietinio mentaliteto gairės sietinos su pilietiniu įsitraukimu, politinių ir kultūrinių nuostatų visuma, socialinio kapitalo perėmimu, kaupimu ir panaudojimu, politinio dalyvavimo lietuvių ir tarptautinių organizacijų veikloje,

¹⁷ Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010; Danys, Milda, DP. *Lithuanian Immigration to Canada After the Second World War*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1986; Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai organizaciniai aspektai: 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*. Vilnius: Vaga, 2002; Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko, 2018; Skirius, Juozas, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: išeivijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėmimo*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, Inc., 2001; Aleksandravičius, Egidijus ir Dapkutė, Daiva, *Tarp minties ir politinio veiksmo. Algirdo Juliaus Greimo laišakai (1946–1954): šaltinių publikacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019; Jonušauskas, Laurynas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003; Petraitytė-Briedienė, Asta, *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)*. Vilnius: Versus aureus, 2012; Kraujelis, Ramojus, *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

¹⁸ Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013; Wolkovich-Valkavičius, William, *Lithuanian Religious Life in America: A Compendium of 150 Roman Catholic Parishes and Institutions*, vol. 1–3. Norwood, Massachusetts: Lithuanian Religious Life in America, 1991–1998; Michelsonas, Stasys, *Lietuvių išeivija Amerikoje, 1868–1961*. South Boston: Keleivis, 1961; *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971; Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993; Eidintas, Alfonsas, *Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021 ir kiti tyrimai.

¹⁹ Bergmane, Una, *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press, 2023.

priimančiosios šalies ir tarptautiniuose reikaluose akcentavimu, platesnės visuomenės dėmesio patraukimu ir diasporos veikimo sąlygų netolygumais priimančiojoje šalyje.

Lietuvių pilietinis išitraukimas į priimančiųjų šalių visuomenių kasdienybę vertintinas dvejopai. Viena vertus, lietuviai aktyviai išitraukė į savo bendruomenių veiklą: dėjo pastangas išsaugoti lietuvišką kultūrą, rėmė kultūrines, politines ir ekonomines lietuvių iniciatyvas, gynė lietuvių bendruomenių ir Lietuvos interesus bei jiems atstovavo. Antra vertus, lietuvių bendruomenės kaip organizacijos kiek mažiau veikė bendrame priimančiosios šalies kultūriniame, ypač politiniame gyvenime, menkliau išitraukdavo į esmines šalies pilietinei visuomenei kylančias dilemas.²⁰

Ryškėjantys pilietinio išitraukimo į lietuvių bendruomenės komponentai: dalyvavimas kultūros, politiniuose renginiuose, aktyvumas lietuvių organizacijose, savanorystė, naujų organizacijų, klubų steigimas buvo itin svarbūs elementai, apibūdinantys pirmosios kartos lietuvių, atvykusių į šalį po 1945 m., tapatybę ir veiklos gaires.

Toks angažuotumas nulėmė tiek suaktyvėjusių senųjų lietuvių bendruomenių, įkurtų prieš Antrąjį pasaulinį karą, tiek naujų organizacijų bei pavienių asmenų veiklumą steigiant mokslo, kultūros organizacijas, tokias kaip Lituanistikos tyrimo ir studijų centras, Iliojaus universiteto Lituanistikos katedra, spaustuvės, lituanistinės mokyklos, vasaros stovyklos, tautinių šokių, dainavimo, sporto kolektyvai ir kultūros centrai, kurių tikslas – išsaugoti ir populiarinti lietuvių kalbą, tradicijas ir paveldą. Šios iniciatyvos virto bendruomenių veiklos ir kultūrinių mainų centrais, puoselėjančiais lietuvių tapatybės ir priklausymo tautai jausmą.

Lietuvių požiūris į tapatybės išsaugojimą, politinio veikimo lauką ir ryšius su tėvyne įvairiose pasaulio šalyse skyrėsi dėl įvairių priežasčių. Vis tik svarbesniosiomis galima būtų įvardyti lietuvių organizacijų, asmenų nesutarimus dėl vadovavimo politinei lietuvių veiklai, asmenines priežastis, ideologinius skirtumus, požiūrius į priimančiosios šalies vidaus ir užsienio politiką.²¹ Be to, pažymėtina dar viena ryški skirtis: dalis lietuvių buvo glaudžiai susiję su lietuvišku paveldu, kalba ir tradicijomis, laikydami juos neatsiejama savo tapatybės ir priklausymo tautai dalimi. Kiti suvokė arba jautė savosios tapatybės sudėtingumą, kurį formavo akultūracija, asimiliacija ir dominuojančios priimančiosios šalies kultūros. Šios takoskyros iš esmės ilgainiui nulemdavo, kad greta stiprios bendruomeniškumo jausenos ir aktyvaus dalyvavimo įvairiose veiklose būdavo galima įžvelgti ir atsiskyrimo, susvetimėjimo ar apatijos lietuvių bendruomenei apraiškas. Vis dėlto galima teigti, kad priklausymo bendruomenei trūkumą tokiais atvejais dažnai kompensuodavo bendras daugumą lietuvių diasporos bendruomenės vienijęs tikslas – suvereni ir nepriklausoma Lietuva.

Socialinis kapitalas, kurį sukaupė keletas lietuvių kartų iki 1945 m., įvardytinas pirminiu postūmiu stiprinti ar atnaujinti egzistavusius tinklus, santykius ir išteklius, kuriais galėtų naudotis asmenys ir organizacijos lietuvių bendruomenėse, taip pat kitose visuomenės grupėse. Socialinio kapitalo perėmimas dažnai nebūdavo sklandus²², tačiau atvykę

²⁰ Stravinskienė, Vitalija, *Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1949–2003*. Vilnius: Artlora, 2004.

²¹ Petraitytė-Briedienė, Asta, *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*. Vilnius: Versus aureus, 2004; Bobelis, Kazys ir Aničas, Jonas, *VLIK 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*. Vilnius: Vaga, 2011; Janauskas, Giedrius, *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Versus aureus, 2009; Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose (1975–1990)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002; Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*.

²² Aleksandravičius, Karklo diegas. *Lietuvių pasaulio istorija*.

lietuviai turėjo puikų pavyzdį, kaip reikėtų jį kaupti ir ilgainiui panaudoti savo ir bendruomenės tikslams. Pabrėžtina, kad socialinio kapitalo gausinimas demokratinėse šalyse buvo bendruomeninio saugumo, tarpusavio paramos artimame šeimos ir draugų rate, kolektyvinių veiksmų koordinavimo ir pasitikėjimo ašis. Dėl šių socialinio kapitalo formų buvo lengviau keistis informacija, ištekliais ir parama lietuvių diasporos bendruomenėse. Drauge diasporoje lietuvių sukauptas socialinis kapitalas²³, suteikdamas pagrindą bendradarbiavimo iniciatyvoms, žmonių telkimui ir bendruomenės atsparumui, įgalino asmenis ir organizacijas veikti aktyviau ir tikslingiau.

Lietuvių dalyvavimas politikoje apėmė šalių vidaus ir užsienio politiką, tarptautinį bendradarbiavimą, kuriais siekta paveikti politinius procesus ir priimamus sprendimus tiek priimančiose šalyse, tiek tarptautinėse organizacijose. Ši veikla jungė balsavimą nacionaliniuose rinkimuose, įsitraukimą į lobistinę veiklą, dalyvavimą lietuvių diasporos organizacijų veikloje ir telkimą paramos nepriklausomos Lietuvos pripažinimo ir kovos dėl laisvės klausimams ir iniciatyvoms. Dalyvavimas politinėje veikloje lietuvių diasporos nariams suteikė galimybę išreikšti savo interesus, rūpesčius ir siekius bei atstovauti Lietuvos interesams tose šalyse, kurios Lietuvą *de jure* pripažino nepriklausoma valstybe.²⁴ Lietuvių diasporos organizacijos ir aktyvistai atliko svarbų vaidmenį stiprinant laisvojo pasaulio lietuvių ir sovietinėje Lietuvoje ryšius, perduodant Sovietų Sąjungoje sukaupią informaciją apie žmogaus teisių pažeidimus ir formuojant viešąjį diskursą su nepriklausomos Lietuvos tema susijusiais klausimais.²⁵ Be to, lietuvių politinis dalyvavimas įvairiose pasaulio valstybėse prisidėjo prie tarptautinių organizacijų sėkmingesnio veikimo ir aljansų, nukreiptų prieš SSRS²⁶, formavimo, tam pajungiant socialinį kapitalą ir ženkliai sukaupytą finansinių išteklių dalį.

Trumpai apžvelgus istorines lietuvių mentaliteto raiškos formas diasporoje po Antrojo pasaulinio karo, būtų galima išskirti keletą ryškesnių lietuvių veiklos krypčių ir formų, susijusių tiek su objektyviomis geopolitinėmis aplinkybėmis, tiek su priimančiosios šalies politine kultūra, tiek su lietuvių veiklos formomis. Visų pirma reikia paminėti *kultūrinio tapatumo išsaugojimo ir perdavimo* iš kartos į kartą svarbą diasporos bendruomenėse. Ši dimensija apima pastangas išlaikyti kultūrinės praktikas, kalbą, tradicijas ir paveldą už tėvynės ribų. Ne mažiau svarbus yra *politinis dalyvavimas*, įskaitant dalyvavimą politiniuose renginiuose, lobistinėje veikloje ir atstovavimą lietuvių interesams vidaus ir tarptautinėje politikoje. Ši dimensija išryškina aktyvų įsitraukimą formuojant politinius procesus ir tėvynės interesų gynimą. Lietuvių kauptas ir iš kartos į kartą perduotas socialinis kapitalas apėmė tinklus, santykius ir išteklius, kuriuos asmenys ir organizacijos gali pasiekti, norėdami gauti abipusės naudos. Galiausiai, lietuvių veikla neretai peržengdavo sienas – apėmė

²³ Išskirtinį vaidmenį šiuo atveju atliko įvairios lietuvių kredito, religinės šalpos, kultūros, mokslo organizacijos, Lietuvių fondas, Tautos fondas, lietuvių bendruomenių ir pavienių asmenų ar grupių iniciatyva įsteigtos paramos institucijos, ilgainiui sukaupusios tokias lėšas, kurios įgalino remti lietuvių kultūrinę veiklą ne tik išeivijoje, bet ir jau nepriklausomoje Lietuvoje.

²⁴ „Kongresinė akcija“ *Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politikoje 1961–1974 m.*: šaltinių publikacija, sud. Giedrius Janauskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2011.

²⁵ Janauskas, *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmečiais*.

²⁶ Heikkilä, Pauli, *Estonia as a Captive Nation: International Cooperation in Exile Within the Assembly of Captive European Nations, 1954–1972*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, Brill, 2021; *The Baltic Question During the Cold War*, eds. John Hiden, Vahur Made, David J. Smith. London: Routledge, 2008; McHugh, James T. ir Pacy, James S., *Diplomats Without a Country: Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War*. Wessport: Greenwood Press, 2001.

tarptautinį bendradarbiavimą siekiant palaikyti ryšius su tėvyne, veikti tarptautiniuose tinkluose, prisidėti prie tarptautinių iniciatyvų, susijusių su diasporos ir tėvynės reikalais.²⁷ Taigi, istorinės lietuvių mentaliteto dimensijos rodo įvairiapusį diasporos išitraukimo pobūdį, apimantį kultūrinius, politinius, socialinius ir tarptautinius aspektus.

1945–1990 m. laisvojo pasaulio lietuviai vadovavosi mažojo pasaulio centro²⁸ kūrimo taisyklėmis, savo gyvenamojoje erdvėje atpažindami kaimynus, įsijungdami į bendruomenes ir kurdami ar tvirtindami saitus, sąmoningai ir kryptingai dalyvaudavo savanoriškų organizacijų veiklose, ne tik įprasminančiose kasdienį gyvenimą ir sudarančiose galimybę džiaugtis bei dalytis savomis patirtimis, bet ir liudijančiose pilietinio angažuotumo brandą. Kaip netrukus matysime antroje straipsnio dalyje, kurioje aptariama nūdienos diasporos veiklos padėtis, situacija gerokai pakito: iškovojus nepriklausomybę, regis, neliko poreikio deklaruoti principinį politiškumą, todėl pasikeitė ne tik pilietinio dalyvavimo, bet ir sąmoningumo formos.

Metodologija

Išvykusių lietuvių apklausą (2018 m. sausio–vasario mėn.) atliko viešosios nuomonės tyrimo kompanija „Vilmorus“. Respondentų skaičius $N = 1\,500$; apklausta 18 metų ir vyresni Lietuvos piliečiai, ne trumpiau kaip 6 mėnesius gyvenantys trijuose Europos regionuose: Skandinavijoje ($N = 500$), Didžiojoje Britanijoje ($N = 500$) ir Ispanijoje ($N = 500$). Apklausos būdas mišrus: savipilda ir akivaizdinis interviu, naudojant iš anksto parengtus klausimynus. Atrankos metodas – daugiapakopė, tikimybinė atranka. Respondentų atrankos metu, ieškant emigrantų kontaktų, kreiptasi į užsienio lietuvių bendruomenes, autoritetingus bendruomenių žmones, naudotos „Facebook“ paskyros, pasitelkti „Vilmorus“ apklausų vykdytojai. Taip pat apklausos vykdytos Vilniaus ir Kauno oro uostuose. Padarius prielaidą, kad imtis – tikimybinė, statistinė paklaida – 2,6 proc., patikimumas – 95 proc.

Įvertinus bendrus tyrimo rezultatus, nuspręsta atlikti klasterių analizę, siekiant geriau suprasti esamus skirtingų socialinių grupių požiūrių skirtumus. Klasterių formavimasis buvo grindžiamas socialinio ir ekonominio statuso samprata, kilusia iš Amerikos socialinės stratifikacijos tyrimų tradicijos²⁹. Socialinės ir ekonominės padėties samprata remiasi trimiskintamaisiais³⁰: išsilavinimu, pajamomis ir užimtumu. Atitinkamai buvo suformuluoti trys empiriniai klausimai: koks jūsų išsilavinimas? Kokios pagrindinės jūsų veiklos? Kokios jūsų pajamos?

Atlikus klasterių analizę buvo nustatyti šie klasteriai:

- 1 klasteris ($N = 661$). Klasterio centrą sudaro besimokantieji (moksleiviai, studentai) arba dar nepradėjęsio darbo karjeros (bedarbiai), kurių pajamos teisingai paskirstytos tarp trijų žemesnių ir vidutinių pajamų grupių. Pirmosios dvi

²⁷ Sołtys, Edward, *Black Ribbon Day*. Toronto: Canadian Polish Research Institute, 2014.

²⁸ Apie mažojo pasaulio centro kūrimą plačiau žr.: Czyżewski, Krzysztof, *Mažasis pasaulio centras. Idėjų praktiko užrašai*. Vilnius: Versus, 2020.

²⁹ Ganzeboom, Harry B. G., De Graaf, Paul M. ir Treiman, Donald J., „A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status.“ *Social Science Research*, 1992, vol. 21, no. 1, 1–56.

³⁰ Šie klausimai (kaip nepriklausomi kintamieji) tapo pagrindu atskirti tris klasterius. Verta paminėti, kad dažniausiai naudojami objektyvūs duomenys, o šiame tyrime nebuvo klausiama apie objektyvias dalyvių pajamas. Norint geriau suprasti dalyvių gaunamų pajamų reikšmę, paprašyta subjektyviai įvertinti savo pajamas. Tokių pasirinkimą skatina noras geriau suprasti, kaip pats žmogus vertina savo gerovę.

dominuojančios amžiaus kategorijos yra 18–25 metų (24,5 proc.) ir 26–35 metų (45,5 proc.). Respondentų pasiskirstymas pagal lytį yra 43,3 proc. vyrų ir 56,7 proc. moterų. Santykinis šio klasterio pavadinimas – besimokantis jaunimas – siejamas su dominuojančios grupės socialinėmis-demografinėmis savybėmis.

- 2 klasteris (N = 403). Klasterio centrą sudaro žemesnį arba vidutinį išsilavinimą turintys, mažas pajamas gaunantys, kvalifikuoti ir nekvalifikuoti darbuotojai, menkai prisitaikę prie darbo rinkos, gaunantys nekonkurencingą atlyginimą ir stokojantys perspektyvų, dauguma jų yra jauni ir vidutinio amžiaus. Pirmosios dvi dominuojančios amžiaus kategorijos yra 26–35 metų (34,5 proc.) ir 36–45 metų (31,8 proc.). Respondentų pasiskirstymas pagal lytį yra 64 proc. vyrų ir 36 proc. moterų. Santykinis šio klasterio pavadinimas – prekariatas – siejamas su konceptualiausiu grupės pavadinimu.
- 3 klasteris (N = 429). Klasterio centrą sudaro labai išsilavinę, vidutines ir aukštesnes pajamas gaunantys, prisitaikantys, darbingo amžiaus piliečiai. Pirmosios dvi dominuojančios amžiaus kategorijos yra 26–35 metų (38,7 proc.) ir 36–45 metų (34,7 proc.). Respondentų pasiskirstymas pagal lytį yra 38,5 proc. vyrų ir 61,5 proc. moterų. Santykinis šio klasterio pavadinimas – potencialas – siejamas su reikšminga diskursine samprata, pagal kurią šios grupės pasitraukimas iš Lietuvos interpretuojamas kaip tautos potencialo išeikvojimas.

2 lentelė. *Empirinio tyrimo analitinės kategorijos (sudarė Dainius Genys)*

Pilietinio mentaliteto dimensijos	Teorinės kategorijos	Empiriniai kintamieji	Matavimo vienetas
<i>Pilietinis sąmoningumas ir žinios</i>	Pilietinės pareigos jausmas	Priklausymas bendruomenei; pasitikėjimas piliečiais	Subjektyvus (požiūris)
	Pilietinis dalyvavimas	Dalyvavimas (dažnumas) bendruomenės veikloje; savo vaidmens suvokimas ir vertinimas	Objektyvus (dalyvavimas) Subjektyvus (požiūris)
<i>Politisinis dalyvavimas ir veiksmingumo vertinimas</i>	Pasitikėjimas politinėmis institucijomis	Pritarimas konkrečių institucijų veiklai	Subjektyvus (pasitikėjimas)
	Politisinis dalyvavimas	Balsavimo rinkimuose dažnumas	Objektyvus (dalyvavimas)
	Legitimumo suvokimas	Teisingumo supratimas; valdžios veiklos vertinimas	Subjektyvus (požiūris)
<i>Žiniasklaidos įtaka</i>		Naudojamų žiniasklaidos šaltinių įvairumas; žiniasklaidos naudojimo dažnumas	Subjektyvus (požiūris)

Pilietinio mentaliteto raiška skirtingose Lietuvių diasporos grupėse

Aptariant 3 lentelėje pateiktą informaciją pilietinio mentaliteto dimensijų aspektu, galima daryti tam tikrus apibendrinimus apie klasterius, išskirti jų skirtumus ir panašumus.

1 klasteris (besimokantis jaunimas). Didesnė šio klasterio dalis (50,4 proc.) buvo linkusi atsakomybę už visuomenės gyvenimo gerovės kūrimą deleguoti valdžiai; ši grupė labiau (39,6 proc.) pasitikėjo kitais žmonėmis ir bendradarbiavo dėl bendro intereso, tačiau visų klasterių kontekste pasižymi žemiausiu dalyvavimo rinkimuose rodikliu (40,4 proc.), taip pat pasyviu (18,2 proc.) pilietiniu dalyvavimu. Išvykę jie buvo mažiausiai (38,1 proc.) sulaukę asmeninės nepagarbos iš Lietuvos valdžios. Palyginti su kitais klasteriais, besimokantis jaunimas labiausiai nepritaria institucijų veiklai (kad atsakingos tarnybos gali suteikti reikiamą pagalbą) (19,8 proc.). Kiek paradoksalu, kad klasteris pozityviai pasisakė apie šalies valdymą (46,7 proc.). Taip pasisakė dažniausiai tos šalies (kurioje gyvena) žiniasklaidą naudojantys gyventojai (77 proc.) ir pasaulio įvykiais bei aktualijomis labiausiai besidomintys respondentai (78,7 proc.). Nemaža dalis klasterio respondentų neatmetė galimybės ateityje grįžti į Lietuvą, tačiau dauguma (42,4 proc.) realius Lietuvos ekonomikos ir valdymo pokyčius vertino kaip valdžios prerogatyvą. Tik mažiau nei penktadalis (19,7 proc.) šio klasterio atstovų išreiškė asmeninį norą prisidėti prie geresnės Lietuvos kūrimo.

2 klasteris (prekariatas). Visų klasterių kontekste ši grupė labiausiai (58,3 proc.) delegavo viešojo gyvenimo gerovę Vyriausybei, o kitais žmonėmis labiausiai nepasitikėjo (39 proc.) ir nenorėjo bendradarbiauti dėl bendrų tikslų. Šio klasterio atstovų dalyvavimo rinkimuose rodiklis (43,7 proc.) buvo didesnis nei 1 klasterio, bet ženkliai mažesnis nei 3 klasterio. 2 klasteris pasižymėjo nesistemingu dalyvavimu (11,7 proc.) arba nedalyvavimu (53 proc.) pilietinėse veiklose. Natūralu, kad, turėdami didžiausius lūkesčius valdžios atžvilgiu, šios grupės atstovai buvo ir labiausiai nepatenkinti valdžia (58,3 proc.). Grupė dažnai (48,9 proc.) patirdavo asmeninę valdžios nepagarbą, taip pat jautėsi nereikalingiausi (lyginant klasterius) Lietuvoje (63 proc.). Šie respondentai informacijos gaudavo dažniausiai iš lietuviškų žiniasklaidos priemonių, domėjosi ne tik aktualiais pasaulio įvykiais (60 proc.), bet ir savo miestelio (36,1%), mažiau (mažiausiai, lyginant klasterius) – Lietuvos aktualijomis (46,4 proc.). Šiam klasteriui priklausė daugiausiai (56,8 proc.) asmenų, kurie svarstyti sugrįžti į Lietuvą, jei būtų išspręstos Lietuvos ekonomikos ir valdymo problemos, bet mažiausiai (17,9 proc.) norinčiųjų asmeniškai prisidėti prie geresnės Lietuvos ateities.

3 klasteris (potencialas). Tai – pilietiškumo pareigą (atsakomybę už visuomeninio gyvenimo kokybę) prisiimančių (42 proc.), labiausiai pasitikinčių (50,8%) ir aktyviausių (politinis dalyvavimas – 69,5 proc., pilietinis dalyvavimas – 26,6 proc.) žmonių grupė. Jie labiausiai pritarė institucijų veiklai (30,3 proc.), nors daug (47,1 proc.) šios grupės atstovų nurodė asmeniškai patyrę valdžios institucijos ar pareigūnų nepagarbą. Šiai grupei priklausė didžiausia dalis (23,1 proc.) norinčiųjų grįžus į Lietuvą prisidėti prie jos gerovės ir mažiausiai (40,1 proc.), lyginant klasterius, manančiųjų, kad tai yra valdžios reikalas. Įdomu, kad ši grupė nebuvo geriausiai informuota, tačiau proporcingai domėjosi artimiausios bendruomenės, Lietuvos ir pasaulio aktualijomis (ir mažiausiai – pramogų naujienomis).

3 lentelė. Klasterių atstovų atsakymų pasiskirstymas (sudarė Dainius Genys)

Empiriniai kintamieji	Klausimai (kategorijos)	Atsakymai, proc.		
		I	II	III
Priklausymas bendruomenei	Jaučiausi reikalingas Lietuvoje.	13,2	12,4	25,4
	Jaučiausi nereikalingas Lietuvoje.	59,5	63,0	47,3
	Nė vienas iš jų.	27,3	24,6	27,3
Pasitikėjimas piliečiais	Pasitikiu žmonėmis ir manau, kad bendradarbiaudami žmonės gali nuveikti daugiau.	39,6	37,7	50,8
	Nepasitikiu žmonėmis ir manau, kad, jei nori ką nors padaryti tinkamai, verčiau imtis to pačiam.	34,5	39	27,3
	Nė vienas iš jų.	25,9	23,3	21,9
Dalyvavimas bendruomeninėje veikloje (dažnumas)	Labai dažnai / dažnai.	18,2	11,7	26,6
	Retai / labai retai.	36,2	35	33,1
	Niekada.	45,6	53,3	40,3
Savo vaidmens suvokimas ir vertinimas	Valdžia turi užtikrinti visuomeninio gyvenimo kokybę.	50,4	58,3	35,4
	Mes, visuomenė, esame atsakingi už visuomeninio gyvenimo kokybę.	27,5	22,1	42
	Nė vienas iš jų.	22,1	19,6	22,6
Pritarimas institucijų veiklai (atsakingosios tarnybos Lietuvoje gali suteikti efektyvią pagalbą)	Iš esmės sutinku.	26,8	22,1	30,3
	Iš esmės nesutinku.	53,4	62,5	54,3
	Neturiu nuomonės.	19,8	15,4	15,4
Balsavimo rinkimuose dažnumas	Labai dažnai / dažnai.	40,4	43,7	69,5
	Retai / labai retai.	26,8	36,2	23
	Niekada.	32,8	20,1	7,5
Valdžios veiklos vertinimas	Buvau patenkintas lietuvišku gyvenimo būdu ir apskritai mūsų visuomene, tačiau man nepatiko šalies valdymas.	45,4	59,3	50,3
	Buvau patenkintas šalies valdymu, bet ne visuomene ir jos įpročiais.	7,9	4,5	9,1
	Nė vienas iš jų.	46,7	36,2	40,6
Teisingumo supratimas (asmeniškai patyriau valdžios atstovų ar valdininkų nepagarbą)	Iš esmės sutinku.	38,2	48,9	47,1
	Iš esmės nesutinku.	28,8	23,6	27,3
	Neturiu nuomonės.	33	27,5	25,6
Iš kurių informacijos šaltinių jūs sužinote naujienas gyvendami užsienyje?	Iš lietuviškų žiniasklaidos priemonių.			
	Iš tos šalies, kurioje dabar gyvenu, žiniasklaidos priemonių.	72,1	81,8	72,6
	Iš kitų šalių žiniasklaidos priemonių.	77	57,9	64,6
	Pasaulio įvykiai ir naujienos manęs nedomina.	40,2	20,1	28,3
		3,3	5,5	4,4

3 lentelės tęsinys

Empiriniai kintamieji	Klausimai (kategorijos)	Atsakymai, proc.		
		I	II	III
Kokios naujienos jus domina labiausiai?	Jūsų miestelio / rajono / miesto, artimiausios bendruomenės įvykiai.			
	Svarbiausi Lietuvos politinio gyvenimo įvykiai.	27	36,1	39,8
	Svarbiausi šalies, kurioje gyvenu, politinio gyvenimo įvykiai.	54,1	46,4	50,4
	Pasaulio įvykiai (geopolitinis kontekstas, kitų šalių aktualijos).	52,5	38,9	51,3
	Pasaulio įvykiai (geopolitinis kontekstas, kitų šalių aktualijos).	78,7	60	69
	Ekonomikos, sporto, kriminalinės, kultūros ir kt. naujienos.	28,7	35	31,9
	Ekonomikos, sporto, kriminalinės, kultūros ir kt. naujienos.	18,9	19	15
	Pramogų naujienos (mada, įžymių žmonių gyvenimo būdas).	4,9	9,2	5,3
	Jokios naujienos nedomina.			
Individualios atsakomybės supratimas, nuostatos grįžimo gyventi į Lietuvą atžvilgiu	Norėčiau ateityje grįžti į Lietuvą ir prisidėti prie kitokios jos ateities kūrimo.			
	Grįžčiau į Lietuvą, jei čia būtų išspręstos esminės ekonomikos ir valstybės valdymo problemos.	19,7	17,9	23,8
	Nė vienas iš jų.	42,3	56,8	40,1
		38	25,3	36,1

Apibendrinant apklausos rezultatus ir klasterių skirtumus pilietinio mentaliteto aspektu, galima išryškinti ir tam tikrus skirtumus veiklumo ir emocionalumo aspektais. Pavyzdžiui, 2 klasterio (prekariato) ir 1 klasterio (besimokančio jaunimo) atstovai daug tikisi iš valdžios, tačiau nesiima pilietinės veiklos praktikos, neužtikrina tinkamo interesų atstovavimo, neišreiškia savo poreikių. Neišsipildę lūkesčiai nulemia subjektyviai jaučiamą nusivylimą, dėl kurio kaltinama valdžia. Kiek netikėta, kad didesnė dalis 1 klasterio (besimokančio jaunimo) atstovų, gyvendami Lietuvoje, teigė besijaučiantys nereikalingi (59,5 proc.). Situacija dar prastesnė antrojo klasterio atveju – net 63 proc. jautėsi nereikalingi. Taigi, abiejų klasterių atstovų savijauta ir veikla atvirkščiai koreliuoja su pilietinėmis nuostatomis ir aktyvumu. Kuo respondentai yra mažiau aktyvūs ir įsitraukę į viešųjų reikalų tvarkymą, tuo jų ryšys su sava šalimi labiau formuojamas per emocinį ryšį, o kadangi jiems būdingas atotrūkis tarp asmeninės veiklos ir gebėjimo paveikti procesus, nusiviliama ir formuojasi neigiamas nusiteikimas. Aktyvesni 3 klasterio (potencialo) atstovai, priešingai, rodo pozityvesnę jų, kaip viešojo gėrio kūrėjų, prisidedančių prie šalies gerovės, savivoką. Atitinkamai šiame klasterio asmenų, kurie jautėsi reikalingi (25,4 proc.), dalis buvo ženkliai didesnė nei kituose klasteriuose.

Emigrantų klasterių pilietinio mentaliteto skirtumai leidžia aiškiau suprasti, kodėl dalis emigrantų atsisako asmeninės atsakomybės už šalies gerovės kūrimą ir drauge turi didelį lūkesčių valdžios atžvilgiu; kodėl dalis emigrantų save laiko viešųjų paslaugų gavėjais (o ne aktyviais visuomenės nariais) ir santykius su tėvyne suvokia instrumentiškai; galiausiai,

kodėl tik nedidelė dalis emigrantų vis dar praktikuoja asmeninę pilietinę atsakomybę, ypač kai išryškėja institucijų funkcionavimo spragos. Asmeninio įsipareigojimo trūkumas ir nepriklausymas bendruomenei neišvengiamai veikia emigrantų sambūvio formas: jie tampa labiau susvetimėję, ne tokie empatiški ir emocingesni kitų grupių atžvilgiu.

Tyrimas patvirtina prielaidą, kad susiorganizavę piliečiai pasižymi nuoseklesne laikysena, nes žino, ką ir kodėl daro, kas ir kaip jiems atstovauja, ko realu, pagrįsta ir moralu tikėtis, o ko ne. Nesusiorganizavę piliečiai, priešingai, tik išsiugdo emocinius lūkesčius („man priklauso“, „manimi turi pasirūpinti“), bet nesuvokia, kaip juos patenkinti, neįaučia pareigos prisiimti atsakomybę, todėl yra pasmerkti priklausyti nuo kitų ir dažniausiai tampa lengvomis manipuliacijos pažadais aukomis.

Apibendrinimas

Lietuvių bendruomenės, organizacijos, kurias formavo tokie įvykiai kaip Antrasis pasaulinis karas ir sovietų okupacija, atliko reikšmingą vaidmenį išsaugant Lietuvos kultūrinę identitetą, skatinant politinį įsitraukimą, kaupiant socialinį kapitalą, buriant bendruomenes, dalyvaujant tarptautinėje veikloje. Nepaisant iššūkių (pvz., akulturacijos ir ideologinių skirtumų), lietuvių diaspora demonstravo tvirtą įsipareigojimą palaikyti ryšius su tėvyne, ginti Lietuvos interesus ir prisidėti prie tarptautinių pastangų, skatinančių laisvę ir nepriklausomybę. Paminėtinas reikšmingas lietuvių vaidmuo formuojant lietuvių bendruomenes pasaulyje, prisidedant prie demokratiškumo plėtros.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir atsivėrus galimybėms tiek kultūriškai, tiek politiškai bendrauti su tėvyne, lietuvių pilietinio mentaliteto formos už Lietuvos ribų ėmė kisti. Nūdienos lietuviai, gyvenantys ne Lietuvoje (ypač lyginant su jų pirmtakais), turi kitokius prioritetus ir pasižymi kitokiais įsitraukimo į aktualijas tėvynėje būdais. Nors komunikavimo technologijų pažanga suartino fiziniu nuotoliu atskirtas Lietuvos bendruomenes, vis dėlto nepaskatino naujo pobūdžio pilietinio bendradarbiavimo. Dabartinis lietuvių diasporos pilietinis mentalitetas atspindi sudėtingą istorinio palikimo, šiuolaikinių iššūkių ir besiplečiančių galimybių sąveiką. Atitinkamai lietuvių diasporos dėmesys pakrypo nuo pasipriešinimo sovietų okupacijai prie suverenios ir modernios tautos propagavimo.

Visuose klasteriuose pastebimas gana silpnas pilietinis įsitraukimas, daugiausiai dėmesio skiriama dalyvavimui rinkimuose. Pilietinės veiklos formos, reprezentuojančios aktyvesnes pastangas kurti viešąjį gerį, sulaukė gerokai mažesnio respondentų įsitraukimo. Rezultatai rodo, kad dauguma respondentų nesuvokia savęs kaip viešojo gėrio kūrėjų. Jiems labiau tiktų kitoks apibūdinimas – kitų iniciatorių (taip pat valstybės institucijų) sukurtų socialinių produktų vartotojai. Tik potencialūs atstovai (3 klasteris) bandė prisidėti kiek didesniu mastu, o tai liudija, kad jie labiau suvokia save kaip viešojo gėrio kūrėjus. Kitų dviejų klasterių (besimokančio jaunimo ir prekariato) atstovai yra linkę ne tik deleguoti savo pilietines pareigas valdžiai ir atsiriboti nuo aktyvesnio įsitraukimo į visuomenės gerovės kūrimą, bet ir kaltinti kitus dėl šalies negandų. Pavyzdžiui, 2 klasterio (prekariato) ir 1 klasterio (besimokančio jaunimo) atstovai daug tikisi iš valdžios, tačiau drauge neužsima pilietine veikla, neužtikrina tinkamo atstovavimo savo interesams ir neišreiškia savo

poreikių. Dėl neišsipildžiusių lūkesčių jų prasta emocinė patirtis susiejama su „bloga“ valdžia.

Remiantis empirinio tyrimo rezultatais, klasterių atstovų pilietinis mentalitetas, nagrinėjant subjektyvias patirtis, skiriasi ir priklauso nuo turimų pilietinių nuostatų: nepasitikėjimas vieni kitais ir institucijomis neskatina asmeniškai įsitraukti, o nesuvokiant savo atsakomybės ir (ar) ją ignoruojant atsakomybė už viešojo gėrio kūrimą perkeliama ant valdžios pečių ir taip keliama nepagrįsti lūkesčiai valdžios atžvilgiu. Atitinkamai individualus įsitraukimas grindžiamas ne tinkamu elgesiu, kurio reikalauja tam tikras socialinis vaidmuo, o subjektyviais lūkesčiais, kurie deleguojami nepriklausomai nuo socialinio vaidmens. Toks lūkesčių ir tikrovės neatitikimas neišvengiamai formuoja neigiamą santykį su tėvyne (pvz., kelia nepasitenkinimą ar nusivylimą).

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Aleksandravičius, Egidijus ir Dapkutė, Daiva, *Tarp minties ir politinio veiksmo. Algirdo Juliaus Greimo laiškai (1946–1954)*: šaltinių publikacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019.
- Almond, Gabriel Abraham ir Verba, Sydney, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
- The Baltic Question During the Cold War*, eds. John Hiden, Vahur Made, David J. Smith. London: Routledge, 2008.
- Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvės byla Vakaruose. 1975–1990*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.
- Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose. 1940–1975*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010.
- Bergmane, Una, *Politics of Uncertainty. The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press, 2023.
- Bobelis, Kazys ir Aničas, Jonas, *VLIK 1943–1992. Lietuvos laisvinimo darbų chronologija*. Vilnius: Vaga, 2011.
- Bradley, Joseph, *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism, and Civil Society*. London: Harvard University Press, 2009.
- Coleman, James S., *The Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press, 1990.
- Czyżewski, Krzysztof, *Mažasis pasaulio centras. Idėjų praktiko užrašai*. Vilnius: Versus, 2020.
- Danys, Milda, *DP. Lithuanian Immigration to Canada After the Second World War*. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1986.
- Dapkutė, Daiva, *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė: politiniai-organizaciniai aspektai. 1945 m. – šeštojo dešimtmečio pabaiga*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuva ir masinė išeivystė 1868–2020 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2021.
- Eidintas, Alfonsas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.

- Ganzeboom, Harry B. G., De Graaf, Paul M. ir Treiman, Donald J., "A Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status", *Social Science Research*, 1992, vol. 21, no. 1, 1–56.
- Genys, Dainius, "Emigration as a Way out of Negative Experiences in the Post-Soviet Reality: Subjective Reflections on Civic Participation, Labor Experience, and Emotional State", *Journal of Baltic Studies*, 2023, vol. 55, iss. 1, 47–68, <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2190144>.
- Genys, Dainius, Strumickiene, Ilona ir Krikstolaitis, Ricardas, "Emotional Inequality Among Lithuanian Emigrants", *Electronic Journal of Folklore*, 2020, vol. 78, 81–104.
- The Handbook of Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, eds. Thomas Janoski, Robert R. Alford, Alexander M. Hicks, Mildred A. Schwartz. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press, 2005.
- Heikkilä, Pauli, *Estonia as a Captive Nation: International Cooperation in Exile Within the Assembly of Captive European Nations, 1954–1972*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, Brill, 2021.
- Imbrasaitė, Jūratė, „Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (12) (2004), 38–50.
- Inglehart, Ronald ir Welzel, Christian, *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Janauskas, Giedrius, *Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmėčiais*. Vilnius: Versus aureus, 2009.
- Jonušauskas, Laurynas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003.
- „Kongresinė akcija“ *Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politikoje 1961–1974 m.*: šaltinių publikacija, sud. Giedrius Janauskas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2011.
- Kraujelis, Ramojus, *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- McHugh, James T. ir Pacy, James S., *Diplomats Without a Country: Baltic Diplomacy, International Law, and the Cold War*. Wessport: Greenwood Press, 2001.
- Michelsonas, Stasys, *Lietuvių išeivija Amerikoje, 1868–1961*. South Boston: Keleivis, 1961.
- The Oxford Handbook of Political Behavior*, eds. Russell J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann. New York: Oxford University Press, 2007.
- The Oxford Handbook of Political Theory*, eds. John S. Dryzek, Bonnie Honig, Anne Phillips. New York: Oxford University Press, 2008.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)*. Vilnius: Versus aureus, 2012.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje: Berne ir Paryžiaus konferencijų protokolai*. Vilnius: Versus aureus, 2004.
- Pilietinės visuomenės institutas, „Pilietinės galios indeksas 2022 m.“, *Pilietinės visuomenės institutas*, 2022, <https://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2022-m/>.
- Putnam, Robert D., *Kad demokratija veiktų: pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Vilnius: Margi raštai, 2001.
- Ramonaitė, Ainė, *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
- Skirius, Juozas, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: išeivijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėmimo*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, Inc., 2001.
- Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko, 2018.
- Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

- Sołtys, Edward, *Black Ribbon Day*. Toronto: Canadian Polish Research Institute, 2014.
- Stravinskienė, Vitalija, *Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1949–2003*. Vilnius: Artlora, 2004.
- Šalkauskis, Stasys, *Dviejų pasaulių sandūroje*. Vilnius: Valstybingumo studijų centras, 2022 (1919).
- Tocqueville, Alexis, *Apie demokratiją Amerikoje*. Vilnius: Margi raštai, 1996.
- Wolkovich-Valkavičius, William, *Lithuanian Religious Life in America: A Compendium of 150 Roman Catholic Parishes and Institutions*, vol. 1–3. Norwood, Massachusetts: Lithuanian Religious Life in America, 1991–1998.
- Žiliukaitė, Rūta, *Socialinio kapitalo dinamika pokomunistinėje Lietuvos visuomenėje: socialinės ir kultūrinės efektyvios demokratijos prielaidos*: disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2005.

Dainius GENYS, Giedrius JANAUSKAS

Vytautas Magnus University, Lithuania

THE DYNAMICS OF CIVIC MENTALITY IN THE LITHUANIAN DIASPORA: BETWEEN ACTIVITY AND EMOTIONALITY

Summary. The article aims to link the forms of civic participation and broader political attitudes to migrant clusters formed on the basis of social and economic characteristics and to typologise the features of civic mentality (specific to each cluster) and their differences. The paper discusses the dimensions of civic mentality in the light of the most painful and problematic aspects of the Soviet legacy. The study is based on a quantitative public survey among Lithuanians who emigrated to various European countries. A cluster analysis was performed based on the concept of socio-economic status and three clusters were obtained for further analysis. The results showed that civic mentality, in terms of subjective experiences, varies between clusters and depends on their civic attitudes. On the one hand, distrust of each other and institutions discourages personal participation, while on the other hand, lack of awareness and/or ignoring one's own responsibility shifts the responsibility for public good creation onto the shoulders of the government, thus forming emotional reactions towards one's own state.

Keywords: civic mentality, post-Soviet society, emigration, clusters.

Diasporos istorija ir kultūra

Juozas SKIRIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

JAV lietuvių delegacijų San Fransisko konferencijoje veikla 1945 m. balandžio–gegužės mėnesiais

Santrauka. Dviejų JAV lietuvių delegacijų, sudarytų iš tarpusavyje konkuruojančių Amerikos lietuvių tarybos ir JAV lietuvių tautininkų organizacijų, kurioms atstovavo Amerikos lietuvių misija, dalyvavimas tarptautinėje San Fransisko konferencijoje 1945 m. istoriografijoje dar nėra nuodugniau tirta problema. Išeivijos vadovų sprendimas siųsti savo atstovus siejamas su siekiu plačiau paskleisti informaciją apie Lietuvą ir jos gyventojų vargus, taip pat sudominti Lietuvos laisvinimo byla JAV ir kitų delegacijų narius konferencijoje. Viltasi, kad gal pavyks kiek nors paveikti konferencijos dalyvius dėl sovietų okupuotų tautų išsilaisvinimo iš priklausomybės. Atvykus lietuvių delegacijoms, jų atstovai užsiregistravo ir tuojau pradėjo susitikinėti su JAV ir kitų šalių delegacijų nariais, jiems teikė atsivežtus Memorandumus, kurie iš esmės buvo panašūs, ir literatūros Lietuvos ir kitų Baltijos šalių klausimu, surengė atskiras spaudos konferencijas. Patys lietuvių delegacijų atstovai savo ruožtu rinko informaciją ir siuntė JAV lietuvių spaudai. Be to, Amerikos lietuvių misijos nariai užprašė Mišias San Fransisko katedroje, aktyviai dalyvavo vietos radijo laidose. Visa tai lietuviams padėjo plačiau priminti Lietuvos klausimą, jos vargus ir siekius. Sulaukta užuojautos ir net pritarimo, bet nieko daugiau. Savo darbus konferencijoje ALT ir JAV lietuviai tautininkai pasistengė išreklamuoti išeivijoje. JAV lietuvių spauda ir Lietuvos diplomatai gana teigiamai vertino delegatų veiklą, ypač tautininkų pastangas, tiesa, neužmiršdami pažymėti jų vieningų veiksmų trūkumo, kuris turėjo atgarsį ne tik išeivijoje, bet ir už jos ribų.

Raktažodžiai: San Fransisko konferencija, Amerikos lietuvių taryba, Leonardas Šimutis, Pijus Grigaitis, Vincas (Williamas) Laukaitis, Vincas Kvetkas, Amerikos lietuvių misija, JAV lietuviai tautininkai, Antanas Olis, Pijus J. Žiūris, Aleksandras Kumskis, Petras Daužvardis, „Dirva“, „Vienybė“, „Draugas“.

Įvadas

Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO) steigiamoji konferencija įvyko 1945 m. balandžio 25 d. – birželio 26 d. San Fransisko mieste, Kalifornijos valstijoje. Šioje konferencijoje dalyvavo 50-ties valstybių atstovai. Ji buvo sušaukta Didžiosios Britanijos, JAV, Kinijos ir TSRS vardu. Konferencijos metu buvo sprendžiami šie klausimai: JTO tikslai, veiklos principai, struktūra, JTO institucijų įgaliojimai. Remtasi 1944 m. Dambarton Oukso (*Dumbarton Oaks*) konferencijos nuostatomis. San Fransisko konferencijoje buvo įsteigti keturi komitetai ir sekretoriatas, kuriuose ir virė pagrindinis darbas. Buvo apsvarstyti daugiau nei 5 000 dokumentų ir svarbiausi iš jų buvo paskelbti¹. Diskutuota kolonijų ir priklausomų teritorijų valdymo, Saugumo Tarybos teisių, balsavimo procedūros ir kitais klausimais. Daugiausiai reikalavimų kėlė TSRS delegacija. Jos iniciatyva įteisinta didžiųjų valstybių veto teisė Saugumo Taryboje. Konferencijoje įsteigtas JTO tarptautinis teismas, o paskutinę konferencijos dieną pasirašyti JTO įstatai – Jungtinių Tautų Chartija. Konferencijoje dalyvavo 850 delegatų, o jų patarėjų ir darbuotojų skaičius kartu su konferencijos sekretoriatu siekė 3 500. Be to, dalyvavo daugiau nei 2 500 spaudos, radijo ir žinių laidų atstovų bei stebėtojų iš daugelio draugijų ir organizacijų. San Fransisko konferencija buvo ne tik viena svarbiausių istorijoje, bet, ko gero, ir didžiausias kada nors įvykęs tarptautinis renginys². Jame, nors ir nebuvo sprendžiamas Lietuvos klausimas, buvo pastebimi ir JAV lietuvių deleguoti neoficialūs atstovai.

Konferencijos išvakarėse apie ją buvo daug kalbama, rašoma. Išsakyta įvairiausių nuomonių, kartais net prieštaraujančių viena kitai. Ne visiems buvo aišku, kodėl ir koku tikslu konferencija šaukiama. Tai matydami, JAV politikai bandė visuomenei tai paaiškinti. Pavyzdžiui, senatorius Albenas W. Barkley'is leidinyje „Democratic Digest“ publikavo straipsnį, kurį perspausdino ir JAV lietuvių spauda. Straipsnyje perspėta nesitikėti, kad konferencijoje bus nustatytos taikos sąlygos, išspręsti valstybių sienų klausimai, apskaičiuotos reparacijos, nubausti karo nusikaltėliai arba pasiūlytos naujos tarptautinės teisės normos. Aiškiai pažymėta, kad tai nėra konferencijos tikslas. Anot senatoriaus, „konferencijos ypatingas ir vienintelis rūpestis, tai sustatyti čarterį pasaulinei taikai ir saugumo įstaigai, sekant Dumbarton Oaks pasiūlymų liniją“³. Taigi, atskirų šalių problemų konferencija nesprendė. Buvo duota suprasti, kad sovietų okupuotų šalių tautoms neverta siūsti į konferenciją savo atstovus. Deja, visos, ypač mažosios, tautos laukė, kad konferencija parengtų rimtus pagrindus tarptautinei saugumo organizacijai, kuri privalės atkurti ir palaikyti pastovią pasaulio taiką. Tik čia, kaip manyta, ir buvo galimybė paspausti demokratinę šalių, ypač JAV, delegacijas prisiminti Baltijos šalis. Todėl ir buvo siunčiamos delegacijos, kurios siekė ne tik atstovauti Lietuvai (bent neoficialiai), bet ir informuoti apie Lietuvą konferencijos dalyvius⁴. Suprantama, kad San Fransisko konferencija išėivijos

¹ „The San Francisco Conference“, *United Nations*, žiūrėta 2024 sausio 25, <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/san-francisco-conference>.

² *Ibid.*; Dallek, Robert, *The Lost Peace. Leadership in a Time of Horror and Hope, 1945–1953*. New York: Harper Perennial, 2011, 97–105.

³ „San Francisco konferencijos tikslas“, *Draugas*, 1945 balandžio 25, nr. 97, 4.

⁴ Plačiau žr.: Skirius, Juozas, „JAV lietuvių pasiruošimas dalyvauti San Fransisko konferencijoje 1945 m. kovo–balandžio mėnesiais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (35) (2023), 27–44.

vadovams buvo plati ir vienoje vietoje sutelkta politinė auditorija, į kurią pasitaikė puiki galimybė kreiptis Lietuvos laisvinimo klausimu.

Tenka apgailestauti, kad dviejų JAV lietuvių delegacijų patriotinis žygis, turėjęs propagandinį atgarsį tarptautiniu mastu, dar nesulaukė tyrinėtojų dėmesio. Tiesa, užuominų tuo klausimu JAV lietuvių veikėjų raštuose ir prisiminimuose galima užtikti⁵. Istorikas Juozas Banionis, rašydamas apie JAV lietuvių tautininkų veiklą ir remdamasis Viktoro Petriko dar 1945 m. išleista brošiūra „Amerikos lietuvių misija ir jos darbai“, trumpai pristatė lietuvių darbus San Fransisko konferencijoje⁶. Be to, informacijos apie šią konferenciją ir joje dalyvavusius JAV lietuvius gausu išėivijos spaudoje: laikraščiuose „Dirva“, „Draugas“, „Vienybė“, „Laisvė“, „Tėvynė“, „Keleivis“ ir kituose. Visa ši medžiaga tapo atlikto tyrimo ašimi. Šis tyrimas pratęsia pirmiau parengtą straipsnį, kuriame plačiai aptariamas dviejų JAV lietuvių delegacijų organizavimas ir tikslo formulavimas prieš siunčiant jas į San Fransisko konferenciją⁷.

Tyrimui reikšminga dokumentinė medžiaga saugoma Lietuvos ir JAV lietuvių archyvuose. Svarbus šaltinis – JAV lietuvių tautininkų veikėjo, Lietuvai vaduoti sąjungos (toliau – LVS) pirmininko ir Amerikos lietuvių misijos (toliau – ALM) dalyvio Pijaus J. Žiūrio asmeninis archyvas, saugomas Klaipėdos universiteto bibliotekoje, dr. Kazio Pemkaus kolekcijoje⁸. Galima išskirti P. J. Žiūrio laišką (nuorašą), rašytą gegužės 13 d. iš San Fransisko Kaziui Karpiui į Klivlandą. Šešių puslapių laiške gana smulkiai aprašyta ALM delegatų veikla ir planai. Tyrimo metu pastebėta, kad laiške išsakytos mintys ir faktai buvo panaudoti Juliaus Smetonos straipsniuose apie LVS ir ALM veikimą, publikuotuose savaitraštyje „Dirva“. Įvairiuose Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) ir Pasaulio lietuvių archyvo prie Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje (toliau – LTSC/PLA) fonduose yra sukomplektuota dokumentų, reikalingų šiai temai nušviesti. Surastuose dokumentuose atsispindi JAV lietuvių tautininkų (Antano Olio⁹, P. J. Žiūrio, K. Karpiaus ir kitų) ryšiai su ALT'os vadovais (Leonardu Šimučiu, Pijumi Grigaičiu ir kitais) ir Lietuvos atstovais (pasiuntiniu Povilu Žadeikiu ir konsulu Petru Daužvardžiu). Išskirtinai reikia paminėti ALT'os pirmininko L. Šimučio dienoraštį, saugomą Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje¹⁰. Dienoraštyje autorius kruopščiai fiksavo svarbiausius dienos įvykius su trumpais komentarais. Archyviniai dokumentai, spaudos medžiaga, atsiminimai leidžia atkurti JAV lietuvių delegacijų dalyvavimą San Francisko

⁵ *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Detroit, Mich.: Viktoras Petrikas, 1945, 13–17; *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*, red. Jonas Puzinas ir Jonas Pranas Palukaitis. Chicago: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1979, 285–286; Karpis, Kazys S., „Manifestacija San Francisco mieste“, *Dirva*, 1968 liepos 10, nr. 76, 2; Šimutis, Leonardas, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1971, 83–84.

⁶ Banionis, Juozas, „Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę“, *Genocidas ir rezistencija* 1 (47) (2020), 25–26.

⁷ Skirius, „JAV lietuvių pasiruošimas dalyvauti San Francisko konferencijoje...“, 27–44.

⁸ Klaipėdos universiteto Bibliotekos Retų spaudinių, kolekcijų ir rankraščių skyrius (toliau – KUB RSKRS), Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“.

⁹ Dapkutė, Daiva, „Galima būti ir geru Amerikos piliečiu, ir geru lietuviu“. Antano Olio kalbos“, *Istorija* 113 (1) (2019), 90–102.

¹⁰ Pasaulio lietuvių archyvas prie Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje (toliau – LTSC/PLA), Leonardo Šimučio fondas, dėžė Nr. 1 („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

konferencijos aplinkoje, delegacijų tarpusavio lenktyniavimą ir konkurenciją, tiesa, pagrįstą patriotiniais jausmais.

Straipsnio tikslas – remiantis istorine medžiaga ir dokumentais, nušviesti dviejų JAV lietuvių delegacijų dalyvavimą San Fransisko konferencijoje, akcentuojant nuveiktus darbus ir jų reikšmę Lietuvos laisvinimui. Siekiant šio tikslo, iškelti uždaviniai: 1) aprašyti lietuvių delegacijų įsikūrimą San Fransiske ir išsiaiškinti pirmuosius kontaktus su konferencijos organizatoriais; 2) smulkiau nušviesti jų pastangas ir įvertinti atliktus darbus; 3) atkreipti dėmesį į išeivių visuomenėje nuolat kylantį delegacijų veiksmų vieningumo klausimą; 4) pasvarstyti, ar darbų San Fransiske dubliavimas turėjo daugiau naudos nei bendra veikla; 5) aptarti skirtingų delegacijų požiūrį vienų į kitus ir išorinį jų vertinimą.

Amerikos lietuvių tarybos delegatų veikla San Fransiske

Amerikos lietuvių tarybos deleguota spaudos atstovė Marijona Kižytė 1945 m. balandžio 29 d. telegrama pranešė, kad ALT'os delegacija, pirmoji iš lietuvių, San Fransiske jau įsteigė savo štabą viešbutyje „Governor“, kuriame savo štabus turėjo ir kitos JAV organizacijų delegacijos. Atstovė pažymėjo, kad balandžio 28 d. ALT'os delegatai prisistatė Jungtinių Tautų konferencijos sekretoriatui, paskui surengė susitikimą su spaudos agentūrų atstovais, dalyvavo bendrame popietiniame posėdyje¹¹. Balandžio 30 d. delegacijos nariai (Vincas Kvetkas, Vincas (Williamas) Laukaitis) oficialiai užsiregistravo konferencijos sekretoriato, JAV valstybės departamento specialiai įsteigtame *Public Liaison Office*¹². Užsiregistruojant reikėjo nurodyti, kokioms JAV organizacijoms jie atstovauja ir su kokiais laikraščiais turi ryšį. Tiesa, delegatas pulkininkas Kazys Grinius, kaip ne JAV pilietis, negalėjęs užsiregistruoti, paskirtas ALT'os delegacijos patarėju¹³. Užsiregistravus ALT'os delegacijos vardas buvo paskelbtas tam tikroje specialioje informacinėje lentoje.

Lietuviams amerikiečiai pranešė informuosią apie visų organizacijų, veikiančių kaip JAV delegacijos patarėjai, susirinkimus. Be to, V. Kvetkas ir V. Laukaitis gavo identifikacijos korteles su privilegija lankytis konferencijos plenuose. Pasinaudodami šia privilegija, ALT'os atstovai dalyvavo keliuose konferencijos plenuose ir galėjo susitikti su žymesniais delegatais. Ilgiau pabendrauti teko su JAV valstybės departamento Patarėjų štabo nariu Martinu Hillu, apsilankyta pas JAV delegacijos narius senatorius Thomasą T. Connally'į ir Arthurą H. Vandenbergą. Pokalbių metu galutinai įsitikinta, kad Baltijos valstybių klausimas konferencijoje nebus keliamas¹⁴. Vadinasi, lietuviams teksią veikti ki-

¹¹ „Amer. Lietuvių Tarybos Delegacija Užsiregistravo, Dalyvavo Posėdyje“, *Draugas*, 1945 balandžio 30, nr. 101, 1.

¹² Ši įstaiga buvo įsteigta JAV delegacijai apsaugoti nuo įvairių neoficialių organizacijų delegatų prašymų. Jų visi prašymai, memorandumai, rekomendacijos turėjo būti įteikti šiai įstaigai. Jos tikslas buvo neutralizuoti neoficialius delegatus, palaikyti ramybę ir taikią veiklą San Fransisko konferencijoje (Žiūris, Pijus J., Pranešimas apie San Fransisko Konferenciją (nuorašas), KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.).

¹³ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 3 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

¹⁴ „Amer. Lietuvių Tarybos Delegacijos Veikla Pasaulio Tautų Konferencijoje“, *Draugas*, 1945 gegužės 5, nr. 106, 1; „ALT delegacijos oficialus stovis“, *Darbininkas*, 1945 gegužės 15, nr. 37, 4.

taip, netiesiogiai. Kaip vėliau rašė L. Šimutis, „mūsų stebėtojai turėjo ir kitą uždavinį: pasiekti JAV ir kitų demokratijų delegacijas ir, kiek sąlygos leis, informuoti juos apie Lietuvos padėtį ir jos išlaisvinimo pastangas. Tuo atžvilgiu stebėtojai padarė nemažai.“¹⁵ Iš to, ką pasakė L. Šimutis, aiškėja, kad lietuvių delegatų aktyvumas konferencijoje buvo apribotas stebėtojų statusu. Vis dėlto tai netrukė ieškoti tiesioginių ir netiesioginių kontaktų, rinkti informaciją, kuri galėjo būti siejama su Baltijos šalių likimu. Pavyzdžiui, M. Kižytė gegužės 1 d. pasiuntė telegramą L. Šimučiui, kurioje pranešė, kad komunistinės TSRS delegacija reikalauja į konferenciją įleisti ir Baltijos tarybinių respublikų atstovus, bet tuo klausimu amerikiečiai ir britai daugiau nuolaidų rusams nebedarysą. Gavęs šią informaciją, L. Šimutis apie tuos bandymus skubiai telefonu pranešė konsului P. Daužvardžiui, kad „jis perspėtų Žadeikį“¹⁶, Lietuvos pasiuntinį Vašingtone. Iš savo pusės tuo klausimu L. Šimutis greitai parengė ir kitos dienos dienraštyje „Draugas“ publikavo platoką vedamąjį, kuriame nušvietė lietuviams, latviams ir estams žalingus komunistų siekius¹⁷. Iš M. Kižytės pranešimų matyti, kad nors Baltijos valstybių klausimas konferencijoje nebuvo keliamas, atskirose delegacijose, ypač tarp spaudos atstovų, apie Lietuvą, Latviją ir Estiją kalbama. Tai netiesiogiai išprovokavo patys komunistinės TSRS delegatai ir jų vadovas Viačeslavas Molotovas, bandydami įteisinti savus Baltijos tarybinių respublikų atstovus. Oficialūs JAV delegacijos atstovai tuo klausimu vengė kalbėti¹⁸. Pažymėtina ir tai, kad konferencijoje surinkta informacija išeivijos vadovai dalijosi su Lietuvos atstovais ir taip jiems talkino.

V. Kvetkas, būdamas „Amerikos legiono“ (karo veteranų organizacijos) narys, turėjo ryšių su šios organizacijos atstovais San Fransiske, kurie buvo JAV delegacijos patarėjai vidaus ir krašto apsaugos klausimais, ir tuo sėkmingai pasinaudojo. „Amerikos legiono“ atstovams, kaip ir kitoms organizacijoms, jis įteikė ALT'os paruoštą Memorandumo kopiją¹⁹. Memorandume buvo išdėstytas Baltijos valstybių siekis vėl tapti nepriklausomomis valstybėmis ir įsijungti į Jungtinių Tautų organizaciją. Be to, V. Kvetkas įteikė Memorandumą vienam iš trijų konferencijos sekretorių ir JAV delegacijos atstovui. Taip Memorandumas pateko ir tarp publikuojamų dokumentų²⁰.

ALT'os delegacija jau San Fransiske pradėjo gauti pritariančius atsiliepimus į pasiūstas Memorandumo kopijas. Parašė Pietų Dakotos gubernatorius Merrellas Q. Sharpe'as, JAV Liberalų partijos vadovas Deanas Alfange'as, kongresmenas Hermanas P. Kopplemannas. JAV Atstovų Rūmų pirmininkas Samas Rayburnas perdavė Memorandumą atitinkamai komisijai nagrinėti. Daugelio atsakymuose buvo pareikšta, kad jie sutinka su iškeltomis mintimis ir pasiūlymais²¹. ALT'os delegacija sulaukė paramos iš autoritetingos JAV lenkų delegacijos, kuriai vadovavo Amerikos lenkų kongreso pirmininkas Charlesas Rozmare-

¹⁵ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, 83.

¹⁶ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 1 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, I. n.

¹⁷ „Baltijos valstybės ir Rusijos siekimai“, *Draugas*, 1945 gegužės 2, nr. 103, 4.

¹⁸ „Valstybės Sekr. Stettinius Atsakė į Paklausimą Apie Baltijos Valstybes“, *Draugas*, 1945 gegužės 4, nr. 105, 1.

¹⁹ „Amer. Lietuvių Tarybos Delegacijos Veikla Pasaulio Tautų Konferencijoje“, 1.

²⁰ „San Francisco Spauda, Komentatoriai Rodo Simpatijas Lietuvos Troškimams“, *Draugas*, 1945 gegužės 7, nr. 107, 1.

²¹ „ALT Memorandumo atgarsiai“, *Darbininkas*, 1945 gegužės 11, nr. 36, 2.

kas: gegužės 11 d. jis bendravo su gausiu būriu korespondentų ir, gindamas Lenkijos teises, drauge pasisakė už Lietuvos, Latvijos ir Estijos laisvę ir nepriklausomybę²². Tai skatino ir pačius lietuvius aktyviau veikti.

Lietuvių delegatai, ypač M. Kižytė, palaikė ryšius su San Fransiske dirbančiais įvairių šalių spaudos ir radijo atstovais, kurių dalis rėmė Baltijos tautų siekius. Pavyzdžiui, žinių agentūra „International News Service“ buvo paruošusi medžiagos apie lietuvių delegaciją, jos atvežtą Memorandumą ir lietuvių kovą dėl Lietuvos nepriklausomybės, ir laukė meto, kada Baltijos valstybės bus paminėtos konferencijoje. Tuomet minėta žinių agentūra planavo sušaukti spaudos korespondentų susitikimą. Tam reikalui ir lietuvių delegatai jau buvo paruošę pareiškimą spaudai su V. (W.) Laukaičio parašu²³.

Lenkų delegacijos susitikimas su žiniasklaida, reikia manyti, paskatino lietuvius analogiškam žingsniui. Kitą dieną, t. y. gegužės 12-ąją, šeštadienį, įvyko ir ALT'os delegacijos spaudos konferencija viešbutyje „St. Francis“. Tai buvo antroji lietuvių spaudos konferencija; pirmąją prieš savaitę vedė ALM'os delegatai. Lietuvių spaudoje nurodyta, kad į ALT'os surengtą konferenciją atvyko 80 spaudos ir radijo atstovų, tarp jų buvo visų didžiausių spaudos agentūrų ir dienraščių korespondentų. Atvyko „Associated Press“, „United Press“, „New York Times“, „San Francisco Call Bulletin“, „San Francisco Examiner“ atstovai; dalyvavo ispanų, kanadiečių, prancūzų, švedų, serbų, lenkų ir kitų tautų spaudos atstovai²⁴. V. Laukaitis atpasakojo San Fransisko konferencijos sekretariatui jau įteikto Memorandumo turinį, paaiškino ALT'os siūlomas planuojamos Tarptautinės organizacijos konstitucijos pataisas. Į ją, anot V. Laukaičio, turi įeiti pagrindinės laisvės garantijos, kurios būtų taikomos ir Baltijos šalims. Jis papasakojo, kaip Raudonoji armija įsiveržė į Baltijos valstybes ir panaikino jų nepriklausomybę, taip pat apie Lietuvos dabartinę būklę ir gyventojų padėtį, sovietų terorą, lietuvių deportacijas ir persekiojimą dėl religijos. Paklaustas, kas atsitiktų, jeigu Baltijos valstybės, kaip sovietinės respublikos, būtų įleistos į Jungtinių Tautų Organizaciją, V. Laukaitis pareiškė, kad JAV Vyriausybė pripažįsta Lietuvą, Latviją ir Estiją nepriklausomomis valstybėmis, ir „jei taip būtų pasielgta, tai būtų veidmainystė“. Vis dėlto jis pabrėžė netikintis, kad JAV taip pasielgtų²⁵. Grįžęs iš San Fransisko, jis įvairiuose susitikimuose kalbėjo, kad ALT'os delegatai tuo klausimu kreipėsi net į JAV valstybės sekretorių ir teiravosi, ar JAV sutiks su tokiu TSRS atstovo pageidavimu. Šis kreipimasis, anot V. Laukaičio, pateko į viešumą ir visiems „atidarė akis ir visi suprato ką tai reiškė“, ir jau vien tuo „mūsų delegacija pateisino savo kelionę“²⁶. Tiesa, tenka pažymėti, kad lietuviškoje spaudoje apie minėtą kreipimąsi neužsiminta, archyvuose jo teksto nepavyko rasti.

²² „Ir Lietuvą paremia“, *Draugas*, 1945 gegužės 15, nr. 114, 4.

²³ „San Francisco Spauda, Komentatoriai Rodo Simpatijas Lietuvos Troškimams“, *Draugas*, 1945 gegužės 7, nr. 107, 1; „Žinios Iš San Francisco Konferencijos“, *Draugas*, 1945 gegužės 10, nr. 110, 5.

²⁴ „ALT Delegatų Spaudos Konferencija“, *Draugas*, 1945 gegužės 14, nr. 113, 1; „Pasekminga ALT Delegacijos Spaudos Konferencija“, *Keleivis*, 1945 gegužės 20, nr. 22, 4.

²⁵ „Pasekminga ALT delegacijos spaudos konferencija“, *Draugas*, 1945 gegužės 17, nr. 116, 4; „Šiek-tiek iš San Francisco didžiosios konferencijos“, *Tėvynė*, 1945 gegužės 18, nr. 20, 1; 1945 06 13 Lietuvos generalinio konsulo J. Budrio Niujorke konfidencialaus rašto nr. 5300.36-L „Am. Liet. Tarybos posėdžiai“ P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas konsului P. Daužvardžiui, LTSC/PLA, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, 7 dėžė, b. 16, l. n.

²⁶ *Ibid.*

Spaudos konferencijoje V. Laukaitis parodė turimus dokumentus, įskaitant Memorandumą, bei leidinukus, o jų kopijas dalijo susirinkusiesiems. Spaudos atstovai, teigiamai atsiliepdami, komentavo, kad „tai yra pirmas dokumentalus įrodymas apie sovietų žiaurumus“²⁷. Nežiūrint to, kad konferencijos organizatoriai ir JTO kūrėjai neatsižvelgė į ALT'os pasiūlymus, pastarosios veiksmus galima vertinti kaip atliktą propagandinį darbą. Mat ALT'os vadovybė atkreipė dėmesį į tai, kad JAV spauda rašė apie lietuvių vestą spaudos konferenciją ir V. Laukaičio išdėstytas pozicijas²⁸. Be to, V. Laukaičio spaudos konferencijoje apsilankė ir ALM'os nariai A. Olis ir Aleksandras Kumskis – jie renginį įvertino gana teigiamai, tik pažymėjo, kad tą dieną konferencijoje nevyko jokių posėdžių ir V. Laukaičio renginyje turėjo būti daugiau spaudos atstovų²⁹.

ALT'os delegatai skyrė laiko susitikti ir su San Fransisko lietuviais, kurių tuo metu priskaičiuota apie 200 žmonių. Buvo paminėta, kad tarp jų nemažai komunistuojančių. Balandžio 28 d. iniciatyvą susitikti ir susipažinti su delegatais parodė Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo (toliau – BALF) 109 skyrius, vadovaujamas Antano Skiriaus. Susitikimas įvyko gamtoje – Raudonųjų medžių miške bendraujant ir poilsiaujant. Dar vienas susitikimas – vakariinė įvyko gegužės 5 d. viešbutyje „Riviera“, čia dalyvavo daugiausia vietos lietuviai. Tai – vėl BALF'o 109 skyriaus vadovybės iniciatyva. Šiame renginyje dalyvavo ALT'os delegatai, išskyrus V. Kvetką, kuris jau rengėsi išvykti iš San Fransisko. Susitikimą atidarė A. Skirius, programą vedė Antanas Poška, kalbėjo Juozas Vaitonis, Petras Fabijonaitis, Juozas Wainis, Albertas Jasaitis, M. Noreika ir Bronė Skirienė. Kalbas pasakė M. Kižytė, pulk. K. Grinius, pasakojęs apie Lietuvos vargus ir rūpesčius. Gerą įspūdį padarė V. Laukaičio paskaita lietuvių ir anglų kalbomis apie JAV lietuvių veikimą. Mat daugiau kaip pusę dalyvių sudarė lietuvių jaunimas, menkai suprantantis lietuviškai³⁰. Tokieose susitikimuose siekta ne tik susipažinti, bet ir suaktyvinti vietos lietuvius labiau organizuoti, remti Lietuvos bylą bei ALT'ą.

Pirmasis iš konferencijos išvyko V. Kvetkas. Jis gegužės 9 d. atvyko į Čikagą. Dar gegužės pradžioje jis rašė L. Šimučiui, kad „jau veik viskas padaryta, kas buvo galima padaryti Lietuvos reikalais“, todėl jau ruošiasi grįžti. Be to, kelis kartus nusiskundė, kad San Fransiske viskas brangu³¹. Sunku pasakyti, kodėl jis skubėjo išvykti iš San Fransisko; kiti ALT'os delegatai darbavosi ilgiau. Greičiausiai ir dėl to, kad, kaip vėliau savo pasisakymuose V. Kvetkas pažymėdavo, „Baltijos valstybių klausimas konferencijoje nei kartą nebuvo iškeltas“³². Lyg ir tam tikras nusivylimas. V. Laukaitis ir pulk. K. Grinius savo ruožtu grįžo gegužės 15 d., o M. Kižytė, palaikoma L. Šimučio (P. Grigaitis siekė sugrąžinti ir ją), liko

²⁷ „Pasekminga ALT delegacijos spaudos konferencija“, *Draugas*, 1945 gegužės 17, nr. 116, 4; „Šiek-tiek iš San Fransisko didžiosios konferencijos“, 1.

²⁸ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 13 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

²⁹ 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.

³⁰ SK, „Vakariinė Lietuvių Tarybos Delegatams“, *Draugas*, 1945 gegužės 15, nr. 114, 2; „Žinios Iš San Fransisko Konferencijos“, 5.

³¹ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 4 ir 5 d. d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

³² „ALT delegacijos darbai San Franciskoje“, *Draugas*, 1945 gegužės 11, nr. 111, 4.

San Fransiske iki konferencijos pabaigos³³. Ji toliau rinko informaciją ir siuntė reportažus spaudai. Grįžę delegatai atsiskaitė ALT'os vadovybei, Susivienijimo lietuvių Amerikoje Centro valdybai ir ALT'os Čikagos skyriaus valdybai³⁴. Vėliau jie dalyvavo įvairių organizacijų renginiuose. Pavyzdžiui, V. Kvetkas dalyvavo ALT'os valdybos susirinkime su ALRKF Čikagos apskrities, „Lietuvos vyčių“ draugovės ir LRKSA Čikagos apskrities kuopų sekretoriais, pasakojo, ką nuveikė delegacija, garsindama Lietuvos vardą, atsakinėjo į susirinkusiųjų klausimus³⁵. Suprantama, kad delegatai buvo išnaudoti aiškinant lietuvių išeivijai apie nuveiktus darbus, siekiant išlaikyti išeivių dėmesį ALT'os politinei veiklai ir sulaukti didesnės finansinės paramos Lietuvos laisvinimo procese.

San Fransisko konferencijos metu ALT'ai artima spauda, daugiausia remdamasi M. Kižytės reportažais, lietuvių išeivijai taip pat nušviesdavo delegacijos veiklą, siekdama pateisinti jos pasiuntimą į San Fransiską. Drauge buvo pažymima delegacijos veiklos nauda ginant Lietuvos reikalus, keliant jos teisę į visišką nepriklausomybę. Akcentuotos delegatų pastangos ir ryšiai su žymesniais amerikiečiais³⁶. Tokiais argumentais spauda JAV lietuvius įtikinėjo delegacijos siuntimo tikslingumu, būtinybe bei svarba ir siekė parodyti ALT'os iniciatyvas. Beje, spauda, ypač dienraščiai „Naujienos“ ir „Draugas“, negailėjo kritikos konkuruojančiai JAV lietuvių tautininkų delegacijai San Fransiske, siekdami net ją kompromituoti. ALT'os vadovybę ypač piktino tautininkų pasakymas, kad jie atstovauja milijonui JAV lietuvių³⁷. Neigiamą požiūrį į tautininkų delegatus stiprino ir ALT'os delegatų San Fransiske pranešimai, kai kada su pašaipa atsiliepta apie neva tautininkų delegacijos neveiklumą³⁸.

ALT'os kritika, nukreipta į tautininkus, buvo priešinga dalies JAV lietuvių norui, kad abi delegacijos, jei joms nepavyktų susijungti, tai bent kartu dirbtų San Fransiske. Vis dar buvo išeivių, tikinčių, kad abi delegacijos paskelbs bendrą deklaraciją, kuri pagaliau sukeltų išeivijos džiaugsmą ir nustelbtų visus ginčus, kurie kartojami spaudoje ir kuriuos net pikta skaityti³⁹. Savo atsiminimuose ir pats L. Šimutis užsiminė, kad prieš išsiunčiant abi delegacijas bandyta sujungti, bet šios pastangos nesulaukė sėkmės⁴⁰. Mat balandžio 25 d. JAV lietuvių veikėjas, artimas ALT'ai, teisėjas Jonas T. Zuris pakvietė pietų L. Šimutį, P. Grigaitį, Miką Vaidylą, kunigą Igną Albavičių, dr. Stasį Biežį ir dr. Kazį Drangelį į restoraną „Toscano“ Čikagoje. Pokalbio metu jis iškėlė mintį apie abiejų delegacijų San Fransiske veiklos koordinavimą. Kaip savo dienoraštyje pažymėjo L. Šimutis, „buvo karštų ginčų ir iš

³³ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 12 ir 15 d. d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

³⁴ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 16 ir 17 d. d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

³⁵ „ALT delegacijos darbai San Franciskoje“, 4.

³⁶ „Baltijos valstybės ir Rusijos siekimai“, 4.

³⁷ „Tautininkų „Misijos“ darbai“, *Draugas*, 1945 gegužės 31, nr. 127, 3.

³⁸ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. gegužės 5 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, l. n.

³⁹ Jankauskas, Z., „Philadelphijos pastabos“, *Vienybė*, 1945 gegužės 4, nr. 18, 2.

⁴⁰ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, 84.

to visko išėjo...piš⁴¹. ALT'os vadovybė nepritarė bendram darbui. Taigi, lietuvių dvi delegacijos, atlikdamos panašų darbą, buvo „priverstos“ veikti atskirai. Tokia veikla tautininkams artimame laikraštyje „Vienybė“ įvertinta ir kaip abiejų delegacijų lenktynės⁴². Istorikas J. Banionis apibendrino, kad šios grupės veikė, „tarsi viena kitą papildydamos, bet paneigdamos tautinę vienybę ir demonstruodamos tam tikrą konkurenciją“⁴³.

JAV lietuvių tautininkų delegacijos veikla San Fransiske

Amerikos lietuvių misijos delegacija, sudaryta iš A. Olio, P. J. Žiūrio ir A. Kumskio, gegužės pradžioje atvyko į San Fransiską, apsistojo viešbutyje „Mark Twain“ ir tuojau prisistatė konferencijos organizatoriams. Vėliau rašyta, kad vienas iš delegacijos uždavinių – „neleisti užliūliuoti Lietuvos klausimo, neleisti sudaryti įspūdžio, kad Lietuvos, kaip mažos valstybės, byla yra nesvarbi ir didžiųjų problemų akivaizdoje net neverta dėmesio“⁴⁴. Kaip tai buvo galima padaryti? Atsakymą davė delegacijos narys P. J. Žiūris laiške K. Karpiui iš San Fransisko: „mūsų darbas – tai buvo pateikti pataisymus tokius, kad tautos, kaip Lietuva, kuri prarado savo laisvę laikinai pasekmės militarinės okupacijos, turėtų teisę ir progą tapti nariais General Assembly ir kitų pastovių komitetų, kurie gvildentų panašius klausimus“⁴⁵. Tai atsispindėjo ALM'os parengtame Memorandume. Iš esmės ALM'os atstovai, bandydami įgyvendinti savo tikslą, siekė pirmiausia paveikti JAV delegaciją per kontaktus su jos nariais. A. Olis kaip rekomendacinį turėjo Ilinojaus valstijos gubernatoriaus Dwighto Herberto Greeno laišką (greičiausiai nuorašą), rašytą JAV delegacijos nariui senatoriui A. H. Vandenbergui. Gubernatorius laiške A. Olį pristatė kaip savo draugą ir vieną žymiausių JAV lietuvių ir prašė neatsisakyti su juo bendradarbiauti⁴⁶. Pirmas A. Olio ir A. Kumskio susitikimas įvyko gegužės 4 d. su senatoriumi Charlesu Williamu Tobey'iu, kuris buvo įvardytas kaip nuoširdus Lietuvos teisių gynėjas ir lietuvių draugas. Su juo lietuvių delegatai buvo susitikę keletą kartų⁴⁷.

ALM'os delegatai savo biurą įkūrė viešbutyje „Californian“ ir pasisamdė sekretorę, vieno San Fransisko laikraščio korespondentę. Gegužės 4 d. buvo įteiktas ALM'os Memorandumas dalyvaujantiems JTO visų delegacijų (47) pirmininkams ir vyriausiajam konferencijos sekretoriui Algerui Hissui. Šiuo dokumentu kreiptasi į konferenciją, steigiančią Pasaulio saugumo organizaciją – JTO, ir prašyta į rengiamą šio pasaulinio junginio deklaraciją įtraukti paragrafą, kuriuo būtų suteikta teisė Lietuvos Respublikai būti JTO nare ir

⁴¹ Leonardo Šimučio dienoraštis – 1945 m. balandžio 25 d., LTSC/PLA, Leonardo Šimučio fondas, 1 dėžė („Dienoraščiai“), knyga „1945 m. dienoraštis“, I. n.

⁴² Tysliavienė, V., „Vakar, šiandien ir rytoj“, *Vienybė*, 1945 gegužės 18, nr. 20, 3.

⁴³ Banionis, Juozas, „Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę“, *Genocidas ir rezistencija* 1 (47) (2020), 25.

⁴⁴ *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, 13.

⁴⁵ 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, I. n.

⁴⁶ Tysliavienė, V., „Vakar, šiandien ir rytoj“, *Vienybė*, 1945, gegužės 4, nr. 18, 3.

⁴⁷ Olis, Antanas, „Įspūdžiai iš San Francisco“, *Vienybė*, 1945 gegužės 11, nr. 19, 1.

teisėtai dalyvauti veikloje. Ten pat primintos ir JAV valdžios garantijos Baltijos šalims kaip nepriklausomoms valstybėms, pacituotos 1926 ir 1939 m. Lietuvos ir TSRS sutartys, kuriose išreikšta pagarba abiejų šalių suverenitetui ir teritoriniam vientisumui⁴⁸.

Kitą dieną, t. y. gegužės 5-ąją (šeštadienį), viešbutyje „Palace“ ALM'os delegatai sušaukė pirmąją konferenciją lietuvių spaudos ir radijo atstovams. A. Olis, kaip delegacijos vadovas, susirinkusiesiems referavo apie ALM'os užsibrėžtus darbus Lietuvos nepriklausomybės klausimu, iškėlė padarytą skriaudą Lietuvai – jos nepriėmimą į Jungtines Tautas. Kiekvienam spaudos konferencijos dalyviui buvo įteikta Memorandumo kopija bei aplinkraštis, kuriame paaiškinta, kodėl atvyko ALM'os delegatai. Šioje konferencijoje dalyvavo daugiau nei 50 spaudos atstovų (iš beveik 2 000 buvusių tuo metu San Fransiske), įskaitant „Associated Press“ ir „United Press“ atstovus ir garsų radijo komentatorių Raymondą G. Swingą. Reikia pažymėti, kad šioje spaudos konferencijoje ALT'os delegatai nedalyvavo (ALM delegatai, priešingai, V. Laukaičio spaudos konferencijoje apsilankė). Čikagos dienraštyje „Chicago Tribune“, San Fransisko laikraščiuose ir „The Detroit Times“ buvo aprašyta ALM'os veikla ir spaudos konferencija⁴⁹. JAV lietuvių tautininkų spaudoje ir prisiminimuose buvo pažymima, kad JAV spaudos magnato Williamo Randolpho Hearsto laikraščiai, apie 60 leidinių, publikavo vedamąjį „The Case of Lithuania“, kuriame buvo priminta ir Estija bei Latvija⁵⁰. ALM'os delegatai pastebėjo, kad Lietuvą dėl patiriamų vargų užjaučia daugiausia Pietų Amerikos valstybių ir Australijos delegacijos⁵¹.

ALT'os vadovybė neigiamai sureagavo į A. Olio pasisakymus, nes pastarasis, anot jų, darė pareiškimus ir kalbėjo „Lietuvos vardu“ (angl. *in behalf of Lithuania*), aiškindamas, kad nėra kam už Lietuvą kalbėti. Jis sakė, kad net Lietuvos pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis negalys kalbėti Lietuvos vardu. Taip sakydamas, ALT'os vadovybės nuomone,

<...> Olis daro didelę klaidą <...>. Juk Lietuva, kaip valstybė, tebėra Jungtinių Valstijų pripažinta <...>. Todėl P. Žadeikis, kaip Lietuvos ministras, turi pilną teisę kalbėti Lietuvos vardu <...>. Olis ir jo asistentai yra Amerikos piliečiai. Todėl jie, kaip tokie, jokių būdu negali atstovauti kitos valstybės nors ir būtų arčiausiai jų širdies.⁵²

Bet A. Olis aiškino, kad Lietuva neturi savo egzilinės vyriausybės, kuri būtų paskelbusi karą ašies valstybėms ir pasirašiusi JTO deklaraciją. Todėl Lietuvos valstybės delegatai ir nedalyvauja San Fransisko konferencijoje. Į pastabą apie pasiuntinį P. Žadeikį A. Olis atsakė: „ministras – ne valdžia“⁵³, t. y. jis – tik valdžios atstovas Vašingtone, be to, nebuvo

⁴⁸ Banionis, „Antano Smetonos veikla JAV...“, 25–26; „Memorandum“, in *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Detroit, Mich.: Viktoras Petrikas, 1945, 21–22.

⁴⁹ „ALM delegatų veikla San Francisco konferencijoje“, *Vienybė*, 1945 gegužės 11, nr. 19, 1; Smetona, Julius, „Ant Lietuvos Aukuro“, *Dirva*, 1945 gegužės 18, nr. 20, 3; „Platus straipsnis apie Misijos darbą“, *Dirva*, 1945 birželio 1, nr. 22, 2; Žiūris, P. J., Pranešimas apie San Francisco Konferenciją (nuorašas), KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.

⁵⁰ „The Case of Lithuania“, in *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Detroit, Mich.: Viktoras Petrikas, 1945, 25; J. K., „ALM Delegacija atliko drąsų žygį“, *Vienybė*, 1945 birželio 8, nr. 23, 2.

⁵¹ Žiūris, P. J., Pranešimas apie San Francisco Konferenciją (nuorašas), KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.

⁵² „Kas turi teisę atstovauti Lietuvą?“, *Draugas*, 1945 gegužės 23, nr. 121, 4.

⁵³ Smetona, Julius, „San Francisco Atgarsiai“, *Dirva*, 1945 birželio 15, nr. 24, 3.

pakviestas į konferenciją. Taigi, iš viso to reikia suprasti, kad ALM nebando atstovauti Lietuvai, bet kalba jos vardu. Tokiai pozicijai, suprantama, ALT'os vadovybė nepritarė. Tiesa, tos diskusijos ir ALM'os veikla San Fransiske paskatino ir Lietuvos pasiuntinį P. Žadeikį sureaguoti – parengti Lietuvos valstybės vardu Memorandumą ir nusiųsti San Fransisko konferencijai⁵⁴.

Būtina pasakyti, kad ALM'os delegacija nepasitenkino savo Memorandumo išplatiniimu ir jo išreklamavimu spaudoje, bet siekė daugiau. ALM'os delegatai visą buvimo San Fransiske laiką stengėsi iš JAV delegacijos išgauti vadinamąjį *hearing*'ą, t. y. galimybę, kuri leistų lietuviams išdėstyti JAV delegacijai savo pasiūlymus, kuriuos pastaroji oficialiai svarstytų savo posėdžiuose. Anot A. Olio, būtų galima amerikiečius įtikinti patobulinti JTO dokumentus, kurie leistų į ją bent formaliai įstoti Lietuvai ir kitoms mažoms tautoms. Be to, tautininkai atkreipė dėmesį, kad, Lietuvai nepavykus tapti JTO nare, tai skatintų komunistinės TSRS atstovus įrodinėti, jog „Lietuva yra jos dalis ir todėl Lietuvos klausimas nėra tarptautinis, bet jos vidaus reikalas“⁵⁵. Tai, be jokios abejonės, ateityje būtų geras pretekstas gyvinti ir kelti Lietuvos ir kitų okupuotų šalių klausimą. Taigi, buvo stengiamasi susitikti ir apie visa tai pasikalbėti su JAV delegacijos nariais.

Yra žinoma, kad gegužės 8 ir 9 d. ALM'os nariai tarėsi su senatoriais Th. T. Connally'iu, A. H. Vandenbergu ir kongresmenu Solu Bloomu⁵⁶. Po kiekvieno susitikimo buvo padaroma nuotraukų. Susitikimuose su JAV politikais ne viskas ėjosi sklandžiai, kaip norėjo lietuviai. Kai kurie JAV delegacijos narių patarėjai nerodė prielankumo – gal tiesiog buvo atviresni. Pavyzdžiui, Dwightas Poolas vieno pokalbio metu lietuviams aiškiai pasakė, kad nepitaria jų siekiamam viešajam svarstymui (angl. *hearing*), nes „eiti prieš dabartinę nusistatymą yra beviltiškas dalykas“. Kitas patarėjas – dr. Atkinsonas, kaip vėliau aiškėjo, galbūt buvo palankesnis rusofilų grupei. Sužinota, kad ir kongresmenas S. Bloomas nėra patikimas, o senatorius Th. T. Connally'is, nors ir pažadėjo remti lietuvių reikalus, dėl viešojo svarstymo abejojo. Tvirčiausiai lietuvius palaikė senatorius A. H. Vandenbergas. Dar bandyta spausti ir kitus JAV senatorius bei kongresmenus Vašingtone. Kai kurie lyg ir palaikė viešojo svarstymo idėją⁵⁷, tačiau tai buvo formalus palaikymas, gražus gestas, nes visi JAV delegacijos sprendimai jau buvo iš anksto aptarti ir numatyti. JAV lietuvių delegatai, kurie tikėjosi amerikiečių paramos, jos nesulaukė ir atsidūrė kaip prie neįveikiamos sienos.

Siekiant platesnio JAV visuomenės dėmesio ir pritarimo, gal ir spaudimo JAV delegacijai, gegužės 9 d. ALM'os delegatai susitiko su San Fransisko arkivyskupu Johnu J. Mitty'iu. Jis lietuviams pasirodė kaip energingas, veiklus, Lietuvai palankus žmogus. Be to, kaip pastebėjo P. J. Žiūris, J. J. Mitty'is atrodė labiau kaip „biznierių negu dvasiškis“. Arkivyskupas sutiko gegužės 20 d. aukoti Mišias (gal ir ne už ačiū) už Lietuvos išlaisvinimą visose jo

⁵⁴ „Lietuvos Pasiuntinybės memorandumas“, *Draugas*, 1945 gegužės 28, nr. 125, 4. (Tiesa, reikia pažymėti, kad lietuvių įteikti Memorandumai iš esmės buvo panašūs – juose pabrėžiama būtinybė atkurti okupuotos Lietuvos nepriklausomybę ir įleidimas į JTO).

⁵⁵ „Ko ALM reikalauja iš Amerikos delegacijos. Olio telegram iš San Francisco“, *Vienybė*, 1945 gegužės 18, nr. 20, 1.

⁵⁶ „ALM delegatų žygiai San Francisco konferencijoje (Specialaus Vienybės korespondento)“, *Vienybė*, 1945 gegužės 18, nr. 20, 1.

⁵⁷ 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.

rajono bažnyčiose. ALM'os delegatai į pamaldas nusprendė pakviesti visų katalikiškų šalių delegacijas ir vietines katalikų organizacijas, tikėjosi reklamos spaudoje⁵⁸.

Gegužės 10 d. ALM delegatai, pakviesti senatoriaus Th. T. Connally'io, kartu aptarė Memorandumą, paskui susitiko su prof. Quincy'iu Wrightu, kuris buvo priskirtas prie JAV delegacijos, ir kalbėjosi Lietuvos reikalais⁵⁹. Vilčių teikė ir tai, kad gegužės 11 d. ALM'os delegacija gavo JAV valstybės sekretoriaus Edwardo R. Stettiniuso jaunesniojo laišką, kuriame pranešta, jog ALM'os perduotas Memorandumas yra oficialiai priimtas ir amerikiečiai jį svarstys. Tiesa, delegatų tai labai nenudžiugino, nes jie pageidavo gauti viešojo svarstymo galimybę ir E. R. Stettiniuso patvirtinimą, kaip pagal lietuvių pasiūlytas pataisas bus sprendžiamas Lietuvos ir kitų okupuotų tautų klausimas⁶⁰. Tam tikrą spaudimą bandė padaryti lietuviams artimas kongresmenas Edwardas A. Kelly'is iš Čikagos. Jis pasiuntė telegramą JAV valstybės sekretoriui su prašymu, kad JAV delegatai priimtų ALM'os pasiūlymus, papildant Dambarton Oukso projektą. Gegužės 14 d. JAV valstybės sekretorius, lietuvių spaudos duomenimis, telegrama kongresmeniui E. A. Kelly'ui atsakė, kad ALM'os nuomonę JAV delegacija svarsto. Panašaus turinio laiško kongresmenas E. A. Kelly'is sulaukė ir iš JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojo Josepho C. Grew Vašingtone⁶¹. Šie faktai rodo, kad ALM'os delegatus ir jų norus JAV valdžios atstovai pastebėjo ir šiek tiek išgirdo, bet tai dar nereiškė, kad į juos būsią atsižvelgta. Taip nutiko ir *hearing'o* idėjai – ji galiausiai taip ir liko tik idėja.

Kita svarbi ALM'os delegatų veiklos sritis – pastangos plačiau paskelbti savo siekius per žiniasklaidą. Pavyzdžiui, gegužės 13-sios ryte Hypatija Yčienė-Žiūrienė buvo pakviesta į San Fransisko radijo stotį programoje „Round Table Talk“ pakalbėti apie Lietuvą. Į klausimą, ar Lietuva pritartų Europos federacijai, ji atsakė, kad, esant sovietų režimui ir dabartinei padėčiai Europoje, tai neįmanoma, taip pat vaizdžiai nušvietė komunistų žiaurumus ir klastą mažų tautų atžvilgiu. Tiesa, po laidos pasipylė protesto skambučiai – skambino sovietų šalininkai. Tos pačios dienos popiečio radijo laidoje, aptariant mažų tautų laisvę („Freedom of Small Nations“) dalyvavo Norvegijos darbininkų atstovas, Korėjos atstovas, britų (lyg iš Australijos) žiniasklaidininkas ponas Kearnas, taip pat lietuviai A. Olis ir P. J. Žiūris. Pokalbio metu paaiškėjo, kad norvegas ir korėjietis kalbėjo iš prosovietinės pozicijos, o britas ir lietuviai iškėlė į viešumą Lietuvos klausimą bei atskleidė sovietų okupacinę politiką. Kitą dieną toje pačioje radijo programoje apie Lietuvą pasisakė ir buvęs JAV pasiuntinys Lietuvoje Owenas Noremas⁶². Reikia pažymėti, kad JAV visuomenėje tuo metu buvo nemažai žmonių, palankių komunistinei Tarybų Sąjungai kaip JAV sąjungininkei kare, todėl nieko nuostabaus, kad ir kaimesnėje spaudoje JAV lietuvių atsiųstos delegacijos buvo kritikuojamos. Pavyzdžiui, San Fransisko prokomunistinis laikraštis „People's

⁵⁸ *Ibid.* (reikia manyti, kad už Mišių aukojimą buvo sumokėta).

⁵⁹ „Sutrauka ALM delegatų veiklos San Francisco konferencijoje“, *Margutis*, 1945 gegužė, nr. 9, 4.

⁶⁰ 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.

⁶¹ Tysliavienė, V., „Vakar, šiandien ir rytoj“, *Vienybė*, 1945 gegužės 25, nr. 21, 2; „Ko ALM reikalauja iš Amerikos delegacijos. Olio telegramas iš San Francisco“, l.

⁶² 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.; „Iš San Francisco konferencijos“, *Dirva*, 1945 birželio 1, nr. 22, 5; Karpis, K. S., „Manifestacija San Francisco mieste“, 2.

World“ publikavo ilgą straipsnį pavadinimu su paryškintomis raidėmis „Atsakingieji Amerikos pareigūnai turėtų saugotis – aiškūs pro-naciai yra Amerikos Lietuvių Misijos vadai“. ALM'os delegatai įtarė, kad įtakos tam laikraščiui galėjo padaryti ne tik JAV lietuviai komunistai, bet ir ALT'os sekretoriaus P. Grigaičio aktyvus tautininkų puolimas. Tiesa, ši ir kitus kritiškus straipsnius, ypač lietuviškuose laikraščiuose, ALM'os delegatai priėmė kaip savo aktyvios veiklos įrodymą⁶³.

Nežiūrint to, kad ALT'os vadovai itin reiškė nepasitenkinimą ALM'os veikla San Fransiske, ALM'os delegacijos nariai A. Olis ir A. Kumskis bandė susisiekti su ALT'os delegacijos vadovu V. Laukaičiu. Be jokios abejonės, tam įtakos turėjo JAV lietuvių visuomenėje plitusi nuomonė apie reikalingą abiejų delegacijų bendradarbiavimą. Net ir ALT'ai artima savaitraštyje „Amerika“, leidžiamame Brukline, reikštas noras visiems Lietuvos gyneams „suderinti savo veiklą <...> pagaliau užbaigti smulkmeniškų ginčus dėl menkniekių“⁶⁴. V. Laukaitis buvo pakviestas pietų, nors tam P. J. Žiūris prieštaravo, nes manė, kad iš to nieko neišeis. A. Olis ir A. Kumskis dvi valandas laukė V. Laukaičio restorane, bet jis taip ir nepasirodė – kvietimą ignoravo. Tokią jo poziciją tautininkai įvertino taip, kad V. Laukaitis, būdamas Susivienijimo lietuvių Amerikoje, kurį sudaro įvairių pažiūrų JAV lietuviai, vadovas, „galėjo laikytis plačiau, bet jis laikėsi griežtai ALT'os įsakymo“⁶⁵. Tiesa, gegužės 23 d. ALT'os spaudos atstovė M. Kižytė, susitikusi ALM'os delegatus, rodė rūpestį, kad JAV lietuviai kartu gali daugiau nuveikti gelbėdami Lietuvą. Ji leido suprasti, kaip pažymėjo „Dirvos“ redaktorius A. Karpius, kad nors ALT'os rėmėjai ir pageidauja dirbti kartu, ALT'os vadovybė tam nepritaria ir tautininkų pasiūlymus vis atmeta⁶⁶.

Paskutinėmis ALM'os delegacijos veiklos dienomis ji vedė du didelius renginius: vyko pamaldos San Fransisko bažnyčiose ir surengta vakarienė kitų šalių delegacijoms. Renginiai sulaukė spaudos dėmesio ir jų metu plačiau paskleista informacija apie Lietuvą.

Gegužės 20 d. Šv. Marijos katedroje buvo aukojamos iškilmingos Mišios už Lietuvos bylą („for the Cause of Lithuania“) ir pasakyta kalba apie Lietuvos nepriklausomybę. Kalbėjo kunigas Edwardas J. Meagheris, kuris parodė gerai išmanantis Lietuvos problemas ir istoriją. Susirinkusiesiems jis paaiškino, kodėl Lietuva turi būti nepriklausoma. Iškilmių pabaigoje kalbėjo arkivyskupas J. J. Mitty'is. Tarsi reaguodamas į neteisingus konferencijos sprendimus dėl sovietų okupuotų šalių, jis sakė: „Dievas stovi pirmoje vietoje, žmogus – antroje, o valdžia – trečioje. Dievas davė žmogui teisę būti laisvu. Gal valdžios pareiga yra žiūrėti, kad ši teisė nebūtų laužoma.“⁶⁷ Pažymėtina, kad kvietimus į pamaldas konsulinio korpuso San Fransiske nariams ir kitiems garbės svečiams išsiuntė pati arkivyskupijos kurija. Dalyvauti iškilmingose Mišiose susirinko pilna katedra, o Mišios buvo plačiai apra-

⁶³ 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.; Smetona, Julius, „Tiesiu keliu į Lietuvos Laisvę“, *Dirva*, 1945 birželio 1, nr. 22, 3.

⁶⁴ Colney, M. J., „Ką Lietuvai duos San Francisco konferencija“, *Dirva*, 1945 gegužės 25, nr. 21, 2.

⁶⁵ 1945 05 13 P. J. Žiūrio iš San Fransisko laiško K. Karpiui į Klivlandą nuorašas, KUB RSKRS, Dr. Kazio Pemkaus fondas, dėžė „Pijus J. Žiūris“, byla „Rezoliucijos“, l. n.; „Iš San Francisco konferencijos“, 1.

⁶⁶ „Iš San Francisco konferencijos“, 5.

⁶⁷ „Pamokslas San Francisco Katedroje Gegužės 20, 1945“, in *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*. Detroit, Mich.: Viktoras Petrikas, 1945, 23–24; Švitra, Julius, „Mišios ir Vakariinė Lietuvos Nepriklausomybės Klausimui Pakelti“, *Tėvynė*, 1945 birželio 8, nr. 23, 4.

šytos vietos spaudoje⁶⁸. Tiesa, neišvengta ir nesusipratimų, kurie galėjo sutrukdyti pamaldoms. Mat praėjus keletui dienų po to, kai arkivyskupas sutiko aukoti iškilmingas Mišias už Lietuvą, kaip rašoma „Dirvoje“, arkivyskupo sekretorius paskambino A. Oliui ir pranešė, kad kažkoks asmuo jį informavo, jog ALM neatstovauja katalikams ir pan. Ta pačia proga sekretorius pasakė, kad jiems nebuvo žinoma, jog San Fransiske yra dvi lietuvių delegacijos. Į tai A. Olis atsakė, kad, neatsižvelgiant į atstovavimą arba neatstovavimą katalikams, visi JAV lietuviai bus Jo Ekscelencijai arkivyskupui dėkingi už malonų sutikimą aukoti už Lietuvą Mišias. To pakako, kad kilęs nesusipratimas pasibaigtų ALM'os naudai⁶⁹.

Gegužės 22-osios vakare ALM'os delegacija surengė atsisveikinimo vakarienę didžiausiame ir gražiausiame San Fransisko viešbutyje „Mark Hopkins“. Buvo sukvietas gana gausus būrys – apie 80 konferencijos delegatų, laikraščių ir radijo atstovų. Renginį vedė A. Kumskis. Neatvykus dr. O. Noremui, pagrindinę kalbą pasakė A. Olis. Jis susirinkusiuosius nuodugniai supažindino su Lietuva ir jos tragiška padėtimi, atskleidė sovietų klastą sulaužant sutartis su Lietuva. Po vakarienės buvo parodytas filmas apie nepriklausomą Lietuvą ir jos padarytą pažangą. Vakarienyje dalyvavo ir keletas vietos lietuvių, kompozitorius Antanas Vanagaitis, inžinierius Antanas Rudis iš Čikagos ir K. Karpis iš Klivlando. Apie renginį rašyta apie 20-tyje JAV laikraščių, pradedant nuo San Fransisko ir baigiant Sietlo, Vašingtono ir Bostono spauda, kuri publikavo vedamuosius apie Lietuvą ir ALM'os darbus⁷⁰. Kitą dieną A. Olis, A. Kumskis, P. J. Žiūris ir A. Rudis įrašė į plokšteles savo kalbas apie konferenciją ir ALM'os darbus, plokšteles išsiuntė „Margučio“ radijui į Čikagą ir Juozo Ginkaus radijui į Brukliną, kad ši informacija būtų paskelbta šių radijo stočių klausytojams. Be to, A. Rudis, atsivežęs filmavimo aparatą, nufilmavo ALM'os organizuotos vakarienės dalyvius, lietuvių delegaciją, Mišias San Fransisko katedroje, konferencijos patalpas ir patį miestą. Filmuotą medžiagą jis nutarė rodyti lietuvių kolonijose, kai ALM'os delegatai sakys kalbas apie darbą San Fransiske⁷¹. Taip buvo užbaigta ALM'os delegacijos veikla San Fransisko konferencijoje.

ALM'os delegacijos nariai A. Olis ir A. Kumskis, grįždami namo, į Čikagą, dar apsilankė Los Andžele ir susitiko su vietos lietuviais – jie pirmieji išgirdo ALM'os delegatų atskaitas apie nuveiktus darbus ir pamatė filmuotą medžiagą. Ten minėti delegatai įkūrė naują Lietuvai vaduoti sąjungos skyrių.

Būtina pasakyti ir tai, kad konferencijos metu ALM'os delegatai amerikiečiams ir kitų šalių delegatams platino (dalijo) knygas anglų kalba: „Timeless Lithuania“ ir „Lithuania Under the Sickle and Hammer“. Jas dalijo ir San Fransisko bei Los Andželo lietuviams⁷². Grįžusių delegatų laukė kelionės po JAV lietuvių kolonijas su pranešimais apie veiklą San Fransiske: Čikagoje birželio 10 d., Baltimorėje birželio 16 d., Bruklina ir Niuarke birželio 17 d., Filadelfijoje, Klivlande birželio 23–24 d., Detroite liepos 1 d., Vaterburyje liepos 29 d., taip pat numatyti susitikimai Vorčesteryje, Bostone, Pitsburge ir kitur (data

⁶⁸ Amerikos lietuvių misija ir jos darbai, 15.

⁶⁹ Smetona, Julius, „Apie Vienybę ir Rimtą darbą“, *Dirva*, 1945 birželio 8, nr. 23, 3.

⁷⁰ *Ibid.*; Švitra, „Mišios ir Vakarienyje Lietuvos Nepriklausomybės Klausimui Pakelti“, 4.

⁷¹ „Iš San Francisco konferencijos“, 5; „Kelionė į San Francisco“, *Dirva*, 1945 liepos 7, nr. 29, 5.

⁷² *Ibid.*

nenurodyta)⁷³. Taip siekta ne tik supažindinti tautiečius su nuveiktais darbais ir pasiekimais, bet ir rinkti aukas tolesniam Lietuvos vadavimo darbui. Mat, kaip pripažino K. Karpis, parėmus ALM'os delegatų kelionę, LVS išdas aptuštėjo. Be to, dar reikėjo sumokėti 1 200 dol. už knygutės „Kaip jie mus sušaudė“, išleistos anglų kalba, 10 000 egzempliorių⁷⁴.

Trumpas JAV lietuvių delegacijų San Fransiske vertinimas

ALT'os ir ALM'os delegacijos San Fransiske atliko Lietuvai reikšmingą propagandinį darbą. Buvo įteikti pagrindiniai dokumentai – Memorandumai ir kita medžiaga, mezgami ryšiai su JAV delegacijos nariais, įvairių šalių spaudos atstovais, renkama informacija apie konferencijos sprendimus ir Baltijos šalių likimą. Lietuvos klausimas konferencijoje nebuvo aptariamas, bet lietuvių delegatų dėka Lietuvos vardas surasdavo vietą JAV spaudoje ir politikų pokalbiuose.

Galima įžvelgti ir delegacijų tam tikrų skirtumų. ALT'os delegacija, kaip pažymėta „Vienybėje“, skelbė, kad jos tikslas yra toks: „jeigu konferencijoje kiltų koks klausimas, liečiantis Lietuvą, galima tikėtis, kad ALT delegatai bus pakviesti išreikšti savo nuomonę“⁷⁵. Tačiau konferencijoje to neprisireikė. ALM'os delegatai savo ruožtu rodė didesnę aktyvumą – patys veržėsi, ieškojo galimybių paraginti JAV delegaciją atsižvelgti į Lietuvos interesus tapti JTO nare. ALM'os delegatų dėka buvo vesta daugiau renginių, jie aktyviau reiškėsi spaudoje ir radijuje.

Reikia paminėti, kad ALT, kritikuodama ALM'os veiksmus konferencijoje, pati per savo delegatus bandė daryti tą patį, ką darė ir ALM'os delegatai. Lietuvos konsulas P. Daužvardis, kuris, kaip ir kiti Lietuvos atstovai, buvo neutralus JAV lietuvių organizacijų atžvilgiu ir bandė jų veiklą vertinti objektyviau. Jis pripažino, kad lietuvių išėivijai tautininkai darė geresnį išpūdį: „Misija turi daugiau pritarimo.“ Anot konsulo, ALM'os atstovai turėjo platesnį nuveiktų darbų sąrašą ir visiškai neužsipuldavo ALT'os delegatų. Įdomu ir tai, kaip pažymėjo P. Daužvardis, tautininkų delegatai net pagyrė ALT'os atstovus už jų veiklą⁷⁶. Patys tautininkai jautė tam tikrą pranašumą politinėje veikloje ir tai viešino spaudoje bei renginių metu. Reikia manyti, kad jiems tai kėlė ir tam tikro pasitikėjimo savimi tolesnėje veikloje.

JAV lietuvių spauda ir Lietuvos diplomatai gana teigiamai vertino delegatų veiklą, ypač tautininkų pastangas, tiesa, neužmiršdavo paminėti ir juos stokojus vieningų veiksmų.

⁷³ „A.L.Misijos delegatų prakalbos“, *Dirva*, 1945 birželio 15, nr. 24, 3.

⁷⁴ 1945 05 11 K. Karpiaus laiškas-kreipimasis į Bruklino lietuvius, Amerikos lietuvių kultūros archyvas (Putnam), 9 spinta, A. S. Trečioko dokumentai, l. n.

⁷⁵ Tysliavienė, V., „Vakar, šiandien ir rytoj“, *Vienybė*, 1945 gegužės 4, nr. 18, 3.

⁷⁶ 1945 06 15 P. Daužvardžio konfidencialus raštas nr. 1490/27-12 „Amerikos Lietuvių Misijos reikalu“ P. Žadeikiui į Vašingtoną (nuorašas siųstas Lietuvos generaliniam konsului J. Budriui), Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 658, ap. 1, b. 61, l. 110.

Vėliau savo prisiminimuose L. Šimutis pripažino, kad delegacijų atskiras veikimas buvo blogas reiškinys, kuris konferencijos dalyviams rodė lietuvių susiskaldymą⁷⁷.

Išvados

Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu – 1945 m. balandžio–birželio mėnesiais vykusioje tarptautinėje San Fransisko konferencijoje dalyvavo dvi JAV lietuvių delegacijos (balandį–gegužę), kurias subūrė tarpusavyje konkuruojančios organizacijos – Amerikos lietuvių taryba ir JAV lietuviai tautininkai. Ši tema JAV lietuvių politinės veiklos kontekste istorikų iš esmės dar netirta. Nors konferencijoje nebuvo sprendžiamas okupuotų tautų, įskaitant Baltijos šalis, likimas, JAV lietuvių organizacijų vadovai, turėdami vilties suaktualinti Lietuvos ir kitų Baltijos šalių klausimą konferencijoje ir plačiau paskleisti informaciją apie Lietuvos visuomenės siekius atkurti nepriklausomybę, nutarė siųsti į San Fransiską savo delegatus-stebėtojus. Delegacijų veikla dubliavosi ir sulaukė išeivijos kritikos. Pastebėta, kad vieningai atstovauti lietuvių interesams konferencijoje neleido daugiausia organizaciniai nesutarimai ir JAV lietuvių vadovų asmeninės ambicijos.

Pirmieji į San Fransiską atvyko ALT'os delegatai, netrukus ir tautininkams atstovaujanti Amerikos lietuvių misija. Ir vieni, ir kiti iš karto užsiregistravo – tapo oficialiai įtraukti į atvykusių organizacijų delegatų sąrašus. Nieko nelaukdami, jie pradėjo atskirai aktyviai susitikinėti su JAV delegacijos nariais ir patarėjais, konferencijos organizatoriams, įvairių delegacijų vadovams, įtakingiems visuomenės veikėjams ir spaudos atstovams įteikdavo atsivežtų Memorandumų (kurie iš esmės buvo panašūs) kopijas, platino turimą literatūrą apie Lietuvą. Platinama minėta informacija sulaukė konferencijos dalies dalyvių ir JAV spaudos užuojautos bei pritarimo, bet ne daugiau. Be to, patys delegatai rinko informaciją ir siuntė ją JAV lietuvių spaudai. Jie ieškojo galimybių susitikti ir pasikalbėti su konferencijoje dalyvaujančiais kai kuriais politikais iš kitų šalių, taip pat bandė aiškinti apie būtinybę atlikti kai kuriuos Jungtinių Tautų Organizacijos dokumentų pakeitimus, kad dabar sovietų okupuotos tautos, tapusios nepriklausomos, turėti galimybę tapti organizacijos narėmis.

Abi JAV lietuvių delegacijos atskirai vedė spaudos konferencijas, kuriose dalyvavo, tiesa, nedidelė dalis San Fransisko konferencijos dalyvių bei spaudos atstovų. Be to, tautininkams pavyko San Fransisko katedroje užprašyti aukoti Mišias, kuriose gausiai dalyvavo vietos gyventojai, dalis konsulinio korpuso atstovų, konferencijos dalyvių, ir surengti atsisveikinimo vakarą. Tautininkų aktyvumą rodo ir dalyvavimas vietos radijo laidose. Lietuviams San Fransiske pavyko plačiau paskleisti informaciją apie Lietuvą, jos vargus ir siekius. Visa tai ALT ir JAV lietuviai tautininkai pasistengė išreklamuoti išeivijoje. JAV lietuvių spauda ir Lietuvos diplomatai gana teigiamai vertino delegatų veiklą, ypač tautininkų pastangas, bet neužmiršdavo pažymėti ir išeivijos organizacijas stokojus vieningų veiksmų.

⁷⁷ Šimutis, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, 84.

Literatūra

Amerikos lietuvių misija ir jos darbai. Detroit, Mich.: Viktoras Petrikas, 1945.

Banionis, Juozas, „Antano Smetonos veikla JAV: Amerikos lietuvių misija ir siekiai atkurti Lietuvos valstybę“, *Genocidas ir rezistencija* 1 (47) (2020), 25–26.

Dallek, Robert, *The Lost Peace. Leadership in a Time of Horror and Hope, 1945–1953*. New York: Harper Perennial, 2011.

Dapkutė, Daiva, „Galima būti ir geru Amerikos piliečiu, ir geru lietuviu“. Antano Olio kalbos“, *Istorija* 113 (1) (2019), 90–102.

“The San Francisco Conference”, *United Nations*, žiūrėta 2024 sausio 25, <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/san-francisco-conference>.

Skirius, Juozas, „JAV lietuvių pasiruošimas dalyvauti San Fransisko konferencijoje 1945 m. kovo–balandžio mėnesiais“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (35) (2023), 27–44.

Šimutis, Leonardas, *Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*. Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1971.

Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai, red. Jonas Puzinas ir Jonas Pranas Palukaitis. Chicago: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1979.

Juozas SKIRIUS

Vytautas Magnus University, Lithuania

ACTIVITIES OF THE LITHUANIAN-AMERICAN DELEGATIONS AT THE SAN FRANCISCO CONFERENCE ON APRIL–MAY, 1945

Summary. The participation of two delegations of Lithuanian-Americans, made up of competing *Lithuanian-American Council* (LAC) and Lithuanian-American nationalist organisations represented by the *Lithuanian-American Mission* (LAM), in the San Francisco International Conference in 1945 has not yet been studied in depth in the historiography. The decision of the exile leaders to send their representatives (LAC – Vincas Laukaitis, Vincas Kvetkas, Marijona Kižytė and Colonel Kazys Grinius; LAM – Antanas Olis, Pijus J. Žiūris, Aleksandras Kumskis and Kazys Karpus) has been attributed to the desire to disseminate more widely the information about Lithuania and the hardships of its inhabitants, and to the attempt to make the members of the US and other delegations at the conference more interested in the cause of the Lithuanian liberation. The hope was to influence the conference participants to advocate the liberation of the Soviet-occupied peoples. When the Lithuanian delegations arrived, their representatives registered and immediately began to meet with the members of the US and other delegations, to present them with the Memoranda and other literature on the question of Lithuania and the other Baltic countries, and to try to explain the necessity of making some changes in the documents of the United Nations Organisation. The two delegations held separate press conferences. They gathered their own information and sent it to the Lithuanian-American press. In addition, members of the Lithuanian-American Mission booked a mass at the San Francisco Cathedral and actively participated in local radio broadcasts. The Lithuanians managed to make the Lithuanian cause, its struggles and aspirations more widely known (not only in the English press). There was sympathy and even approval from the press and some of the conference participants, but nothing more. The LAM and LAC tried to promote their work at the conference among the diaspora. The US Lithuanian press and Lithuanian diplomats were quite positive about the delegates' dissemination of information, especially the efforts of the

nationalists. However, they pointed out the lack of united action, which had repercussions not only in the Diaspora, but also outside it.

Keywords: San Francisco Conference, Lithuanian American Council, Leonardas Šimutis, Pijus Grigaitis, Vincas (William) Laukaitis, Vincas Kvetkas, Lithuanian-American Mission, Lithuanian-American nationalists, Antanas Olis, Pijus J. Žiūris, Aleksandras Kumskis, Petras Daužvardis, “Dirva”, “Vienybė”, “Draugas”.

Rūta PŪRAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Diplomato Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) svarbesnės veiklos kryptys Vašingtone 1987–1993 m.

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos diplomato Stasio Lozoraičio (jaunesniojo) svarbesnės veiklos kryptys dirbant viename svarbiausių Lietuvos diplomatinės tarnybos postų – Lietuvos pasiuntinybėje Jungtinių Amerikos Valstijų sostinėje Vašingtone 1987–1993 m. Tai – istorinis lūžio metas, kai Lietuva, ilgą laiką siekusi nepriklausomybės ir ją iškovojus, pradėjo atkurto valstybingumo etapą. Šis etapas atsispindi ir Lietuvos diplomatijos, Lietuvos diplomatinės atstovybės Vašingtone istorijoje, kuri neatsiejama nuo lietuvių išeivijos istorijos. S. Lozoraitis jaunesnysis, kuris, dirbdamas Vašingtone, taip pat darbavosi pasiuntinybėje prie Šventojo Sosto, tarsi sujungė du labai svarbius diplomatinius postus. 1983 m. jis tapo Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone patarėju, 1987 m. pradėjo dirbti Lietuvos atstovu, eidamas reikalų patikėtinio pareigas, o nuo 1991 m. dirbo nepaprastuoju ir įgaliočiu ambasadoriumi. Visus šiuos metus S. Lozoraitį jaunesnįjį vedė nepriklausomos Lietuvos idėja. Tai patvirtina išanalizuoti archyviniai šaltiniai: politiniai pranešimai, *pro memoria*, susirašinėjimai, interviu, lietuvių išeivijos spaudos straipsniai. Susitikimai su JAV politikais, kontaktavimas su okupuota Lietuva ir nuolatinis tvirtos pozicijos nepriklausomybės klausimu laikymasis rodo, kad S. Lozoraitis jaunesnysis tapo bene svarbiausiu užsienyje Lietuvos interesams atstovaujančiu asmeniu. Siekdamas Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone padaryti kuo atviresne visuomenei vieta, jis drauge norėjo suvienyti išeivijos lietuvius.

Raktažodžiai: Stasys Lozoraitis (jaunesnysis), Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone, Lietuvos diplomatinė tarnyba, lietuvių išeivija.

Ivadas

Šiandienė Lietuvos Respublikos ambasada Vašingtone yra ilgiausiai veikiantis Lietuvos diplomatinis postas užsienyje. Kaip Lietuvos atstovybė (vėliau kaip pasiuntinybė ir

ambasada) ji pradėjo veikti 1922 m. spalio 11 d. ir nenutrūkstamai veikia iki šiandienos.¹ Jos išskirtinumas – veikla Šaltojo karo metais. Visą Šaltojo karo laikotarpį laikydamosi nepripažinimo politikos linijos, JAV valdžia Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone pripažino oficialiai, su ja susiję duomenys buvo įrašomi į ambasadų, pasiuntinybių ir konsulatų sąrašus bei kitus JAV informacinius leidinius apie užsienio valstybių diplomatinį korpusą. JAV dirbę lietuvių diplomatai turėjo įprastines diplomatinės privilegijas, jų padėtį aukščiausi JAV valdžios atstovai patvirtindavo žodžiu ar raštu ir nuolat patikindavo besilaikantys Lietuvos aneksijos nepripažinimo pozicijos, tvirto ir nekintančio JAV požiūrio į Lietuvą. Tai buvo pats svarbiausias, tvirčiausias Lietuvos diplomatinės tarnybos pagrindas ir svarbus ramstis Lietuvos laisvės byloje.²

Stasys Lozoraitis (jaunesnysis) (toliau – S. Lozoraitis (jaun.)) dirbti Lietuvos pasiuntinybės JAV patarėju paskirtas 1983 m.³ Paskyrimas įvykdytas siekiant padidinti šios pasiuntinybės personalo narių skaičių ir sustiprinti Lietuvos diplomatinį atstovavimą JAV.⁴ S. Lozoraitis (jaun.) savo laiške dr. Stasiui Antanui Bačkiui, tuomečiam Lietuvos atstovui Vašingtone, rašė: „linkėdamas Tamstai pačios geriausios sėkmės darbe, noriu pareikšti, kad aš visomis jėgomis ir labai lojaliai bendradarbiausiu Diplomatinės Tarnybos (Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT), – aut. past.) ir mūsų okupuoto krašto labui.“⁵ Nuo 1987 m.⁶ iki 1991 m. S. Lozoraitis (jaun.) dirbo Lietuvos atstovu, eidamas reikalų patikėtinio pareigas, 1991–1993 m., Lietuvai jau atkūrus nepriklausomybę, – kaip nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius.⁷ Dirbdamas Vašingtone, S. Lozoraitis (jaun.) ėjo ir atstovo prie Šventojo Sosto pareigas.⁸

Darbų, kuriuose tiesiogiai nagrinėjama Stasio Lozoraičio (jaun.) diplomatinė veikla 1987–1993 m., nėra daug. Apie tai daugiausiai yra rašiusi istorikė dr. Asta Petraitytė-Briedienė⁹: savo darbuose analizavo Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone istoriją, joje dirbusių diplomatų, įskaitant S. Lozoraitį (jaun.), veiklą, pristatė pagrindines diplomato

¹ Petraitytė-Briedienė, Asta, „Faktai, mintys, nuomonės, idėjos. Keli epizodai iš Stasio Lozoraičio Jaunesniojo diplomatinės biografijos“, *Istorija* 114 (2) (2019), 50.

² Petraitytė-Briedienė, Asta, *Tylieji priesaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2014, 12.

³ S. Lozoraitį (jaunesnįjį) skiriant dirbti diplomatinį darbą JAV, jam buvo padaryta išimtis, nes, pagal JAV nuostatas, diplomatinės pareigas galėjo eiti tik Lietuvos Respublikos pilietybę turintis ir iki 1940 m. birželio 15 d., t. y. okupacijos pradžios, Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje dirbęs asmuo. Petraitytė-Briedienė, „Faktai, mintys, nuomonės, idėjos...“, 50.

⁴ 1983 12 09 S. A. Bačkio laiškas S. Lozoraičiui (vyresniajam), Lietuvos diplomatinės tarnybos šefui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 648, ap. 2, b. 183, l. 162.

⁵ 1984 01 02 S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiškas S. A. Bačkiui, LCVA, f. 665, ap. 1, b. 41, l. 7.

⁶ Dr. S. A. Bačkis 1987 m. lapkričio 13 d. pranešė, kad dėl sveikatos problemų nusprendė atsakyti Lietuvos atstovo Vašingtone pareigų, tačiau dar liko eiti patarėjo pareigas. 1987 11 13 S. A. Bačkio pro memorija nr. 2380 LDT, LCVA, f. 665, ap. 1, b. 44, l. 364.

⁷ Petraitytė-Briedienė, *Tylieji priesaikos riteriai...*, 12.

⁸ *Ibid.*, 103.

⁹ Petraitytė-Briedienė, „Faktai, mintys, nuomonės, idėjos...“; Petraitytė-Briedienė, Asta, *Gyvenimas – Lietuva: Dainiela ir Stasys Lozoraičiai*. Vilnius: Versus aureus, 2015; Petraitytė-Briedienė, Asta, *Kita karta: Lietuvos diplomatinė tarnyba 1990–1995 metais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017; Petraitytė-Briedienė, *Tylieji priesaikos riteriai...*; Petraitytė-Briedienė, Asta, „Tylieji priesaikos riteriai (kelios pastabos apie Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone šaltojo karo metais)“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 16 (2013), 45–58.

mintis, idėjas ir nuomones diplomatinės veiklos ir Lietuvos laisvės bylos klausimais.¹⁰ Fragmentiškai S. Lozoraitis (jaun.) ir jo diplomatinė veikla paminima knygoose, skirtose platesniam Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklos kontekstui ar kitiems diplomatams.¹¹ Šiuose darbuose daugiau dėmesio skiriama diplomato politinei, diplomatinei veiklai, svarbiems susitikimams su JAV politikais, Valstybės departamento atstovais, o kita S. Lozoraičio (jaun.) vieša veikla beveik neanalizuojama. Išsamiai išnagrinėti visą S. Lozoraičio (jaun.) diplomatinę veiklą viename straipsnyje būtų sunkiai įmanoma – tai galėtų būti atskiros ar netgi kelių mokslo monografijų tyrimo objektas. Šiame straipsnyje labiau gilinamasi į laikotarpį nuo 1987 iki 1993 m. – S. Lozoraičio (jaun.) diplomatinės veiklos reikšmingiausią, lūžio etapą dirbant viename iš svarbiausių LDT postų JAV sostinėje Vašingtone Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo (1990 m. kovo 11 d.) ir valstybingumo įtvirtinimo įvykių kontekste.

Šio straipsnio tikslas – ištirti svarbesnes diplomato S. Lozoraičio (jaun.) veiklos kryptis 1987–1993 – Lietuvos lūžio – metais. Straipsnyje daugiau dėmesio skiriama iki šiol istoriografijoje mažiau tyrinėtiems klausimams: S. Lozoraičio (jaun.) požiūriui į Lietuvą ir jos aktualijas, reakcijai į permainas ir skaudžius įvykius Lietuvoje, reprezentacijai išeivijos ir amerikietiškoje visuomenėje pristatant lietuvių tautos nepriklausomybės siekius, politikų iš Lietuvos vizitų organizavimui, atsiradusioms naujoms veiklos sritims, Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe. Šis tyrimas papildo kitų autorių atliktus S. Lozoraičio (jaun.) veiklos tyrimus, jame atkreipiamas dėmesys į ne tokius žinomus dalykus, įtraukti nauji neskelbti archyviniai duomenys ir papildomos iki šiol turėtos istoriografinės žinios apie diplomato S. Lozoraičio (jaun.) veiklą JAV. Atliekant tyrimą daugiausia naudotasi archyviniais šaltiniais (S. Lozoraičio (jaun.) *pro memoria*, laiškais, dokumentais), saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve¹², taip pat publikuotais šaltiniais, atsiminimais¹³, lietuvių išeivijos periodine spauda („Akiračiai“, „Darbininkas“, „Dirva“, „Draugas“, „Europos lietuvis“, „Mūsų pastogė“, „Nepriklausoma Lietuva“, „Tėviškės žiburiai“).

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Bačkis, Stasys Antanas, *Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940 06 15–1990 03 11*. Vilnius: Edukologijos universitetas, 1999; Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto. 1975–1994*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017; Jonušauskas, Laurynas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003; Skirius, Juozas, *Garbės generalinis konsulas Vytautas Čekanauskas: atstovavimas Lietuvai JAV Vakarų pakrantėje*. Vilnius: Vaga, 2021; Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko, 2018; Skirius, Juozas, „Lietuvos diplomatinės tarnybos 1989 m. sausio 21–23 d. d. pasitarimas Vašingtone“, *Istorija* 110 (2) (2018), 77–92.

¹² Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklos dokumentai: Lietuvos pasiuntinybės Londone, f. 648; Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, f. 656; Lietuvos generalinio konsulato Toronte, f. 665; Lietuvos pasiuntinybės prie Šventojo Sosto, f. 673.

¹³ Landsbergis, Vytautas, *Laisvės byla, 1990–1991: kalbos, pranešimai, užrašai, laiškai, pokalbiai, interviu, įvairūs dokumentai*. Vilnius: Lietuvos aidas, 1992; Landsbergis, Vytautas, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*. Vilnius: Vaga, 2002; Nakas, Viktoras, „Stasiui Lozoraičiui atminti“, *Naujasis Židinys-Aidai* 7–8 (1994), 1–3; Petraitytė-Briedienė, *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo priešaušryje

1987 m. lapkričio 15 d. Lietuvos atstovu Vašingtone tapo Stasys Lozoraitis (jaun.). Jau 1988 m., minint Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 m. vasario 16 d. metines, naujasis Lietuvos atstovas Vašingtone S. Lozoraitis (jaun.) šventės proga plačiai atvėrė pasiuntinybės duris visiems lietuviams. Kaip rašoma to meto spaudoje, kai Lietuvos atstovo Vašingtone pareigas ėjo dr. S. A. Bačkis, į Vasario 16-osios proga Lietuvos pasiuntinybėje ruošiamus priėmimus būdavo kviečiami aukšti JAV pareigūnai, užsienio šalių diplomatai, lietuviškų organizacijų pirmininkai, asmenys, stambesnėmis finansinėmis aukomis parėmę pasiuntinybės pastato atnaujinimą. S. Lozoraičio (jaun.) sprendimas plačiai atverti duris ne tik kviestiniams svečiams, bet ir visiems lietuviams buvo kažkas naujo: per tris valandas, pasak „Tėviškės žiburių“ laikraščio, pasiuntinybėje apsilankė per du šimtus lietuvių.¹⁴ Iš spaudos pranešimų pastebima, kad šios tradicijos S. Lozoraitis (jaun.) laikėsi ir vėliau.¹⁵

Sekdamas informaciją apie padėtį okupuotoje Lietuvoje, S. Lozoraitis (jaun.) informuodavo LDT apie gyventojų kasdienybę, to meto politinę situaciją, disidentų veiklą okupuotame krašte.¹⁶ 1988 m. gegužės 17 d. *pro memoria* jis rašė, kad į okupuotą Lietuvą važiuojančiųjų skaičius nuolat auga. Daugelis gauna leidimus ilgiau apsigyventi pas gimines arba kurį laiką dirbti universitete. S. Lozoraitis (jaun.) stebėjosi, kad, paviešėję ir grįžę iš Lietuvos, savo pasakojimais jie nesudarydavo visapusiško vaizdo apie padėtį krašte. Jo manymu, sunku būtų įsivaizduoti, kad visi nenorėtų ar net bijotų papasakoti, ką yra matę Lietuvoje.

Neseniai į Vašingtoną parvažiavo keli jauni turistai, kurių iš anksto prašiau gerai viską įsidėmėti ir, jei galima, nufotografuoti be jokio tendencingo noro parodyti tikrai juodąją ar baltąją pusę. Šie mano prieteliai parvežė nuotraukų ir žinių. Visos informacijos mane pribloškė, nors aš padėtį įvairiais būdais seku.¹⁷

Kas labiausiai pribloškė S. Lozoraitį (jaun.)? Pirmiausia gyvenimo kasdienybė – maisto įsigijimo problema Lietuvoje, pasak jo, buvo sudėtingesnė, negu atrodė gyvenantiems išeivijoje: „Daržovių žmonės nenori pirkti, vengia pieno (nes karvės atrodo susirgusios kažkokia liga).“¹⁸ Dar labiau sukrėtė medicinos padėtis Lietuvoje:

Ligoninėse trūksta paprasčiausių vaistų, k.a. narkozės arba diuretikų. Gydytojai negali prirašyti vaistų, kurių nėra. Chirurgo neturi atitinkamų instrumentų ir vienas iš kito juos pasiima. Neretai yra atsitikę, kad net operacijos metu chirurgas nerado reikiamo instrumento. Beveik nėra paklodžių. Vienoje Vilniaus ligoninėje nufotografuotas stalas su maistu. Kas pats gali ateiti pavalgyti – gerai. Kas nepajėgia – reiškia, kad valgyti neturi.

¹⁴ „Lietuvos nepriklausomybės šventė Vašingtone. Lietuvos pasiuntinybė buvo visiems atvira“, *Tėviškės žiburiai*, 1988 kovo 22, nr. 12, 2, https://spauda.org/teviskes_ziburiai/archive/1988/1988-03-22-TEVISKES-ZIBURIAI.pdf.

¹⁵ „Vasario 16-ji JAV sostinėje“, *Tėviškės žiburiai*, 1989 kovo 28, nr. 13, 2, https://spauda.org/teviskes_ziburiai/archive/1989/1989-03-28-TEVISKES-ZIBURIAI.pdf; „Diplomatinis priėmimas“, *Europos lietuvis*, 1990 kovo 30, nr. 12, 2, https://spauda2.org/britanijos_europos_lietuvis/archive/1990/1990-03-30-EUROPOS-LIETUVIS.pdf.

¹⁶ 1988 05 17 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija LDT, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 188, l. 168.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

Nebent giminės tuo pasirūpina. Partijos sloganai šaukia: gydėm per 30 dienų, o dabar gydysim per 20. Sunkiai sergančius siunčia namo su pažymėjimu, kad jie sustiprėjo. Mat, jų mirtis statistikoje nepalies ligoninės.¹⁹

Lietuvoje prasidėjusios permainos buvo atidžiai stebimos išeivijoje. S. Lozoraitis (jaun.) rūpėjo, kaip jas vertino patys Lietuvos žmonės, ko tikėjosi. 1988 m. *pro memoria* jis rašė: „Žmonės pripažįsta, jog spaudoje yra gana laisvų diskusijų, tačiau abejoja persitvarkymo efektingumu. Jie mano, kad rusų tauta yra tokioje padėtyje, kad jos tuo tarpu niekas nepakeis. Kelios nuotraukos rodo purvinus kelius, kurie likę tokie kaip caro laikais.“²⁰

Diplomatas taip pat rinko informaciją apie Lietuvoje veikusius disidentus, rezistencinę pasipriešinimo veiklą.

Rezistencijoje yra dvi pagrindinės grupės: viena rūpinasi Bažnyčios teisėmis, kita – tautine kova. Abi labai gerai bendradarbiauja. Pirmos grupės vadovų tarpe geriausiai žinoma Nijolė Sadūnaitė. Vadinamų „tautininkų“ grupės vienas žymesnių vadų yra Terleckas (Antanas Terleckas, – aut. past.). / Dėl padėties pačioje Bažnyčios organizacijoje yra gan sunku nustatyti padėtį, o be to saugumo sumetimais būtų ir nenaudinga. / Visi, kuriai grupei nepriklausytų, labai gerbia JAV prezidentą ir D. Britanijos premjerę.²¹

S. Lozoraitis (jaun.) ne tik domėjosi, rinko informaciją, bet ir bandė veikti, vienaip ar kitaip pagelbėti Lietuvoje gyvenantiems žmonėms. Tiesa, kai kada tai galėdavo sukelti ir netikėtų problemų. Pvz., po vienos 1988 m. kelionės į Čikagą jam teko viešai aiškintis išeivijos lietuvių spaudoje ir teisintis, kad neturėjo jokių kontaktų su okupuotos Lietuvos žurnalistais, o į Čikagą vyko norėdamas pasikalbėti su specialistais, išsiaiškinti Ignalinos atominės elektrinės technines charakteristikas ir galimą grėsmę Lietuvos gyventojams, pasitarti dėl priemonių, galinčių pagreitinti sovietų kalėjimuose laikomų kalinių išlaisvinimą.²²

Analizuojant archyvuose saugomas S. Lozoraitio (jaun.) kalbas, *pro memoria*, spaudos pranešimus, galima pastebėti, kad jis labai greitai reaguodavo į Lietuvos gyvenimo aktualijas, permainas politiniame gyvenime ir jas komentuodavo. Pavyzdžiui, 1989 m. gruodžio 22 d., būdamas Vašingtone, pasisakė apie Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP) nutarimą paskelbti LKP savarankiška partija XX suvažiavimo metu. Pasak S. Lozoraitio (jaun.), LKP atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos partijos yra sveikintinas. Jo manymu, šis žingsnis buvo žengtas, nes tokiame nutarime lietuvių tauta sudarė sąlygas kovodama dėl nepriklausomybės ir laisvės. Tačiau, cituojant S. Lozoraitį (jaun.), LKP turėtų įrodyti, kad „yra perėjusi į tautos pusę ir priėmusi visų lietuvių aspiracijas. Ne tiktai priėmusi, bet ir pasiruošusi jas remti.“²³ Diplomato manymu, nepriklausomoje Lietuvoje, kurioje veiks

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² „Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone praneša...“, *Dirva*, 1988 spalio 13, nr. 39, 3, <https://spauda.org/dirva/archive/n1988/1988-10-13-DIRVA.pdf>.

²³ „St. Lozoraitis, Lietuvos atstovas Vašingtone ir Vatikane, pasisako“, *Darbininkas*, 1990 sausio 12, nr. 2, 1, <https://spauda.org/darbininkas/archive/1990/1990-01-12-DARBININKAS.pdf>.

įvairios partijos, LKP būtų radusi savo vietą, tačiau pabrėžė, kad negalima užmiršti ir praeities, kurios neįmanoma per akimirką ištrinti iš atminties ir istorijos. Lietuvių tautos daugumai, S. Lozoraičio (jaun.) teigimu, LKP yra buvusi priespaudos, prievartos ir svetimųjų dominavimo simboliu. Tad partija savo viduje turėtų atlikti „egzistencijos nagrinėjimą, ideologinį patikrinimą ir gilų, nuoširdų persitvarkymą“²⁴.

1989 m. pabaigoje dr. S. A. Bačkis apsisprendė grįžti gyventi į Paryžių ir išvyko iš Vašingtono, tad nuo tų metų nebedirbo kartu su S. Lozoraičiu (jaun.).²⁵ Lietuvos nepriklausomybės priešaušryje darbo pasiuntinybėje tik daugėjo, S. Lozoraičio (jaun.) diplomatinė veikla vis intensyvėjo.²⁶ Jis buvo jungtis tarp Lietuvos ir JAV, rodančių didelę paramą Lietuvai jos laisvinimo byloje.²⁷ Tuo metu S. Lozoraitis (jaun.) daug keliavo tarp JAV ir Vakarų Europos, tarp dviejų svarbiausių LDT postų – Vašingtono ir Romos (Vatikano), nuolat palaikydamas ryšį su pasiuntinybių personalu ir kitais svarbiais kontaktais.²⁸ S. Lozoraitis (jaun.) jungė JAV valdžios atstovus ir Lietuvos demokratinį judėjimą.²⁹ Nuolatiniams jo, kaip diplomato, susitikimams su JAV politikais, Baltųjų rūmų, Valstybės departamento atstovais, stengiantis juos įtikinti dėl Lietuvos padėties, buvo itin svarbūs siekiant įtvirtinti Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, tarptautinį statusą.³⁰

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas buvo svarbus įvykis, džiaugsmingai sutiktas visame pasaulyje. Tačiau dar laukė svarbus ne vienerius metus trukęs diplomatinis darbas siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo. Tuo metu S. Lozoraičiui (jaun.) teko ne kartą tiek lietuvių, tiek amerikiečių visuomenei aiškinti apie padėtį Lietuvoje ir lietuvių nepriklausomybės siekius. 1990 m. gegužės 29 d. Lietuvos atstovas Vašingtone S. Lozoraitis (jaun.) surengė spaudos konferenciją pasiuntinybėje, prieš įvykstant JAV Prezidento George'o H. W. Busho ir SSRS Prezidento Michailo Gorbačiovo susitikimui. Rašoma, kad S. Lozoraičio (jaun.) konferencija susidomėjo daug žiniasklaidos priemonių: apie 40 didžiųjų dienraščių ir žurnalų, net 14 televizijos kanalų. Diplomatas susirinkusiesiems angliškai kalbėjo, kad lietuviai nėra nusistatę prieš šių lyderių susitikimą ir kad ta proga rengiamos demonstracijos reiškia lietuvių išeivijos ir Lietuvos gyventojų solidarumą siekiant nepriklausomybės. S. Lozoraitis (jaun.) įžvelgė JAV ir SSRS lyderių susitikimo naudą, vildamasis, kad JAV Prezidentas „šią progą panaudos tikrosios padėties išsiaiškinimui“³¹. Vykstant pokyčiams Rytų Europoje, S. Lozoraitis (jaun.) sakė, kad atėjo metas kalbėtis su to regiono tautomis dėl jų statuso, ir drauge susirinkusiesiems į Lietuvos pasiuntinybę perskaitė Pabaltijo respublikų užsienio reikalų ministrų bendrą deklaraciją M. Gorbačioviui ir G. H. W. Bushui. Joje pabrėžta, kad M. Gorbačiovas nėra įgaliotas at-

²⁴ *Ibid.*

²⁵ „Atsisveikinom su Lietuvos Diplomatinijos Šefu“, *Dirva*, 1990 sausio 4, nr. 1, 1, <https://spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-01-04-DIRVA.pdf>.

²⁶ Bačkis, *Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940 06 15–1990 03 11*, 47.

²⁷ 1990 m. kovo 12 d. Pranešimas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, in Landsbergis, *Laisvės byla, 1990–1991...*, 24.

²⁸ „Lietuvos pasiuntinybės pranešimas spaudai“, *Dirva*, 1990 sausio 18, nr. 3, 12, <https://spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-01-18-DIRVA.pdf>.

²⁹ Nakas, „Stasiui Lozoraičiui atminti“, 2.

³⁰ Plačiau apie tai žr.: Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto. 1975–1994*, 425.

³¹ „Lietuvos atstovo spaudos konferencija“, *Tėviškės žiburiai*, 1990 birželio 5, nr. 23, 3, https://spauda.org/teviskes_ziburiai/archive/1990/1990-06-05-TEVISKES-ZIBURIAI.pdf.

stovauti Baltijos respublikoms. S. Lozoraitis (jaun.) taip pat pakomentavo SSRS vykdytą ekonominę blokadą Lietuvai, išskyrė jos pasekmes ir ragino JAV Prezidentą imtis priemonių dėl to, kad buvo nutrauktas naftos tiekimas į Lietuvą. Diplomatas jau anksčiau buvo pavadinęs SSRS „skęstančiu dinosauru“³², nes, pasak jo, artėjo XXI amžius, o sovietai vis dar laikėsi XIX a. galvosenos.³³

Spaudoje galima rasti nemažai informacijos, pranešimų apie S. Lozoraičio (jaun.) dalyvavimą įvairių organizacijų renginiuose. Pvz., 1990 m. jis dalyvavo JAV Lietuvių bendruomenės (JAV LB) surengtame seminare Vašingtone ir pateikė išsamią Lietuvos padėties analizę. Lietuvos laisvinimo byla, jo žodžiais, turėjo du aspektus: juridinį ir politinį. Juridiniu aspektu diplomatas laikė tai, kad Lietuva 1940 m. buvo okupuota, prieš tai sudarytas Molotovo–Ribbentropo paktas. Politinį aspektą S. Lozoraitis (jaun.) pavadino labiau komplikuoju ir aktualesniu, daugiau lemiančiu. Jo manymu, jeigu „kažkas šitoje sostinėje (Vašingtone, – aut. past.) – čia, kur mes esame, – viename name, vienoje įstaigoje pakeistų nuomonę, tai mes per 24 valandas būtume pripažinti ir tikrai nepriklausoma valstybė. Viskas priklauso nuo šito faktoriaus, o ne nuo kokių nors juridinių konsideracijų.“³⁴ Komentuodamas kalbas, kad Lietuvos pripažinimas galbūt pagreigtų, jeigu ji taptų demokratiškesnė, S. Lozoraitis (jaun.) sakė, kad tokios tezės jam nepriimtinos ir po tokios ilgos okupacijos Lietuva sugebėjo per 6 mėnesius sukurti netobulą, bet veikiančią demokratiją.³⁵

Jau ir anksčiau S. Lozoraitis (jaun.) išsakė kritiką JAV pareigūnams, valdžios atstovams. Ji buvo susijusi su tuo, kad nors JAV rodė tvirtą paramą Lietuvai, kai kuriose praktinėse situacijose pasitaikydavo patirčių, kurios neatitikdavo viešos deklaruojamos JAV pozicijos.³⁶ 1990 m. S. Lozoraitis (jaun.) rašė, kad M. Gorbačiovo laikysena viešint Lietuvoje, kurioje jis buvo nuolat fotografuojamas su minia, tarsi palankiai jį sutikusia, Vakarų valstybėms galėjo sudaryti neteisingą įspūdį. JAV laikysena diplomatuui pasirodė ypač atsargi dėl kartojimo, kad JAV negali kištis į sovietų vidaus reikalus. Tokie pareiškimai, S. Lozoraičio (jaun.) nuomone, nesiderino su JAV rodyta Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politika.³⁷ Diplomatas kritikavo Vakarų valstybes dėl jų nuolaidžiavimo SSRS, teigė, jog jam buvo susidaręs nemalonus įspūdis, kad Vakarų Europa nori ir toliau mėgautis savo gerove.³⁸ Tačiau jis taip pat yra tvirtinęs, kad Lietuvos žmonėms reikia nuolat

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

³⁴ „Lietuvos byla tarptautinėje plotmėje“, *Dirva*, 1990 spalio 18, nr. 39, 1, <https://spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-10-18-DIRVA.pdf>.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ 1989 m. S. Lozoraitis (jaun.) rašė: „<...> Aš per minėtąjį asmenį pranešiau komisijai, kad jokių būdu nedalyvausiu, jei man nebus duotos tos pačios teisės kaip sovietų ambasadoriui. Jeigu komisijos laikysena nepasikeis, aš išreikšiu raštu savo nepasitenkinimą ir mintis apie nepripažinimo politiką. Ir vėl epizodas, kuris parodo vyraujančias nuotaikas ir kai kurių kongreso komisijų biurų intelektualinį lygį.“ 1989 10 05 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija LDT, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 188, l. 239.

³⁷ 1990 01 13 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija LDT, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 71.

³⁸ „Pokalbis su ambasadoriumi prie Šventojo Sosto (nuo 1968) ir šiuo metu Lietuvos parlamento įgaliotiniu užsienyje“ (Orazio Petrosillo interviu su S. Lozoraičiu (jaun.) italų laikraštyje „Avvenire“, 1990 04 15), in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 133.

ir patiems rodyti ryžtą: „Tarptautinė bendruomenė nėra pasirengusi pripažinti neaiškios esybės, kuri neįstengia išreikšti savo politinės valios.“³⁹ S. Lozoraitis (jaun.), duodamas interviu, pabrėždavo, kokie sunkumai, reikalaujantys laiko, pastangų ir susitelkimo, laukia Lietuvos, atkūrus nepriklausomybę: ekonomikos atkūrimas, gyvenimo sąlygų gerinimas, socialinių ir kultūrinių sričių tvarkymas. S. Lozoraitis (jaun.) išskyrė ir tuometį dvasinį tautos nualinimą. Žmonių moralinis prikėlimas laikytas bene sunkiausiu uždaviniu, kurio neįvykdžius nebus išspręstos ir kitos problemos. Diplomatas ragino suprasti, kad demokratiškai įsitvirtinti Lietuvoje būtinas laikas, o pereiti iš vienos sistemos į kitą nelengva.⁴⁰

Reakcija į skaudžius įvykius Lietuvoje

1991 m. vykstant sausio įvykiams, S. Lozoraitis (jaun.) buvo jungtis tarp Vilniaus ir Vašingtono. Sovietų desantininkams užėmus Vilniaus televizijos bokštą, Radijo ir televizijos komiteto ir Parlamento pastatus, diplomatas palaikė ryšį su Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) pirmininku prof. V. Landsbergiu ir jo padėjėjais, tikslinosi informaciją apie įvykių eigą, žuvusiuosius ir sužeistuosius. S. Lozoraitis (jaun.) sausio 13-osios naktį nuolat skambino į JAV valstybės departamentą, informavo apie įvykius Lietuvoje ir laukė JAV reakcijos.⁴¹ Be to, jis bandė iš Vašingtono susisiekti su tuometčiu SSRS Prezidentu M. Gorbačiovu, kaip ir prof. V. Landsbergis bei kiti, siekę prašyti sustabdyti sovietų intervenciją, nepulti beginklių žmonių.⁴² Sausio 14 d., po įvykių Lietuvoje Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone buvo surengta spaudos konferencija. S. Lozoraitis (jaun.) perskaitė pranešimą anglų kalba, kuriame teigė, kad Lietuva jokių būdu neatsisakys nepriklausomybės siekio. Pasak jo, „prieš tankus stojusios taingosios žmonių minios, nesileidusios būti provokuojamos, įrodo didžiulį Lietuvos žmonių civilizuotumo laipsnį, ir todėl jiems priklauso tai, ko jie trokšta...“⁴³ Po įvykių S. Lozoraitis (jaun.) kritikavo Vakarų valstybes: jo manymu, išpuolių, aukų Vilniuje (taip pat Rygoje) būtų buvę išvengta, jeigu Vakarų šalys būtų laikęsi kitokios pozicijos. Pasak diplomato, M. Gorbačiovas visokiais būdais spaudė Lietuvą: ekonomine blokada, atsisakydamas derybų, grasinimais, ultimatumu, o JAV ir Vakarų Europa nepakankamai reaguavo, nuolat kartojo, kad reikia išlaikyti SSRS vientisumą. S. Lozoraitis (jaun.) ne kartą pakartojo, kad Lietuva būtų galėjusi derėtis su SSRS dėl tam tikrų dalykų, tačiau tvirtai pabrėžė, kad nepriklausomybės klausimu jokių diskusijų nebūtų – tai Lietuvai buvo

³⁹ 1990 03 03 Stasio Lozoraičio (jaun.) pareiškimas Vilniaus televizijai, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 90.

⁴⁰ „Nutrauks mus į bedugnę“, *Europos lietuvis*, 1990 spalio 26, nr. 41, 2, https://spauda2.org/britanijos_europos_lietuvis/archive/1990/1990-10-26-EUROPOS-LIETUVIS.pdf.

⁴¹ Sausio 13-osios stenograma, išsaugota ir iššifruota publikacijai iš magnetofono juostos A. Ažubalio, tuometčio AT Informacijos biuro vadovo, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 209–211.

⁴² „Laisvė be ribų: numirti už Baltiją“ (interviu italų laikraštyje „Corriere della Sera“, 1991 sausio 22), in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 214–217.

⁴³ „Kai Vilniuje liejosi kraujas“, *Tėviškės žiburiai*, 1991 vasario 12, nr. 7, 2, https://spauda.org/teviskes_ziburiai/archive/1991/1991-02-12-TEVISKES-ZIBURIAI.pdf.

tvirtas, nediskutuotinas sprendimas.⁴⁴ Diplomatas teigė, kad po šio įvykio Vakarų valstybių valdžia ir spauda pagaliau vėl prisiminė Lietuvą, tačiau „neturėjo laukti mirusiųjų gatvėse“⁴⁵.

Lietuvoje įvykus Medininkų pasienio kontrolės posto pareigūnų žudynėms 1991 m., Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone personalas siekė atkreipti JAV visuomenės dėmesį į pasikartojančius agresijos prieš Lietuvą aktus ir pagerbti žuvusius muitinės pareigūnus. 1991 m. rugpjūčio 2 d. suorganizuotas 24 valandų budėjimas, nuleidus Lietuvos vėliavą ant pasiuntinybės pastato iki pusės stiebo su gedulo ženkle. S. Lozoraitis (jaun.) šio budėjimo metu perskaitė pranešimą, kuriame pažymėjo, kad pernelyg nuosaiki, švelni Vakarų valstybių reakcija į nuolatinį smurtą gali skatinti dar didesnę agresiją. Diplomatas pasisakė už taikingas derybas su Maskva dėl Lietuvos nepriklausomybės, tačiau pati Maskva to vengė. Jis manė, kad M. Gorbačiovas arba nenori leisti į pasitarimus, arba nekontroliuoja padėties ir nepajėgia sustabdyti teroro, nubauti kaltininkų. S. Lozoraitis (jaun.) kreipėsi į JAV visuomenę, prašydamas išreikšti dar stipresnį palaikymą Lietuvos laisvės siekiui. Šio budėjimo metu pasiuntinybė gavo užuojautos laiškus iš JAV Kongreso narių ir senatorių.⁴⁶ Diplomatas budėjimo metu sakė, kad įvykusi tragedija „pažeidžia Lietuvos teises ir visas žmogiskumo formas“⁴⁷, tačiau, vėl primindamas laisvės ir demokratijos principus, kurių siekia Lietuva, pakartojo besitikintis, kad ir JAV nepamirš, jog „gimė, augo, stiprėjo tų pačių principų dvasioje“⁴⁸.

Politikų iš Lietuvos vizitų organizavimas

S. Lozoraitis (jaun.) ir Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone personalas rūpindavosi politikų iš Lietuvos vizitais JAV, susitikimų, spaudos konferencijų organizavimu. Kaip vieną iš tokių vizitų galima paminėti 1989 m. liepos 2–22 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Seimo tarybos pirmininko prof. Vytauto Landsbergio ir jo žmonos Gražinos Landsbergienės vizitą JAV. Vizito metu jie aplankė Niujorką, Čikagą, Klivlandą, Los Andželą ir Vašingtoną.⁴⁹ Prof. V. Landsbergis dalyvavo daug susitikimų: su Informacijos agentūros pareigūnais (*US Information Agency*), lankėsi JAV valstybės departamente, Kongrese, Kenano institute, susitiko su įvairių organizacijų atstovais, senatoriais, politikais, kalbėjo spaudos konferencijose ir t. t. Vizito Vašingtone metu Landsbergiai susitiko su lietuvių bendruomene; šį susitikimą organizavo S. Lozoraitis (jaun.) kartu su Vašingtono Lietuvių bendruomenės skyriumi. Į daugelį susitikimų prof. V. Landsbergį lydėjo JAV Lietuvių bendruomenės atstovė Asta Banionytė-Connor, susitikimus suruošė ir Lietuvių informacijos

⁴⁴ Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 214–215; Skirius, „Lietuvos diplomatinės tarnybos 1989 m. sausio 21–23 d. d. pasitarimas Vašingtone“, 79.

⁴⁵ Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 216.

⁴⁶ „Medininkų didvyrius pagerbiant. Budėjimas Lietuvos Pasiuntinybėje“, *Darbininkas*, 1991 rugpjūčio 16, nr. 31, 1, <https://spauda.org/darbininkas/archive/1991/1991-08-16-DARBININKAS.pdf>.

⁴⁷ „Budynė su Medininkų kankiniais“, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 242.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Skirius, *Garbės generalinis konsulas Vytautas Čekanauskas...*, 238.

centro Vašingtono skyriaus vedėjas Viktoras Nakas. S. Lozoraitis (jaun.) daug prisidėjo prie vizito programos planavimo, Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone tapo V. Landsbergio vizito JAV koordinaciniu centru. Pasiuntinybėje Landsbergiai ir apsistojo.⁵⁰

1989–1990 m. į Vašingtoną politinių susitikimų tiek su JAV politikais, tiek su išeivijos atstovais atvykdavo AT deputatai iš Lietuvos. S. Lozoraitis (jaun.) susitikimus su Lietuvos politikais laikė abipusiškai svarbiais ir naudingais:

man, kad sužinočiau kai kurias krašto problemas – svečiams, kad galėtų geriau susiorientuoti ne tiktai Amerikos, bet ir lietuvių vedamos politikos reikaluose. Yra svarbu šiuo tarpu išaiškinti, kad prieš įvyksiančius rinkimus, 1990 m. vasario mėnesį, nebūtų prasminga nei naudinga parūpinti Lietuvai finansinę paramą ar paskolą ir pradėti didesnę prekybą. Šie dalykai yra mūsų ginklas kovoje už nepriklausomybę. Jeigu vasario mėnesį susidarys demokratinų bei tautinių judėjimų dauguma, tada galima bus jau eiti prie efektingų ir naudingų prekybos bei ekonominių problemų sprendimų. Padėti dar sovietų bei vietinių komunistų valdomai Lietuvai neatrodo tikslinga.⁵¹

1990 m. liepos 18 d. S. Lozoraitis (jaun.) informavo LDT, kad liepos 10 d. į Vašingtoną atvyko tuometis Lietuvos užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas. Jį lydėjo deputatas Gediminas Šerkšnys, kuriam „Aukščiausioji Taryba yra pavedusi organizuoti valstybės aparato pertvarkymą“⁵². Abu svečiai apsistojo Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone. A. Saudargo susitikimus Valstybės departamente organizavo S. Lozoraitis (jaun.), Kongrese – Jonas Bobelis. S. Lozoraitis (jaun.) rašė, kad su A. Saudargu kalbėjosi įvairiais reikalais, kurių svarbiausi buvo tuomečiai kontaktai tarp Užsienio reikalų ministerijos ir LDT narių. Sutarta,

kad laikas dar nėra atėjęs panaikinti tam tikrą atsargumą, kuris turi apsaugoti LDT užsienyje nuo nepageidaujamų įtakų. Buvo pabrėžta, kad pačioje Lietuvoje administracija dar nėra persiorganizavusi ir nežinia, kada tai bus padaryta. Derybos gali būti sunkios ir labai ilgos, dabartinė vyriausybė dar nėra pripažinta, nors *de facto* jos pripažinimas vis stiprėja.⁵³

S. Lozoraitis (jaun.) tuo metu pasiūlė, kad LDT kontrolė liktų jos pačios rankose bent kurį laiką; A. Saudargas su tuo sutiko. Visose srityse, kuriose buvo reikalinga, buvo numatytas bendradarbiavimas tarp užsienio diplomatų ir Vilniaus, turėjęs vykti tiesiogiai per ministrą, nes, kaip rašė S. Lozoraitis (jaun.), „ministerijos valdininkai dar yra tie patys, kurie ilgus metus dirbo visoms „instancijoms“⁵⁴. Taigi diplomatas atsargiai vertino skubų, neapgalvotą kontaktą su Lietuvoje dirbančiais pareigūnais, nes turėjo žinių, kad Lietuvos valstybės įstaigose liko dirbti daug ir su komunistų valdžia dirbusių pareigūnų.

⁵⁰ „Prof. V. Landsbergis lankėsi JAV“, *Europos lietuvis*, 1989 rugpjūčio 9, nr. 31, 3–4, https://spauda2.org/britanijos_europos_lietuvis/archive/1989/1989-08-09-EUROPOS-LIETUVIS.pdf.

⁵¹ 1989 10 03 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija nr. 1194 LDT, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 188, l. 230.

⁵² 1990 07 18 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija LDT, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 188, l. 242.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*

Analizuojant Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone dokumentus, pastebima, kad S. Lozoraitis (jaun.) ne vieną kartą aiškiai pabrėžė, jog, Lietuvos politikų vizitus į JAV organizuojant būtent pasiuntinybei, jiems būtų suteikta daugiau oficialumo. Pats diplomatas siūlydavosi lydėti Lietuvos atstovus į susitikimus, vertėjauti, konsultuoti. Tačiau, sekant susirašinėjimus, kai kuriais atvejais Lietuvos atstovas Vašingtone S. Lozoraitis (jaun.) apie susitikimus nebūdavo informuojamas arba informuojamas vėlai. Diplomatas reikalaudavo, kad vizitai būtų patvirtinti Lietuvos Respublikos AT ir būtų žinoma, jog delegacijų atvykimas suderintas su Lietuvos valdžia, oficialus, turintis aiškius tikslus ir reikalingas siekiant Lietuvos pripažinimo.⁵⁵ Pasaulio lietuvių bendruomenės (toliau – PLB) Valdyba ir AT pirmininkas prof. V. Landsbergis sutarė, kad Lietuvai už jos ribų pirmiausia atstovauja Lietuvos Respublikos diplomatinis korpusas. Akcentuota, kad iš Lietuvos atvykę politinių delegacijų atstovai privalo turėti raštiškus įgaliojimus, pasirašytus V. Landsbergio, ir juos pristatytų Lietuvos atstovui JAV S. Lozoraičiui (jaun.) arba PLB pirmininkui. Atstovai, atvykę be šių raštiškų įgaliojimų, buvo laikomi privačiais asmenimis, neturinčiais teisės kalbėti Lietuvos vardu.⁵⁶ S. Lozoraitis (jaun.) teigė, kad reikia ir po susitikimų pateikti susitikimų eigos ataskaitas, informuoti, kas buvo aptarta, – tai svarbu planuojant tolesnius darbus, susitikimus. Jo žodžiais, „svečiai turi suprasti, kad šitokio metodo reikalauja ne tik valstybinės taisyklės, bet ir pati logika“⁵⁷. Diplomatus tai taip pat buvo reikalinga planuojant ir savo paties vizitus, darbo keliones.⁵⁸ Jis priekaištavo, kad Lietuvos spaudos pranešimuose apie Lietuvos atstovų vizitus nėra paminimi Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone darbuotojai, kurie rūpinosi susitikimų organizavimu, viešnagių eiga.⁵⁹ S. Lozoraitis (jaun.) rašte, skirtame jo padėjėjui ambasadoje politiniams ryšiams ir ryšiams su spauda Viktorui Nakui, pažymėjo:

Atrodo, kad svečiai patys viską sutvarko, daug pamato, daug padaro ir išvažiuoja. Kas dešimtas dar parašo padėkos laišką, šiaip niekas nieko neparašo apie pastangas, sudėtas vizito metu. Žinau, kiek daug bėginėjimų, telefonavimų, rašymų tenka Jums ir mano kologoms Pasiuntinybėje. Įvertinimas yra visokeriopai reikalingas.⁶⁰

S. Lozoraičio (jaun.) žodžiais, problema „chaotiškoje padėtyje“⁶¹. Iš anksto nepranešusių asmenų atvykimas sudarydavo problemų nustatant, ar jie turėjo reikalingus

⁵⁵ 1990 08 23 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Broniui Nainiui „Liečia pareigūnų vizitus Vašingtone“, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 14.

⁵⁶ 1990 12 27 PLB Valdybos pirmininko Vytauto Bieliausko rašto Nastutei Umbrasaitei kopija, skirta S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 24.

⁵⁷ 1990 12 28 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Nastutei Umbrasaitei, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 27.

⁵⁸ 1991 07 25 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone darbuotojai Danelei Vidutienei, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 150.

⁵⁹ Pats S. Lozoraitis (jaun.) parengdavo pranešimus lietuviškai spaudai, kuriuose pabrėždavo pasiuntinybės personalo darbą planuojant delegacijų iš Lietuvos programą. 1991 07 30 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone darbuotojams Danelei Vidutienei ir Audriui Kirvelaičiui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 164.

⁶⁰ 1991 07 30 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Viktorui Nakui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 165.

⁶¹ Iš Lietuvos atvykusių asmenų kelionių klausimą S. Lozoraitis (jaunesnysis) aptarė su AT pirmininku prof. V. Landsbergiu ir PLB pirmininku Vytautu Bieliausku. 1990 08 20 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija LDT, in

įgaliojimus, kokius pareiškimus daro. Šis klausimas turėjo ir finansinį aspektą – šių vizitų pinigines išlaidas.⁶² Buvo sutarta, kad, tik gavę oficialius AT ar kitų įstaigų įgaliojimus, atvykstantieji galėjo pasinaudoti Lietuvos pasiuntinybės ar išeivijos lietuvių organizacijų finansavimu, pagalba ir „kitokia globa“⁶³. S. Lozoraitis (jaun.), ne sykį kartojęs, kokie yra diplomatiniai įpročiai, protokolinė tvarka, nusistebėdamas rašė: „matau, kad santykiuose su užsieniu mūsų įstaigos Vilniuje vis dar neranda ir nesilaiko tinkamų formų“.⁶⁴ Tokie veiksmai galėjo atrodyti kaip diplomatinio atstovybių ir paties S. Lozoraičio (jaun.) ignoravimas, nenoras įtraukti į procesus,⁶⁵ nepasitikėjimas.⁶⁶ Vizitai, dėl kurių nebūdavo informuojama ambasada, diplomato manymu, rodė neprofesionalumą, nesupratimą, kas yra valstybė, ir darė neigiamą įspūdį užsienio valstybių akyse. Be to, tai komplikavo ir taip sudėtingą ambasados darbą.⁶⁷ Jis nuolat siūlė, kad diplomatai iš Lietuvos galėtų atvykti į Vašingtoną tobulinti diplomatinį išgūdį.⁶⁸ Tad Lietuvos atstovas Vašingtone S. Lozoraitis (jaun.) bandė apibrėžti tam tikras politinių, valstybinių vizitų taisykles, suteikti jiems oficialumo, profesionalumo, protokolo laikymosi.

Lėšų rinkimas Lietuvos pasiuntinybei Vašingtone

Iki 1986 m. JAV leido naudotis Federaliniame banke deponuotu auksu LDT darbui finansuoti. Paskui buvo laikinai pasinaudota kitais šaltiniais, pvz., paskola, suteikta latvių.⁶⁹ Jai pasibaigus, o pasiuntinybėje labai padaugėjęs darbo po 1990 m. kovo 11 d., tapo neišvengiama prašyti visuomenės paramos. Po 1990 m. kovo 11 d. keitėsi ir Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone veikla. Darbų apimtis išaugo, išduodant pasus ir vizas, taip pat dėl sklaidos, kultūrinių ryšių, kontaktų su Vyriausybe Lietuvoje. Pagrindiniu uždaviniu tapo spaudos informavimas, taip pat Valstybės departamento, Federalinės agentūros informavimas, ryšiai su Lietuvos diplomatinėmis tarnybomis užsienyje, Lietuvos užsienio reikalų ministe-

Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 170.

⁶² „Nes svarbesniems svečiams reikia padėti. O visiems duoti paramą yra neįmanoma.“ 1990 08 20 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija LDT, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 170.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ 1990 01 07 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija Užsienio reikalų ministerijos Konsulinio departamento direktoriui Leonui Kučinskui. In: Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 205.

⁶⁵ „Atrodo, jog nėra jokios intencijos veikti bendrai ir tokiu būdu pasiekti pačius geriausius rezultatus.“ 1990 04 29 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija V. Landsbergiui, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 141.

⁶⁶ Jonušauskas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*, 308.

⁶⁷ 1992 m. S. Lozoraitis (jaun.) nurodė, kad jis net buvo „davęs visiems savo bendradarbiams nurodymą šitokias keliones ignoruoti ir susilaikyti nuo pagalbos teikimo“. 1992 04 07 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija, siųsta Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, Lietuvos misijai prie Jungtinių Tautų, Lietuvos Garbės gen. konsulams JAV, Lietuvos Garbės gen. konsului Toronte, Lietuvos Transporto ministerijos žiniai, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laišku ir pasisakymų*, 288.

⁶⁸ „Kreipimasis į lietuvių“, *Dirva*, 1993 lapkričio 18, nr. 44, 5, <https://spauda.org/dirva/archive/n1993/1993-11-18-DIRVA.pdf>.

⁶⁹ Petraitytė-Briedienė, *Kita karta: Lietuvos diplomatinė tarnyba 1990–1995 metais*, 62.

rija ir AT Vilniuje. Ambasados darbo apimtis per metus padvigubėjo, reikėjo pinigų jai išlaikyti. Lietuvos ekonominė padėtis tuo metu buvo sudėtinga, stokota lėšų, kurias būtų galima skirti diplomatinėms atstovybėms.⁷⁰ 1991 m. S. Lozoraitis (jaun.) kreipėsi į JAV lietuvius su prašymu paremti ambasados darbą, siekdamas sumažinti finansinę naštą Lietuvai. Jis pakvietė dvi konsultantes organizuoti lėšų rinkimą; tai buvo daroma su Lietuvos AT pirmininko prof. V. Landsbergio žinia ir pritarmu.⁷¹ Brangus ambasadų išlaikymas turtingose valstybių teritorijose buvo labai sunkus uždavinys. Tuo metu S. Lozoraitis (jaun.) rašė:

Štai kodėl dar ir dabar kreipiamės į Amerikos lietuvius ir prašome jų paramos. Jų atsakymas į mūsų prašymus yra nepaprastai jaudinantis. Neatsisako paremti ir tie lietuviai, kuriems kiekvienas doleris yra reikalingas. Esame gavę ir didelių aukų. Padėjo beveik visos mūsų organizacijos, labai pasidarbavo, kaip visada, Lietuvos Vyčiai. Tautos fondas pažadėjo duoti stambesnę sumą. Manau, kad mažai yra tokių misijų, kurios taip daug padaro su palyginti maža pinigų suma.⁷²

Paramai rinkti susitelkė savanorių darbo komitetas „Friends of the Lithuanian Legation“. Paramos ieškota kreipiantis per spaudą, laiškais ir asmeniniais kontaktais. Minima, kad kreiptasi ne tik į lietuvius, bet ir į amerikiečius.⁷³ Vis dėlto, kaip rodo archyviniai dokumentai, S. Lozoraitis (jaun.) privačiai užsimena, kad nesitikėjo daug aukų: remiantis pasiuntinybės susirašinėjimu, „nesu toks optimistas kaip p. Žiba.“⁷⁴ Pažiūrėsim...“⁷⁵ Renkant paramą 1991–1993 m. būta vienybės, pasiaukojimo.⁷⁶ 1990 m. birželio 5 d. Balzeko lietuvių kultūros muziejuje Čikagoje aukų rinkimo komitetas suorganizavo renginį, į kurį sukvietė garbingų svečių – minima, kad dalyvavo Stasys ir Daniela Lozoraičiai ir apie 300 svečių aukotojų. Iki šio renginio ir jo metu suaukota 50 tūkst. dolerių, o tą sumą sutiko padvigubinti verslininkas Jamesas Liautaudas ir jo žmona Gražina, tad surinkta 100 tūkst. dolerių. Ambasadą 1991–1993 m. individualiai parėmė lietuvių organizacijos⁷⁷ ir atskiri

⁷⁰ Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, 323.

⁷¹ Petraitytė-Briedienė, *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, 86.

⁷² *Ibid.*, 86–87.

⁷³ „Lietuvos pasiuntinybei reikalinga jūsų parama“, *Akiračiai* 8 (1991), 15, <https://spauda2.org/akiraciai/archive/1991/1991-nr08-AKIRACIAI.pdf>.

⁷⁴ Turima omenyje už aukų pasiuntinybei rinkimą buvusią atsakingą Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone darbuotoją Žibą Jurėnaitę-Kelley, kuri pirmiausia kreipėsi į Čikagos lietuvių bendruomenę. Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, 323.

⁷⁵ 1991 07 11 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Danelei Vidutienei, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 108.

⁷⁶ D. Vaičiulaitytė-Nourse prisimena: „Pati atplėšdavau laiškus, kuriuose kartais būdavo tik vienas doleris ir ilgas ranka parašytas laiškas; priėmėm palikimus – žmonių paskutinius testamentus; taip pat pradėjo plaukti didesnės aukos, kūrėsi įvairūs fondai, organizuoti vajai. Taip buvo galima išsilaikyti ambasadai, užmokėti sąskaitas, tęsti ambasados veiklą – joje dirbo apie 8–13 žmonių už labai mažus atlyginimus arba be jokio atlygio, arba dėl patogių darbo sąlygų. Nepriklausomybės atstatymo darbas buvo tikrai nelengvas ir reikalavo kiekvieno didelių pastangų. Kol Lietuvos ekonomika nepradėjo atsigauti, tol ambasada turėjo pati ieškoti tarp Amerikos lietuvių lėšų jai išlaikyti.“ Petraitytė-Briedienė, *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, 87.

⁷⁷ „Laisvos Lietuvos balsas – ambasada Vašingtone. Ambasada Vašingtone išreiškia padėką visoms aukojusioms organizacijoms“, *Draugas*, 1992 gruodžio 9, nr. 240, 4, https://draugas.org/archive/1992_reg/1992-12-09-DRAUGAS-i7-8.pdf.

aukotojai, per tūkstantį asmenų, tad vėliau surinktų lėšų daugėjo.⁷⁸ Taigi, S. Lozoraitis (jaun.) nuogaštavimai, kad kreipimasis dėl paramos nebus sėkmingas, nepasitvirtino. Stasys ir Daniela Lozoraičiai ir patys prisiėmė atsakomybę už Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone, „stengėsi išlaikyti jos reprezentacinį, diplomatijai privalomą lygį, savo asmeniniais daiktais praturtinti nykoka jos interjerą“⁷⁹.

Naujos pareigos ir nauji darbai

Jau 1988 m. gerokai prasiplėtė pasiuntinybės diplomatiniai ryšiai su Lietuva. Vis dėlto S. Lozoraitis (jaun.), nors ir JAV pripažintas kaip prieškarinės Lietuvos valdžios atstovas, nebuvo atkurtosios Lietuvos Respublikos valdžios atstovas. Tik 1991 m. JAV Vyriausybė jau oficialiai per S. Lozoraitį (jaun.) galėjo palaikyti bendravimą su nepriklausomybę atkūrusia Lietuva. Pasiuntinybė tapo ambasada 1991 m. rugsėjo 6 d., kai S. Lozoraitis (jaun.) buvo paskirtas Lietuvos Respublikos ambasadoriumi JAV. Nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus statusas jam suteiktas 1991 m. spalio 2 d.⁸⁰

Pasikeitė pareigos, tačiau pagrindinių darbų našta ir pobūdis išliko tokie patys. Greta jau įprastų diplomatinio darbo atsirado naujų rūpesčių, susijusių su nepriklausomos valstybės politiniu ir ekonominiu gyvenimu.

Dirbdamas ambasadoriumi Vašingtone, S. Lozoraitis (jaun.) skatino išeivijos lietuvių, Lietuvai jau esant nepriklausomai, nenustoti domėtis valstybės reikalais.⁸¹ 1992 m. Lietuvoje vykusiuose Seimo rinkimuose galėjo dalyvauti ir išeivijos lietuviai. S. Lozoraitis (jaun.) spaudoje kvietė išeivijos lietuvių, turinčius teisę balsuoti, dalyvauti rinkimuose. 1992 m. spalio 25 d. taip pat vyko referendumas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo.

⁷⁸ „Nuoširdžiai dėkojame visiems, aukojusiems ambasadai Vašingtone ir tuo pačiu parėmusiems Lietuvos nepriklausomą valstybę“, *Draugas*, 1992 balandžio 2, nr. 65, 4, https://draugas.org/archive/1992_reg/1992-04-02-DRAUGAS-i7-8.pdf; Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*, 323–324.

⁷⁹ Petraitytė-Briedienė, *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, 105. S. Lozoraitis (jaun.) žmona Daniela buvo didžiausia mecenatė, išlaikė ambasados rūmus už savo pinigų. *Ibid.*, 87. „Ambasadoje buvo juntama ir Danielos ranka. Ji su buitimi tvarkėsi puikiai.“ *Ibid.*, 101.

⁸⁰ Petraitytė-Briedienė, *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*, 84. 1992 m. gegužę S. Lozoraitis (jaun.) pasitraukė iš Lietuvos atstovo prie Šventojo Sosto pareigų. Toks sprendimas priimtas dėl noro skirti visą savo laiką ambasadoriaus pareigoms JAV. „Vieno sakiniu apie Lietuvą...“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1992 gegužės 13, nr. 10, 4, https://spauda.org/nepriklausoma_lietuva/archive/1992/1992-05-13-NEPRIKLAUSOMA-LIETUVA.pdf.

⁸¹ 1992 m. sausį Lietuvos ambasada Vašingtone pranešė, kad Lietuvos ambasadorius JAV S. Lozoraitis (jaun.) apsilankė nepriklausomoje Lietuvoje po 50 metų pertraukos. Vytauto Didžiojo universitete jam buvo suteiktas garbės daktaro laipsnis. Tuo metu Lietuvoje taip pat viešėjo tuometis JAV viceprezidentas Danas Quayle'as, su kuriuo susitikime dalyvavo S. Lozoraitis (jaun.). „Ambasadorius Stasys Lozoraitis lankosi laisvoje Lietuvoje“, *Darbininkas*, 1992 vasario 14, nr. 7, 1, <https://spauda.org/darbininkas/archive/1992/1992-02-14-DARBININKAS.pdf>; „Quayle: „Sveikinu laisvą Lietuvą!“, *Darbininkas*, 1992 vasario 14, nr. 7, 1, <https://spauda.org/darbininkas/archive/1992/1992-02-14-DARBININKAS.pdf>. Tiesa, S. Lozoraitis (jaun.) buvo gavęs kvietimą atvykti į Lietuvą anksčiau, 1989 m., dalyvauti Vasario 16-osios minėjime Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio kvietimu kartu su kitais išeivijos lietuviais. Jis atsisakė tai daryti, nes, pirma, būtų turėjęs prašyti leidimo Sovietų Sąjungos ambasadoje. S. Lozoraičiui (jaun.) buvo nepriimtina prašyti leidimo iš okupanto įvažiuoti į savo kraštą, kuriam atstovavo užsienyje ir kurio piliečių save laikė. Antra, jis principingai laikėsi pozicijos nevažiuoti į pavergtą kraštą, kuriame vis dar šeiminkavo okupantai, bet sakė esąs dėkingas Sąjūdžiui už kvietimą, o savo principus pamintų tik esant nepaprastam reikalui, kuriam jis pats galėtų būti naudingas. „Lietuvos atstovas dviejuose kontinentuose“, *Dirva*, 1989 balandžio 6, nr. 14, 1–2. <https://spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-04-06-DIRVA.pdf>.

Ambasada išsiuntinėjo Konstitucijos projekto tekstą JAV LB centrums, spaudai, radijo redakcijoms.⁸² Vis dėlto išeivijos lietuviai į šiuos rinkimus žvelgė gana pasyviai. S. Lozoraitis (jaun.) po kurio laiko išreiškė nepasitenkinimą, kad balsuoti užsiregistravo labai mažai žmonių, į rinkimus žiūrima skeptiškai, lyg tai nebūtų išeivijos reikalas. Tačiau, pasak S. Lozoraičio (jaun.), išeiviai turėtų dalyvauti renkant Lietuvos Seimą, nes nuo to priklauso ir krašto ateitis. Ambasadorius pasigedo išeivijos kadaise rodyto aktyvumo ir susitelkimo, kai Lietuva buvo okupuota. Išeivijos lietuviams, anot diplomato, svarbu ir toliau domėtis, kokia krašto padėtis, kaip įsitvirtins nepriklausomybė, demokratija, stiprės ekonominė gerovė.⁸³ S. Lozoraitis (jaun.) buvo išreiškęs susirūpinimą dėl to, kad po nepriklausomybės atgavimo nesumažėtų išeivijos lietuvių politinė parama. Jis yra pasakęs, kad užsienyje gyvenantiems lietuviams reikėtų stengtis išlaikyti susitelkimą, nereikėtų ardyti organizacinių struktūrų, bet planuoti uždavinius ateičiai ir juos spręsti. Diplomatas išreiškė norą, kad pranyktų pasakymas „mes ir jūs“⁸⁴, išeivijos lietuviai ir Lietuvoje gyvenantys lietuviai turi bendradarbiauti, neieškoti skirtumų tarp vieni kitų. S. Lozoraitis (jaun.) tikėjo, kad Lietuvos laukia daug darbų, kuriant valstybę, ir kiekvienas lietuvis, nesvarbu, gyvenantis tėvynėje ar iš jos išvykęs, bus reikalingas šiems darbams atlikti. „Reikia, kad visi lietuviai pasijustų vienos tautos vaikai <...> kartu, nors ir skirtingi, statysime gražesnę, teisingesnę valstybę, kad ji kaip motina globotų visus savo piliečius.“⁸⁵

Nemažai lietuvių kreipėsi į Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone dėl pasų išdavimo. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, norėta sovietinius pasus pasikeisti į lietuviškus pasus, kad, keliaujant po pasaulį, pasas nereprezentuotų buvusios sovietinės respublikos. Lietuvos gyventojai, ketinę vykti į užsienį kaip turistai, pageidavo turėti pasą, kuris simbolizuotų jų priklausymą Lietuvos valstybei. 1990 m. balandį Lietuvos konsulatai buvo gavę apie 200 000 tokių prašymų.⁸⁶ Lietuvos diplomatinė tarnyba išduodavo LR užsienio pasus (vad. „Lozoraičio pasas“). Šie pasai buvo pripažįstami daugelyje demokratinių valstybių. Manoma, kad daug lietuvių šių pasų reikalavo ir kelionėms po Vakarų valstybes, ir iš patriotiškumo, ryžtingo noro turėti tik tokį pasą. Lietuvoje kurį laiką dar nebuvo išduodami nauji lietuviški pasai.⁸⁷ Per keletą metų nuo nepriklausomybės paskelbimo sovietiniai pasai buvo pakeisti į lietuviškus, o Lietuvos pasiuntinybė ir konsulatai JAV ir kitose valstybėse padėjo juos išduoti.⁸⁸

⁸² „Ambasadorius Stasys Lozoraitis Lietuvos rinkimų reikalu“, *Dirva*, 1992 spalio 22, nr. 41, 1, <https://spauda.org/dirva/archive/n1992/1992-10-22-DIRVA.pdf>.

⁸³ „Seimo rinkimai Lietuvoje“, *Darbininkas*, 1992 rugsėjo 25, nr. 37, 3, <https://spauda.org/darbininkas/archive/1992/1992-09-25-DARBININKAS.pdf>.

⁸⁴ „Kaip dirba nepriklausomos Lietuvos diplomatinė tarnyba: Lietuvos ambasadoriaus Vašingtone Stasio Lozoraičio atsakymai į PL klausimus“, 1991, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 266–267.

⁸⁵ *Ibid.*, 267.

⁸⁶ „Pokalbis su ambasadoriumi prie Šventojo Sosto (nuo 1968) ir šiuo metu Lietuvos parlamento įgaliotiniu užsienyje“ (Orazio Petrosillo interviu su S. Lozoraičiu (jaun.), iš italų laikraščio „Avvenire“, 1990 04 15), in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 134.

⁸⁷ Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 134.

⁸⁸ „Ambasadros darbai labai padidėjo“, *Tėviškės žiburiai*, 1992 vasario 18, nr. 8, 1, https://spauda.org/teviskes_ziburiai/archive/1992/1992-02-18-TEVISKES-ZIBURIAI.pdf.

Dar viena Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, drauge ir S. Lozoraičio (jaun.) veiklos sričių buvo konsultavimas dėl vaikų iš Lietuvos įvaikinimo, paveldėjimo reikalų. Keliuose raštuose minimi vaikų iš Lietuvos įvaikinimai, dėl kurių kreipdavosi išeivijos lietuviai ir amerikiečiai. Tuo laiku AT Prezidiumas suteikdavo leidimus vaiką iš Lietuvos įvaikinti užsienyje. Pagal nustatytą tvarką bent vienas iš tėvų turėjo būti lietuvių kilmės. Ambasadoriaus turėjo tikslinti duomenis ir atsiųsti įvaikinimo procesui reikiamus dokumentus: būsimų tėvų sveikatos ir socialinius pažymėjimus, visuomeninių organizacijų, parapijų ganytojų rekomendacijas. S. Lozoraitis (jaun.) šiuo reikalu turėjo nemažai papildomo darbo. Tačiau tai užtikrino, kad tuo metu beglobiai vaikai turėtų galimybę patekti į materialiai turtingesnes išeivijos lietuvių ir amerikiečių šeimas. Į jas patekdavo ir vaikai, turintys negalią, o tai dažnai nulemdavo geresnes medicininės sąlygas juos gydyti.⁸⁹ Išeivijos lietuviai konsultuodavosi ir paveldėjimo klausimais, pvz.: archyvinuose dokumentuose rašoma, kad 1991 m. pasiuntinybėje apsilankė Eugenijus Tiškevičius, domėjęsis jo tėvui prieš okupaciją priklausiusio Lentvario dvaro nuosavybės statusu.⁹⁰

Lietuvos atstovas Vašingtone S. Lozoraitis (jaun.) ir prekybos reikalais pasiuntinybėje rūpinęsis Gailius Draugelis ieškojo būdų padėti besikuriančiai Lietuvos ekonomikai ir pritraukti investuotojų iš JAV, užmegzti kontaktus su JAV verslininkais, didelėmis kompanijomis. Bendradarbiaujant su Lietuvos ekonomikos ministerija, siekta pristatyti Lietuvą užsienio investuotojams, eksporto ir importo galimybes.⁹¹ S. Lozoraitis (jaun.) ragino tuometį Lietuvos Respublikos Ministrą Pirmininką Gediminą Vagnorių vizito Vašingtone metu labai aiškiai pristatyti planą atkurti Lietuvos ekonomiką ir pašalinti kitas okupacijos pasekmes, apibūdinti Lietuvos realią situaciją ir ateities galimybes.⁹² Archyvinuose dokumentuose galima pastebėti, kad S. Lozoraičio (jaun.) netenkino Lietuvos politikų nekonkretumas pristatant Lietuvos bendrą ekonomikos vaizdą užsienio organizacijoms, įmonėms: pasak jo, „jau antri metai, kai Lietuva negali užsieniui paaiškinti, kokia yra padėtis ir ko jai faktinai reikia“⁹³. 1993 m. Lietuvos ambasada Vašingtone ir JAV Baltijos fondas suėmė seminarą „Lietuvos verslo ir investicijų galimybės“, į kurį buvo sukviesti JAV ir Lietuvos verslo atstovai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nariai. Šį seminarą atidarė S. Lozoraitis (jaun.). Jis pabrėžė, kad šis seminaras yra naudingas Lietuvai ir jos prekybai, taip pat JAV verslui. Ambasada buvo parengusi informacinės medžiagos seminaro dalyviams „How to set up business in Lithuania“. Kaip rašoma spaudos pranešime, diplomatas paprašė seminaro dalyvių „išanalizuoti medžiagą ir pareikšti savo nuomonę, kas Lietuvos daroma gerai ir kas blogai“⁹⁴.

⁸⁹ 1991 11 12 S. Lozoraičio raštas AT Prezidiumui, in Landsbergis, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*, 269.

⁹⁰ 1991 02 19 Margaritos Samatienės raštas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 102, l. 55.

⁹¹ 1991 10 10 Gailiaus Draugelio raštas S. Lozoraičiui (jaunesniajam), LCVA, f. 673, ap. 2, b. 103, l. 31.

⁹² 1991 10 11 S. Lozoraičio (jaunesniojo) raštas Gediminui Vagnoriui, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 103, l. 37.

⁹³ 1991 10 18 S. Lozoraičio (jaunesniojo) pro memorija, LCVA, f. 673, ap. 2, b. 103, l. 61.

⁹⁴ „Lietuvos verslo ir investicijų galimybės“, *Mūsų pastogė*, 1993 liepos 5, nr. 27, 1, https://spauda2.org/musu_pastoge/archive/1993/1993-07-05-MUSU-PASTOGE.pdf.

Išvykimas iš Vašingtono

1993 m. vasario 14 d., praėjus Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimams, kuriuose S. Lozoraitis (jaun.) pralaimėjo Algirdui Mykolui Brazauskui, ambasadorius grįžo dirbti į Vašingtoną. Tačiau gana greitai pasirodė informacija apie išrinkto Prezidento A. M. Brazausko nutarimą atšaukti S. Lozoraitį (jaun.) iš pareigų Lietuvos ambasadoje JAV, nes, esą, tinkamai neatlieka ambasadoriaus darbo, neinformuoja Lietuvos Respublikos Prezidento ir užsienio reikalų ministro apie darbą Vašingtone, įvykius JAV, susijusius su Lietuvos interesais.⁹⁵ Šios kalbos sulaukė išeivijos lietuvių neigiamos reakcijos. 1993 m. gegužės 5 d. A. M. Brazauskas ir Ministras Pirmininkas Adolfas Šleževičius pasirašė S. Lozoraičio (jaun.) atšaukimo iš pareigų Vašingtone dekretą.⁹⁶ PLB atstovai teigė, kad su jais nebuvo derintas S. Lozoraičio (jaun.) nušalinimas, ir išreiškė apgailestavimą dėl tokio sprendimo. Taip pat šį nutarimą užprotestavo ir kai kurie Lietuvos politikai, visuomenininkai.⁹⁷ Vis dėlto sprendimas nebuvo pakeistas, Prezidentas tikino, kad S. Lozoraitis (jaun.) atšauktas ne dėl politinių motyvų, o siekiant efektyvesnio ir aktyvesnio ambasados darbo.⁹⁸ Nuo atšaukimo pasirašymo iki faktinio atleidimo S. Lozoraitis (jaun.) dar ėjo ambasadoriaus pareigas, kol įvyko ambasadoriaus pakeitimo procedūra – dalyvavo priėmimuose, lydėjo Lietuvos politikus į susitikimus su JAV valdžios pareigūnais. Nuo 1993 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos Prezidento A. M. Brazausko dekretai, kuriais į Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone paskirtas dr. Alfonsas Eidintas, o S. Lozoraitis (jaun.) paskirtas dirbti Lietuvos Respublikos ambasadoje Italijoje. Abiejų pareigos – nepaprastieji ir įgaliojtieji ambasadoriai.⁹⁹ Spauloje pasirodė Lietuvos ambasados Vašingtone darbuotojų pranešimas, kuriame išreikštas protestas dėl S. Lozoraičio (jaun.) atšaukimo iš pareigų.¹⁰⁰ Jį 1993 m. lapkričio 11 d., S. Lozoraičio (jaun.) išvykimo iš Vašingtono dieną, pasirašė Angelė Bailey, Daiva Čarnockienė, Teresė Landsbergienė, Meilė Mickienė, Danutė Vaičiulaitytė-Nourse, Raimundas Ražanauskas, Arijana Samsonienė ir Danelė Vidutienė.¹⁰¹ Du trečdaliai Lietuvos ambasados Vašingtone darbuotojų protestuodami pasitraukė iš savo pareigų kartu su S. Lozoraičio (jaun.) išvykimu iš JAV. S. Lozoraitis (jaun.), kaip minėta, buvo paskirtas dirbti nepaprastuoju ir įgaliočiuoju ambasadoriumi Italijoje, tačiau netrukus, 1994 m. birželio 13 d., mirė.¹⁰²

⁹⁵ „Auga nepasitenkinimas dėl Lozoraičio atšaukimo iš jo pareigų Washington“, *Darbininkas*, 1993 gegužės 21, nr. 21, 1–2, <https://spauda.org/darbininkas/archive/1993/1993-05-21-DARBININKAS.pdf>.

⁹⁶ Skirius, *Garbės generalinis konsulas Vytautas Čekanauskas...*, 281.

⁹⁷ „Auga nepasitenkinimas dėl Lozoraičio atšaukimo iš jo pareigų Washington“, 1–2.

⁹⁸ „Nekeis sprendimo“, *Tėviškės žiburiai*, 1993 birželio 8, nr. 23, 2, https://spauda.org/teviskes_ziburiai/archive/1993/1993-06-08-TEVISKES-ZIBURIAI.pdf.

⁹⁹ „Stasys Lozoraitis atsiveikina su Amerika ir grįžta į Europą“, *Europos lietuvis*, 1993 lapkričio 6–13, nr. 44, 1, https://spauda2.org/britanijos_europos_lietuvis/archive/1993/1993-11-06-EUROPOS-LIETUVIS.pdf.

¹⁰⁰ „Kreipimasis į lietuvių“, *Dirva*, 1993 lapkričio 18, nr. 44, 5, <https://spauda.org/dirva/archive/n1993/1993-11-18-DIRVA.pdf>.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Nakas, „Stasiui Lozoraičiui atminti“, 2.

Išvados

Nuo 1987 m. Stasys Lozoraitis (jaunesnysis) atstovavo Lietuvai svarbiausiame LDT poste – pasiuntinybėje Vašingtone, JAV. Vadovaudamas Lietuvos pasiuntinybei JAV, S. Lozoraitis (jaun.) siekė ją padaryti kuo atviresnę visuomenei, ypač lietuvių išeivijai. Diplomatas stengėsi skleisti žinią, kad pasiuntinybė atvira visiems, kuriems įdomu sužinoti apie Lietuvą, ieškoti kontaktų ir informacijos. Siekdamas išeivijos lietuvių vienybės, pasiuntinybę S. Lozoraitis (jaun.) norėjo matyti kaip vietą, kurioje būtų jaučiamas bendrumas, susitelkimas, patriotiškumas.

Per visus diplomatinio darbo Vašingtone metus S. Lozoraitis (jaun.) tvirtai laikėsi pozicijos, kad Lietuva turi būti nepriklausoma valstybė. Iki 1988 m. jo veikimas buvo pasyvus, pasisakant apie okupacijos žalą Lietuvai ir jos žmonėms. Kaip tik galėjo – susitikęs su JAV politikais, duodamas interviu, S. Lozoraitis (jaun.) aiškiai pateikdavo Lietuvos žmonių ir išeivijos lietuvių norą atkurti nepriklausomybę, o tada kurti valstybę patiems. Jo manymu, kad ir kokie sunkumai Lietuvos laukė valstybės kūrimo pradžioje, jau geriau su jais susidurti nepriklausomiems nei valdomiems okupantų. S. Lozoraitis (jaun.) neoficialiai palaikė ryši su okupuotos Lietuvos atstovais, rinko ir viešino informaciją apie tikrąją padėtį okupuotame krašte. Jis užtikrino ryšį, kontaktavimą tarp Lietuvos ir JAV.

S. Lozoraitis (jaun.), Lietuvos diplomatinis atstovas JAV, nuo 1988 m. aktyviai dalyvavo atkuriant ir įtvirtinant Lietuvos nepriklausomybę. Apie tai liudija jo susirašinėjimas su LDT nariais, atkurtos Lietuvos valstybės vadovybe, *pro memoria*, diplomatiniai laišakai, vieši pasisakymai siekiant nepriklausomybės ir ją įtvirtinant, taip pat dokumentų išdavimas pasiuntinybėje. 1991–1993 m. jis ėjo Lietuvos ambasadoriaus JAV pareigas, atstovavo jau nepriklausomos valstybės interesams, siekė prisidėti prie valstybės kūrimo.

Išanalizavus S. Lozoraičio (jaun.) pasisakymus, išryškėja, kad jis labiausiai kritikuodavo sovietus, okupacijos sukeltus padarinius, žmogaus teisių pažeidimus Sovietų Sąjungoje. Vis dėlto, nors ir rodydamas dėkingumą už Vakarų valstybių, ypač JAV, palaikymą Lietuvos okupacijos nepripažinimo klausimu, kartais sukritikuodavo ir Vakarus. Ši kritika buvo nukreipta į tai, kad kai kuriose situacijose, S. Lozoraičio (jaun.) manymu, JAV ir Vakarų Europos valstybės pritrūkdavo ryžto tvirčiau parodyti paramą Lietuvai dėl nepriklausomybės siekio. Jis pastebėdavo ir tam tikrą nuolaidžiavimą Sovietų Sąjungai. Po okupantų išpuolių Lietuvoje, įvykusių šaliai jau atgavus nepriklausomybę, kurie pareikalavo žmonių gyvybių, S. Lozoraitis (jaun.) pabrėždavo, kad Vakarai galėjo užkirsti tam kelią, jeigu būtų priėmę ryžtingesnius sprendimus, neabejoję nuolat kartojamais pasakojimais apie pavergtos Lietuvos žmonių padėtį, sovietų nusikaltimus.

S. Lozoraičio (jaun.) kritika buvo skirta ir lietuviams – Lietuvos politikos, visuomenės veikėjams ir išeivijai. Asmenis iš Lietuvos jis kritikuodavo dėl jų neprofesionalumo, dėl Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone neinformavimo jiems atvykus į JAV, dėl nesupratimo, kaip turėtų būti organizuojami politiniai vizitai. Taip pat S. Lozoraitis (jaun.) reikė pastabas dėl neparodomo dėkingumo Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone darbuotojams už vizitų organizavimą. Diplomatas tokius jo ir Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone neinformavimo apie vizitus atvejus laikė nepasitikėjimo, ignoravimo apraiškomis, neįvertinimu, kiek pasiuntinybės darbuotojai ir pats S. Lozoraitis (jaun.) dirbo, kad padėtų Lietuvai atkurti

nepriklausomybę, būtų pasiektas kitų valstybių pripažinimas ir įtvirtintas valstybingumas. Be to, jis stengėsi patarti Lietuvos atstovams ir juos informuodavo, kad tokios procedūros yra normali diplomatinė praktika. Kritiką išeivijos lietuviams diplomatas išreiškė dėl jų mažesnio įsitraukimo į Lietuvos reikalus po nepriklausomybės atkūrimo, pasyvaus dalyvavimo rinkimuose, nebe tokio aktyvaus domėjimosi Lietuvos atkūrimu, demokratijos įtvirtinimu.

Literatūra

- Bačkis, Stasys Antanas, *Lietuvos diplomatinė tarnyba 1940 06 15–1990 03 11*. Vilnius: Edukologijos universitetas, 1999.
- Banionis, Juozas, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto. 1975–1994*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017.
- Jonušauskas, Laurynas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003.
- Landsbergis, Vytautas, *Laisvės byla, 1990–1991: kalbos, pranešimai, užrašai, laiškai, pokalbiai, interviu, įvairūs dokumentai*. Vilnius: Lietuvos aidas, 1992.
- Landsbergis, Vytautas, *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasisakymų*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Nakas, Viktoras, „Stasiui Lozoraičiui atminti“, *Naujasis Židinys-Aidai* 7–8 (1994), 2.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, „Faktai, mintys, nuomonės, idėjos. Keli epizodai iš Stasio Lozoraičio Jaunesniojo diplomatinės biografijos“, *Istorija* 114 (2) (2019), 49–62.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, *Gyvenimas – Lietuva: Daniela ir Stasys Lozoraičiai*. Vilnius: Versus aureus, 2015.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, *Kita karta. Lietuvos diplomatinė tarnyba 1990–1995 metais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, „Tylieji priesaikos riteriai (kelios pastabos apie Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone šaltojo karo metais), *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 16 (2013), 45–58.
- Petraitytė-Briedienė, Asta, *Tylieji priesaikos riteriai. Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas; Vilnius: Versus aureus, 2014.
- Skirius, Juozas, *Garbės generalinis konsulas Vytautas Čekanauskas: atstovavimas Lietuvai JAV Vakarų pakrantėje*. Vilnius: Vaga, 2021.
- Skirius, Juozas, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko, 2018.
- Skirius, Juozas, „Lietuvos diplomatinės tarnybos 1989 m. sausio 21–23 d. d. pasitarimas Vašingtone“, *Istorija* 110 (2) (2018), 77–92.

Rūta PŪRAITĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

DIPLOMAT STASYS LOZORAITIS'S (JR.) MAJOR ACTIVITIES IN WASHINGTON (1987–1993)

Summary. The article analyses the major activities of diplomat Stasys Lozoraitis (Jr.) while working in one of the most important posts of the Lithuanian diplomatic service – at the Lithuanian embassy, in the capital of the United States of America in Washington, D.C., in 1987–1993. This was a turning point in history, when Lithuania sought independence for many years and, after winning it, began the stage of statehood restoration. This phase is also reflected in the history of Lithuanian diplomacy and the Lithuanian diplomatic mission in Washington, which is inseparable from the history of the Lithuanian diaspora. During his time in Washington, Lozoraitis (Jr.), who also worked in the Embassy to the Holy See, combined two very important diplomatic posts. After starting as Counsellor at the Lithuanian Embassy in Washington in 1983, he became Lithuania's Representative as Chargé d'Affaires in 1987 and Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary in 1991. Throughout these years, he was driven by the idea of an independent Lithuania. This is confirmed by the archival sources analysed: political reports, memoranda, correspondence, interviews, and articles in the Lithuanian diaspora press. Meetings with US politicians, contacts with occupied Lithuania and his constant firm stance on the issue of independence show that Lozoraitis (Jr.) has become perhaps the most important person representing Lithuania's interests abroad. In order to make the Lithuanian Embassy in Washington as open to the public as possible, he also wanted to unite Lithuanians in the diaspora.

Keywords: Stasys Lozoraitis (Jr.), Lithuanian Embassy in Washington, Lithuanian diplomatic service, Lithuanian diaspora.

Akvilė KAŠIUBAITĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Bagdonių sentikių bendruomenė Lietuvoje ir Altajaus krašte XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiamos XIX a. antrosios pusės Kauno gubernijos Kupiškio krašto Bagdonių sentikių parapijos bendruomenės ypatybės ir XX a. pradžioje susiklosčiusios aplinkybės, dėl kurių 1908 m. dalis bendruomenės narių savo noru išvyko į Sibirą. Remiantis įrašu, rastu ant tarptautiniame meno kūrinių aukcione parduoto sentikių kryžiaus, XIX a. vidurio teismo bylomis ir Altajuje esančio Karakolo kaimo kraštotyros duomenimis, straipsnyje pateikiama naujų duomenų apie Bagdonių parapijos sentikių gyvenimą ir dalies bendruomenės narių likimus jiems išsikrausčius į Sibirą. Straipsnyje atskleidžiama aplinkinių požiūrio į Bagdonių sentikius dinamika, kintanti pagal tai, kioje aplinkoje jie gyveno.

Raktažodžiai: Bagdonių sentikiai, Ivanas Antropovičius Prokofjevas, Sibiras, sentikių migracija.

Įvadas

Sentikybė yra konservatyvi Rusijos stačiatikių bažnyčios atšaka, susiformavusi XVII a. viduryje kaip opozicija patriarcho Nikono liturgijos reformai. Per kelis šimtmečius ji išaugo į judėjimą su daugybe atšakų ir bendruomenių. Kadangi reformą palaikė Rusijos caras, civilinė valdžia ir bažnytinė hierarchija buvo įsitikinusi, kad sentikiai aktyviai puoselėja politinį perversmą ir moralinę anarchiją. Savo ruožtu sentikiai matė save kaip vienintelę tikrą krikščionių bendruomenę visuomenėje, kuri prarado savo kultūrinį ir moralinį pagrindą.¹ Po 1666 m. Stačiatikių bažnyčios schizmos, patirdami persekiojimus bei įvairius

¹ Crummey, Robert O., *Old Believers in the Changing World*. DeKalb, Illinois: Northern Illinois University Press, 2011, 8.

suvaržymus, daugelis sentikių slėpėsi Sibire arba Rusijos šiaurėje, o Rusijos pakraščių gyventojai nuo persekiojimų dažnai bėgo į užsienį: Abiejų Tautų Respubliką, Švediją, Prūsiją, Austriją ir Turkiją. Emigravę sentikiai tapo etnine ir religine mažuma, kuri tremtyje norėjo išsaugoti savo religinę identitetą.²

Kauno gubernijos Kupiškio krašto Bagdonių-Čekautiško sentikių bendruomenės istorija žinoma nuo 1800 m., kai kaime, istoriniuose šaltiniuose vadinamame Čekautiškiu (*Чеховицки*), sentikių bendruomenės nariai įsigijo šio palivarko ir kelių aplinkinių kaimų žemę ir pasistatė cerkvę. Nors šiuo metu Bagdonių-Čekautiško sentikių bendruomenė sparčiai nyksta, paskutiniais dešimtmečiais kraštotyrininkai kalbindavo seniausius Bagdonių sentikių bendruomenės narius ir šiuos pokalbius publikuodavo vietos spaudoje. Šios publikacijos atskleidžia, kad net patys seniausi vietos sentikiai nežinojo savo bendruomenės istorijos.³ Taip pat ši etnokonfesinė bendruomenė kol kas nesulaukė ir istorikų dėmesio bei tyrimų. Tad šiuo straipsniu siekiama prisidėti prie Bagdonių-Čekautiško sentikių bendruomenės istorijos atkūrimo ir išsaugojimo.

Straipsnyje atskleidžiama XIX a. antrosios pusės Bagdonių kaimo sentikių veiklos reikšmė sentikių judėjimui. Taip pat nagrinėjami 1908 m. įvykiai, kai dalis bendruomenės narių savo noru išvyko į Sibirą. Šios sentikių bendruomenės istorijos tyrimą sunkina šaltinių trūkumas, tad tyrimo temai atskleisti pasitelkiami 1811 m. Ukmergės apskrities revizinių sąrašų⁴, 1826 m. Vilniaus gubernijos rusų tautybės gyventojų surašymo⁵ ir 1897 m. Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus gyventojų surašymo⁶ duomenys. Kaip rašytinis ikonografinis šaltinis analizuojamas įrašas, rastas tarptautiniame meno kūrinių aukcione parduotame sentikių kryžiuje.⁷ Vertingų žinių suteikia dvi Kauno regioninio valstybės archyvo Kauno baudžiamojo teismo fonde I-76 saugomos neskelbtos XIX a. vidurio baudžiamojo teismo bylos, iškeltos šios bendruomenės nariams dėl nelegalios šventyklos įkūrimo⁸ ir stačiatikių tikėjimo paniekimo⁹. Rastų šaltinių analizei svarbios buvo sentikių meno ekspertės Mari-Liis Paaver ir sentikybės tyrinėtojos dr. Nadeždos Morozovos konsultacijos. Reikšmingų duomenų apie sentikių bendruomenės narių, išsikėlusius į Sibirą, likimus buvo rasta Polinos Antufjevovos surinktuose ir paskelbtuose atokaus Karakolo kaimelio Altajuje seniausių gyventojų atsiminimuose.¹⁰ Nors autorės publikacija nėra mokslinis straipsnis, o

² Korolova, Jelena, Kacane, Ilze ir Kovzele, Oksana, "Ethno-Religious Minority in the Borderland: The Case of Latgalian Old Believers (Latvia)", *TRAMES* 2020, vol. 24, no. 74/69, 521.

³ Jalianauskienė, Vitalija, „Sentikė išlaikė tradiciją – nekirpo savo plaukų“, *Panevėžio rytas*, 2010 gruodžio 14, 4.

⁴ Ukmergės apskrities reviziniai sąrašai, 1811, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 515, ap. 25, b. 326.

⁵ Vilniaus gubernijos rusų tautybės gyventojų surašymo dokumentai, 1826, LVIA, f. 752, ap. 1, b. 26.

⁶ Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus gyventojų surašymas, 1897, LVIA, f. 768, ap. 1, b. 56.

⁷ Lot 292 A Large, Orthodox Cross, Ivan Antropovich Prokofiev, Old Believers' Church of Bogodanskoie, 1887: nuotrauka. Tarptautinis meno kūrinių aukcionas „Sotheby's“, 2008, žiūrėta 2023 spalio 4, <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2008/russian-works-of-art-faberge-and-icons-l08118/lot.292.html>.

⁸ Kauno baudžiamojo teismo byla dėl nelegalios šventyklos, 1864, Kauno regioninis valstybės archyvas (KRVA), f. I-76, ap. 1, b. 19592.

⁹ Kauno baudžiamojo teismo byla dėl stačiatikių tikėjimo paniekimo, 1864, KRVA, f. I-76, ap. 1, b. 19024.

¹⁰ Антюфьева, Полина, «Каракол – в прошлом Ковенская деревня», *Ok.ru*, paskelbta 2017 spalio 10, <https://ok.ru/chernouy/topic/67373073044768>.

atsiminimai gali būti šališki, jie suteikia niekur kitur neminimos informacijos apie sentikių išsikėlimo kryptį ir priežastis.

Šio straipsnio tikslas yra atskleisti Bagdonių-Čekautiško sentikių parapijos istoriją ir XX a. pradžios emigracijos ypatumus. Šiam tikslui įgyvendinti keliami tokie uždaviniai: aptarti reikšmingesnes Bagdonių-Čekautiško sentikių bendruomenės narių veiklas ir jų reikšmę, išanalizuoti aplinkybes, nulėmusias dalies Bagdonių-Čekautiško sentikių bendruomenės emigraciją į Sibirą 1908 m., atskleisti tikslią kelionės kryptį ir emigravusių bendruomenės narių likimus.

Bagdonių-Čekautiško sentikių parapija XIX amžiuje

Kupiškio apskrityje įsikūrusi Bagdonių-Čekautiško sentikių parapija XIX–XX a. turėjo ne vienerius maldos namus. Pirmieji maldos namai buvo žinomi nuo XIX a. pradžios: apie 1800 m. į Kupiškio apskrityje esantį Čekautiškį ir aplinkines vietas atsikėlę sentikiai pasistatė cerkvę; ją, praėjus pusei amžiaus, XIX a. 5 dešimtmetyje, carinė valdžia nugriovė.¹¹ Atrodo, kad greitai po to maldos namus bandyta atstatyti, nes išlikusiose Kauno baudžiamojo teismo bylose randame įrašų apie 1857 m. Čekautiškyje vykdytą kratą. Žemės savininkas Ivanas Prokofjevas buvo kaltinamas nelegalių maldos namų įkūrimu ir sentikių dvasios tėvo laikymu, nurodant pastatytą naują pastatą kaip nelegalią šventyklą. Kratos metu rasta smilkalų, žvakių, smilkytuvas ir religinių knygų.¹² Žinoma, bendruomenė neigė turinti nelegalią šventyklą. Visgi galima daryti prielaidą, kad, nepaisant valdžios bandymų uždaryti maldos namus, žmonės kurį laiką vis dar slapta meldavosi Čekautiškyje. Taip pat yra žinoma, kad vėliau maldos vieta buvo perkelta į šalia esantį Bagdonių kaimą. Istoriografijoje teigiama, kad Bagdonių kaimo cerkvė istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta 1909 m. Ši Bagdonių cerkvė sudegė Pirmojo pasaulinio karo metais, dėl to tarpukariu vėl melstasi gyvenamajame name Čekautiškyje. Šis namas 1937 m. taip pat sudegė. Tuomet 1938 m. parapijiečių pastangomis Bagdonyse iškilo mūrinė iki šių dienų išlikusi cerkvė.¹³

Tarptautinio meno dirbinių aukciono „Sotheby’s“ rusų meno skyriuje Londone 2008 m. buvo parduodamas ortodoksiškas kryžius, kuris kaip rašytinis ikonografinis šaltinis suteikia naudingos informacijos apie pirmuosius Bagdonių kaime pastatytus sentikių maldos namus.¹⁴ Aukciono darbuotojams suteikus galimybę pamatyti aukštos kokybės kūrinio nuotrauką, buvo perskaitytas apatinėje kryžiaus dalyje bažnytine slavų kalba įrašytas tekstas. Įrašė teigiama, kad šį kryžių 7395 m. (atitinka 1887 m.)¹⁵ gruodžio 12 d. nutapė Čekautiško dvasios tėvas Ivanas Antopovičius Prokofjevas kaip dovaną Bagdonių

¹¹ Поташенко, Григорий, *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв.: исследования, документы и материалы*. Vilnius: Aidai, 2006, 429.

¹² Kauno baudžiamojo teismo byla dėl nelegalios šventyklos, KRVA, f. I-76, ap. 1, b. 19592, l. 1–6.

¹³ Барановский, Василий и Поташенко, Григорий, *Староверие Балтии и Польши, краткий исторический и биографический словарь*. Vilnius: Aidai, 2005, 49.

¹⁴ Lot 292 A large, *Orthodox Cross*.

¹⁵ Sentikiai laiką skaičiuoja nuo tikimo pasaulio sukūrimo datos, kuria laikoma 5508 m. pr. Kr.

sentikių maldos namams. N. Morozovos¹⁶ teigimu, tokie įrašai ikonose, koks yra padarytas Londono aukcione parduotame kryžiuje, yra labai retas reiškinys, dažniausiai aptinkamas, kaip ir šiuo atveju, kai ikona yra dovanojama.¹⁷ Šis įrašas yra ne tik retas, bet ir istoriškai vertingas, nes papildė iki šiol mums žinomus faktus apie Bagdonių sentikių maldos namus. Tai – pirmas Bagdonyse įkurtos cerkvės paminėjimas. Juo remiantis galima teigti, kad 1887 m. pabaigoje buvo įrengiami, o galbūt jau ir veikė maldos namai Bagdonyse. Ši data atspindi istoriografijoje aprašytą XIX a. sentikių cerkvių statymo pakilimą. 1883 m. caras Aleksandras III suteikė sentikiams laisvę laikyti pamaldas, buvo leista statyti maldos namus. Tiesa, cerkvė galėjo būti atidaryta tik gavus Sinodo leidimą.¹⁸ Tad kryžiaus padovanojimas Bagdonių cerkvei, praėjus vos ketveriems metams po įstatymo išleidimo, atrodo natūralus bendruomenės pasinaudojimas atsivėrusiomis galimybėmis. Bagdonyse pastatyti pirmieji sentikių maldos namai turėjo būti panašesni į gyvenamąjį pastatą, nes pagal tą patį įsakymą sentikių maldos namai negalėjo turėti kryžių bei varpinių. Maldos namai turbūt buvo pastatyti tikintis gauti Sinodo leidimą, nes kitaip pats įrašas ant kryžiaus greičiausiai nebūtų buvęs daromas. Tai, kad kryžių dovanoja Čekautiško dvasios tėvas, rodo, kad iki to laiko bendruomenė greičiausiai dar meldėsi Čekautiškyje. Istorigrafijoje teigiama, jog, nepaisant išleisto įsakymo ir to, kad įvairios sentikių bendruomenės daugybę kartų kreipėsi į valdžią dėl maldos namų statybų, tebuvo tik du išimtiniai atvejai, kai toks leidimas buvo duotas – Aukštakalnių (Zarasų r.) ir Vilniaus cerkvei. Kaip teigiama, pastarasis leidimas gautas pasinaudojus turimais ryšiais.¹⁹ Taigi, Bagdonių, kaip ir daugelio kitų Lietuvos vietovių, sentikiams XIX a. pab. vis dar teko melstis slapta. Kryžiuje įrašyta data, tikėtina, apytiksliai atspindi pirmųjų Bagdonių maldos namų pastatymo laiką.

N. Morozovos žiniomis, kryžiaus autorius I. A. Prokofjevas iki šiol nebuvo žinomas tarp ikonų meistrų.²⁰ Istorigrafijoje duomenų apie jį nėra išlikę. Kur jis galėjo išmokti tapyti ikonas, nėra žinoma, tačiau kartais tam tikrą ikonų mokyklą galima atpažinti iš tapyto manieros. Estų menotyrininkės, sentikių meno ekspertės M.-L. Paaver nuomone, Bagdonių kryžiaus tapybinio braižo negalima būtų priskirti kuriai nors dabartinės Latvijos arba Baltarusijos teritorijoje egzistavusiai ikonų mokyklai. Jos nuomone, šis kryžius – lokalaus sentikių meno pavyzdys.²¹ Dabartinėje Lietuvos teritorijoje XIX a. – XX a. pradžioje veikė keli nedideli sentikių ikonų tapyto centrų, kuriuose sukurta produkciją santykinai galėtume pavadinti „lietuviška tapyba“, taip pat yra žinomi pavieniai meistrai, dirbę įvairiose vietose.²² Taigi, vienas iš šių meistrų buvo iki šiol nežinotas Čekautiško dvasios tėvas I. A. Prokofjevas.

¹⁶ Dr. Nadežda Morozova 2012–2014 m. vadovo projektui „Lietuvos sentikių kultūros paveldas XVIII–XX a.: raštijos paminklai ir ikonų tapyba“.

¹⁷ Morozova, Nadežda, elektroninis laiškas darbo autorei, 2023 rugsėjo 3.

¹⁸ Potašenko, Grigorijus ir Morozova, Nadežda, *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011, 23.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Morozova, elektroninis laiškas darbo autorei, 2023 rugsėjo 3.

²¹ Paaver, Mari-Liis, elektroninis laiškas darbo autorei, 2023 spalio 9.

²² Potašenko ir Morozova, *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, 121.

Remiantis 1826 m. rusų tautybės gyventojų surašymu, yra žinoma, kad I. A. Prokofjevas gimė 1822 m. tame pačiame Čekautiškyje, tad kryžių nutapė būdamas maždaug 65 m. amžiaus. Šio surašymo duomenimis, Ivanas turėjo vieną, ketveriais metais vyresnį, brolių Michailą ir penkias seseris. Viena jų, Ulijana, galėjo būti Ivano dvynė, nes prie abiejų vaikų nurodytas vienodas amžius – 4 metai. Ivano mama Irinija greičiausiai kilo iš Kuršo gubernijos, nes kaip iš ten kilęs surašyme nurodomas Irinijos vyresnysis brolis Osipas, surašymo metu gyvenęs su Prokofjevų šeima Čekautiškyje.²³ Ivano tėtis Antropas buvo vienas iš penkių brolių Kondrajevų-Prokofjevų, XIX a. pradžioje Kupiškio krašte įsigijusių dideles žemės valdas. Nežinome, ar po 1826 m. šeimoje gimė daugiau vaikų, tačiau tikėtina, kad, be Michailo, daugiau brolių Ivanas neturėjo arba šie neišgyveno, nes 1881 m. Kauno gubernijos žemvaldžių sąraše nurodomi tik jie du kaip 1839 m. paveldėję po 7,75 deš. žemės Čekautiškyje.²⁴ Taigi, tėčio Ivanas greičiausiai neteko būdamas 17 metų. Yra žinoma, kad abu su broliu Michailu buvo raštingi, nes pastarasis 1897 m. surašymo dokumentuose²⁵ nurodytas kaip raštingas, o Ivano atveju tai akivaizdu dėl kryžiuje palikto įrašo. Iš jau minėtos teismo bylos žinome, kad XIX a. viduryje bent kelis vaikus Čekautiškyje mokė pasamdytas raštingas sentikis.²⁶ Panašus modelis turbūt galėjo būti taikomas ir XIX a. pradžioje, ypač turtingesnių sentikių šeimose. Istoriografijoje teigiama, kad nors tiksliai nežinoma, kaip XIX a. sentikiai Lietuvoje mokėsi bažnytinės slavų kalbos, jų mokymas greičiausiai buvęs panašus į kitose vietovėse organizuotas vadinamąsias *klajokliškas mokyklas*. Mokytojas kartu su savo mokiniais paeiliui gyvendavo vis kituose sentikių namuose, o kiekviena šeima privalėjo išlaikyti „mokyklą“ tiek savaičių, kiek joje mokėsi tos šeimos vaikų. Be skaitymo ir giedojimo, vaikai buvo mokomi rašyti (kaligrafijos).²⁷

Įrašė kryžiuje nurodoma, kad I. A. Prokofjevas yra Čekautiško bendruomenės dvasios tėvas. Nors nėra kitų duomenų apie Ivano charakterį ar gyvenimo būdą, ši pareigybė rodo, kad jis turėjo būti ne tik išsilavinęs, bet ir gerbiamas, pamaldus bendruomenės narys, mat sentikių dvasios tėvo pareigas eidavo asmuo, išrinktas iš to vertų parapijos pasauliečių, ir būtent bendruomenės pasitikėjimas suteikdavo dvasios tėvams atsakingas pareigas ir garbingą vaidmenį parapijoje. Dvasios tėvai įprastai atlikdavo bažnytinės apeigas ir teikdavo sakramentus, be to, aiškino Bažnyčios mokymą, rūpinosi tikinčiųjų morale.²⁸ Nėra žinoma, ar Ivanas turėjo didelę šeimą. Remdamiesi 1897 m. surašymo duomenimis, tik vieną asmenį galėtume identifikuoti kaip Ivano sūnų – tai maždaug 1857 m. gimęs Loginas, kuris šimtmečių sandūroje jau turėjo žmoną ir penkis mažamečius vaikus. Nurodoma, kad Loginas yra raštingas ir išsilavinimą įgijo namuose. Sūnus greičiausiai sekė tėvo pėdomis, nes yra žinoma, kad XIX a. antrojoje pusėje vienas iš dvasios tėvų šioje parapijoje buvo Loginas Prokofjevas.²⁹ Iš to galime daryti išvadą, kad Prokofjevai ar bent Ivano šeima priklausė

²³ 1826 m. Vilniaus gubernijos rusų tautybės gyventojų surašymo dokumentai, LVIA, f. 752, ap. 1, b. 26, l. 45.

²⁴ *Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии на сентябрь 1881 г.* Ковна, 1881, l. 258.

²⁵ 1897 m. Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus gyventojų surašymas, LVIA, f. 768, ap. 1, b. 56, l. 38–40.

²⁶ Kauno baudžiamojo teismo byla dėl nelegalios šventyklos, 1865, KRVA, f. I-76, ap. 1, b. 19592, l. 2.

²⁷ Potašenko ir Morozova, *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*, 53.

²⁸ Барановский и Потащенко, *Староверие Балтии и Польши...*, 257.

²⁹ *Ibid.*, 49.

sentikių pomorų atšakai, nes šios religinės srovės sentikių dvasios tėvai galėjo kurti šeimas, priešingai nei sentikiai fedosejininkai.

Šis kryžius kaip istorinis šaltinis svarbus ne vien kaip pirmoji Bagdonių maldos namų paminėjimo vieta ar objektas, leidęs ikonų meistrų sąrašą papildyti mums dar nežinomu asmeniu, bet ir kaip pačios Bagdonių-Čekautiško sentikių parapijos reikšmingumo sentikių parapijų kontekste ženklas, mat, pasak dr. N. Morozovos, ikonų tapymas yra retas amatas, sutinkamas ne kiekviename sentikių kaime.³⁰ Be to, vienoje iš Kauno baudžiamojo teismo bylų, iškeltų Prokofjevams, yra minimas parapijoje gyvenęs Trofimas Medi.³¹ Tai – vienintelė kaime buvusi pavardė, kurios kilmė nebuvo asmenvardinė, bet greičiausiai reiškė profesiją. Rusiškas žodis *меди* reiškia varį ir sietinas su sentikiams labai svarbia veikla – vario liejimu (rus. *лите из меди*). Tai – specifinė rusų liaudies meno rūšis, kuri 1723 m. buvo paskelbta neteisėta. Tačiau, nepaisydami šio draudimo (kaip ir daugelio kitų), XVIII a. sentikiai šį amatą „monopolizavo“, ir jis tapo savarankiška meno kryptimi. XIX a. tarp sentikių buvo paplitusios iš vario lietos ikonos, kryžiai ir sulankstomos, kelioninės ikonėlės. Kadangi XIX a. viduryje sentikiai vietoje pavardžių vis dar plačiai vartojo tėvavardžius ir paveldima pavardė nebuvo plačiai įsitvirtinęs, senas reiškiny, galima daryti prielaidą, kad T. Medi buvo taip vadinamas ne tiek dėl senelių turėto amato, kiek dėl jo paties veiklos. Taigi, kartu galima daryti prielaidą, kad Bagdonių-Čekautiško parapijoje ikonos buvo ne vien įprastai tapomos, bet ir liejamos iš vario, taip pat gyveno du ikonų meistrai. Iš teismo bylų žinoma ir tai, kad XIX a. viduryje Čekautiškyje buvo konfiskuoti Jefimo Anisimovo Smirnovo perrašyti sąsiuviniai, kuriuose, jo teigimu, buvo 25 rubliai, gauti iš Prokofjevo už tarnybą.³² Taigi, Čekautiškyje buvo samdomas asmuo, galintis perrašinėti sentikių knygas (nes jas leisti knygų leidyklose buvo draudžiama). Taip pat iš 1811 m. vykdyto surašymo žinoma, kad XIX a. pradžioje Čekautiškyje veikė prieglauda sentikių neigaliams ir vargšams, kurioje tuo metu gyveno 9 vyriškos lyties asmenys: keturi senoliai ir penki vaikai.³³ Visa tai leidžia daryti prielaidą, kad Čekautiškis nebuvo tiesiog paprasta sentikių gyvenvietė, bet savo veikla ir galimybėmis panėšėjo į sentikių dvasinį centrą Degučiuose.

Bagdonių parapijos sentikiai Sibire

Bagdonių sentikių parapiją (kuriai priklausė ir gretimi Čekautiško, Narbutų, Žiogų ir kt. kaimai) 1908 m. paliko dalis Narbutų³⁴ ir dauguma Žiogų³⁵ (vietinių vadintų Šeriškiu) sentikių. Išpardavę savo turtą lietuviams, jie išsikėlė į Sibirą. Toks kai kurių sentikių

³⁰ Morozova, Nadežda, elektroninis laiškas darbo autorei, 2023 rugsėjo 2.

³¹ Kauno baudžiamojo teismo byla dėl stačiatikių tikėjimo paniekinimo, 1864, KRVA, f. I-76, ap. 1, b. 19024, l. 11.

³² Kauno baudžiamojo teismo byla dėl nelegalios šventyklos, 1865, KRVA, f. I-76, ap. 1, b. 19592, l. 9.

³³ Ukmergės apskrities reviziniai sąrašai, 1811, LVIA, f. 515, ap. 25, b. 326, l. 247.

³⁴ Jankauskas, Vidmantas ir Totoris, Alvydas, „Narbutai“, in *Kupiškėnų enciklopedija*, t. II. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, 449.

³⁵ Jankauskas, Vidmantas, „Šeriškis“, in *Kupiškėnų enciklopedija*, t. III. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017, 307.

savatoriškas išsikėlimas iš europinės Rusijos imperijos dalies, taip pat iš vietovių, kuriose gyveno jų tėvai ir seneliai, į Azijoje plytinčią neapgyvendintą Sibiro taigą kelia daug neat-sakytų klausimų apie išvykimo priežastis ir pasekmes bei tikslesnę kelionės kryptį. Siekiant atsakyti į šiuos klausimus svarbu apžvelgti istorinį kontekstą.

Sentikiai Sibire žinomi dar nuo XVII a. įvykusios Stačiatikių bažnyčios schizmos. Tuo metu į Rusijos pakraščius, kalnus ir miškus jie bėgo nuo caro persekiojimų. Vėlesniais am-žiais jie taip pat čia atsidurdavo tiek savo noru, tiek dėl tremties. Pavyzdžiui, nuo XVIII a. yra žinomi sentikiai, vadinami „lenkais“. Juos iš LDK teritorijos išvarė Rusijos imperijos nusiųsti kareivių daliniai. Ypač įsidėmėtinas Vetkos gyvenvietės (dab. Baltarusijoje) sunai-kinimas: iš jos, valdant Jekaterinai II, buvo išvaryta apie 20 000 sentikių.³⁶ Kitas įdomus reiškiny, skatinęs sentikius kraustyti į Rytus, yra XIX a. tarp jų gyvavusi legenda apie Belovodiją. Tai – legendinis sentikių Eldoradas, vieta, kurioje galima rasti asmeninę ir tikė-jimo laisvę. Pasak legendos, tai buvo ne tik laisva, bet ir turtinga šalis, kurioje visiškai išliko ikireforminis tikėjimas. Joje neegzistavo vagystės, o nuo Rusijos ji buvo atskirta giliais tar-pekliais ir tankiais miškais. Ši mistinė vieta XIX a. viduryje buvo siejama su Altajumi, o jos ieškodami sentikiai traukė į šias vietas. Tuo metu netgi susiformavo nauja sentikių srovė, ieškanti šios utopinės šalies, pavadinta „bėgliais“. Istoriografijoje teigiama, kad aktyviausiu Belovodijos legendos gyvavimo laikotarpiu turėtų būti laikomi XIX a. 5–8 dešimtmečiai, o XIX a. pab. – XX a. pr. legenda pamažu ėmė įgyti folklorinį pobūdį³⁷; išliko duomenų, kad 1888–1903 m. vėl buvo bandoma surasti legendinę Belovodiją.³⁸ Visgi nėra duomenų, liu-dijančių, kad ši legenda būtų galėjusi paveikti Lietuvos sentikių migraciją.

Apžvelgiant Kupiškio krašto istorinį kontekstą, įdomu tai, kad panašiu metu, apie 1907 m., savo gimtąsias vietas – Kupiškio apylinkes paliko ne vien Bagdonių sentikiai, bet ir priklausiusieji Socialdemokratų partijos Skapiškio kuopelei. Kipro Bielinio atsimini-muose teigiama, kad ne vienas šios organizacijos narys, „reakcijai siaučiant“, turėjo emi-gruoti.³⁹ Turima omenyje caro valdžios reakcija į 1905 m. revoliucinį sąjūdį. Kupiškis buvo vienas iš svarbiausių centrų, iš kurio revoliucinis judėjimas išplito į kitas Kauno gubernijos vietas. Pats K. Bielinis pasakė antivyriausybinių kalbų Kupiškyje. „Pamokslui“ pavykus, netrukus panašios akcijos surengtos Skapiškyje bei kituose miesteliuose. Plintant antirusiš-koms nuotaikoms Kupiškio apylinkėse, galėjo kilti juntama įtampa tarp sentikių bendruo-menės ir aplinkinių gyventojų. K. Bielinis savo atsiminimuose rašo, jog po pamokslo Ska-piškyje sprukdamas, kad nesulauktų „netikėtumų iš policijos ir Kupiškyje stovėjusių kareivių“, buvo atsargus, kad nepataikytų „į kaimelių sentikių-kolonistų, galėjusių mus su-imti ir priedo primušti“⁴⁰. Taigi, galima teigti, kad sentikiais buvo nepasitikima ir, nepai-sant Kupiškio krašte pragyventų daugiau negu šimto metų, jie buvo laikomi „kolonistais“.

³⁶ *Городские поселения в Российской империи*, т. 3. С. Петербург: типография К. Вульфа, 1863, 217–219.

³⁷ Мальцев, Александр Иванович, « Беловодье », in *Православная энциклопедия*, т. IV. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2002, 534–535.

³⁸ Гришаев, Василий Фёдорович и др, *Барнаул. Летопись города*, ч. 1: 1701–1919. Барнаул: Алтай, 1994, 223.

³⁹ Bielinis, Kipras *Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. New Yorkas: Amerikos lietuvių socialde-mokratų sąjungos literatūros fondo lėšomis, 1959, 54–55.

⁴⁰ *Ibid.*, 55.

Kaip ir daugelio revoliucijų atvejais, bendras žmonių saugumo lygis smuko. 1905 m. vasarą revoliucionieriai planavo susidoroti su Kupiškio pristavu Balaišiu, bet, jo neradę, pašovė mokytoją Verškovą, o rudenį Skapiškyje po pamaldų nušautas vietinis policijos uriadnikas Murnikovas.⁴¹ Šį asmenį savo atsiminimuose mini ir K. Bielinis. Jis teigė, kad, anot „Darbininkų balso“, Skapiškio gyventojas Mifodijus Murnikovas, arba Mifodzka, skundė vietos žmones, dalyvavusius demonstracijoje.⁴² M. Murnikovas buvo sentikis, gretimuose sentikių kaimuose turėjęs ne tik bendratikių, bet ir giminių. Tad XX a. pradžioje Kupiškio kraštas sentikiams galėjo nebeatrodyti rami ir saugi vieta gyventi. Tiesą pasakius – ir kitiems gyventojams, nes, krašte didėjant suirutei, padaugėjo užpuolimų ir apiplėšimų. Judėjimui pasiekus pavojingą ribą, į Kupiškio kraštą atsivysta daugiau kariuomenės. Dauguma aktyvesnių revoliucijos veikėjų buvo suimti arba turėjo bėgti iš Lietuvos.⁴³ Taigi, sentikių bendruomenė galėjo jausti kaimynų, nukentėjusių nuo represinių veiksmų, priešišumą. „Kupiškėnų enciklopedijoje“ apie Šeriškyje gyvenusius sentikius rašoma, kad „aplink gyvenantys lietuviai kolonistų nemėgo“⁴⁴. Kita vertus, revoliucinis sąjūdis išjudino ir valstiečių, žemės ūkio darbininkų mases, sustiprėjo kova dėl žemės. Antai 1905 m. vasarą netgi įvyko keletas stichiškų susidūrimų su dvarininkais.⁴⁵ Tad revoliucinis sąjūdis galėjo vietiniams sentikiams, kaip ir lietuvių valstiečiams, įkvėpti troškimą turėti privačios žemės, nepriklausančios jokiam žemvaldžiui, ir pasinaudoti valstybės siūloma žeme Sibiro taigose. Tokį motyvą patvirtintų ir žinoma Žiogų-Šeriškio sentikių turtinė padėtis. Šiame kaime sentikių šeimos turėjo vos po 1,37–3 dešimtines žemės, tad žmonės, norėdami pragyventi, eidavo tarnauti pas aplinkinius ūkininkus, pjaudavo rąstus ir užsiimdavo kita panašia veikla. Be to, valdžia išsikelti į Sibirą skatino įvairiomis privilegijomis. Tuo metu buvo vykdoma Rusijos imperijos agrarinė reforma, dar žinoma kaip Stolypino reforma. Svarbiausias jos tikslas buvo panaikinti Rusijos imperijoje vyraujančią bendruomeninę žemės valdymą, atskiriant kiekvienam valstiečiui jo privačią nuosavybę tampančią žemę. Centrinėse gubernijose trūkstant žemės, valstiečiai buvo skatinami keltis į Sibirą, Vidurinę Aziją ir kitus Rusijos imperijos pakraščius. Čia naujakuriai gaudavo nuosavos žemės (šeimos galva – 15 ha, kiti šeimos nariai – 45 ha), 200 rublių pašalpą (šeimai) ir kelerius metus būdavo atleidžiami nuo mokesčių.⁴⁶

Naudingos informacijos apie to meto migraciją dėl žemės pateikiama 1909 m. leidinyje, skirtame Kauno gubernijos rusų gyvenvietėms. Leidinys parengtas atliepiant vykdytą žemės reformą. Jame pateikiama statistinės informacijos apie konkrečias gyvenvietes, taip pat apie tai, kiek gyventojai turi žemės, kokius mokesčius moka, kaip sutaria su lietuviais, kokį žemės poreikį jaučia. Analizuojant 1908 m. išsikėlimo klausimą, tai – naudingas šaltinis; deja, jame nepatikslinta Bagdonių sentikių išvykimo kryptis. Leidinyje teigiama,

⁴¹ Jankauskas, Vidmantas, „1905 revoliucinis sąjūdis“, in *Kupiškėnų enciklopedija*, t. III. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017, 432–433.

⁴² Bielinis, *Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio...*, 55.

⁴³ Jankauskas, „1905 revoliucinis sąjūdis“, 432–433.

⁴⁴ Jankauskas, „Šeriškis“, 307.

⁴⁵ Jankauskas, „1905 revoliucinis sąjūdis“, 432–433.

⁴⁶ Tyla, Antanas, „Stolypino reforma“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. V. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, 555–556.

kad „Žiogų sentikių gyvenimas sunkus, iš visų pusių juos spaudžia vietiniai gyventojai, kuriuos, akivaizdu, apsunkina kaimynų rusų buvimas“. Autorius mini 1908 m. pavasarį jau išsikėlusiuosius į Sibirą ir teigia, kad ir likusiesiems patartina suteikti galimybę palikti kaimą.⁴⁷ Nors šis šaltinis, rodos, patvirtina, kad Žiogų kaimo gyventojų išvykimo priežastis galėjo būti sunki ekonominė padėtis ir kaimynų priešiškus, apie Narbutų ir Bagdonių kaimų sentikius rašoma priešingai: teigiama, kad jie neturi jokių pareigų valsčiuje, neminimi jokie ekonominiai sunkumai, tvirtinama, kad jie gyvena gana taikiai su kaimynais. Vis dėlto nurodomi jų tarpusavio ginčai religiniais klausimais: pažymima, kad vieni iš jų priklauso pomorams, o kiti – fedosejininkų srovei ir kad „tarp jų tvyro stiprus priešiškus“⁴⁸.

Apibendrinant galima teigti, kad veiksniai, kurie galėjo skatinti sentikius persikelti, greičiausiai buvo ekonominiai, pvz., poreikis turėti nuosavos žemės, taip pat nesutarimai su kaimynais ir religiniai konfliktai su bendratikiais. Verta paminėti, kad kiekvieno asmens išvykimo priežastys galėjo būti labai individualios.

Rusų sentikiai, Altajuje vadinti „kauniečiais“

Altajaus krašto kraštotyrininkė Polina Antufjeva 2017 m. paskelbė kraštotyrinio pobūdžio straipsnį apie Altajaus glūdumoje esantį Karakolo kaimą. Anot autorės, kaimas buvo įkurtas 1908 m., kai į jį atsikraustė žmonių iš Kauno gubernijos, daugelis jų – iš sentikių kaimo pavadinimu Bagdonys (*Богданцы*).⁴⁹

P. Antufjeva surinko seniausių gyventojų atokaus Karakolo kaimelio Altajuje atsiminimus ir pateikė naudingos informacijos apie Bagdonių parapijos sentikių, išsikėlusių į Sibirą, likimą. Pasak jos, XX a. pr. Kauno gubernijos valstiečiai, nuomodamiesi iš žemvaldžių nederlingos žemės, nusprendė ieškoti geresnio gyvenimo laisvose Sibiro žemėse. „Bet ar tikrai mes čia blogai gyvename? – sakydavo mama Vasilisai Kovalevai: – Pažiūrėk, kokie čia kepalai – kaip saulė, o ne tai, ką turėjome pas žemvaldžius.“ Šie žmonės, atsikėlę iš Kauno gubernijos, vietinių taip ir buvo vadinami – „kauniečiais“.

Vasilisos Nikiforovnos Kovalevos (gim. 1926 m.), kilusios iš Karakolo kaimo, mama jai pasakojo, kad į Karakolą žmonės atkeliavo 1908 m., bet dar prieš tai „kauniečiai“ čia buvo atsiuntę du vyrus ieškoti naujų gyvenamųjų vietų. Senbuvų atmintyje išliko net jų pavardės: Borisas Korovinas (*Борис Коровин*) ir Aksenas Kuzmickis (*Аксен Кузьмицкий*). Vyrų, pasiekę Bijiską Altajuje, nuvyko į Topolinojės kaimą ir ten sužinojo, kad palei Karakolo upę yra daug tinkamų gyventi žemių. Jiems buvo pasakyta, kad jei naujakuriai išraus mišką, bus galima ir arti, ir sėti, mat vietiniai altajiečiai ten užsiima tik galvijų auginimu. B. Korovinas ir A. Kuzmickis, net nepažvelgę į Karakolo žemes, pasuko atgal pas gimines ir tautiečius, o su jais ir visais daiktais jau kitą vasarą persikėlė į naujas vietas.⁵⁰ 1897 m. Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus surašymo duomenimis, Narbutų kaime tikrai

⁴⁷ « Виленский вестника », in *Русские поселения Ковенской губернии*, кн. IV. Вильна, 1909, 97.

⁴⁸ *Ibid.*, 97–98.

⁴⁹ Антюфьева, « Каракол – в прошлом Ковенская деревня ».

⁵⁰ *Ibid.*

gyveno Aksenas Kuzmickis. Tuo metu jam buvo dvidešimt vieneri. Jis gyveno su dvidešimtmete žmona vardu Jevdokija ir jūdviejų naujagimiu (5 mėn.) sūnumi Jakimu. Šeima gyveno pas Akseno tėvus Charitoną (60 m.) ir Chavroniją (52 m.) Kuzmickius.⁵¹ Tad 1908 m., kai Aksenas buvo išsiųstas ieškoti naujos vietos gyventi, jam turėjo būti maždaug 32 metai. Sukoręs ilgą kelią, jis išsivežė maždaug pusę Narbutų kaimo gyventojų. Mat 1903 m. Narbutų kaime gyveno 73 žmonės, o 1909 m. buvo telikę 38 gyventojai.⁵² Iš gretimo Žiogų kaimo irgi išsikėlė dauguma sentikių.⁵³ Kalbant apie A. Kuzmickio porininką B. Koroviną, 1897 m. surašymo dokumentuose Skapiškio valsčiuje nerandame nė vieno gyventojų, turėjusio Korovino pavardę. Gali būti, kad šis Korovinas apsigyveno Kupiškio krašte tarp 1897 ir 1908 m. Vis dėlto šie du pirmieji žvalgai galėjo atstovauti ir dviem skirtingoms bendruomenėms ir būti susiję giminytės ar kitokiais ryšiais. Ieškant, iš kokių dar vietovių tuo metu galėjo būti išvykę rusai, 1909 m. dokumente, skirtame Kauno gubernijos rusų gyvenvietėms, minima, kad tuo metu dalis gyventojų jau buvo išvykę į Sibirą iš Stremeikių kaimo (Rokiškio r.) ir Jonavos miestelio.⁵⁴

Karakolo kaimelio senbuviai pasakojo, kad kelias į Sibirą buvo sunkus ir ilgas. Prireikė mėnesių pasiekti numatytą vietą. Jie keliavo žirgais, paskui traukiniais ir garlaiviais. Iš Bijsko – kai kurie net ir pėsčiomis. Daugelis žuvo pakeliui. Pavyzdžiui, V. Kovalevos vyresnioji sesuo susirgo maliarija ir mirė jiems plaukiant laivu, tad merginos kūnas buvo išmestas už borto. Tie, kuriems pavyko pasiekti vietovę, palei Karakolo upę išrovė medžius, atlaisvino vietos dirbamai žemei ir pasistatė kaimą, kuris netgi atsimenamas kaip „sausakimšas“. Senoliai pasakojo, kad visas slėnis iki dabartinės Ust Kučos buvo užstatytas namais. Kaime buvo pastatyti ir maldos namai, kurie sovietmečiu jau buvo žinomi tik kaip klubas, skirtas kaimo šokiais. „Kauniečiai“ atsinešė įgūdžių ir amatų, kurie suteikė jiems galimybę gerai gyventi ir visapusiškai apsirūpinti viskuo, ko reikia. Jie sėjo rugius, kviečius, augino daržoves, taip pat linus, kurių auginimu ypač garsėjo Kupiškio kraštas. Jie audė rankų darbo drobes, siuvo drabužius. Su Kupiškio krašto sentikiais į Altajaus taigas atkeliavo jų perimtas lietuviškesnis gyvenimo būdas, netgi patiekalai ir *lietuviškas* akcentas. Karakolo kaimo senbuviai teigia, kad visų kalba buvo vienodai melodinga, maloni ausiai. Tiesa, laikui bėgant, jau antroje ar trečioje kartoje savita šnektalaipsniui išnyko. Taip pat jų dainos skyrėsi nuo kitų rusų dainų. Karakolo gyventojai buvo puikūs dainų autoriai, dainavo apie skaudų likimą, sunkią moters dalią – dažnai tai būdavo liūdnos dainos.⁵⁵

Vis dėlto ne visiems patiko gyventi naujoje vietoje, buvo ir tokių, kurie grįžo. Polina Firsovna Chudijakova (Isadibirova) pasakoja, kad jos senelis Andrejus Golubevas, praėjus metams po atvykimo, nusprendė sugrįžti. Didelė septynių asmenų šeima pasiekė Bijską, bet ten Andrejaus žmona susirgo cholera ir mirė. Apipylus kalkėmis, ji buvo palaidota bendrame kape. Šeima tęsė kelionę, tačiau traukinyje šiltine susirgo beveik visi šeimos nariai. Taip pat žuvo du suaugusieji ir du vaikai. Andrejus į Sankt Peterburgą atvyko jau tik su savo dukterimi Marija, kuri vis dar sirgo šiltine. Gydytojai sunkiai, bet išgydė mergaitę,

⁵¹ 1897 m. Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus gyventojų surašymas, LVIA, f. 768, ap. 1, b. 56, l. 154.

⁵² Jankauskas ir Totoris, „Narbutai“, 449.

⁵³ Jankauskas, „Šeriškis“, 307.

⁵⁴ «Виленский вестника», 13, 92.

⁵⁵ Антюфьева, «Каракол – в прошлом Ковенская деревня».

tačiau tėvas ir dukra negalėjo vykti toliau. Grįžti į Kauno guberniją dokumentų neužteko, mat tai nebuvo naudinga valdžiai. Paaiškėjo, kad išvykti iš Kauno gubernijos be dokumentų lengviau, nei į ją grįžti. Žiemą praleidęs svetimame mieste, A. Golubevas su dukra grįžo į Karakolą kitą vasarą. Vėliau jis sukūrė antrą šeimą ir tapo pirmuoju Karakolo pirkliu.⁵⁶

Iki šiol Prokopjevų šeimos senbuvų atmintyje išliko šios pirmųjų naujakurių pavardės: Kovaljovai, Golubevai, Efimovai, Fedotovai, Aleinikovai, Makosejevai.⁵⁷ Iš jų 1897 m. surašymo Bagdonių ir Narbutų kaimuose dokumentuose minimos Kovaljovų, Efimovų, Aleinikovų, Makosajevų pavardės.⁵⁸ Prie šių pirmųjų atvykėlių netrūkų galėjo prisijungti ir giminės bei draugai iš kitų vietovių, nes, kaip pamenama, atvykusieji likusiems artimiesiems ir pažįstamiems rašė laiškus, kvietė atvykti, viliojo, kuo galėjo. „Čia, – rašydavo, – net saldiniai auga ant medžių.“ Taip jie kalbėjo apie maumedžio sakus, kuriuos visi su malonumu kramtė. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, kai dėl slenkančio fronto daugelis gyventojų Lietuvoje buvo nublokšti į Rusiją, kai kurie iš Lietuvos sentikių taip pat galėjo nuspręsti vykti pas draugus ir gimines į Sibirą. Vienas tokių buvo Zinaidos Teleginos senelis, kuris savo šeimą į Karakolą atsivežė 1917 m. iš Rygos. Pagal pasakojimus, niekas tėvynėje jų nespaudė, jie dirbo pas pirklių. Visi vaikai buvo raštingi, mokėjo dvi kalbas – rusų ir lietuvių. Viena iš dukterų, būdama 15 metų, net mokė rajono vaikus skaityti ir rašyti. Šeimos galva taip pat buvo raštingas, geras raštininkas, surašydavo pirkliui dokumentus, pas jį dirbdavo. Tačiau vienas iš Karakolo naujakurių gundė juos laisvu gyvenimu, nuosava žeme ir namais, ir jie, viską metę, nuvyko į Karakolą.⁵⁹

Naujakuriai ilgai nesidžiaugė laisvu gyvenimu naujoje vietoje. Kaip ir visų kitų, jų nepagailėjo 1917 m. revoliucija ir pilietinis karas, kurių metu, kaip sakydavo senos moterys, „užuot arę ir sėję, per kalnus bėgiojo vyrai su šautuvais“. Sovietams atėjus į valdžią, prasi-dėjo nauji kankinimai – paskelbtas pertekliaus vertinimas. Derlių, viršijantį normas, valstiečiai turėjo atiduoti valstybei, o šeimos buvo pasmerktos gyventi pusbadžiu. Tuomet prasi-dėjo kolektyvizacija, kuriai priešinosi visos labiau prasigyvenusios Karakolo šeimos, todėl jie buvo suimti ir su šeimomis ištremti. Kaime žemė buvo sujungta į kolūkius, vėliau buvo pastatyta ir pieno gamykla. Antrasis pasaulinis karas vėl praretino kaimo vyrų gretas, gyvenimas tapo sunkiai pakeliamas, todėl daugelis išvyko į didesnius miestus. Sovietų valdžia skleidė bedievystę, uždarė maldos namus. Laikui bėgant, kaimo žmonės susitaikė su tuo, kad nėra kur melstis, o kitos kartos visiškai nežinojo aukšto pastato, kadaise buvusio maldos namais, paskirties.⁶⁰

Visgi, net kentėdami nepriteklis, žmonės šventė. Mėgstamiausia švenčių vieta buvo kalnas Barašicha. Tokį vardą jis gavo dėl jo papėdėje stovėjusios Ivano Prokopjevo, kuris turėjo „Avinėlio“ (rus. *Барашек*) pravardę, trobelės. M. Maksimova teigė, kad šis „Avinėlis“ buvo jos močiutės brolis Ivanas Saveljevičius Prokopjevas. Jis turėjęs didelę šeimą, kurią žmonės vadinę „tūkstančiais“, nes tiems, kurie turėjo 8 vaikus, valstybė duodavo

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus gyventojų surašymas, 1897, LVIA, f. 768, ap. 1, b. 56, l. 29, 43, 47, 57, 151, 155–158, 191–192.

⁵⁹ Антюфьева, « Каракол – в прошлом Ковенская деревня ».

⁶⁰ *Ibid.*

tūkstantį rublių. Galbūt šis Prokopjevas Lietuvoje buvo Prokofjevas; 1897 m. surašymo Čekautiškyje dokumentuose yra įrašytas Ivanas Seveljevičius Prokofjevas, tuo metu vos 6 mėnesių kūdikis.⁶¹ Jei tai – tas pats asmuo, reiškia, Londono aukcione parduotą kryžių nutapė jo senelio Michailo brolis Ivanas.

Apibendrinant galima teigti, kad Bagdonių sentikiai greičiausiai buvo reikšminga bendruomenė XIX a. Lietuvos sentikių pasaulyje, tačiau net XX a. pr. lietuviai į juos žvelgė kaip į svetimus ir priešiškus asmenis, laikydami juos labiau svetimais nei savais. Išvykę į Rusijos glūdumą, jie taip pat nebuvo laikomi rusais, bet vadinami „kauniečiais“ dėl savitos kalbės, senos ir tradicijų, susiformavusių ne vienai sentikių kartai gyvenant dabartinės Lietuvos teritorijoje. Kitos Karakolo sentikių kartos įsiliejo ir socializavosi naujoje vietoje, tačiau prarado savo kultūrinį ir religinį identitetą, priešingai nei jų Kupiškio apylinkėse likę artimieji.

Išvados

1. Data, įrašyta I. A. Prokofjevo nutapytame Kauno gubernijos Kupiškio krašto Bagdonių sentikių kryžiuje, leidžia teigti, kad 1887 m. gruodžio 12 d. Bagdonyse jau buvo pastatyti ir įrengiami (jiems tapomos ikonos) maldos namai. Sprendžiant iš to, kad I. A. Prokofjevas įrašė save įvardijo kaip Čekautiško dvasios tėvą, galima daryti prielaidą, kad iki 1887 m. Bagdonių tikintieji meldėsi Čekautiškyje, o tuo metu maldos namai atsirado Bagdonyse. Iš to, kad I. A. Prokofjevas turėjo vaikų, galima spręsti apie šio dvasios tėvo priklausymą sentikių pomorų kryptčiai. Ikonų tapymas, knygų perrašinėjimas, raštingumo mokymas, bendruomenės turtinė padėtis, vargšų ir neįgaliųjų priežiūra įkurtoje prieglaudoje leidžia daryti prielaidą, kad Čekautiško ir Bagdonių kaimai XIX a. greičiausiai buvo ne tiesiog paprasta rusų gyvenvietė, o sentikių dvasinis centras.

2. Svarstant galimas teorines prielaidas, kodėl dalis Bagdonių parapijos sentikių XX a. pr. nusprendė iš Kauno gubernijos persikelti į Sibirą, tikėtinos priežastys galėtų būti ekonominės naudos siekis ir persikelti skatinusi Stolypino reforma, taip pat vietinių priešiškus rusų tautybės gyventojams ar bendruomenės vidiniai nesutarimai religiniais klausimais (pomorų nesutarimai su fedosejininkais). Verta pažymėti, kad kiekvienas individas galėjo turėti savitų, asmeninių motyvų.

3. Kraštotyrininkės P. Antufjevos surinkti ir paskelbti seniausių Karakolo kaimelio Altajuje gyventojų pasakojimai leidžia daryti išvadą, kad 1908 m. iš Bagdonių parapijos išvykę sentikiai įsikūrė būtent šioje vietovėje. Vietinių žmonių jie nebuvo laikomi rusais, bet vadinami „kauniečiais“. Jie išsiskyrė savitu akcentu ir tradicijomis, kurias perėmė ilgą laiką gyvendami Kauno gubernijoje. Dalis sentikių norėjo grįžti, tačiau negavo valdžios leidimo. Kiti, priešingai, viliojo čia atvykti savo tautiečius. Priešingai nei Bagdonių parapijoje likę jų bendratikiai, į Altajų išvykę sentikiai XX a. prarado savo religinį identitetą.

⁶¹ Kauno gubernijos Skapiškio valsčiaus gyventojų surašymas, 1897, LVIA, f. 768, ap. 1, b. 56, l. 106.

Literatūra

- Bielinis, Kipras, *Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. New Yorkas: Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos literatūros fondo lėšomis, 1959.
- Crummey, Robert O., *Old Believers in the Changing World*. DeKalb, Illinois: Northern Illinois University Press, 2011.
- Jalaniauskienė, Vitalija, „Sentikė išlaikė tradiciją – nekirpo savo plaukų“, *Panevėžio rytas*, 2010 gruodžio 14.
- Jankauskas, Vidmantas, *Kupiškėnų enciklopedija*, t. I, 2-asis patais. leid. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013.
- Jankauskas, Vidmantas ir Totoris, Alvydas, „Narbutai“, in *Kupiškėnų enciklopedija*, t. II. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Jankauskas, Vidmantas, „Šeriškis“, in *Kupiškėnų enciklopedija*, t. III. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017.
- Korolova, Jelena, Kacane, Ilze ir Kovzele, Oksana, “Ethno-Religious Minority in the Borderland: The Case of Latgalian Old Believers (Latvia)”, *TRAMES*, 2020, vol. 24, no. 74/69.
- Potašenko, Grigorij, *Староверие в Литве: вторая половина XVII – начало XIX вв. : исследования, документы и материалы*. Vilnius: Aidai, 2006.
- Potašenko, Grigorij ir Morozova, Nadežda, *Lietuvos sentikiai: istorija, kultūra, dailė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.
- Tyla, Antanas, „Stolypino reforma“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. V. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- Алфавитный список землевладельцев Ковенской губернии на сентябрь 1881 г.* Ковна, 1881.
- Барановский, Василий и Потащенко, Григорий, *Староверие Балтии и Польши, краткий исторический и биографический словарь*. Vilnius: Aidai, 2005.
- «Виленский вестника», in *Русския поселения Ковенской губерний*, кн. IV. Вильна, 1909.
- Городские поселения в Российской империи*, t. 3. С. Петербург: типография К. Вульфа, 1863.
- Гришаев, Василий Федорович и др, *Барнаул. Летопись города*, ч. 1: 1701–1919. Барнаул: Алтай, 1994.
- Мальцев, Александр Иванович, «Беловодье», in *Православная энциклопедия*, t. IV. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2002.

Akvilė KAŠIUBAITĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

OLD BELIEVERS OF THE BAGDONYS COMMUNITY IN LITHUANIA AND THE ALTAI REGION IN THE 2ND HALF OF THE 19TH – 1ST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary. The article reveals the peculiarities of the Bagdonys village old believers community in the second half of the 19th century in Kaunas province, Kupiškis region, and the circumstances at the beginning of the 20th century that led to the voluntary departure of some of the members of the community to Siberia in 1908. Drawing on an inscription found on an old believers cross sold at an international art auction, court files from the mid-19th century and local history data from the village of Karakol

in Altai, the article provides new data on the life of the old believers of the Bagdonys parish and the fate of some of the members of the community after they left for Siberia. The article reveals the dynamics of the attitudes of the surrounding community towards the Bagdonys old believers, which varied depending on the environment in which they lived.

Keywords: Bagdonys old believers, Ivan Antropovich Prokofiev, Siberia, migration of old believers.

Eduardas REMECAS
Lietuvos nacionalinis muziejus

JAV lietuviškų organizacijų ženkleliai: laisvamaniai, tautininkai, liberalai, socialistai ir komunistai (XX a. pirmoji pusė)

Santrauka. XIX a. pab. – XX a. pr. į Jungtines Amerikos Valstijas atvykę lietuviai ėmė burtis į įvairias draugijas. Daugiausia tai buvo nedidelės katalikiškos šalpos draugijos, bet vėliau ėmė kurtis ir įvairūs susivienijimai, kurie steigė savo skyrius įvairiuose miestuose. Pagal pobūdį svarbiausios to meto organizacijos buvo skirstomos į dvi grupes: katalikiškas ir laisvamaniškas, kurios buvo vadinamos „pirmėiviškėmis“ (progresyviomis arba pažangiomis). Laisvamaniškosioms buvo priskiriamos tautinės, liberalios, socialistinės, komunistinės ir tam tikra dalis kultūrinės krypties organizacijų. Daugeliui draugijų buvo įprasta savo organizacijų reklamai gamintis narių ženklelius. Šie simboliai organizacijoms turėjo skirtingą reikšmę: vienoms narių ženklelių pagaminimas buvo vienas pirmųjų darbų, o kitoms ženklelių klausimas buvo nelabai aktualus. Tai lėmė savos priežastys. Šiame straipsnyje pristatoma laisvamaniškų, tautinių, liberalių, socialistinių ir komunistinių bei dalies kultūrinės krypties organizacijų ženklelių kūrimo ir gamybos istorija.

Raktažodžiai: ženklelis, JAV, organizacija, susivienijimas, draugija, lietuviai.

Įvadas

XIX a. pab. – XX a. pr. Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) pramonė vystėsi sparčiausiai pasaulyje, o dar didesniai jos vystymuisi buvo reikalingi darbininkai. Tuo metu Europoje darbo trūko, o uždarbiai buvo gerokai mažesni nei JAV. Dėl šių aplinkybių kilo milžiniška emigracijos banga. Į JAV atvyko labai įvairių žmonių: jie skyrėsi ne tik tuo, iš kurios valstybės atvyko, bet ir tautine (kalbine) arba religine priklausomybe, išsilavinimu ir turine padėtimi. Vėliau šie skirtumai nulėmė atvykusių asmenų pažiūrų kaitą.

Į JAV atvykę asmenys, norėdami palengvinti savo gyvenimą naujoje šalyje, pradėjo burtis į tam tikras bendruomenes. Pradžioje jos buvo paremtos kalbiniu arba religiniu, o vėliau ir tautiniu, kultūriniu arba profesiniu principais. Pavyzdžiui, emigrantai iš Lietuvos pradžioje kūrė bendras organizacijas su lenkais, iš kurių dauguma buvo religinio pobūdžio, bet vėliau, stiprėjant tautiškumui, jos suskilo. Vėliau ir tarp lietuvių ėmė ryškėti įvairiausi nesutarimai bei pažiūrų skirtumai, todėl jau susidariusios lietuviškos organizacijos skildavo. Pirmiausia lietuviai ėmė nesutarti dėl kunigų įtakos organizacinėje veikloje, o vėliau kilo ir ideologinių nesutarimų. Vieni, labiau išsilavinę, lietuviai, atsiribojo nuo Bažnyčios ir kūrė laisvamaniškas, liberalias arba tautines organizacijas. Kiti, mažiau išsilavinę, dirbo sunkius fizinius darbus kalnakasybos ar kitose srityse ir tarp jų sparčiai plito socialistinės ir komunistinės idėjos.

Ankstyviausios lietuviškos organizacijos JAV buvo įkurtos nedidelių katalikiškų bendruomenių, ir tai buvo šalpos draugijos. Jų pagrindinis tikslas buvo rinkti narių įmokas ir po nelaimingų atsitikimų – sužalojimo, ligos arba mirties atveju išmokėti kompensaciją. Daugėjant įvairių draugijų, imta galvoti apie organizaciją, kuri galėtų visas jas suvienyti. 1886 m. įkurtas pirmasis susivienijimas – Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje. 1890 m. jis susijungė su Susivienijimu lietuvių katalikų Amerikoje, o nuo 1896 m. veikė Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) pavadinimu. Ji, kaip ir kitos, buvo šalpos organizacija, bet joje išmokos buvo išmokamos tik mirties atveju. Pradžioje šiam susivienijimui priklausė įvairių pažiūrų lietuviai, bet, kunigams stengiantis organizaciją paversti religine, 1901 m. ji skilo: katalikiškosios krypties atstovai įkūrė Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje, o liberalai, laisvamaniai ir socialistai susigrąžino iki 1890 m. buvusį pavadinimą. Susivienijimas lietuvių Amerikoje dėl idėjinių nesutarimų dar kartą skilo 1930 m. Nuo 1920 m. susidariusi komunistų frakcija ir jų šalininkai bandė perimti organizaciją, bet, daugumai pasipriešinus, atsiskyrė ir įkūrė savitarpio pagalbos organizaciją – Lietuvių darbininkų susivienijimą (LDS). Be seniausios, turtingiausios ir narių skaičiumi didžiausios organizacijos Susivienijimo lietuvių Amerikoje, lietuviai buvo sukūrę ir daug kitų susivienijimų bei draugijų, kurie turėjo savo skyrius įvairiuose JAV miestuose. Apie svarbiausius susivienijimus trumpai rašyta ne vienoje knygoje.¹

Susikūrus draugijoms, vienas iš būtinų darbų dažnai būdavo savo organizacijos nariams pagaminti ženklelius. Tokie ženklai buvo ypač populiarūs tarp pašalpos draugijų ar klubų, kuriuose buvo gaminami medžiaginiai arba tradiciniai metaliniai ženkleliai, rečiau juostos arba net uniformos. Savo nariams tradicinius ženklelius gamino ir susivienijimai bei daug skyrių turinčios draugijos. Iki šiol JAV lietuvių organizacijų ženklelių tema buvo mažai tyrinėta. Šio straipsnio autorius yra paskelbęs straipsnį apie katalikiškų susivienijimų ženklelius², o apie laisvamaniškosioms arba progresyviosioms priskiriamų organizacijų ženklelius beveik nieko nežinome. Žinių stoką nulėmė šaltinių neprieinamumas ir tai,

¹ *Amerikos lietuvių istorija*, red. Antanas Kučas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971; Kapočius, Laurynas, *Senoji išeivija ir Lietuva: klasinė, ideologinė ir politinė diferenciacija santykiuose su Lietuva (1868–1940 m.)*. Vilnius: Mintis, 1981; Liekis, Algimantas, *Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas*, d. III, *Lietuvis Amerikoje*. Vilnius: Mokslotyros institutas, 2005.

² Remecas, Eduardas, „Draugijos simbolio svarba: JAV lietuviškų katalikiškų draugijų ženkleliai (XIX a. pabaiga – XX a. pirmą pusę)“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 46. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2023, 109–139.

kad organizacijos apie savo simbolius rašė labai mažai arba visiškai nerašė. Pavyzdžiui, Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorinėse apžvalgose informacijos apie ženklelius randame vos keliose vietose³ arba jos visai nėra⁴, o Tėvynės mylėtojų draugijos istorinėje apžvalgoje apie ženklelius net neužsiminta⁵. Jokių žinių apie šiuos atributus nerandame ir socialistinių ar komunistinių organizacijų apžvalginėse knygosė.⁶ Lietuvoje turime tik keletą publikacijų, kuriose aprašyti mus dominančių JAV lietuvių draugijų ženkleliai ar pateikti jų vaizdai.⁷

Šio straipsnio pagrindinis tikslas – atskleisti nežinomus arba pamirštus faktus apie XX a. pirmosios pusės Amerikos lietuvių laisvamaniškų organizacijų, kuriose Bažnyčia neturėjo jokios įtakos, ženklelius, taip pat parodyti, kiek šie simboliai buvo svarbūs organizacijoms ir jų nariams, kaip kito pastarųjų požiūris į juos. Straipsnyje bandoma atskleisti, kokie simboliai ženkleliuose buvo vaizduojami, kokie buvo ženklelių tiražai, kas buvo jų gamintojai, projektų autoriai, ir pateikti kitą su ženkleliais susijusią informaciją. Taip pat mėginama palyginti laisvamaniškų ir katalikiškų organizacijų ženklelius. Pagrindiniais straipsnio šaltiniais pasirinkta įvairi JAV lietuvių periodinė spauda: lietuvių tautinės krypties laikraštis „Sandara“ (Bostonas), demokratinės krypties laikraštis „Vienybė lietuvininkų“ (Bruklinas), liberaliosios krypties laikraštis „Lietuva“ (Čikaga), lietuvių socialistų sąjungos dienraštis „Naujienos“ (Čikaga), lietuvių darbininkų žurnalas „Motery balsas“ (Filadelfija), lietuvių tautinės minties savaitraštis „Dirva“ (Klivelandas), lietuvių socialistinis, o vėliau komunistinis laikraštis „Laisvė“ (Niujorkas), Susivienijimo lietuvių Amerikoje savaitraštis „Tėvynė“ (Niujorkas). Rašant straipsnį stengtasi peržiūrėti visus paminėtus periodinius leidinius iki 1945 m., tačiau dalis jų numerių ar net metų komplektų viešai neprieinama. Išsamiai išnagrinėti šios temos neleido ir tai, kad trūksta prieigos prie šių leidinių: JAV lietuvių socialistų laikraščio „Kova“ (Filadelfija), Niujorko JAV lietuvių darbininkų (komunistų) savišalpos draugijos laikraščio „Tiesa“ ir „Darbininkų balsas“. Amerikoje trumpesnę ar ilgesnę laiką veikė kelios dešimtys įvairių lietuviškų laisvamaniškų organizacijų, tačiau dėl šaltinių ir duomenų apie tai, kad jos būtų turėjusios savo narių ženklelius, stokos visos organizacijos straipsnyje neminimos. Straipsnį papildė Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (NČDM) ir Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM)

³ *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija: nuo 1886 iki 1915 metų*. New York: SLA, 1916, 188, 337, 339, 474, 476; *Susivienijimo lietuvių Amerikoje aukso jubilejaus albumas, 1886–1936*, red. S. E. Vitaitis. New York: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1936, 160.

⁴ Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas Martynas, *Susivienijimo lietuvių Amerikoje 90-ties metų istorija ir jos santrauka anglų kalba: 1886–1976*. New York: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1976.

⁵ *Tėv. myl. draugijos įstatai ir istorija: įsteigta 1896, inkorporuota 1908 m.* [Čikaga (Ill.)]: Tėvynės mylėtojų draugijos leidinys, [1917] (Brooklyn, N.Y.: spauda „Vienybės lietuvininkų“).

⁶ Kapočius, *Senoji išeivija ir Lietuva...*; Petrika, Antanas, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*. Brooklyn: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, 1965; Petkevičienė, Leokadija, *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969; Petkevičienė, Leokadija, *Didvyriškos kovos avangarde*. Vilnius: Mintis, 1979.

⁷ Verkelienė, Rūta, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, in *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose*, sud. Janina Abdulskytė, Stanislovas Sajauskas ir Rūta Verkelienė. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1999, 119–131; Narbutas, Ignas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“, in *Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje: konferencijos medžiaga. Trakų salos pils, 2005 gegužės 13*. Trakai, 2006, 56–58.

rinkiniuose saugomų ženklelių vaizdai. Nors šie draugijų atributai muziejuose saugomi nepateikiant informacijos apie jų gamintojus ir netiksliai datuoti, šie šaltiniai yra svarbi duomenų bazė tyrimams.

Laisvamaniškos, tautinės ir liberalios organizacijos

Susivienijimas lietuvių Amerikoje (SLA)

1886 m. Šenandoa (*Shenandoah*) buvo įkurtas Susivienijimas visų lietuvininkų Amerikoje, 1890 m. jis susijungė su Susivienijimu lietuvių katalikų Amerikoje, nuo 1896 m. veikė Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) pavadinimu. Pradžioje jam priklausė įvairių pažiūrų lietuviai. 1901 m. Vilks Baryje (*Wilkes-Barre*) vykusiame Susivienijimo seime organizacija skilo: katalikiškosios krypties atstovai įkūrė Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje, liberalai, laisvamaniai ir socialistai susigrąžino iki 1890 m. buvusį pavadinimą. 1886–1920 m. leido laikraštį „Vienybė lietuvninkų“, nuo 1896 m. – „Tėvynė“. 1908 m. turėjo 8 000, 1930 m. – 20 000 narių.

Narių ženkleliai

Organizacija pirmuosius ženklelius nariams pasigamino 1893 m. Šiuose ženkleliuose buvo pavaizduotas auksinis ir juodas raitelis, įkomponuotas į raudoną ornamentuotą skydą. Jo viršuje buvo kryželis, o apačioje – raidės S.L.A.⁸ Po 1901 m. įvykusio organizacijos skilimo visi senieji ženklai liko katalikų organizacijoje.⁹ Dėl šios priežasties kilo būtinybė kurti savus. Idėją apie naujo pavyzdžio ženklelių pagaminimą buvo iškelta dar prieš skilimą. Artėjant SLA suvažiavimui, 84 kuopa savo susirinkime 1901 m. gegužės 12 d. nutarė iškelti organizacijai pageidavimą ateityje pagaminti naujus, tikrai tautiškus ženklelius. Jų nuomone, ženkleliai turėtų būti be kryžiaus, kurio vieta – bažnyčioje, taip pat ne raudonos ir juodos spalvos.¹⁰ 1902 m. gegužės 22 d. vykusiame seime nutarta susivienijimo ženklelius pagaminti sagučių formos iš aliuminio, bet prieš tai sužinoti apie tikras lietuviškas spalvas.¹¹ Pirmieji naujo pavyzdžio ženkleliai buvo pagaminti 1903 m. Jie buvo auksiniai, kainavę po 1 dolerį, ir sidabriniai paausuoti – po 0,25 dolerio.¹² Už ženklelius sumokėti 225 doleriai.¹³ 1905 m. susivienijimas dar turėjo 136 vnt. auksinių ir 783 vnt. sidabrinų ženklelių.¹⁴ Galima manyti, kad 1903 m. buvo pagaminta iš viso apie 1 000 vnt. paausutų ženklelių ir 150 vnt. auksinių. Duomenų apie tai, kas pagamino šiuos pirmuosius ženklelius, rasti nepavyko. Tuo metu kuopos spaudoje skundėsi, kad jiems savo pagamintų

⁸ Remecas, „Draugijos simbolio svarba...“, 112–113.

⁹ „Atsišaukimas“, *Lietuva*, 1903 birželio 26, nr. 26, 2.

¹⁰ „Tikrasis 16 seimas“, *Vienybė lietuvninkų*, 1901 birželio 19, nr. 25, 398.

¹¹ *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija...*, 188.

¹² „Ženkleliai“, *Vienybė lietuvninkų*, 1903 gegužės 20, nr. 20, 244.

¹³ „Stovis kasos S.L.A.“, *Vienybė lietuvninkų*, 1904 vasario 24, nr. 8, 95.

¹⁴ „Susivienijimo L. A. reikalai“, *Vienybė lietuvninkų*, 1905 rugpjūčio 9, nr. 32, 383.

ženklelių pavyzdžius siuntinėja Niuarko (Naujasis Džersis) firma „Whitehead and Hoag Co“.¹⁵ Akivaizdu, kad minima firma žinojo apie naujus organizacijos ženklelius ir norėjo jų gamybą perimti į savo rankas. 1906–1910 m. papildomai pagaminta naujų ženklelių: 2 267 vnt. po 0,25 dolerio, 1 352 vnt. po 1 dolerį ir 661 vnt. po 1,5 dolerio¹⁶, iš viso – 4 280 vnt. Šiuos ženklelius pagamino lietuvių čikagiečio M. J. Damijonaičio firma.¹⁷ Motiejus Juozas Damijonaitis (1873–1925) gimė Pilviškiuose (Vilkaviškio r.), 1895 m. atvyko į JAV ir po trejų metų įstojo į SLA, 1906–1907 m. ėjo šios organizacijos sekretoriaus pareigas, o 1910 m. išrinktas SLA prezidentu, bet juo buvo tik vienerius metus. Jis buvo aktyvus visuomenininkas, priklausė ir kitoms tautinėms organizacijoms.¹⁸ Nuo 1903 m. M. J. Damijonaitis jau reklamavosi, kad prekiauja laikrodžiais, muzikos instrumentais, juvelyriniais dirbiniais ir draugijoms gamina ženklelius, antspaudus ir kt.¹⁹ 1908 m. jis pagamino ir auksinius žiedus su SLA narių ženklelio vaizdu, kurie kainavo po 6,75 dolerio²⁰, o nuo 1910 m. kuopoms pradėjo gaminti ir antspaudus.²¹

Atskirų sąskaitų, kiek buvo mokama už ženklelių gaminimą, nėra, bet vienoje – 1909 m. birželio mėnesio – nurodyta, kad už 273,55 dolerio pagaminta 408 vnt. ženklelių po 0,225 dolerio, 109 vnt. po 0,75 dolerio ir 100 vnt. po 1 dolerį.²² Tokiomis kainomis ženkleliai ir galėjo būti pagaminti. Pradžioje ženklelių paklausa buvo labai didelė, ir daugiau nei pusė jų buvo išplatinta. Nuo 1906 m. ženkleliai gaminti trijų rūšių pagal kainą ir skirti moterims (su žiogeliu) ir vyrams (su sagute).²³ Brangiausi ženkleliai buvo auksiniai didesni (16 mm), kainavę 1,5 dolerio, toliau pagal kainą – auksiniai mažesni (14 mm) po 1 dolerį ir paaukuoti po 0,5 dolerio (kaina nuo 1919 m.).²⁴

1914 m. SLA išdininkas informavo, kad tuo laiku buvo likę 1 112 vnt. ženklelių: 371 vnt. po 1,5 dolerio, 315 vnt. po 1 dolerį ir 426 vnt. po 0,25 dolerio.²⁵ Birželio 29 d. Pildomosios tarybos suvažiavime nutarta pagaminti naujų ženklelių ir pirmenybę teikti lietuvių gamintojams.²⁶ 1915 m. vasario 22–24 d. Pildomosios tarybos suvažiavime buvo nutarta pavesti M. J. Damijonaičio firmai pagaminti po 200 vnt. kiekvienos rūšies ženklelių.²⁷ Ataskaitų, kuriose būtų buvę nurodyta apie tokio darbo atlikimą, rasti nepavyko. Minima tik tai, kad 1919 m. balandžio 26 d. M. J. Damijonaičiui sumokėta 402,14 dolerio.²⁸ Galima

¹⁵ Tareila, J., „Susivienijimo L. A. reikalai“, *Vienybė lietuvininkų*, 1903 lapkričio 25, nr. 47, 561.

¹⁶ „Centro išdininko raportas XXV seimui SLA“, *Tėvynė*, 1910 liepos 19, nr. 29, 344.

¹⁷ „Centro išdininko apyskaita už balandžio bertainį 1908“, *Tėvynė*, 1908 liepos 14, nr. 25, 406.

¹⁸ Strimaitis, Anicetas B., „M. J. Damijonaičio atminčiai“, *Tėvynė*, 1925 rugpjūčio 14, nr. 33, 5.

¹⁹ „Lietuviai pas lietuvius!“, *Lietuva*, 1903 kovo 27, nr. 12, 4.

²⁰ „Lietuviai pas savuosius!“, *Tėvynė*, 1908 birželio 16, nr. 21, 346.

²¹ Damijonaitis, M. J., „Reikalinga žymė S.L.A. kuopoms“, *Tėvynė*, 1911 kovo 24, nr. 12, 1.

²² „Išėigos III bertainio 1909 m.“, *Tėvynė*, 1909 spalio 26, nr. 43, 12.

²³ „Nešiokime ženklelius SLA“, *Tėvynė*, 1909 balandžio 20, nr. 16, 188–189.

²⁴ „Tiktai SLA kuopoms“, *Tėvynė*, 1919 gegužės 9, nr. 19, 7.

²⁵ „SLA išdininko raportas“, *Tėvynė*, 1914 liepos 17, nr. 29, 4.

²⁶ *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija...*, 474.

²⁷ *Ibid.*, 476.

²⁸ „Išmokėjimai 2-ro bertainio, t.y. bal., geg. ir birž. 1919 m.“, *Tėvynė*, 1919 rugpjūčio 8, nr. 32, 6.

manyti, kad 1915 m. ženklelių gamybą sutrukdė vykęs pasaulinis karas ir žaliavų stygius, o karui pasibaigus gamyba atnaujinta.

1920 m. kovo 25 d. Pildomosios tarybos suvažiavime nutarta papildomai užsakyti 500 vnt. ženklelių po 1 dolerį, nes šie vyrams skirti ženkleliai buvo jau beveik išparduoti, taip pat užsakyti 100 vnt. ženklelių po 1,5 dolerio.²⁹ Ženkleliai buvo užsakyti pagaminti Niujorko firmai „H. B. Van Dusen Co“, ir 1920 m. spalio mėnesį jai buvo sumokėta 174,65 dolerio, o 1921 m. sausio mėnesį – 298 doleriai.³⁰ Naujas ženklelių gamintojas galėjo būti pasirinktas dėl to, kad apie 1920 m. M. J. Damijonaitis kartu su žmona buvo trumpam grįžęs gyventi į Lietuvą. 1923 m. birželio mėnesį už ženklelių pagaminimą nenurodytai firmai sumokėta dar 385,33 dolerio.³¹ 1924 m. išspausdintoje reklamoje buvo kiek pakoreguotos ženklelių kainos: naujo stiliaus dideli auksiniai – po 1,5 dolerio, mažesni auksiniai – po 0,75 dolerio ir paausuoti – po 0,5 dolerio, o moterims skirti mažesni auksiniai buvo dar ir dviejų kainų – po 1 dolerį ir po 0,75 dolerio.³² Iš šio pranešimo aiškėja, kad nauja firma pagamino naujos išvaizdos ženklelius ir jų kaina buvo sumažinta iki 0,75 dolerio. Vėlesnių pranešimų apie nariams skirtų ženklelių gamybą spaudoje aptikti nebepavyko.

Apibendrinant visus pateiktus duomenis aišku, kad 1901 m. atskilusios SLA organizacijos ženkleliai pirmą kartą buvo pagaminti 1903 m. Šių ženklelių gamintojas nežinomas, bet tai galėtų būti M. J. Damijonaitis, nes tais metais jis jau reklamavosi gaminąs ženklelius draugijoms. 1906–1910 ir 1919 m. ženklelius gamino M. J. Damijonaitis, 1920–1921 m. – firma „H. B. Van Dusen Co“, o 1923 m. – nežinoma firma, kuri pagamino ir naujos išvaizdos ženklelius. Šiuo metu yra žinoma labai didelė įvairovė SLA organizacijos ženklelių. Pavyzdžiui, Susivienijimo albume jų galima pamatyti dešimt variantų.³³ Dar du kiti variantai yra saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio muziejuje.³⁴ Visi šie ženkleliai skyrėsi ne tik dydžiu arba priesagais, kaip jau minėta, bet ir kompozicija bei spalvomis. Žinomus ženklelius galima būtų suskirstyti į šias pagrindines grupes: 1) baltas raitelis mėlyname skyde, aplinkui augalinis ornamentas, raidės SLA skydo viduje arba po skydu (1 pav.); 2) baltas raitelis mėlyname skyde be augalinio ornamento (2 pav.); 3) auksinis raitelis žydrame skyde, aplinkui augalinis ornamentas (3 pav.); 4) reljefinis auksinis raitelis žydrame skyde, aplinkui augalinis ornamentas (4 pav.); 5) naujos formos ir dizaino reljefinis geltonas raitelis baltame apskritime, virš jo saulė (5 pav.).

²⁹ „S.L.A. reikalai. Protokolas“, *Tėvynė*, 1920 balandžio 16, nr. 16, 4.

³⁰ „Susivienijimo lietuvių atskaita. 4-to bertainio, 1920 metų“, *Tėvynė*, 1921 vasario 25, nr. 8, 5; „Susivienijimo lietuvių atskaita. 1-mo bertainio, 1921 metų“, *Tėvynė*, 1921 birželio 3, nr. 22, 6.

³¹ „Susivienijimo lietuvių Amerikoje atskaita. 2-ro bertainio, 1923 metų“, *Tėvynė*, 1923 spalio 5, nr. 40, 6.

³² „Tiktai SLA kuopoms“, *Tėvynė*, 1924 birželio 13, nr. 24, 8.

³³ *Susivienijimo lietuvių Amerikoje auksinio jubiliejaus albumas*, 160.

³⁴ Narbutas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“, 58.

pav. 1 Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1906–1910 m. Žalvaris, emalė. Ø 14 mm.
Gamintojas M. J. Damijonaitis. NČDM, Nn 30717

pav. 2 Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1920–1921 m. Žalvaris, emalė. Ø 16 mm.
Gamintojas „H. B. Van Dusen Co“. NČDM, Nn 30762

pav. 3 Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. Po 1923 m. Žalvaris, emalė. Ø 16 mm.
LNM, M 10965

pav. 4 Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. Po 1923 m. Žalvaris, emalė. Ø 16 mm.
Gamintojas „Standard Emblem Co.“. LNM, M 10966

pav. 5 Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. Po 1923 m. Auksas, emalė. Dydis 16,5×15,5 mm.
Gamintojas „Standard Emblem Co.“. LNM, M 10964

Ankstyviausi ženkleliai, kaip matyti iš M. J. Damijonaičio reklamų, buvo su mėlynu skydu ir SLA raidėmis skydo viduje.³⁵ Kiek vėliau, o gal ir tuo pačiu metu, M. J. Damijonaitis pagamino ir ženklelių su SLA raidėmis po skydu. Antros grupės (be augalinio ornamentu) ženklelių vidinėje pusėje matome ženklą – raidę D kvadrato. Tai turėtų būti firmos „H. B. Van Dusen Co“ ženklas. Trečios grupės ženklelių vidinėje pusėje yra gamintojo įkalas – kryželis apskritime. Ketvirtos ir penktos grupės ženklelių vidinėje pusėje matome gamintojo įkalą STANDARD EMBLEM CO., PROVIDENCE. R. I. Tai yra Providence, Rod Ailande, 1907 m. įkurtos firmos ženklas. Visi žydros spalvos ženkleliai turėjo būti pagaminti nuo 1923 m., o gal ir vėliau.

1939 m. rugsėjo 11–17 d. įvykusiame Pildomosios tarybos suvažiavime nutarta pagaminti 5 000 vnt. naujų SLA ženklelių ir tam buvo skirta iki 500 dolerių.³⁶ Metų pabaigoje buvo pagaminti visiškai naujo pavyzdžio narių ženkleliai. Jie buvo keturkampio formos, be emalės ir su nauja simbolika (6 pav.). Ženklelio vaizdas buvo paimtas iš SLA antraštės, naudotos laiškuose ir dokumentuose. Šios antraštės autorius buvo Niujorko dailės akademiją baigęs dailininkas Antanas Dulbis (1892–1918)³⁷, tad ir naujojo SLA ženklelio autoriumi, nors ir po jo mirties, reikia laikyti A. Dulbį. Šiuos ženklelius buvo numatyta duoti tik naujiems organizacijos nariams ir tiems, kurie pritrauks naują narį.³⁸ Taigi, naujų ženklelių pagaminimą nulėmė siekis padidinti organizacijos narių skaičių, ir šie ženkleliai buvo pavadinti „vajaus“. Nors dalis senųjų narių norėjo šių ženklelių nusipirkti, šie nepardavinėti.³⁹ Už ženklelių pagaminimą Niuarke (Naujasis Džersis) firmai „Whitehead & Hoag Co“ (įkurta 1892 m.) sumokėta 500 dolerių.⁴⁰

pav. 6 *Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1939 m. Dailininkas A. Dulbis. Naujasis dailininkas. Dydis 11×14 mm. Gamintojas „Whitehead & Hoag Co“. LNM, M 10971*

³⁵ „Tautiškas žiedas“, *Tėvynė*, 1908 sausio 1, nr. 1, 16.

³⁶ „Protokolas“, *Tėvynė*, 1939 spalio 20, nr. 42, 6.

³⁷ „Lietuvos dailininkai“, *Naujienos*, 1936 sausio 23, nr. 19, 5.

³⁸ „Puikūs nauji susivienijimo ženkleliai jau padaryti“, *Tėvynė*, 1939 lapkričio 3, nr. 44, 5.

³⁹ „Naujieji SLA...“, *Tėvynė*, 1940 rugsėjo 27, nr. 39, 4.

⁴⁰ „Susivienijimo lietuvių Amerikoje ketvirtoji bertaininė atskaita“, *Tėvynė*, 1940 balandžio 19, nr. 16, 7.

Suvenyriniai ir proginiai ženkleliai

Susivienijimas lietuvių Amerikoje, be tradicinių narių ženklelių, buvo pagaminęs ir įvairių kitokių, besiskiriančių forma, medžiaga ir paskirtimi (suvenyriniai, jubiliejiniai arba rinkliavos). Jau buvo minėta, kad 1908 m. M. J. Damijonaitis pagamino auksinius žiedus su SLA narių ženklelio vaizdu. Be jo, auksinius žiedus su SLA simbolika platino ir kitas Čikagos lietuvis – J. M. Šimkus. Jis su SLA ženklelio vaizdu pardavinėjo ir auksinius pakabukus bei auksinius ženklelius su ilga adatėle, kuri turėjo apsaugą nuo pametimo.⁴¹ 1914 m. gegužės 25–30 d. vykusiam seime viena iš kuopų pageidavo, kad ateityje narių ženkleliai būtų gaminami kaip žiedai, bet šis klausimas nebuvo svarstytas.⁴² Pažymėtina, kad tarp JAV lietuvių draugijų auksiniai žiedai su organizacijų simbolika buvo labai populiariūs, bet jie buvo skirti ne visiems, o tik nusipelnusiems nariams.

1910 m. sukako 25 metai nuo SLA organizacijos įkūrimo. Šiam įvykiui atminti buvo pagaminti specialūs ženkleliai, pavadinti medaliukais, nes buvo daug didesni (1,5 colio, arba 38,1 mm) už narių ženklelius. Ženkleliai buvo dviejų variantų: su žiogeliu (kaina – 0,25 dolerio) ir su ausele, skirti nešioti ant dirželio prie kišeninio laikrodžio (kaina – 0,5 dolerio).⁴³ Ženklelių buvo pagaminta 3 000 vnt., o jų projektą paruošė Čikagos dailės instituto mokinys Jonas Šileika (1883–1960); tiesa, ne visiems šis ženklelis patiko⁴⁴ (7 pav.).

pav. 7 Jubiliejinis Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1910 m. Dailininkas J. Šileika. Žalvaris. Ø 31,8 mm. LNM, M 815

1919 m. SLA pradėjo platinti naujo pavyzdžio pakabukus laikrodžiams. Jie buvo pagaminti iš Pensilvanijos antracito (anglies), jų vienoje pusėje buvo įdėtas SLA ženklelis.

⁴¹ „Lietuviai tėmykite!“, *Tėvynė*, 1908 birželio 30, nr. 23, 377.

⁴² „Protokolas“, *Tėvynė*, 1914 liepos 17, nr. 29, 3.

⁴³ „Atmintis SLA jubilėjaus“, *Tėvynė*, 1910 liepos 5, nr. 27, 1.

⁴⁴ „Iš lietuviškų dirvų Amerikoje“, *Draugas*, 1910 birželio 9, nr. 23, 426; „Iš Chicagos lietuvių gyvenimo. Apvaikščiomas XXV jubiliejinio S.L.A. seimo“, *Lietuva*, 1910 birželio 10, nr. 23, 3.

Pakabukai buvo dviejų dydžių, kainavo po 2,50 ir 6 dolerius.⁴⁵ Šie pakabukai buvo ir dovanojami tiems, kurie 1921 m. pritraukė į susivienijimą ne mažiau kaip 10 naujų narių.⁴⁶

1936 m. buvo švenčiamas 50 metų auksinis jubiliejus, ir šiai sukakčiai pažymėti išleistas organizacijos albumas, pagaminti keli skirtingos išvaizdos ir vertės ženkleliai. 1936 m. lapkričio 16–21 d. vykusiam Pildomosios tarybos suvažiavime tuometis organizacijos prezidentas Fortūnatas Jonas Bagočius (1887–1951), kaip jubiliejaus komisijos pirmininkas, informavo sutaręs, kad Ročesterio (Niujorkas) firma „Bastian Bros“ pagamins jubiliejui skirtus ženklelius-pakabėles prie kišeninių laikrodžių.⁴⁷ Šie ženkleliai buvo dviejų variantų: storiau auksuoti, blizgūs, su paauskuota grandinėle ir matiniai, rausvo auksavimo, su juodu arba rudu odiniu dirželiu. Pirmųjų pagaminta 494 vnt., o antrųjų – 520 vnt. Jų pagaminimas kainavo 541,82 dolerio, o pardavimo kaina buvo 2 doleriai ir 1 doleris.⁴⁸ Šių ženklelių vaizdai nebuvo unikalūs, bet buvo nukopijuoti nuo birželio 22–27 d. Klivlande vykusio 39 seimo ženklelių. Tuomet toje pačioje firmoje jų buvo pagaminta apie 200 vnt. už 179,46 dolerio.⁴⁹

Kartu su metaliniais ženkleliais-pakabėlėmis buvo pagaminti ir reklaminiai popieriniai, skirti lipinti ant langų arba automobilių. Ženklelius (5 000 vnt.) už 70,75 dolerio pagamino Bostono spaustuė „Buck Printing Co“ (įsteigta 1907 m.). Jie pardavinėti po tris už 0,25 dolerio.⁵⁰

Be ženklelių, kuriuos platino organizacijos centrinė valdyba, buvo ir ženklelių, kuriuos gaminosi atskiros apskritys. Tarp Amerikos lietuvių buvo labai populiari vasarą rengti įvairius suvažiavimus-šventes. Žinomiausios jų buvo kasmet įvairiose vietose vykusios Lietuvių dienos. Atskirai savo suvažiavimus rengė ir didesnės organizacijos. Šiuos suvažiavimus organizuodavo ir SLA apskritys. Organizuojant tokius renginius, kartais buvo pagaminama pigių ženklelių, kuriais siekta padengti dalį išlaidų. Šie ženkleliai turėjo dvilypę paskirtį – buvo skirti renginiui atminti ir prilygo mokesčiui už įėjimą. Spauldoje galima rasti žinučių, kad tokie ženkleliai gaminti kelis kartus.

1920 m. liepos 4 d. Ist Mahanoi Džankšene (*East Mahanoy Junction*, Pensilvanija) vyko SLA I apskrities suvažiavimas, kuriame dalyvavo apie 500 žmonių. Išlaidoms padengti buvo pardavinėjami pagaminti gražūs ženkleliai.⁵¹ 1926 m. birželio 27 d. I apskrities suvažiavimas vyko Leik Vudo (*Lake Wood*) parke Ist Mahanoi Džankšene, ir ten buvo pardavinėjami ženkleliai su užrašu „SLA 1-mo apskričio išvažiavimas 6-27-26 Lake Wood Park“ lietuviškos trispalvės fone.⁵² 1936 m. švenčiant 50 metų organizacijos jubiliejų, 7-osios apskrities valdyba nutarė pagaminti 1 000 vnt. atminimo ženklelių, kurie buvo pardavinėjami po 10 centų. Šie ženkleliai kartu buvo ir mokeskis už įėjimą į suvažiavimą, kuris vyko liepos 4 d.

⁴⁵ „Naujiena. SLA ženkleliai prie laikrodėlių“, *Tėvynė*, 1919 kovo 7, nr. 10, 7.

⁴⁶ „Didelis konkursas“, *Tėvynė*, 1920 gruodžio 31, nr. 53, 1.

⁴⁷ „Protokolas“, *Tėvynė*, 1937 sausio 1, nr. 1, 5.

⁴⁸ „Graži atmintis S.L.A. jubiliejinių metų“, *Tėvynė*, 1936 lapkričio 27, nr. 48, 1; „Protokolas“, *Tėvynė*, 1938 kovo 5, nr. 12, 4.

⁴⁹ „Susivienijimo lietuvių Amerikoje atskaita. Trečio bertainio, 1936 metų“, *Tėvynė*, 1937 sausio 15, nr. 3, 4.

⁵⁰ „Protokolas“, *Tėvynė*, 1938 kovo 25, nr. 12, 4; „Keno neveiklumas?“, *Tėvynė*, 1938 sausio 21, nr. 3, 5.

⁵¹ Banišauskas, A. J., „Lietuviai Amerikoje. East Mahanoy Junction, Pa.“, *Tėvynė*, 1920 liepos 16, nr. 29, 3.

⁵² Taunis, J. D., „Artinantis SLA 1 apskričio išvažiavimui“, *Tėvynė*, 1926 birželio 25, nr. 26, 4.

Velei Vjū (*Valley View*) parke Inkermane (Pensilvanijoje)⁵³. Pagaminti ženklelius kainavo tik 29,50 dolerio, arba vos 3 centai už vieną⁵⁴ (8 pav.).

pav. 8 Susivienijimo lietuvių Amerikoje 7-osios apskrities ženklelis. 1936 m. Geležis, popierius, plastikas. Ø 19 mm. Iš privačių rinkinių

„Sandara“, Amerikos lietuvių tautinė sandara (ALTS)

Amerikos lietuvių tautinė sandara, tautiečiai arba tautininkai buvo JAV lietuvių politinė organizacija. 1914 m. su socialistų pergale Bruklino seime nesusitaikę laisvamaniški liberalai pasitraukė ir įkūrė Tautinę lietuvių pirmievių partiją, arba Lietuvių tautiškąją partiją. 1915 m. ji pervadinta į Amerikos lietuvių tautinę sandarą. 1916 m. organizacija priėmė savo įstatus ir programą. Po 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvykusio perversmo organizacija skilo: nuo daugumos – liaudininkų šalininkų (liberaliųjų sandariečių) – atsiskyrę Lietuvos tautininkų valdžią remiantys dešinieji įkūrė Amerikos lietuvių tautininkų centrą. Dauguma narių dalyvavo ir SLA veikloje. 1940 m. organizacija persitvarkė į Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungą. 1943 m. jai nustojus veikti, įkurtas Lietuvių amerikiečių tautininkų centras (veikė 1943–1949). 1914 m. turėjo apie 40 kuopų, 1920 m. – apie 100 (apie 2 000 narių), po 1926 m. – apie 10 kuopų (apie 300 narių). Leido laikraščius „Ateitis“ (1914–1918) ir „Sandara“ (1918–1940).

Narių ženklelių klausimas pirmą kartą buvo iškeltas 1919 m. lapkričio 20–22 d. įvykusiame organizacijos 6-ajame seime. Nutarta pagaminti ženklelius ir tą darbą pavesta atlikti valdybai.⁵⁵ Vis dėlto ši sumanymą dėl mums nežinomų priežasčių tekdavo vis atidėti. 1923 m. sausio 25–27 d. 9-ajame seime 25 kuopa priminė narių ženklelių klausimą, ir vėl

⁵³ „S.L.A. apskričių darbuotė“, *Tėvynė*, 1936 birželio 12, nr. 24, 5.

⁵⁴ „S.L.A. apskričių darbuotė. Protokolas“, *Tėvynė*, 1936 gruodžio 11, nr. 50, 6.

⁵⁵ „Protokolas. A.L.T.S. 6-tojo seimo“, *Sandara*, 1919 gruodžio 4, nr. 49, 2.

nutarta, kad ženklelių pagaminimu rūpinsis Centro valdyba.⁵⁶ Po metų vykusiame seime pagaminti narių ženklelius jau ragino ir 32 bei 46 kuopa.⁵⁷ Praėjo dar septyneri metai, ir 1931 m. birželio 26–27 d. vykusiame seime buvo priimtas Centro valdybos parengtas Sandaros emblemos projektas: „Gediminaičių stulpai“ su centre esančiu raiteliu ir Sandaros inicialais. Nutarta pavesti Centro valdybai pagaminti ir narių ženklelius.⁵⁸ Spauldoje duomenų apie tai, kad šie ženkleliai būtų buvę pagaminti, rasti nepavyko. Įdomu tai, kad nuo 1937 m. organizacijos laikraščio „Sandara“ antraštė buvo puošiama kitokios išvaizdos ženkleliu – JAV aru su uždėtais stilizuotais „Gediminaičių stulpais“.

Lietuvos piliečių sąjunga (LPS)

Lietuvos piliečių sąjungą 1920 m. įkūrė į JAV 1919 m. atvykęs Lietuvos atstovas Jonas Vileišis (1872–1942). Vienas jo tikslų buvo užmegzti nuolatinius finansinius ir prekybinius ryšius su JAV bei rinkti aukas Amerikos lietuvių bendruomenėse. Jam pavyko surinkti per 1,8 mln. dolerių ir suvienyti susiskaldžiusius lietuvius. Lietuvos piliečių sąjungos tikslai buvo sutvirtinti Lietuvos piliečių tautinį ir politinį susipratimą, remti tautinę ir demokratinę Lietuvos valstybę. Vis dėlto ši sąjunga veikė labai trumpai: 1921 m. ji uždaryta, o J. Vileišis buvo atšauktas ir grįžo į Lietuvą.⁵⁹ Per trumpą savo veiklos laiką sąjunga spėjo suorganizuoti 47 skyrius ir subūrė apie 4 000 narių.⁶⁰

Nors sąjunga veikė labai trumpai, ji suspėjo pasigaminti savo narių ženklelius. Jau 1921 m. vasario mėnesį sąjunga įvairiuose laikraščiuose paskelbė pranešimą, kad jau pagaminti jos ženkleliai. Jie buvo JAV lietuviams neįprastos formos – trikampiai, lietuviškos trispalvės vėliavos spalvų su raiteliu centre. Jiems buvo nustatyta 0,5 dolerio kaina; nors pradžioje skelbta apie 0,4 dolerio kainą, ji padidinta dėl storo auksavimo.⁶¹ Ženklelius pagamino lietuvis niujorkietis Antanas Strupas (~1886–1934), o už juos sumokėta 350 dolerių.⁶² Už šią sumą galėjo būti pagaminta apie 1 000 vnt. ženklelių, bet dėl trumpo sąjungos gyvavimo jų išplatinti spėta nedaug.

Lietuvai vaduoti sąjunga (LVS)

Tai – JAV lietuvių tautininkų organizacija, veikusi 1941–1948 m., įkurta pasitraukusiųjų iš Amerikos lietuvių tarybos, kurią sudarė 13 skirtingų ideologinių organizacijų, tautininkų.

⁵⁶ „Protokolas. A.L.T.S. IX seimo“, *Sandara*, 1923 vasario 15, nr. 7, 3.

⁵⁷ „Protokolas. A.L.T.S. X seimo“, *Sandara*, 1924 gegužės 22, nr. 21, 3.

⁵⁸ „ALT. Seimas“, *Sandara*, 1931 liepos 3, nr. 27, 6.

⁵⁹ Narvydas, Pranas, „Adv. Joną Vileišį – pirmąjį Lietuvos atstovą prisiminus“, *Tėvynė*, 1962 rugsėjo 14, nr. 37, 2.

⁶⁰ „Lietuvių piliečių sąjungos stovis“, *Vienybė*, 1921 balandžio 8, nr. 24, 3.

⁶¹ „Lietuvių piliečių sąjungos vyriausios valdybos pranešimas apie suvažiavimą ir L. P. Sąjungos ženklelius“, *Tėvynė*, 1921 vasario 25, nr. 8, 1; *Naujienos*, 1921 vasario 19, nr. 40, 8; *Vienybė*, 1921 vasario 22, nr. 11, 5.

⁶² „Lietuvių piliečių sąjungos stovis“, *Vienybė*, 1921 balandžio 8, nr. 24, 3.

Turėjo savo skyrius, leido knygas. 1948 m. tautininkams grįžus į Amerikos lietuvių tarybą, Lietuvai vaduoti sąjunga ir jos išlaikoma misija nustojo veikti.

Nors ši organizacija veikė labai trumpai, jos Centro valdyba iš karto ėmėsi rūpintis narių ženklelių pagaminimu. 1942 m. sausio mėnesį pranešta, kad nors dėl kitų svarbių darbų ženklelių pagaminimas užsitęsė, dabar Centro valdyba juos jau turi.⁶³ Ženklelių pagaminta 1 000 vnt., o juos pagaminusiai Čikagos firmai „Green Duck“ (įkurta 1906 m.) sumokėta 50 dolerių.⁶⁴ Iš ypač mažos ženklelių kainos galima spręsti, kad tai buvo JAV labai populiarūs fotopopieriumi padengti skardiniai ženkleliai.

Socialistinės ir komunistinės organizacijos

Lietuvių socialistų sąjunga (LSS)

Organizacija įkurta 1904 m. rudenį, o 1905 m. Niuarke (Naujajame Džersyje) įvyko pirmasis atstovų suvažiavimas (seimas), kurio metu įkurta Lietuvių socialistų partija Amerikoje. 1907 m. ji pervadinta į Lietuvių socialistų sąjungą Amerikoje, o 1916 m. – į federaciją. 1915 m. įsijungė į JAV socialistų partiją. 1919 m. Lietuvių socialistų sąjunga skilo, kairieji jos nariai įkūrė Lietuvių komunistų sąjungą, kuri netrukus prisijungė prie JAV komunistų partijos (nuo 1923 m. vadinta jos Lietuvių sekcija). 1917 m. turėjo 141 kuopą su daugiau nei 4 000 narių, 1919 m. – 182 kuopas su daugiau nei 6 700 narių. Ši organizacija XX a. pradžioje buvo ketvirta pagal turimų narių skaičių. Sąjunga Filadelfijoje leido socialistų laikraštį „Kova“ (1905–1917), žurnalą „Naujoji gadynė“ (1916–1917).

Apie šios sąjungos narių ženklelius duomenų rasti nepavyko, bet nariai juos turėjo. 1907 m. rugsėjo 22 d. Pitsbergo (Pensilvanija) 3-ojo rajono kuopų konferencijoje nutarta, kad nariai įsigis anglų socialistų partijos ženklelių.⁶⁵ 1915 m. pabaigoje niujorkietis Antanas Strupas pagamino laikrodžių pakabukus su Lietuvių socialistų sąjungos ženklais, kainavusius nuo 25 centų iki 1,5 dolerio.⁶⁶ Tokie pakabukai įprastai buvo gaminami su pritaisytais organizacijų ženkleliais, o tai reiškia, kad tuo metu Lietuvių socialistų sąjunga savo ženklelius jau turėjo. Manytina, kad organizacija savo ženklelius pasigamino 1908–1911 m.

Lietuvių darbininkų susivienijimas Amerikoje

Socialistinės krypties moterų organizacija įkurta 1908 m. Pirmasis jos suvažiavimas įvyko tik 1916 m. Iki 1925 m. organizacija vadinosi Lietuvių moterų progresyvinis susivienijimas Amerikoje (LMPSA). 1933 m. ji susijungė su Amerikos lietuvių darbininkų

⁶³ „Lietuvai vaduoti sąjunga imasi dirbti toliau“, *Dirva*, 1942 sausio 16, nr. 3, 3.

⁶⁴ „Lietuvai vaduoti sąjungos fondo finansinė apyskaita už 1942 m. pirmą pusmetį“, *Dirva*, 1942 rugsėjo 18, nr. 38, 4.

⁶⁵ „III rajono konferencijos protokolas“, *Kova*, 1907 spalio 11, nr. 40, 622.

⁶⁶ „Ponas A. Strupas...“, *Laisvė*, 1915 gruodžio 24, nr. 103, 2.

literatūros draugija (ALDLD). 1926–1928 m. turėjo per 100 kuopų su daugiau nei 2 500 narių, leido laikraščius „Moteryų balsas“ (1916–1922), „Darbininkų balsas“ (1923–1932).

1918 m. viena iš kuopų iškėlė klausimą dėl narių ženklelių, kurie kainuotų nuo 0,1 iki 0,25 dolerio, pagaminimo, bet vadovybei šis klausimas pasirodė nesvarbus.⁶⁷ Vėliau atsirado ir daugiau kuopų, pageidavusių ženklelių, tad nutarta šį klausimą įregistruoti būsimam suvažiavimui. 1918 m. spalio 4–6 d. vykusiame 2-ajame suvažiavime 517 balsų už ir tik 35 prieš buvo nuspręsta turėti organizacijos ženklelius. Taip pat dauguma nubalsavo, kad ženkleliai bus geltonos ir raudonos spalvos, o jų kaina neviršys 1 dolerio.⁶⁸ Ženklelių išvaizdai nustatyti buvo sudaryta trijų asmenų komisija.⁶⁹ 1919 m. gegužės 18 d. valdybos posėdyje nuspręsta, kad ženklelių bus pagaminta 2 000 vnt.⁷⁰ Vis dėlto metų gale, dar viename valdybos posėdyje nutarta ženklelių gaminimą atidėti. Tam buvo kelios priežastys: jie kainuotų apie 1 000 dolerių, išleisti pinigai grįžtų negreitai, o tuo metu buvo svarbesnių darbų, kuriems reikėjo pinigų.⁷¹ Ar vėliau ženklelių gaminimo klausimas dar buvo keliamas, duomenų neturime.

Lietuvių darbininkų susivienijimas (LDS)

1930 m. SLA seime įvyko skilimas: komunistai (nuo 1920 m. sudarę atskirą frakciją) ir jų šalininkai bandė perimti organizaciją, bet, daugumai pasipriešinus, atsiskyrė ir įkūrė savitarpio pagalbos organizaciją – Lietuvių darbininkų susivienijimą. Į naująją organizaciją perėjo apie 3 000 narių. 1932 m. prie susivienijimo prisijungė Molino (*Moline*, Ilinojus) Teisybės mylėtojų draugija, vėliau – dar penkios savišalpos draugijos, o 1937 m. – Aukščiausia prieglauda lietuvių Amerikoje, įkurta 1907 m. Pitsburge. Susivienijimas leido laikraštį „Tiesa“ (1930–2003). 1935 m. organizacija turėjo apie 170 kuopų su daugiau nei 6 000 narių, 1939 m. – daugiau nei 8 000 narių.

Organizacija savo ženklelius pasigamino apie 1936 m. Jie buvo mėlynos spalvos su auksinėmis raidėmis LDS. Ženkleliai buvo pardavinėjami po 0,25 dolerio.⁷²

Aukščiausia prieglauda lietuvių Amerikoje (APLA)

1906 m. Pitsberge (Pensilvanijoje) buvo įsteigta Centralizuota pašalpinė darbininkų draugija (iki 1911 m. ji vadinosi Laisvės draugija). Ši socialistinės krypties organizacija 1928 m. turėjo per 50 kuopų. 1937 m. gruodžio 5 d. ji likviduota, prijungus prie Lietuvių darbininkų susivienijimo.

⁶⁷ „L.M.P.S. reikalai“, *Moteryų balsas*, 1918, nr. 1–2, 26.

⁶⁸ „Antro suvažiavimo protokolo balsavimas“, *Moteryų balsas*, 1919, nr. 5, 154.

⁶⁹ „L.M.P.S.A. II suvažiavimo įspūdžiai“, *Moteryų balsas*, 1918, nr. 11, 1, 277.

⁷⁰ „Protokolas. L.M.P.S. pild. komiteto posėdžio“, *Moteryų balsas*, 1919, nr. 6, 184.

⁷¹ „L.M.P.S. pild. k-to tarimai“, *Moteryų balsas*, 1920, nr. 1, 27.

⁷² „Iš LDS 57 kuopos“, *Laisvė*, 1937 kovo 20, nr. 67, 4.

1915 m. sausio 24 d. vykusiame 5-ajame organizacijos suvažiavime nutarta, kad Centrinis komitetas pagamins narių ženklelius, kurių kaina turėtų būti 0,5 dolerio. Ant ženklelių turėjo būti pavaizduotos dvi besisveikinančios rankos ir raidės A. P. L. A.⁷³ Po metų vykusiame suvažiavime priminta, kad ženkleliai dar nepagaminti.⁷⁴ Vėlesnių užuominų apie organizacijos ženklelius rasti nepavyko.

Kultūros organizacijos

Tėvynės mylėtojų draugija (TMD)

Ši JAV lietuvių kultūros ir švietimo organizacija įkurta 1896 m. vietoje Lietuvių mokslo draugystės (1886–1896). Draugija bendradarbiavo su SLA, leido knygas, dalį jų lietuvių spaudos draudimo laikotarpiu siuntė į Lietuvą. Ši draugija savo egzistavimo pradžioje išgyveno kelis skirtingus etapus, patyrė ir pakilimų, ir nuopolių (1896–1898, 1899–1907). 1908 m. ji atsinaujino ir iki 1920 m. buvo labai veikli. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, knygų, kurių ženkli dalis buvo skirta Lietuvai, leidyba tapo nebeaktuali. Tėvynės mylėtojų draugija savo veiklai nušviesti naudojosi periodiniais leidiniais „Lietuva“ ir „Vienybė lietuvininkų“ (1911–1920), o vėliau – „Sandara“. 1910 m. draugija turėjo apie 160 kuopų, 3 000 narių, 1917 m. – 140 kuopų, 3 150 narių, skyrius Lietuvoje, Lenkijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, 1964 m. – apie 500 narių.

Šiai draugijai savo organizacijos ženklelių įsigijimo klausimas ilgą laiką nebuvo aktualus, nors jau 1901 m. Klivlando kuopos susirinkime vienas iš narių pageidavo turėti tautišką nario ženklelį.⁷⁵ 1907–1908 m. ženklelių pageidavo jau daug daugiau draugijos narių. 1909 m. birželio 1–5 d. įvykusiame draugijos 2-ajame seime nutarta nariams pagaminti auksinius ženklelius.⁷⁶ 1909 m. rugsėjo mėnesį pranešta, kad jau galima užsisakyti ženklelius, kurie yra 10 karatų (416,6 prabos) aukso ir kainuoja 1 dolerį. Ženkleliai buvo dviejų rūšių: vyrams ir moterims su specialiu priesagu. Ženkleliuose, padengtuose spalvota emale, buvo pavaizduoti šie simboliai: viršuje, žydrame danguje (žydra emalė) tekanti saulė – tekančios šviesos, t. y. apšvietos, ženklas; centrinėje dalyje (balta emalė) lietuviškas raitelis – ženklas, kad TMD įkurta ir dirba dėl Tėvynės meilės (iš čia ir draugijos pavadinimas); apačioje (mėlyna emalė) stilizuotos draugijos raidės. Ženklelį puslankiu puošia ąžuolo lapų šakelės⁷⁷ (9 pav.). Šio ženklelio piešinio ir idėjos autorius buvo 1908–1910 m. draugijos pirmininkas, būsimas Lietuvos diplomatas Bronius Kazys Balutis (Balevičius) (1879–1967).⁷⁸ Pirmasis šimtas vienetų ženklelių užsakytas pagaminti Čikagos ženklelių

⁷³ „Protokolas“, *Laisvė*, 1915 sausio 12, nr. 13, 7.

⁷⁴ Kirmius, S., „A. P. L. A. suvažiavimas“, *Laisvė*, 1916 sausio 7, nr. 2, 7.

⁷⁵ Dagilaitis, V., „Reikalai „Tėvynės Myl. draugystės“, *Vienybė lietuvininkų*, 1901, nr. 14, 167.

⁷⁶ „XXIV SLA seimas“, *Vienybė lietuvininkų*, 1909 birželio 9, nr. 23, 1.

⁷⁷ Balevičius, B. K., „Draugystės reikalai. Kas nori gali gauti T. M. D. ženklelius“, *Lietuva*, 1909 rugsėjo 3, nr. 36, 5; „Nešiokit T. M. D. ženklelius“, *Lietuva*, 1910 spalio 14, nr. 41, 5; „Geriausias Christmas present“, *Tėvynė*, 1910 gruodžio 23, nr. 51, 1.

⁷⁸ „Tėvynės mylėtojų Dr-stės reikalai“, *Lietuva*, 1910 lapkričio 25, nr. 47, 4.

dirbtuvėje „Williams Co“, bet juos gavus pastebėta, kad jų išvaizda neatitiko pirminio projekto ir ženkleliai buvo grąžinti gamintojui, bet pastarasis atsisakė juos priimti ir iškėlė teismo bylą.⁷⁹ Po pirmosios nesėkmės antrieji ženkleliai pagaminti 1910 m. liepos mėnesį. Jų pagaminta tik 100 vnt., jie kainavo 85 dolerius.⁸⁰ Tad draugija iš ženklelių užsidirbo tik 15 dolerių. Gruodžio mėnesį buvo pranešta apie pagamintus naujus ženklelius ir pažymėta, kad naujųjų emalė kokybiškesnė, taip pat pagaminti ir ženkleliai moterims (tikriausiai su žiogeliais).⁸¹ Remiantis pateikta finansine ataskaita, buvo pagaminta dar 100 vnt., bet jau už 70 dolerių.⁸² 1911 m. pradžioje gauta dar 150 vnt., kainavusių 105 dolerius.⁸³ 1910–1911 m. pagaminta iš viso 350 vnt. ženklelių, iš kurių 200 vnt. iš karto ir parduoti.⁸⁴ Už visų ženklelių pagaminimą sumokėta 260 dolerių, tad vieno ženklelio savikaina buvo apie 0,74 dolerio. 1912 m. pagaminta dar 250 vnt. narių ženklelių, už kuriuos rugsėjo mėnesį sumokėti 175 doleriai, arba po 0,7 dolerio už vieną.⁸⁵ Už 1910–1912 m. pagamintus 600 vnt. ženklelių draugija galėjo gauti 165 dolerius pelno. Duomenų apie šių ženklelių gamintoją nėra, bet yra žinomi ženkleliai, ant kurių yra gamintojo ženklai – raidės „IR Co“. Šios raidės galėtų būti žinomo Rok Ailando (*Rock Island*, Ilinojus) graverio Jakobo Ramserio firmos ženklas.

pav. 9 Tėvynės mylėtojų draugijos ženklelis. 1910–1912 m. Dailininkas B. K. Balutis. Žalvaris, emalė. Ø 15 mm. NČDM, Nn 30726

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ „Tėvynės mylėtojų Dr-stės reikalai“, *Lietuva*, 1910 liepos 22, nr. 29, 5.

⁸¹ „T. M. D. ženkleliai“, *Lietuva*, 1910 gruodžio 23, nr. 51, 5.

⁸² Povilaika, A. J., „Išleidimai“, *Lietuva*, 1911 kovo 3, nr. 9, 6.

⁸³ Povilaika, A. J., „Išleidimai“, *Lietuva*, 1911 gegužės 12, nr. 19, 6.

⁸⁴ „T. D. M. reikaluose“, *Vienybė lietuvninkų*, 1911 rugsėjo 27, nr. 39, 7.

⁸⁵ Povilaika, A. J., „Apykaita. TMD įeigų ir išeigų nuo 1 rugsėjo 1912 m. iki 1 sausio 1913 m.“, *Vienybė lietuvninkų*, 1913 vasario 26, nr. 9, 8.

1916 m. užsakyta pagaminti papildomą skaičių narių ženklelių, bet dėl prasidėjusio karo visoje JAV kilo problemų dėl spalvų dažams ir gamintojas negalėjo įvykdyti užsakymo. Dažus į JAV atplukdė Vokietijos povandeninis laivas „Deutschland“.⁸⁶ Lapkričio mėnesį pranešta apie pagamintus naujus ženklelius.⁸⁷ Remiantis finansine ataskaita, 1916 m. spalio 7 d. ir lapkričio 12 d. TMD narių ženklelius pagamino firma „T. S. Glesson & Co“ (įsteigta 1905 m.), ir už tai jai sumokėta 97,5 dolerio.⁸⁸ Kiek ženklelių pagaminta – nenurodyta, bet jų galėjo būti nuo 100 iki 150 vnt.

1921 m. randame paskutinę žinutę apie ženklelius. Joje nurodoma, kad centre dar yra likusios kelios dešimtys TMD ženklelių, o jų kaina – tik 1,5 dolerio.⁸⁹ Ženklelių kainos padidinimą galėjo nulemti 1919 m. pakilusi aukso kaina.

Be aprašytų ženklelių, nedidelė dalis narių gavo ir kitokios išvaizdos ženklelių. 1912 m. pavasarį iš draugijos nario čekagiečio J. N. Šimkaus, padavusio draugiją į teismą, buvo nupirkti jo dar 1909 m. užsakyti pagaminti neteisingo piešinio ženkleliai, kurių draugija pradžioje atsisakė. Iš viso buvo nupirkti 97 vnt. ženklelių ir sumokėta 70 dolerių.⁹⁰

Iš turimos informacijos aišku, kad TMD ženkleliai buvo dviejų tipų ir dviejų variantų (vyrams ir moterims). Ženkleliai gaminti 1909–1912 ir 1916 m. Jų pagaminta iš viso apie 800 vnt., taigi, nedaug, nes draugija turėjo apie 3 000 narių. Ženklelius gamino ne mažiau kaip dvi įmonės: 1910–1912 m. tikriausiai Jakobo Ramserio firma, o 1916 m. firma „T. S. Glesson & Co“.

Amerikos lietuvių transatlantinio skridimo sąjunga (ALTASS)

Netrukus po tragiškai pasibaigusio Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydžio JAV kilo mintis organizuoti antrą skrydį į Lietuvą. Tam 1933 m. rugsėjo mėnesį buvo įsteigta Amerikos lietuvių transatlantinio skridimo sąjunga (ALTASS), kurią rėmė Amerikos lietuvių socialistų sąjunga. Pradžioje ALTASS buvo sudariusi sutartį su lakūnu Juozu Janušausku, bet, kilus su juo nesutarimų, 1934 m. gegužės 12 d. pasirašyta sutartis su Feliksu Vaitkumi.

Šios trumpai gyvavusios sąjungos pagrindiniu rūpesčiu tapo pinigų rinkimas. ALTASS pinigams rinkti pasitelkė ženklelius. Tokią praktiką naudojo ir 1932 m. veikęs Lietuvių lakūnų skridimo per Atlanto vandenyną fondas bei Lietuvoje veikęs Lietuvos aeroklubas, bet ALTASS šią veiklą vykdė kiek kitaip. 1933 m. lapkričio 15 d. sąjunga paskelbė, kad jau yra pagaminti auksiniai ženkleliai su raidėmis ALTASS ir jie bus duodami kiekvienam į sąjungą įsirašiusiam nariui.⁹¹ Šių paaukсуotų ženklelių pagaminta 2 500 vnt. (10 pav.), ir jie buvo duodami visiems, kurie paaukodavo 2 dolerius ir daugiau. Kartu buvo pagaminti ir

⁸⁶ „TMD“, *Vienybė lietuvininkų*, 1916 rugsėjo 20, nr. 38, 4.

⁸⁷ Norkus, P., „TMD sekretoriaus pranešimas“, *Vienybė lietuvininkų*, 1916 lapkričio 1, nr. 44, 8.

⁸⁸ „TMD piniginė ataskaita (nuo 1 spalio iki 1 sausio 1916 metų)“, *Vienybė lietuvininkų*, 1917 sausio 24, nr. 4, 9.

⁸⁹ „T. M. D. reikalai“, *Sandara*, 1921 birželio 9, nr. 23, 7.

⁹⁰ Žemantauskas, J., „Sekretoriaus raportas. Tėv. Myl. Dr-jos V-jam seimui“, *Vienybė lietuvininkų*, 1912 birželio 26, nr. 26, 5.

⁹¹ „Netrukus bus paskelbtas ALTASS narių vėjus Chicagoje“, *Naujienos*, 1933 lapkričio 15, nr. 269, 6.

pasidabruoti ženkleliai, kurie pardavinėti po 0,25 dolerio. Jų buvo galima įsigyti švenčių ir renginių metu.⁹² Visus ženklelius pagamino Čikagos firma „Green Duck“, kuriai buvo sumokėta 1 222,94 dolerio, o pelno už ženklelius surinkta 3 030,87 dolerio.⁹³

pav. 10 Amerikos lietuvių transatlantinio skridimo sąjungos ženklelis. 1933 m. Žalvaris. Gamintojas „Green Duck“. NČDM, Nn 34356

Apibendrinimas

Iš pateiktos medžiagos matyti, kad dalis JAV lietuvių susivienijimų buvo pasigaminę narių ženklelius, o dalis tai daryti tik planavo, bet šių sumanymų neįgyvendino. Be paminėtų organizacijų, JAV veikė ir daug kitų susivienijimų, kurie savo ženklelių neturėjo, nors veikė gana plačiai: pavyzdžiui, 1915 m. Bruklinėje įkurta socialistinės krypties organizacija Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija (ALDLD), kuri turėjo apie 200 kuopų JAV ir užsienyje ir apie 7 000 narių; 1923 m. Čikagoje įkurta socialistinė JAV lietuvių kultūrinė ir meninė organizacija Lietuvių meno sąjunga (iki 1938 m. ji vadinosi Amerikos lietuvių proletarų meno sąjunga), kuri 1928 m. turėjo apie 2 500 narių; 1900–1915 m. veikusi liberali organizacija Lietuvių laisvamanių susivienijimas Amerikoje, kuris turėjo apie 1 000 narių, ir kt.

Ženklelių pagrindinė paskirtis buvo organizacijos reklama, juos nešiojantys asmenys parodydavo savo pažiūras. Susitikę gatvėje arba renginiuose, ženklelius įsisegę tautiečiai galėjo daug lengviau bendrauti, nes žinodavo, kas prieš juos stovi. JAV lietuviams

⁹² Grigaitis, P., „Kaip Pijūšas manė apie savo rėmėjus katalikus“, *Dirva*, 1935 gegužės 31, nr. 22, 3.

⁹³ „Ko jie nori? Dėl ALTASS ataskaitos“, *Naujienos*, 1934 lapkričio 5, nr. 261, 4.

ženkleliai buvo ir tautiškumo simboliai – juose dažnai buvo vaizduojamas raitelis arba tautinė trispalvė. Vis dėlto lietuvių organizacijų požiūris į ženklelius labai skyrėsi.

Katalikiškoms organizacijoms ženkleliai, kuriuose buvo pavaizduotas kryžius ar šventasis, buvo tiek reklama, tiek savotiška apsauga. Jie ženklelius galėjo nešioti dažniau, nes turėjo daugiau iškilmių – galėjo pasipuošti eidami į bažnyčią arba įvairių religinių švenčių metu. Buvo įprasta ženkleliais pasipuošti ir išlydint mirusį draugijos narį. Laisvamaniai tokio poreikio neturėjo, o kunigai į bažnyčias ir neįsileisdavo asmenų su nereliginiais ženklais. Tad laisvamaniai ar socialistai turėjo gerokai mažiau progų nešioti ženklelius. Dar mažiau – komunistai, nes jų veiklą riboję JAV įstatymai. Tad laisvamaniškoms organizacijoms priklausę asmenys rečiau rūpinosi įsigyti ženklelių. Labai svarbūs buvo ir finansai: darbininkų organizacijos buvo ne tokios turtingos ir pinigų dažniausiai skirdavo reklaminiams skrajutėms platinti. Socialistinėms ir komunistinėms organizacijoms labai trūko ir vienybės. Šių organizacijų menką susidomėjimą ženkleliais galima būtų paaiškinti ir tuo, kad jos buvo įsijungusios į JAV socialistų ar komunistų organizacijas ir nariai turėjo teisę nešioti jų ženklelius.

Beje, akivaizdžiai skyrėsi katalikiškų ir laisvamaniškų ženklelių išvaizda – ne vien religiniais simboliais (ar jų nebuvimu), bet ir spalvomis. Dalis katalikiškų organizacijų savo ženkleliuose naudojo lietuviškos trispalvės (žalia, balta, raudona arba geltona, žalia, raudona) spalvas. SLA per visą organizacijos gyvavimo laiką naudojo tik dvi spalvas – baltą ir mėlyną arba žydrą. 1914 m. gegužės 25–30 d. vykusiam seime svarstyta apie tai, kad seimų ir narių ženkleliai būtų gaminami tautiškos vėliavos spalvų, bet nutarta, kad organizacija laikysis savo spalvų.⁹⁴ Socialistai ar komunistai taip pat naudojo ne lietuviškas spalvas, o raudoną arba mėlyną.

Išvados

1. JAV lietuviškos laisvamaniškos organizacijos į narių ženklelių įsigijimą turėjo skirtingą požiūrį. Įsigyti ženklelių labiau suinteresuotos buvo liberalios ir tautinės organizacijos, o socialistams ir komunistams tai ne taip rūpėjo. Liberalioms ir tautinėms organizacijoms ženkleliai buvo ne tik organizacijų reklama, bet ir tautinės priklausomybės simboliai, o socialistai ir komunistai su tautine valstybe savęs nesiejo. Socialistinės ir komunistinės organizacijos jungėsi į JAV organizacijų veiklą ir galėjo nešioti tų organizacijų ženklelius.

2. Didžiausią dėmesį savo narių ženkleliams skyrė Susivienijimas lietuvių Amerikoje. Ženklelių buvo gaminama daug, ir jie pasižymėjo didele gamintojų ir išvaizdos įvairove, bet juose visada buvo vaizduojamas raitelis ir raidės SLA. Nustatyta, kad su pertraukomis narių ženkleliai buvo gaminami nuo 1903 iki 1923 m. Ilgiausiai juos gamino organizacijos narys M. J. Damijonaitis. 1939 m. pagaminti naujo pavyzdžio narių ženkleliai – pagal dailininko A. Dulbio piešinį. Be šių, organizacija gaminosi ir jubiliejams (1910 ir 1936 m.) arba suvažiavimams skirtus ženklelius.

⁹⁴ „Protokolas“, *Tėvynė*, 1914 liepos 17, nr. 29, 3.

3. Savo narių ženklelius buvo pasigaminusios ir trumpą laiką veikusios dvi tautinės organizacijos: Lietuvos piliečių sąjunga ir Lietuvai vaduoti sąjunga. Narių ženklelius buvo pasigaminusios ir Lietuvių socialistų sąjunga bei komunistinis Lietuvių darbininkų susivienijimas. Visų šių organizacijų originalių ženklelių vaizdai nežinomi.

4. Tautininkų Sandara ir socialistinės organizacijos Lietuvių darbininkų susivienijimas Amerikoje bei Aukščiausia prieglauda lietuvių Amerikoje planavo įsigyti nariams skirtus ženklelius ir buvo parengusios jų projektus, bet dėl finansų stokos ar kitų priežasčių savo sumanymų neįgyvendino.

5. Iš laisvamaniškų kultūros organizacijų didžiausią įtaką turėjo Tėvynės mylėtojų draugija. Savo nariams 1909–1912 ir 1916 m. ji pagamino apie 800 vnt. ženklelių, kuriuose buvo pavaizduota Saulė, raitelis ir raidės TMD. Ženklelių projekto autorius – draugijos pirmininkas B. K. Balutis. JAV aktyviai veikė ir socialistinės kultūros organizacijos, bet kad jos būtų turėjusios savo narių ženklelius, duomenų nėra.

6. JAV lietuviškų laisvamaniškų organizacijų ženklelių tiražai dažniausiai siekdavo kelis tūkstančius vienetų. Didelį gaminamų ženklelių skaičių dažnai nulemdavo ne turimų narių skaičius, o noras sumažinti ženklelio kainą. Dėl šios priežasties organizacijos nuolat ieškojo naujų gamintojų, dirbančių pigiau. Organizacijos savo nariams ženklelius pardavdavo vidutiniškai po 1,5–1 dolerį (auksinius) arba po 0,75–0,25 dolerio (paauksuotus).

Literatūra

Amerikos lietuvių istorija, red. Antanas Kučas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.

Kapočius, Laurynas, *Senoji išeivija ir Lietuva: klasinė, ideologinė ir politinė diferenciacija santykiuose su Lietuva (1868–1940 m.)*. Vilnius: Mintis, 1981.

Liekis, Algimantas, *Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas*, d. III, *Lietuvis Amerikoje*. Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2005.

Narbutas, Ignas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“, in *Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje: konferencijos medžiaga. Trakų salos pilis, 2005 m. gegužės 13 d.*, Trakai, 2006, 56–58.

Narvydas, Pranas, „Adv. Joną Vileišį – pirmąjį Lietuvos atstovą prisiminus“, *Tėvynė*, 1962 rugsėjo 14, nr. 37, 2.

Petkevičienė, Leokadija, *Didvyriškos kovos avangarde*. Vilnius: Mintis, 1979.

Petkevičienė, Leokadija, *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969.

Petrika, Antanas, *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai*. Brooklyn: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, 1965.

Remecas, Eduardas, „Draugijos simbolio svarba: JAV lietuviškų katalikiškų draugijų ženkleliai (XIX a. pabaiga – XX a. pirma pusė)“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 46. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2023, 109–139.

Susivienijimo lietuvių Amerikoje auksinio jubiliejaus albumas. 1886–1936, red. S. E. Vitaitis. New York: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1936.

Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija: nuo 1886 iki 1915 metų. New York: SLA, 1916.

Širvydas, Vytautas, Diržys, Antanas ir Budreckis, Algirdas Martynas, *Susivienijimo lietuvių Amerikoje 90-ties metų istorija ir jos santrauka anglų kalba: 1886–1976*. New York: Susivienijimas lietuvių Amerikoje, 1976.

Tėv. myl. draugijos įstatai ir istorija: įsteigta 1896, inkorporuota 1908 m. [Čikaga (Ill.)]: Tėvynės mylėtojų draugijos leidinys, [1917] (Brooklyn, N.Y.: spauda „Vienybės lietuvininkų“).

Verkelenė, Rūta, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, in *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose*, sud. Janina Abdulskytė, Stanislovas Sajauskas ir Rūta Verkelenė. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1999, 119–131.

Eduardas REMECAS

National Museum of Lithuania, Lithuania

BADGES OF LITHUANIAN-AMERICAN ORGANIZATIONS: FREETHINKERS, NATIONALISTS, LIBERALS, SOCIALISTS AND COMMUNISTS (FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

Summary. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, Lithuanians who came to the USA started to form various societies. Most of them were small Catholic aid societies, but later, various associations began to emerge, setting up their own branches in various cities. The most important organizations of the time were divided into two groups – Catholic and Freethinker, referred to as “pioneering” (progressive or advanced). The Freethinker group included nationalist, liberal, socialist, communist and some cultural organizations. It was common for many societies to produce membership badges for advertising purposes. These symbols had different meanings for the organizations. For some of them, making membership badges was on the priority list, whereas for others the issue of badges was of little importance for various reasons. This article presents the history of the creation and production of badges of freethinker, nationalist, liberal, socialist, communist, and some culturally oriented organizations.

Keywords: badge, USA, organization, association, society, Lithuanians.

Iliustracijos

1 pav. Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1906–1910 m. Žalvaris, emalė. Ø 14 mm. Gamintojas M. J. Damijonaitis. NČDM, Nn 30717

2 pav. Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1920–1921 m. Žalvaris, emalė. Ø 16 mm. Gamintojas „H. B. Van Dusen Co“. NČDM, Nn 30762

3 pav. Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. Po 1923 m. Žalvaris, emalė. Ø 16 mm. LNM, M 10965

4 pav. Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. Po 1923 m. Žalvaris, emalė. Ø 16 mm. Gamintojas „Standard Emblem Co.“. LNM, M 10966

5 pav. Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. Po 1923 m. Auksas, emalė. Dydis 16,5×15,5 mm. Gamintojas „Standard Emblem Co.“. LNM, M 10964

- 6 pav.** Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1939 m. Dailininkas A. Dulbis. Naujasidabris. Dydis 11×14 mm. Gamintojas „Whitehead & Hoag Co“. LNM, M 10971
- 7 pav.** Jubiliejinis Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1910 m. Dailininkas J. Šileika. Žalvaris. Ø 31,8 mm. LNM, M 815
- 8 pav.** Susivienijimo lietuvių Amerikoje 7-osios apskrities ženklelis. 1936 m. Geležis, popierius, plastikas. Ø 19 mm. Iš privačių rinkinių
- 9 pav.** Tėvynės mylėtojų draugijos ženklelis. 1910–1912 m. Dailininkas B. K. Balutis. Žalvaris, emalė. Ø 15 mm. NČDM, Nn 30726
- 10 pav.** Amerikos lietuvių transatlantinio skridimo sąjungos ženklelis. 1933 m. Žalvaris. Gamintojas „Green Duck“. NČDM, Nn 34356

Gerda PILIPAITYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Trauma iševio dramoje: Algirdo Landsbergio „Penki stulpai turgaus aikštėje“ ir Rafaelio Alberti’io „Karo naktis Prado muziejuje“

Santrauka. Dramaturgija yra literatūros rūšis, itin tinkama traumos naratyvui plėtoti, nes perteikiama trauma visada siejama su to meto aktualijomis, atskleidžiamas jos poveikis. XX amžius buvo pažymėtas karais ir diktatūriniu valdymu įvairiose šalyse, todėl natūralu, kad to meto rašytojai perteikia šiuos trauminius išgyvenimus savo tekstuose. Šiame straipsnyje tiriamos lietuvių ir ispanų iševijos dramaturgų pjesės, analizuojama, kaip jose atskleidžiama kultūrinė trauma. Pastebėta, kad pasirinktose dramose yra ryšys tarp teksto pasakotojo ir teksto autoriaus, panaudojami konkretūs traumos ženklai, vis atkreipiamas dėmesys į praeitį ir ateitį bei jų abiejų ryšį, o tai svarbu kalbant apie traumą.

Raktažodžiai: trauma, iševija, drama, Algirdas Landsbergis, Rafael Alberti, kultūrinė trauma.

Traumos apraiškų galima aptikti tiek prozoje, tiek poezijoje, tačiau jau nuo Antikos laikų drama yra literatūros forma, kuri yra archaisiausi žmonių ir kurios specifika leidžia perteikti visuomenėje vykstančius pokyčius bei parodo, kuo pastaroji gyvena.¹ Tai yra specifinė literatūros rūšis, atskleidžianti vidinius konfliktus, todėl itin tinka analizuojant traumos naratyvus, kuriuose ryškėja patirtų sukrėtimų poveikis individui, emocinis ryšys su tuo, kas jį supa. Traumos naratyvo pavyzdys galėtų būti dramos, kuriose perteikiama sovietų okupacija kaip traumuojantis įvykis.

Viena iš sovietų okupacijos pasekmių buvo Lietuvos gyventojų pasitraukimas į Vakarų. Be jokios abejonės, žmonės iš Sovietų Sąjungos nebuvo vieninteliai, kurie nuo negandų bėgo į kitus kraštus; pavyzdžiui, tas pats vyko Ispanijoje pilietinio karo ir diktatūros metu. Prielaida lyginti šių dviejų šalių dramaturgiją yra buvusios skirtingos ideologijos ir

¹ Esslin, Martin, *An Anatomy of Drama*. 2-asis leid. New York: Hill and Wang, 1981.

tai, kad Ispanijoje² fašistinė diktatūra tęsėsi bene ilgiausiai visoje Europoje – nuo 1939-ųjų iki 1975-ųjų. Ši valdymo forma trukmė ne tiek daug skyrėsi nuo totalitarizmo Sovietų Sąjungos pavergtose valstybėse; kitur fašizmo ideologija paremtos sistemos žlugo daug greičiau. Tuo Ispanijos atvejis unikalus, o ispanų pilietinis karas ir jį sekusi generolo Fransisko Franko diktatūra pripažįstami vienais įdomiausių įvykių Europos istorijoje. Nenuostabu, kad šis reiškinys sulaukė ir literatūrologinių tyrimų įvairiose pasaulio šalyse, nors Lietuvoje kol kas nebuvo nagrinėtas literatūrologiniu aspektu.

Palikę tėvynę, rašytojai dažniausiai tęsdavo savo kūrybinę veiklą, kurioje atsispindėdavo tiek jų pačių asmeninės, tiek jų tautos patirtys. Galima įsivaizduoti, kad, rašydami tekstus apie sukrečiančias problemas, jie norėdavo prisidėti prie savo tautiečių sąmoningumo. Vieni iš tokių yra lietuvių dramaturgas Algirdas Landsbergis ir ispanų dramaturgas Rafaelis Alberti'is. Šiame straipsnyje analizuojamos jų dramos, parašytos praėjus apie dvidešimčiai metų nuo diktatūrų pradžios: „Penki stulpai turgaus aikštėje“ (1966) ir „Karo naktis Prado muziejuje“ (1956, isp. *Noche de guerra en el museo del Prado*).

Traumos fenomeną dramaturgijoje yra tyrusi Aurelija Mykolaitytė straipsniuose „Trauminės atminties atšvaitai šiuolaikinėje lietuvių dramaturgijoje: Vidmanto Bartulio „Pamokslas žuvims“ (2013), „Sovietinės okupacijos refleksija S. Čiurlionienės-Kymantaitės tragedijoje „Tie metai“ (2015), „Juozo Glinkio dramaturgija: traumos naratyvai“ (2016), „Istorinės atminties apmąstymai Antano Škėmos ir Algirdo Landsbergio dramose“ (2020). Gabija Bankauskaitė su Loreta Huber yra parašiusios straipsnį „Trauma, Narrative and History: Representation of Traumatic Experience in the Works of Algirdas Landsbergis“ (2021). Taip pat A. Landsbergio drama „Penki stulpai turgaus aikštėje“ nagrinėta Dailios Kuizininės straipsnyje „Rezistencijos tema Alg. Landsbergio, V. Alanto ir V. Ramono kūryboje“ (2000) ir Laimos Vincės Sruoginis straipsnyje „Two interpretations – two continents: A reading of Algirdas Landsbergis's play Five Posts in a Market Place“ (2022).³ Ispanijoje buvo atlikta gerokai daugiau tyrimų šia tema, galima būtų išskirti itin išsamią Alison Guzmán daktaro disertaciją „La memoria de la Guerra Civil en el teatro español 1939–2009“ (2012, liet. „Pilietinio karo atmintis ispanų teatre 1939–2009“).

Šiame straipsnyje keliama problema-klausimas, kaip išeivijos rašytojas perteikia jo šalies kultūrinę traumą dramaturgijoje. Straipsnio tikslas – ištirti, kaip A. Landsbergio dramoje „Penki stulpai turgaus aikštėje“ perteikiama kultūrinė trauma, palyginti su R. Alberti'io drama „Karo naktis Prado muziejuje“, konkrečiai kalbant apie sovietų priespaudą Lietuvoje ir pilietinį karą Ispanijoje. Šiam tikslui pasiekti užsibrėžti tokie uždaviniai:

- 1) pristatyti ir aprašyti traumos fenomeną literatūroje;
- 2) išanalizuoti tekstų pasakotojo ir autoriaus ryšį, atkreipiant dėmesį į išeivio patirtis;
- 3) atpažinti konkrečius traumos ženklus dramose;
- 4) ištirti, kaip tekstuose žvelgiama į praeitį ir ateitį, šį žvilgsnį siejant su trauma ir pasitraukimu iš gimtinės.

² Išskyrus Portugaliją, kurioje autoritarinis valdymas prasidėjo penkeriais metais anksčiau ir baigėsi 1974 m. bei buvo švelnesnis nei kaimyninėje šalyje.

³ Dar būtų galima paminėti Nerijaus Brazausko straipsnį „Turgus kaip istorinės sąmonės ženklas Jono Užpurvio, Algirdo Landsbergio, Icchoko Mero kūrinuose“ (2010).

Tyrimo objektas yra kultūrinės traumos raiška diktatūrų metu išeivių parašytose dramose „Penki stulpai turgaus aikštėje“ ir „Karo naktis Prado muziejuje“. Dramaturgas, prozininkas, žurnalistas A. Landsbergis (1924–2004) pasitraukė į Vakarus sovietams okupavus Lietuvą 1944 m.; 1999 m. jam įteiktas Gedimino 5 laipsnio ordinas. R. Alberti'is (1902–1999) – vienas garsiausių ispanų rašytojų, pelnęs prestižinę Cervanteso premiją – pasitraukė į Argentiną po pilietinio karo, generolui F. Frankui atėjus į valdžią (1940 m.). Analizuojant šių autorių dramas, taikomas komparatyvistinis metodas, padedantis aptikti tekstų bendrumus ir skirtumus. Nagrinėjant minėtus dramaturgų darbus iš traumos teorijos perspektyvos, taip pat taikomas atidusis skaitymas, leidžiantis susitelkti į detales.

Traumos fenomenas literatūroje

Traumos koncepto populiarumą nulėmė jo ypatybė atspindėti tam tikrą socialinę patirtį ir būseną po jos įvairiose disciplinose.⁴ Traumos fenomenas itin įdomus, sulaukiantis dėmesio psichoanalizės, lyčių studijų, literatūrologijos tyrimuose, pati traumos teorija geba sujungti visas šias sritis⁵, o sociologus, istorikus ir politologus domina šio reiškinio globalumas. Vis dėlto reikėtų pradėti nuo to, kad pati trauma – tai ne įvykis, o reakcija į jį, kuri pasireiškia po kažkiek laiko ir yra tartum užvaldžiusi ją patyrusįjį.⁶ Pavyzdžiui, pasauliniai karai yra traumuojantys įvykiai, o trauma atsiranda tik po to, kai tokie išgyvenimai įsirižia į atmintį, paveikia nukentėjusiųjų tolesnį gyvenimą. Vėliau pastebima, kad kitus žmones taip pat slegia išgyventos patirtys, taigi, jau ne vieną pažeistą individą – tokia trauma apima visą kultūrą ir paveikia daugelį. Pasak amerikiečių sociologo Neilo J. Smelserio, tam, kad konkretų reiškinį galėtume pavadinti kultūrine trauma, jis turėtų turėti kelis bruožus: būti prisimenamas, veikti pačią kultūrą, žeisti tai, kas šiai svarbu, keisti visuomenės pasaulėžiūrą ir vertybes, o tokie prisiminimai turėtų kelti neigiamus jausmus.⁷ Todėl, jei trauma apima konkrečią žmonių bendruomenę, yra prisimenama net praėjus daug laiko nuo traumuojančio patyrimo ar net kelių kartų, kurioms neteko tiesiogiai to išgyventi, ir paveikia tos bendruomenės savimonę, šią traumą galime vadinti kultūrine. Pasak Jeffrey'io C. Alexanderio, kalbant apie kultūrinę traumą, esminis dalykas yra tai, kaip paveikta visuomenė suvokia savo tapatybę, jos narių supratimas, „kas jie tokie, iš kur atėjo ir link kur nori sukti“⁸.

⁴ Ortega Martínez, Francisco A., „El trauma social como campo de estudios“, in *Trauma, cultura e historia: Reflexiones interdisciplinarias para el nuevo milenio*, ed. Francisco A. Ortega Martínez. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 2011.

⁵ Mackinnon, Jeremy E., *Speaking the Unspeakable: War Trauma in Six Contemporary Novels*. Adelaide: University of Adelaide, 2000, 2.

⁶ Caruth, Cathy, „Introduction“, in *Trauma: Explorations in Memory*, ed. Cathy Caruth. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995.

⁷ Smelser, Neil J., „Psychological Trauma and Cultural Trauma“, in Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, Giesen, Bernhard, Smelser, Neil J. ir Sztompka, Piotr, *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 36.

⁸ Alexander, Jeffrey C., „Toward a Theory of Cultural Trauma“, in Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, Giesen, Bernhard, Smelser, Neil J. ir Sztompka, Piotr, *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 10.

Reikėtų paminėti, kad kalbant apie traumą galima susidurti su keliomis labai glaudžiai susijusiomis sąvokomis: „istorinė trauma“, „kolektyvinė trauma“, „tautinė trauma“ ir „kultūrinė trauma“. Psichologė Danutė Gailienė aiškina, kad „kolektyvinė, arba istorinė, trauma nutinka tuomet, kai sukrėstas ne žmogus, o visuomenė, visi jos nariai“⁹. Kaip matoma, šios sąvokos dažnai gali būti vartojamos kaip sinonimai, nors jų reikšmė šiek tiek skiriasi: paveikusi konkrečią tautą, ta pati trauma gali paveikti ir daugiau tautų (pavyzdžiui, Sovietų Sąjungos atveju), sąvoka „istorinė trauma“ pabrėžia trauminės patirtis, susijusias su istoriniais įvykiais, o tiksliausiai tokias traumas nusako jau aiškintas žodis „kolektyvinė“. Tačiau šiame straipsnyje pasitelkiama sąvoka „kultūrinė trauma“, nes mums svarbiausia, kaip istorinės, tautinės, kolektyvinės traumos paveikė konkrečią kultūrą ir kaip joje, t. y. jos tekstuose, skleidžiasi. Sociologas Piotras Sztompka apibrėžia kultūrinę traumą kaip žaizdą kultūriniame audinyje¹⁰, kuri, įrėžta istorinių įvykių, liko naratyvuose.

XX amžius buvo paženklintas ne vieno tokio istorinio sukrėtimo, todėl natūralu, kad po jų liko daugybė papasakotų trauminių istorijų, įvairiomis formomis primenančių amžiaus tragedijas. Grožiniai tekstai tapo terpe, kurioje skleidėsi atmintis ir gedulas, visa literatūra buvo daugiau ar mažiau paveikta prievartos ir karo. Šių motyvų poveikis ypač ryškus modernistinėje ir pokolonijinėje literatūroje: nors pats tekstas baigiasi, istorija – ne.¹¹ Pati trauminė literatūra kyla iš priešpriešos tarp tylos negalint išsakyti to, kas patirta, ir noro kalbėti, atskleisti tiesą. Tekstai – tarsi visos paveiktos bendruomenės balsas, kalbantys už ją, pakeičiantys asmens ir psichologo pokalbį, kai pastarasis, įsigilinęs į pasakojimo detales, nustato diagnozę ar paskiria gydymą.

Fikcija leidžia *perskaityti žaizdą*, paverčia ją prieinamu naratyvu. Kaip rašo Bostono universiteto profesorius Joshua Pedersonas, „jei tik literatūra galima prieiti prie traumos, tai turbūt tik literatūra gali parodyti realybę jos gryniausia forma“¹². Iš tiesų, daugiau niekas taip neperteikia, nesudėlioja traumos pasakojimo, kaip tai padaro literatūros tekstai: jeigu ne kūryba, trauminė atmintis, kai prisiminimai per daug sukrečia, kad būtų aiškiai išreiškiami, taip ir liktų tartum pakibusi ore virš nebylios visuomenės.

Anot J. Pedersono, gali atrodyti, kad pasakojimuose, kuriais perteikiami gilūs sukrėtimai, laikas sulėtėja, atsiranda tarpų, pasaulis tampa nerealus, o auka geba *išeiti* iš savo kūno.¹³ Tekstas pateikiamas taip pat kaip prisiminimai apie traumą žmogaus sąmonėje: kai kurie momentai – lyg sulėtinti kadrai, kai ko neįmanoma prisiminti arba kyla jausmas, lyg į viską būtų žvelgiama iš šalies. Nėra taip paprasta atskleisti traumą: „jos neįmanoma išsprauti į paprasto įvykių pasakojimo rėmus, tėra tik išstumtos patirties pėdsakas per asociacijas, atskiras detales, įvaizdžius“¹⁴. Kai santykis su praeitimi trauminis, kupinas spragų

⁹ Gailienė, Danutė, „Pirma pripažinti, tada išgyti“, NARA, 2020, žiūrėta 2023 rugsėjo 28, <https://nara.lt/lt/articles-lt/pirma-pripazinti-tada-isgyti>.

¹⁰ Sztompka, Piotr, „Cultural Trauma: The Other Face of Social Change“, *European Journal of Social Theory*, 2000, vol. 3, iss. 4.

¹¹ Buelens, Gert, Durrant, Sam ir Eaglestone, Robert, *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*. London: Routledge, 2014.

¹² Pederson, Joshua, „Speak, Trauma: Toward a Revised Understanding of Literary Trauma Theory“, *Narrative*, 2014, vol. 22, no. 3, 349.

¹³ Pederson, „Speak, Trauma...“, 339.

¹⁴ Mykolaitytė, Aurelija, „Sovietmečio atminties perkūrimas šiuolaikinėje kultūroje“, *Lituanistica* 62 (3) (105) (2016), 188.

atmintyje, nuoseklus pasakojimas neįmanomas, ir tai bandoma atkartoti literatūros tekstuose, panaudojant elipses, anachronijas ir pasikartojimus, fokusuotės kaitą ir kt. Kiti tyrėjai akcentuoja vidinį dialogą¹⁵: susiduria du skirtingi naratoriaus balsai – personažas (pasakotojas) ir jo paties balsas jo galvoje, su kuriuo diskutuoja.

Pasakotojo ir autoriaus ryšys

Traumos ir bet koks kitas naratyvas neįmanomas be pasakotojo. A. Landsbergio dramoje „Penki stulpai turgaus aikštėje“ išvardijant veikėjus būtent nuo jo ir pradedama: „PASA-KOTOJAS – pagyvenęs, anglosaksiškai profesoriškas.“¹⁶ Tai galėtų būti ir užuomina į tikrąjį pasakotoją, t. y. į patį dramos autorių, kuris dėstė Fairleigh’io Dickinsono universitete Naujajame Džersyje. Pirmajame veiksmo aptinkama ir kita nuoroda į Pasakotoją: „Jis ką tik atsikėlė iš patogios kėdės vienoje iš Amerikos universitetinių bibliotekų“¹⁷, kuri tarsi patvirtina naratoriaus panašumą į autorių. Siejant Pasakotoją su pačiu rašytoju, pasakojama istorija tampa intymesnė, lyg leidžia adresatui labiau patikėti tuo, kas atskleidžiama tekste. Vieno iš veikėjų žodžiai („Mudviejų susitikimas pakreipė mane į naują kelią. Aš pradėjau skaityti, ieškoti. Tu įžiebei many kibirkštį... kad palaidotum ją bunkeryje“¹⁸) primena pokalbį su mokytoju, ypač turint omenyje, kad taip kalba jaunas partizanas su vyresniu partizanų vadu. Tai – vėlgė aliuzija į A. Landsbergį, kuriam teko mokytojauti karo pabėgėlių stovyklose Vysbadene (*Wiesbaden*) ir Kaselyje (*Kassel*) buvusiose lietuvių gimnazijose. Taip pat minėti žodžiai parodo mokytojo svarbą jaunam žmogui, o tai aktualu politinių neramumų metu, kai gyvenimo kryptis tampa tarsi nebeaiški. Tikėtina, kad pats autorius tai gerai jautė dirbdamas mokytoju, todėl gebėjo įtikinamai perteikti panašų ryšį. Vis dėlto užuomina į palaidojimą bunkeryje neatrodo viltinga ir labiau kelia asociacijas su karo beprasmybe: kad ir kiek žmogus stengtųsi ir lavintųsi neramiais laikais, jį vis tiek supa lemties nežinomybė.

Kai kuriuos dramos „Penki stulpai turgaus aikštėje“ aprašymus būtų galima interpretuoti kaip išeivio išgyvenimus, o tai vėl nukreiptą į paties autoriaus patirtis. Šiame tekste Pasakotojas veikia kartu su kitais personažais, ir, jeigu jį sietume su autoriumi, atrodytų, kad jis bent tekste sugrįžo į Lietuvą sovietmečiu ir kartu su partizanais kovojo už laisvę. Tai panašu ir į priekaištą sau, kad pats neliko kovoti už tėvynę, ir į norą palaikyti bent iš toli, net per atstumą jaučiant skausmą dėl to, kas vyko ir vyksta. Kartais dramoje galima įžvelgti tarsi pasiteisinimų: „Naujosios Santvarkos vadai nesidomėjo jo idėjomis; jie net įžiūrėjo jose žalos. Ir jie pasirūpino, kad jis neturėtų laiko rašyti, mąstyti, – tik šokti, jiems liepiant.“¹⁹ Šiuo atveju paaiškinama, kas laukdavo pasilikusiųjų tėvynėje, lyg pateisinant pasitraukimą

¹⁵ Heidarizadeh, Negin, „The Significant Role of Trauma in Literature and Psychoanalysis“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2014, vol. 192; Stefanescu, Bogdan, „Remembrance of Things Post. Revisiting the Trauma of Communism in Style“, *University of Bucharest Review*, 2013, vol. 3, no. 1.

¹⁶ Landsbergis, Algirdas, *Penki stulpai turgaus aikštėje*. Čikaga: Santara-Šviesa, 1966, 9.

¹⁷ *Ibid.*, 11.

¹⁸ *Ibid.*, 15.

¹⁹ *Ibid.*, 61.

iš šalies. Pasilikę žmonės tam tikra prasme nustodavo egzistuoti, nes sistemoje kisdavo jų vaidmuo. Iš citatos matyti, kad žmonių mintys sistemai nebuvo svarbios, veikiau mąstymas buvo laikomas žalingu. Asmuo nebegalėjo daryti to, ko nori, bet turėdavo tiesiog akiai paklusti sistemai. Tai lyg paaiškintų, kodėl gana daug žmonių nusprendė išvykti iš šalies.

Jaučiamas ir apgailestavimas: „Jei tik karas būtų prasidėjęs pora mėnesių vėliau! Aš jau buvau pasiruošęs padidinti savo ateljė, pastatyti džiovyklą liejiniams.“²⁰ Citata primena, kaip karas nutraukė žmonių planus ir daugumai teko mesti viską, kas buvo pradėta, arba jie paprasčiausiai to neteko, nes turėjo palikti namus. Sukeliamas gailestis, nes žmogus, kuris iš tiesų yra menininkas, turėjo užmiršti save, savo tikrąjį „aš“ ir imtis ginklo. Drama primena, kad karas privertė žmones daryti dalykus, kuriems jie nebuvo pasiruošę. Yra ir daugiau užuominų į išeivio likimą: partizanų slaptažodžiu pradėti kovą pasirenkama frazė „ar turi traukinio bilietus?“²¹ – tai yra tiesiogiai susiję su kelione bei dramos ir pasitraukti turėjusių žmonių gyvenimo lūžiu. Žodžiai „mėginsim prasilaužti pro sieną. Jei tik mums pavyktų pasiekti kitą pusę ir apnuoginti savo žaizdas prieš tų žmonių taiką ir gausybę – Dieve! – jie pabustų, suprastų ir padėtų mums!“²² yra aliuzija į mėginimus ištrūkti iš sovietų okupuotos šalies ir išeivių skleistą žinią laisvame pasaulyje apie Lietuvos likimą ir problemas, kovą už laisvę (ši žinia tikrai prisidėjo prie kitų šalių palaikymo).

R. Alberti'io dramoje „Karo naktis Prado muziejuje“ į istoriją taip pat įveda pasakotojas, kuris, kaip veikėjas, čia įvardijamas Autoriumi. Būtent jis nurodo dramos laiką ir vietą:

Gerą vakarą, ponios ir ponai. Nors turėčiau sakyti „Gerą rytą“, nes tuo metu dangus buvo mėlynas ir plati, beveik rudeninė saulė rėmėsi savo šilta ranka į šių namų sienas. <...> Bet ne, ne geras – blogas, daugiau nei blogas šiems Dailės namams buvo tas 1936-ųjų liepos aštuonioliktosios rytas.²³

Toks pasakotojo (autorius) panaudojimas kaip vieno iš veikėjų tiek lietuvių, tiek ispanų dramaturgų tekstuose gali būti nulemtas žvilgsnio iš autoriaus, kuris žino, kas vyksta ir nori tą istoriją perteikti kitiems, padėties išeivijoje. Gali atrodyti, kad pasakotojas yra gerai susipažinęs su įvykiais, bet į juos žvelgia tarsi iš tam tikro atstumo. Tačiau vertėtų atkreipti dėmesį, kad R. Alberti'io pjesėje Autorius įveda į patį pasakojimą, paaiškina, kas vyksta dramoje, primena istorinius faktus, bet veikia tik prologe, toliau tekste nebefigūruoja. A. Landsbergio dramoje Pasakotojas ne tik įveda į istoriją, bet ir vis pasirodo visame tekste kaip papildomas veikėjas, kuris sujungia viską, kas vyksta, ir yra lyg kažkas, atėjęs iš šalies, – ne pagrindinis veikėjas, nulemiantis įvykius, o greičiau scenos asistentas. Ispanų dramoje skaitytojas pasakotojo yra tiesiog atvedamas prie įvykio ir paliekamas vienas su

²⁰ Ibid., 35.

²¹ Ibid., 63.

²² Ibid., 72.

²³ Alberti, Rafael, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*. San Juan: Universidad de Puerto Rico, 1980, 2. (Isp.: *Buenas noches, señoras y señores. Aunque mejor debiera decirles "Buenas días", porque en aquella fecha el cielo estaba azul y un ancho sol casi de otoño apoyaba su mano cálida contra los muros de esta casa. <...> No, buenos, no; malos y más que malos, para esta casa de la Pintura, aquellos que corrieron a raíz de aquel 18 de julio de 1936*. Straipsnyje pateikiamas citatas į lietuvių kalbą išvertė straipsnio autorė.)

tekstu ir jo veikėjais. Lietuvių dramoje pasakotojas vis nori priminti apie save, bent minimaliai dalyvauti veiksmė. Toks naratyvo konstravimo būdas primena postmodernizmą: teksto autorius pats veikia jame ir, galima sakyti, taip labiau atkreipia skaitytojo dėmesį, neleisdamas tiesiog plaukti pasroviui su pasakojimu, versdamas susimąstyti, ką čia veikia pats autorius.

Negalima sakyti, kad to postmodernaus žaismo nėra „Karo naktįje Prado muziejuje“: „Atleiskite už užsimiršimą. Nepasakiau jums savo vardo. Jei jums įdomu, galėtumėte rasti jį ant plakato, programoje, prieš spektaklio pavadinimą, kurį už kelių sekundžių pamatysite...“²⁴ Čia Autorius-veikėjas tarsi susilieja su pačiu autoriumi R. Alberti'iu, nes būtent jo vardas ir yra užrašytas prieš pjesės pavadinimą, o po šių Autoriaus žodžių prasi-deda vienintelis dramos veiksmas. Taip tekstas atrodo interaktyvus ir suteikia galimybę suvokti, kad tai – tikra istorija, papasakota realiai egzistavusio naratoriaus. Tai, kad kalba-ma apie patį R. Alberti'į kaip autorių, galima suprasti ir iš kitų nuorodų šioje pjesėje (tai buvo matyti ir „Penkių stulpų turgaus aikštėje“ autoriaus atveju). Pavyzdžiui, Autorius prologe prisimena savo jaunystę Madride: „Buvau naivus provincialas, kai pirmą kartą iš-drįsau įžengti į šiuos namus.“²⁵ Šis teiginys sutampa su paties R. Alberti'io biografija: jis jaunystėje persikėlė į Madridą iš Andalūzijos provincijos ir dienas leisdavo Prado muziejuje, perpiešdamas paveikslus.

Taip pat „Karo naktis Prado muziejuje“ perteikia bandymą apsaugoti Prado muziejaus meno kūrinius Ispanijos pilietinio karo metu, o pats R. Alberti'is buvo vienas iš inte-lektualų grupės narių, kurie inicijavo kūrinių gelbėjimą nuo bombardavimų Madrido cen-tre. Akivaizdu, kad pačiam R. Alberti'ui šis jo gyvenimo įvykis buvo vienas iš kertinių, jį itin paveikusių ir dramaturgas turėjo perteikti išgyvenimą teksto pavidalu bei parodyti savo dalyvavimą jame. Galima būtų kelti klausimą, ar išeivijos autoriai taip norėjo palikti pėdsaką savo tėvynėje, nors fiziškai joje negyveno, bet įterpė save pačiuose tekstuose apie įvykius paliktoje šalyje.

Bet, kaip jau čia minėta, Autorius tik įveda į istoriją, pagrindiniai dramos veikėjai ir naratoriai yra patys paveikslai, per kuriuos ir yra pasakojama. A. Landsbergio pjesėje ku-riamas pasaulis atrodo kiek nerealus dėl pačiame tekste vis pasirodančio Pasakotojo, R. Alberti'io dramoje – dėl atgijusių paveikslų. Tokia naracija primena kitą lietuvių išeivi-jos rašytoją Jurgį Jankų ir jo „Pasaulio dailininką“.²⁶ Taip kuriamas nerealus pasaulis nuro-do į trauminę būseną po patirtų išgyvenimų.²⁷ Reikėtų atkreipti dėmesį, kad abiejose dra-mose pasakojimas konstruojamas pasitelkus meno motyvą: „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“ partizanų vadas yra buvęs skulptorius, tekste yra vieta, kurioje aprašoma, kaip jis apžiūrinėja savo skulptūras, kalbama apie meno knygas; „Karo naktįje Prado muziejuje“ visas veiksmas vyksta svarbiausiame Ispanijos meno kūrinių muziejuje, veikia atgiję

²⁴ *Ibid.*, 4. (Isp.: *Perdonad un olvido involuntario. No les dije mi nombre. Por si acaso les interesa, podrán hallarlo en el cartel, en el programa, dando título al acto que van a ver representar dentro de unos segundos...*)

²⁵ *Ibid.*, 2. (Isp.: *Era yo un inocente pueblerino cuando me atreví a entrar por vez primera en esta casa.*)

²⁶ Pilipaitytė, Gerda, „Karo traumos naratyvai: vizualizacija, fokusuotė, naracijos technikos Antano Škėmos, Visuomio ir Jurgio Jankaus trumposios prozos tekstuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 121.

²⁷ Pederson, „Speak, Trauma...“, 339.

paveikslai, per juos pasakojama šalies istorija. Dramaturgai, rašydami šias pjeses, suprato ir norėjo perteikti kultūros svarbą ištikus istoriniams neramumams. Pats paveikslų iš Prado muziejaus išvežimas karo metu²⁸ parodo, kiek žmogui svarbūs kūryba ir paveldas, vieni iš tų dalykų, kurie būtent ir daro žmogų žmogumi. Todėl toks meno priminimas dramose itin simbolinis, parodo, kad tarp visų gyvuliškų instinktų kažkur vis tiek yra likęs grožis.

Suprantama, kad istorija pateikiama ne tik per pasakotojo figūrą tekste, bet ir per erdvėlaikį. A. Landsbergis nurodo dramos vietą – „miškas ir miestas mažoje šalyje“ ir laiką – „mūsų šimtmetis“.²⁹ Tai lietuvių skaitytojams iš karto asocijuotųsi su Lietuva, nes dažnai pabrėžiami jos miškai ir šalies mažumas, o nurodytas laikas primena apie XX amžiaus traumas. Tačiau nei erdvė, nei laikas nėra apibrėžti, todėl galima būtų kalbėti apie įvairių šalių išgyvenimus. Prie tokio platesnio žvilgsnio galėjo prisidėti ir autoriaus kaip išeivio patirtis: jis neliko gyventi tėvynėje, bet iš arti pažino kitas kultūras. Šių vietos ir laiko neapibrėžtumą būtų galima interpretuoti ir kaip atsiribojimą nuo konkrečios vietos, lyg būtų žvelgiama iš toli.

Ispanų dramos atveju pats naratyvas yra glaudžiai susiejamas su Madridu 1808 m., tiksliau – Gegužės 2-ąją, kai ispanai sukilo prieš prancūzų priespaudą. Per šį įvykį žvelgiama tekste, per jį pateikiama istorija, nors laiko užuominos (remarkoje užrašyta „Veiksmas vyksta Prado muziejuje Madride 1936 metų lapkritį“) nurodo ir į 1936 metų Madridą, kai prasidėjo pilietinis karas, kuriamas vaizdas, tarsi viskas kartojasi. Tai, kad veiksmo vieta yra Prado muziejus, būtent ir leidžia suartinti du istorinius įvykius, nes šiame muziejuje daugelis paveikslų liudija Gegužės 2-osios sukilimą. Paveikslai autoriui padėjo aktualizuoti tuos klausimus, kurie buvo svarbūs ir pilietinio karo metu, pavyzdžiui, moterų drąsa tiek sukilime, tiek kare.

Traumos ženklai tekste

Nagrinėtuose A. Landsbergio ir R. Alberti'io tekstuose galima aptikti konkrečių nuorodų į karų padarytas traumas. „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“ itin dažnai minimas kraujas, taip pat kaukolės ar kūno sužalojimai: „JONAS. Ir kapitono dvipirštę ranką, ir kaip jis cigaretes sukdamo. Lipdamas į savo narus, kasnakt užčiuopdavau pridžiūvusius jo kraujo lopus.“³⁰ Panašūs ženklai visame tekste sudaro foną pasakojimui, kuriame skleidžiasi veikėjų vidinis konfliktas. Tokia fizinė aplinka eina paraleliai su vidine būseną – kai viduje viskas pažeista, dėl susiklosčiusių aplinkybių ir priimtų sprendimų tarsi kas nutrūkė (pavyzdžiui, personažo skulptoriaus kelias). Aplinkybės tekste pabrėžia ir vaizduojamas poveikis vaikams: „ANTANAS. Kodėl? Kai aš buvau tavo metų, ko mes nežaisdavom. Plėšikais ir policininkais, kaubojais ir indėnais. / BERNIUKAS. Kartais mes žaidžiam

²⁸ Gómez Montano, Alicia, „Salvadores del Arte (Rescate obras de arte en la Guerra Civil)“, *Museo del Prado*, 2005, <https://www.museodelprado.es/video/salvadores-del-arte-rescate-obras-de-arte-en-la/5b82e5d9-5048-4a24-83c7-0da4328ebd25?coleccion=Informe%20Semanal>.

²⁹ Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, 9.

³⁰ *Ibid.*, 25.

karą.³¹ Čia parodoma traumuota karta, nes vaikai dažniausiai savo žaidimais perteikia tai, ką mato savo aplinkoje. Todėl skirtumas tarp vyresnės kartos veikėjo, vaikystėje nepatyrusio to, ką patyrė Berniukas, yra akivaizdus, nes vieno žaidimai priminė nuotykinius romanus, o kito – jį supančią tikrovę. Toks priminimas apie poveikį vaikams tekstui suteikia daugiau tragizmo, nes žvelgiama iš silpniausiųjų perspektyvos.

„Karo naktyje Prado muziejuje“ daug nuorodų į sproginų garsus, kurie neleidžia pamiršti dramoje vykstančio karo, tačiau jau ir pačių veikėjų įvardijimas nurodo į karo metu patirtas fizines traumas: Vienarankis, Sušaudytasis, Begalvis, Neregys, Luošių eiseną. Iš esmės, vien pažvelgus į veikėjus, galima numanyti pjesės aplinkybes, nes karo pasekmės pirmiausia matyti iš kūno sužalojimo. Toks veikėjų pateikimas, kai svarbūs ne jų vardai, o patirtos žaizdos, parodo traumavusio įvykio mastą tekste. Žmonių būklė primenama ir pačiame pasakojime:

Buvo girdėti visų alkanų ir apleistų žmonių balsai. / BALSŲ CHORAS. – Olė, olė, olė, olė, olė!... / AUTORIUS. – Tai „olė“ suluošintų ir vargšų, skambantis mugėse ir keliuose. O tada „Raganų sąlėkis“ (atsiranda paveikslas) – iš pačių baisiausių baidyklų, priblokšti veidai prieš tamsią didžiojo Ožio, barzdoto ir raguoto, šneką.³²

Įprastai džiaugsmingas ispanų „olė“ čia panaudojamas kaip priešprieša alkaniems ir apleistiems žmonėms apibūdinti. Sarkazmas labiau pabrėžia sunkią situaciją, kai iš tiesų visai nėra kuo džiaugtis. Toliau citatoje Autorius dar kartą apibūdina veikėjus kaip „vargšus“ ir „suluošintus“ – visi čia panaudoti apibūdinimai signalizuoja apie visuomenę po karo: nuskurdusią, suluošintą, alkaną ir apleistą, nes visos pajėgos buvo skirtos kariauti. Simboliškai ši mintis dramoje pereina į ožio-velnio įvaizdį, kuris metaforiškai vaizduoja blogį kaip karų varomąją jėgą, o jo „tamsios šnekos“ čia galėtų būti traktuojamos kaip gundymai elgtis žiauriai arba žmonijos tamsioji pusė, kuri atsiskleidžia pasidavus tam balsui.

Kaip jau minėta, abu autoriai savo tekstuose į kultūrinę traumą žvelgia per meną: „ANTANAS. Šįmet visi mano drožiniai išeina primityvūs – lyg aš gimdyčiau puspročius vaikus. Atrodo, lyg mano rankos būtų praradusios – bent laikinai – tą švelnią jėgą, tą kantrumą, kurie įkvepia gyvybę medžiui.“³³ – prisipažįsta veikėjas Antanas „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“. Susiklosčiusios pavojingos bei dvasią žalojančios aplinkybės veikia ir paties kūrėjo darbus: jis negali nurimti, susitelkti ir paprasčiausiai būti švelnus kurdamas, nes švelnumas tampa sunkiai įmanomas kovos su priespauda akivaizdoje. Trauma veikia subjekto laikyseną ir kūrybą, į ją nurodo kalbėjimas apie primityvumą, ne viso proto vaikų gimdymą, o kaip priešprieša tam išreiškiama ir siekiamybė – kantrumas, gyvybė, švelni jėga. Apie traumos poveikį kūrybai liudija ir tolesni Antano žodžiai:

³¹ *Ibid.*, 33.

³² Alberti, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*, 3. (Isp.: *Se escuchaba la voz de todo un pueblo hambriento y desposeído*. / CORO DE VOCES. — ¡Ole, ole, ole, ole, ole!... / AUTOR. — *Es el ole de los lisiados, de los pobres tiñosos, del mordedor tracoma que anda suelto por esas ferias y caminos. Después, “La asamblea de las brujas” (aparece este cuadro), de los más feroces espantajos, atónitos los rostros ante la oscura plática del gran Buco, el demonio cabrió, barbón y cornudo.*)

³³ Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, 21.

A, mano „Mergaitė su mirštančiu elniu“, artimiausia mano širdžiai. Ar tu sakai, kad joje per daug smurto pastoralei? Tai laiko antspaudas, belaiki, tolimalis stebėtojas; antspaudas, kurio aš niekad nenorėjau ištrinti. „Atmesk laikmečio ligas, bet apglėbk jo žaizdas.“³⁴

Čia pats menininkas pripažįsta, kad išgyvenimas ir skausmas paliko pėdsaką mene. Per šią mintį skleidžiasi pats kultūrinės traumos principas – trauma matoma kultūriniuose tekstuose, kurie šiuo atveju yra skulptūros. Tačiau pastebimas ir tvirtinimas, kad taip ir turėtų būti, išgyvenimai turėtų būti iškelti į paviršių, o ne pridengti tyla, kuri tik dar labiau slėgtų. Citata „Atmesk laikmečio ligas, bet apglėbk jo žaizdas“ ragina nebekartoti blogio, bet pasirūpinti jo padariniais, o ne juos ignoruoti.

R. Alberti'io pjesėje Prado muziejų galima traktuoti kaip alegoriją, parodančią visą Ispaniją ir jos žmonių gyvenimą pilietinio karo metu:

BALSAS. – Greičiau! Negalime gaišti laiko. Sukilėlių lėktuvai ant sostinės numetė pirmąsias bombas. Bet koks delsimas gali būti lemtingas mūsų muziejui. Neatidėliodami, kol imsime saugesnių priemonių, perkelsime kūrinius į pastato rūsius...³⁵

Toks vaizdavimas palankus, nes rodoma, kaip vienas iš Madrido simbolių yra veikiamas karo, todėl gana lengva tai sutapatinti su visu miestu ir pačia šalimi. Lygiai taip pat kaip paveikslai nuo bombų miesto namų rūsiuose slėpėsi ir patys ispanai. Autorius įtraukia į tekstą ir savo asmeninę patirtį, kai buvo pradėta Prado muziejaus kūrinių evakuacija: „Pirmoji mano gyvenimo svajonė pranyko tarp karo dūmų ir kraujo.“³⁶ R. Alberti'is kalba apie savo svajonę tapyti, pradėtus mokslus, bet viskas baigėsi prasidėjus karui, o paveikslų išvežimas iš muziejaus buvo tarsi šios pabaigos simbolis. Galiausiai ne tik Prado muziejaus paveikslams, bet ir pačiam dramaturgui teko pasitraukti iš Ispanijos.

Galima įžvelgti ir daugiau paralelių su išėjimu: „Menės liko tuščios. Tik buvusių paveikslų žymės matėsi ant sienų.“³⁷ – panašiai kaip meno kūriniams nutiko ir Ispanijos menininkams, turėjusiems pasitraukti iš tėvynės. Žymūs ir talentingi ispanai irgi pirma slėpėsi pačioje Ispanijoje, tada traukėsi iš šalies, o po savęs paliko tik atitinkamas žymes, kad kažkada toje šalyje egzistavo. Tokia alegorija tekste justi ir toliau: „Netrukus bus evakuoti žymiausi kūriniai. Juos išveš toli, į saugesnes vietas. Čia jiems gresia pavojus.“³⁸ Lygiai tie patys žodžiai galėtų būti pavartoti kalbant apie žmones, turėjusius iš Ispanijos pasitraukti, kurie išvyko į jiems saugesnes šalis, nes tėvynėje dėl karo arba jų įsitikinimų diktatūros metu jiems grėsė pavojus. Visa Prado muziejaus situacija dramoje atliepia Ispanijos nelaimę – pilietinį karą ir diktatūrą: slėpimasis rūsiuose, kultūra ir menas tamsoje, baimė viską prarasti ir dėl to, kas vyksta apskritai.

³⁴ Ibid., 35.

³⁵ Alberti, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*, 3. (Isp.: UNA voz. — ¡Pronto! No hay tiempo que perder. Aviones rebeldes han arrojado las primeras bombas sobre la capital. Cualquier demora podría ser funesta para nuestro Museo. Como medida urgente, en espera de otras más seguras, se resguardarán las obras en los sótanos del edificio...)

³⁶ Ibid., 2. (Isp. *Aquel primer ensueño de mi vida se había desvanecido entre el humo y la sangre de la guerra.*)

³⁷ Ibid., 4. (Isp. *Las salas quedaron desiertas. Sólo las huellas de los cuadros se veían estampadas en sus muros.*)

³⁸ Ibid., 12. (Isp.: *Pronto se evacuarán las obras más famosas. Se las llevarán lejos, a sitios más seguros. Aquí son un peligro.*)

Nagrinėtuose tekstuose yra detalių, primenančių psichologinės traumos požymius. Tai – reiškiamos tam tikros emocijos, tokios kaip pyktis: „ANTANAS. Gene, būk atsargi. – – – Sek spindį miške. (Užveriamo dangčio garsas.) Gene... / Valandėlę stovi nejudėdamas. Paima geležinį vamzdį ir ima daužyti radijo aparatą“³⁹, kai apmaudas ir neviltis dėl esamos situacijos šalyje, veikiančios ir žmonių gyvenimą, prasiveržia nebesutramdomo pykčio priepuoliu; įtampos jausmas: „Sodrus varpelis lauke. ANTANAS pastyra įtampoje.“⁴⁰, kai dėl patirtos traumos išgąsdinti gali bet kas. Trauminiuose tekstuose neretas šmėklų motyvas randamas ir A. Landsbergio pjesėje: „Haliucinacijose jo aukos persekioja jį. / ANTANAS. Mes visi turim savo vaiduoklius. Visi, kurie dalyvaujam savo laikmety, velnių ar angelų pusėj.“⁴¹ Šis motyvas irgi nurodo į psichologinę traumą, kurią patyrę žmonės mato vaizdinius iš praeities, kurių realybėje jau nėra. Antanas patikina, kad tokios šmėklos persekioja visus gyvenusius tuo sudėtingu laiku, nesvarbu, kurioje pusėje kovota. Iš tiesų trauma taip ir paveikia: persekioja tiek aukas, tiek budelius, nes sukrėtimai per dideli, kad žmogus galėtų juos pamiršti.

„Penki stulpai turgaus aikštėje“ turi ne vieną bendrumą su kitomis trauminėmis dramomis. Pavyzdžiui, kaip ir ispanų dramaturgo Sanchiso Sinisterros pjesėje „Ay, Carmela!“, čia paminimas skruzdėlių motyvas: „TARDYTOJAS. Skruzdėlės, skruzdėlės, skruzdėlės. Ar tu mėgsti skruzdėles?“⁴² Skruzdėlių paminėjimas, kuris tekste tarsi nedera, verčia atkreipti dėmesį į save ir ką tai galėtų reikšti. Karų ir diktatūrų kontekste skruzdės ypač primena esančios mažos, tuo pačiu metu ženklina ir žmogaus menkumą prieš žiaurius istorinius įvykius, parodo būseną ir jausmą, kai nieko negalima padaryti sukrečiančių išgyvenimų fone. Dramoje yra ir užuomina į tylą, atsiribojimą, kurie būdingi tiek trauminėms dramoms, tiek psichologinių traumų poveikiui: „PASAKOTOJAS. (*sunerimęs*). Atsiprašau, bet man nevalia žinot, kas dedasi rūsų. / TARDYTOJAS. Net jei kas nors ten merdi? / PASAKOTOJAS. Kiek tai susiję su manimi, rūšio išvis nėra.“⁴³ Šią mintį pjesėje galima traktuoti dvejopai. Ji gali žymėti, kad visuomenės dalis tokia įbauginta, jog apsimeta nieko nematanti ir taip bando palengvinti savo gyvenimą, meluodami patys sau, kad viskas gerai. Galima būtų žiūrėti ir į vėlesnius laikus, kai įprotis apsimesti, kad nieko nevyksta, išlikdavo, nors pavojus jau nebegrėsdavo, pavyzdžiui, pasitraukus į kitas šalis. Antroji šios minties dramoje traktuotė ir galėtų būti susijusi su tam tikru išeivių atsiribojimu: nors ir žino apie tai, kas vyksta okupuotoje Lietuvoje, šie žmonės jau nebe ten, beje, dėl to sulaukdavo ir pasilikusiųjų priekaištų.

„Nežinau, koks mano vardas. Pamiršau jį. Gali mane vadinti Sušaudytuoju“⁴⁴, – sako vienas iš R. Alberti'io dramos personažų. Kaip galima matyti, vardai čia nebesvarbūs, trauma viską nustelbia, veikėjas neprisimena savo vardo, tik tai, kas jam nutiko. Kaip rašė

³⁹ Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, 24.

⁴⁰ *Ibid.*, 44.

⁴¹ *Ibid.*, 46.

⁴² *Ibid.*, 56.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Alberti, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*, 5. (Isp.: No sé cuál es mi nombre. Lo olvidé. Puedes llamarme el Fusilado.)

psichiatras Besselis van der Kolkas, traumotas žmogus nustoja būti savimi, yra per stipriai veikiamas patirtų išgyvenimų, kurie gali jį užvaldyti.⁴⁵

Šmėklų motyvas panaudojamas ir „Karo naktyje Prado muziejuje“: „Mes tie patys iš Gegužės antrosios! Tie badyti peiliais ir spardyti prie Saulės vartų! Prisikėlę iš *Casa de Campo* rajono ir *Manzanares* upės krantų!“⁴⁶ Prisimenama kita istorinė Ispanijos trauma: kai 1808 m. gegužės 2-ąją madridiečiai sukilo prieš prancūzų priespaudą, šis pasipriešinimas pareikalavo nemažai aukų. Šį kartą, kalbant jau apie pilietinį karą, veikėjai vaizduojami lyg tų laikų prisikėlusios šmėklos, kurių žaizdos primena jų stiprybę, reikalingą ir dramoje vaizduojamam laikmečiui. Tai paliudija ir kita citata iš R. Alberti'io pjesės: „Ir jeigu mus nužudys, prisikelsime. / STUDENTAS. Tai tiesa – tauta niekada nemiršta.“⁴⁷ Tarsi tvirtinama, kad ispanų tauta išliks, nepaisydama visų sukrėtimų; praeities šmėklų motyvas parodo, kad Ispanijos žmonės yra pajėgūs ištverti istorines negandas ir kovų žiaurumus. Tam tikra prasme prie to prisideda ir išeiviai, nes būtent jie, daug žmonių žuvus karuose ar likus paveiktiems sistemos, prisideda prie tautos atkūrimo.

Žvilgsnis į praeitį ir ateitį trauminėje dramoje

Kalbant apie traumą, svarbūs praeities ir ateities klausimai, nes traumuojančias poveikis kyla iš įvykio, nutikusio praeityje, dėl to svarbu atsigręžti atgal, o žvilgsnis į ateitį rodo, kuria linkme norima eiti toliau. Praeities ir ateities problema keliama ir „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“:

LEONAS. Į ateitį? Jei koksai stebuklas išplautų mane ant jos kranto, kas man beliktų? Žiopčiočiau plaučių skudurais kaip paslika žuvis. Ir tebegręžčiau galvą praeitin: į mano vaikystės medžius kulkų nesukapotom šakom; į mėnesieną ant mano jaunatviškų knygų; į aušrą ant mano drabužių praviroje spintoje: kasdienių ir šventadienių.⁴⁸

Pirma Leonas apskritai netiki, kad po visų negandų, t. y. svetimšalių priespaudos ir kovų, ateitis gali išaušti, situacija tokia rimta, kad žmonių mąstyme nebelieka vietos pozityvumui. Pasakoma svarbi mintis: „tebegręžčiau galvą praeitin: į mano vaikystės medžius kulkų nesukapotom šakom“, kuri atskleidžia, kad veikėjams viskas jau niekada nebus, kaip buvę, nes po tokių stiprių išgyvenimų tai tiesiog neįmanoma. Gyvenimas tarsi pavagiamas, anksčiau buvę mieli dalykai jau yra paliesti kovos, nebe tokie tyri, taigi, natūralu, kad praeitis romantizuojama. Šį pokytį tikrai gerai galėjo matyti išeiviai, turėję palikti šalį, kurioje gyveno laisvi, ir galbūt po kiek laiko į ją sugrįžę, bet jau neradę to, ką paliko, nes sovietinė priespauda nepraėjo be pasekmių.

Praeitis persekioja pasitelkiant ir jau minėtą šmėklų motyvą:

⁴⁵ van der Kolk, Bessel, *Kūnas mena viską: kaip išgydyti kūno, proto ir sielos traumas*. Klaipėda: Liūtai ne avys, 2021.

⁴⁶ Alberti, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*, 12. (Isp.: ¡Somos los mismos del 2 de mayo! ¡Los acuchillados y pateados de la Puerta del Sol! ¡Los resucitados de la Casa de Campo y las orillas del Manzanares!)

⁴⁷ *Ibid.*, 16. (Isp.: Y si nos matan, resucitaremos. / ESTUDIANTE. — Se dice, y es verdad: el pueblo nunca muere.)

⁴⁸ Landsbergis, *Penki stulpai turgaus aikštėje*, 15.

– Liks vien tuštuma. Ir šešėliai. / ALBINA. Kokie Šešėliai? / TARDYTOJAS. Jūs pažadat nesijuokt? – – Minia šešėlių iš praėjusių septynerių metų. Tylūs, užsispyrę ir nežmoniškai kantrūs, jie būriuojas prie mano sąmonės durų.⁴⁹

Jis nurodo į visišką sunaikinimą, koks būna po karo, kai lieka tik prisiminimai (šešėliai) to, kas buvo prieš jį. Šešėliai yra ir užuomina į nužudytų žmonių vaizdinius, kurie persekioja tardytoją, o žodžiai „užsispyrę ir nežmoniškai kantrūs“ leidžia suprasti, kad kalbama apie paties tardytojo aukas, kurie taip ir nepasidavė kankinimams. Tai tik dar kartą patvirtina, kad laimėjusiųjų tokiomis aplinkybėmis (karo ar diktatūros) nebūna, nes paveikiami ir patys budeliai.

Ryšys tarp praeities ir ateities vis aktualizuojamas A. Landsbergio dramoje: „ANTANAS. Sakyk, vaikeli, kur čia Šlovingosios Ateities gatvė? / BERNIUKAS. Ten, pro turgaus aikštę, už kalėjimo, pirma į kairę.“⁵⁰ Galima matyti paradoksą, kad kelias į šlovingą ateitį veda per kalėjimą ir stulpus su nužudytais partizanais, nors būtent tokia ir buvo diktatūrų idėja – sukurti tobulą visuomenę per griežtą kontrolę, grasinimus ir nepalankių asmenų sunaikinimą. Todėl ši citata gerai atskleidžia buvusį politinių sistemų absurda, kai žmonės buvo priversti apsimetinėti, kad gyvena rojuje, nors iš tiesų kentėjo ir ta „šlovė“ veikiau buvo diktatorių įskiepytas konstruktas kai kurių iš jų galvose. Tekste partizanas Antanas apie ateitį, tiksliau, jaunąją kartą mąsto objektyviau: „ANTANAS. Ar kada pagalvojai, kiek vaikų išaugo per tuos metus? Kuo jie užaugs? Ką jie galvoja apie mus?“⁵¹ Jam svarbus ateities kartos ryšys su praeities karta ir tai, kaip gimimas ir brendimas praeities įvykių kontekste juos paveikė. Galima net įžvelgti norą, kad kartų ryšys nenutruktų, nes skirtingos kartos sudaro tautą, kurios nederėtų suskaidyti. Toks susimąstymas taip pat lyg nukelia į tolesnius laikus ir leidžia pačiam skaitytojui pagalvoti, kokia yra karta, užaugusi sovietmečio sąlygomis.

Kaip jau buvo akcentuota šiame straipsnyje, visas veiksmas dramoje „Karo naktis Prado muziejuje“ yra persipynęs su praeitimi, tiksliau, konkrečiu praeities momentu – 1808 m. gegužės 2-ąją. Bandoma ieškoti pilietinio karo ir Gegužės 2-osios sukilimo bendrumų:

Kas buvo tas, kuris siekė nešioti mūsų karalių karūną ir suteikė sau kilnius Generolo ir Taikos princo titulus? Tos pačios ramybės pažeidėjas, ambicingas nekenčiamiausio žmonių naikintojo bendrininkas, begalinio kraujo liejikas... O kas vyksta dabar? Dar kartą turime jo veidmainį draugą, jo nepasotinamą šeimnininką, tikrą rupūžę – tą mėsėdį grifą – mirtimi šaukiantį prie didvyriškų mūsų Ispanijos sostinės sienų.⁵²

„Generolo“ ir „Taikos princo“ įvardijimai primena ispanų kilmingąjį ir politiką Manuelį Godoy'ų. Jis buvo Ispanijos karalių numylėtinis, o žodžiai „žmonių naikintojo

⁴⁹ *Ibid.*, 28.

⁵⁰ *Ibid.*, 33.

⁵¹ *Ibid.*, 25.

⁵² Alberti, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*, 26. (Isp.: *¿Quién era ése que pretendía ceñirse la corona de nuestros reyes y se colgó a sí mismo los nobles rótulos de Generalísimo y Príncipe de la Paz? Un violador de esa misma paz, un ambicioso cómplice del más odiado destructor de pueblos, derramador de infinita sangre... ¿Y qué sucede ahora? Pues que otra vez tenemos a su hipócrita amigo, a su insaciable dueño, el verdadero sapo — ese buitre carnívoro — llamando con la muerte a los heroicos muros de nuestra capital española.*)

bendrininkas“ nurodo į jo bendradarbiavimą su Napoleonu, kuris nulėmė Ispanijos imperijos žlugimą ir Prancūzijos karių įvedimą į šalį. Paskutinis citatos sakinytis tikėtų generolui F. Frankui apibūdinti, nes lyg nukelia į dramos laiką („O kas vyksta dabar?“), kai vyksta pilietinis karas 1936 m. ir vėl, kaip 1808-aisiais, Madride žudomi žmonės (beje, M. Godoy'us buvo ispanų vadinamas diktatoriumi ir tuo irgi panašus į F. Franką). Kadangi perversmą, kuris nuvedė į karą, pradėjo dešinieji, o juos palaikė monarchai, Bažnyčia ir armija, galima įsivaizduoti, kad kyla asociacijos su praeitimi, kai dėl Ispanijos situacijos 1808 m. taip pat buvo kalti kilmingieji. Todėl R. Alberti'is, savo pjesėje derindamas du skirtingus laikotarpius, leidžia suvokti, kad blogis kyla iš privilegijuotų ispanų noro pasipelnėti iš tautos, laikyti valdžią savo rankose bet kokia kaina, nors nuo to kenčia kiti žmonės.

Išvados

Tiek lietuvių, tiek ispanų išeivijos autoriai dramų pasakotojus kuria panašius į save, priskiria jiems savo patirtis, kurios tapo svarbios autorių gyvenimo kelyje. A. Landsbergis „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“ nurodo į darbą universitete JAV ir mokytojo pareigas pabėgėlių stovykloje, R. Alberti'is „Karo naktį Prado muziejuje“ – jaunystę lankančią Prado muziejų, norą tapyti ir paveikslų gelbėjimą pilietinio karo metu. Parodomi asmeniškumai pasakojamas istorijas daro intymesnes. Pasakotojo (autoriaus) tapimas veikėju abiejose dramose gali būti nulemtas žvilgsnio iš išeivių rašytojo, kuris žino situaciją gimtinėje ir nori skleisti žinią apie ją, pozicijos. Lietuvių autoriaus dramoje pastebimas teisinimasis, apgailestavimas, mintis, kad karas ir okupacija vertė žmones daryti dalykus, kuriems jie nebuvo pasiruošę, pavyzdžiui, mesti veiklas ar trauktis iš gimtinės. Ispanų tekste pasakotojas veikia ne visur, o tik įveda adresatą į pačią istoriją, o A. Landsbergio pjesėje pasakotojas visame tekste tarsi nori vis priminti apie save, dalyvauti veiksmo. Taip išeivijos autoriai perkeltine prasme galėjo palikti pėdsaką gimtinėje, nors fiziškai joje ir nebegyveno. Taip pat abiem dramoms būdingas kiek nerealus kuriamas pasaulis: „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“ – dėl pačiame pasakojime vis pasirodančio pasakotojo, „Karo naktį Prado muziejuje“ – dėl atgyjančių paveikslų. Toks nerealamo motyvas primena psichologinės traumos padarinius. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad abu dramaturgai trauminėms istorijoms perteikti panaudoja meno motyvą ir taip parodo kultūros ir meno svarbą istorinių neramumų laikotarpiu. Istorija pateikiama ne tik per pasakotojo figūrą tekste, bet ir per erdvėlaikį. Pasitraukę į kitas šalis, abu autoriai praplėtė savo aplinką; vietos ir laiko išplėtimas būdingas ir tirtoms pjesėms, nes erdvėlaikis A. Landsbergio dramoje konkrečiai neapibrėžtas, o R. Alberti'io tekste 1936 metų Madridas susiejamas su 1808 metų Madridu.

Abiejų autorių dramose galima išskirti konkrečius traumos ženklus: tai – ir kraujo vaizdiniai, įvardijami sprogimų garsai, poveikis vaikams, parodomos atitinkamos emocijos, tokios kaip pykčio protrūkiai. R. Alberti'io pjesėje veikėjų vardai nurodo į karo metu patirtas fizines traumas, o pats Prado muziejus tampa Ispanijos alegorija. Abiejose dramose aptinkamas šmėklų motyvas, tik „Karo naktį Prado muziejuje“ jis nurodo į praeitį ir

jos ryšį su dramos laiko įvykiais, o „Penkiuose stulpuose turgaus aikštėje“ – į psichologinį traumos poveikį dėl sukrečiančių laikotarpio aplinkybių.

A. Landsbergio pjesėje neretai akcentuojama praeitis ir ateitis: pirmoji – kaip tokia, kuri negriš, jai jaučiama nostalgija dėl to, ką sunaikino sovietai; antroji – neaiški, apie ją spėliojama. Toks pateikimas primena ir pačių išeivių būseną: praeitis tėvynėje liks tik gražus prisiminimas, nes į ją tokią, kokia buvo, nebeįmanoma sugrįžti, o ateitis naujoje šalyje nėra visai aiški. R. Alberti'is savo dramoje derina praeities įvykius su dramos laiko įvykiais ir taip pabrėžia istorinių laikotarpių panašumus, verčia skaitytoją susimąstyti apie ankstesnių įvykių aplinkybes.

Literatūra

- Alberti, Rafael, *Noche de Guerra en el Museo del Prado*. San Juan: Universidad de Puerto Rico, 1980.
- Alexander, Jeffrey C., „Toward a Theory of Cultural Trauma“, in Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, Giesen, Bernhard, Smelser, Neil J. ir Sztompka, Piotr, *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 1–31.
- Buelens, Gert, Durrant, Sam ir Eaglestone, Robert, *The Future of Trauma Theory: Contemporary Literary and Cultural Criticism*. London: Routledge, 2014.
- Caruth, Cathy, „Introduction“, in *Trauma: Explorations in Memory*, ed. Cathy Caruth. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1995, 3–12.
- Esslin, Martin, *An Anatomy of Drama*. New York: Hill and Wang, 1981.
- Gailienė, Danutė, „Pirma pripažinti, tada išgyti“, *NARA*, 2020, žiūrėta 2023 rugsėjo 28, <https://nara.lt/lt/articles-lt/pirma-pripazinti-tada-isgyti>.
- Heidarizadeh, Negin, „The Significant Role of Trauma in Literature and Psychoanalysis“, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2014, vol. 192, 788–795.
- van der Kolk, Bessel, *Kūnas mena viską: kaip išgydyti kūno, proto ir sielos traumas*. Klaipėda: Liūtai ne avys, 2021.
- Landsbergis, Algirdas, *Penki stulpai turgaus aikštėje*. Čikaga: Santara-Šviesa, 1966.
- Mykolaitytė, Aurelija, „Sovietmečio atminties perkūrimas šiuolaikinėje kultūroje“, *Lituanistica* 62 (3) (105) (2016), 187–193.
- Ortega Martínez, Francisco A., „El trauma social como campo de estudios“, in *Trauma, cultura e historia: Reflexiones interdisciplinarias para el nuevo milenio*, ed. Francisco A. Ortega Martínez. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia, 17–59.
- Pederson, Joshua, „Speak, Trauma: Toward a Revised Understanding of Literary Trauma Theory“, *Narrative*, 2014, vol. 22, no. 3, 333–353.
- Pilipaitytė, Gerda, „Karo traumos naratyvai: vizualizacija, fokusuotė, naracijos technikos Antano Škėmos, Visuomio ir Jurgio Jankaus trumposios prozos tekstuose“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (27) (2019), 113–126.
- Smelser, Neil J., „Psychological Trauma and Cultural Trauma“, in Alexander, Jeffrey C., Eyerman, Ron, Giesen, Bernhard, Smelser, Neil J. ir Sztompka, Piotr, *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, 31–60.

- Stefanescu, Bogdan, "Remembrance of Things Post. Revisiting the Trauma of Communism in Style", *University of Bucharest Review*, 2013, vol. 3, no. 1, 7–10.
- Sztompka, Piotr, "Cultural Trauma: The Other Face of Social Change", *European Journal of Social Theory*, 2000, vol. 3, no. 4, 449–466.

Gerda PILIPAITYTĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

TRAUMA IN THE DRAMA OF AN EXPATRIATE: ALGIRDAS LANDSBERGIS'S "FIVE PILLARS IN THE MARKET SQUARE" AND RAFAEL ALBERTI'S "NIGHT OF WAR AT THE PRADO MUSEUM"

Summary. Dramaturgy is a particularly suitable type of literature for developing the narrative of trauma, because the transmitted trauma is always associated with the current events of the time, and its impact is revealed. The 20th century was marked by wars and dictatorships in various countries, thus, it is natural that writers of the time convey these traumatic experiences in their texts. This article examines the plays of Lithuanian and Spanish expatriate playwrights and analyses the ways in which cultural trauma is revealed in them. It is observed that the selected dramas have a connection between the narrator and the author of the text, use specific signs of trauma, and keep drawing attention to the past and the future and the relationship between the two, which is important when talking about trauma.

Keywords: trauma, expatriate, drama, Algirdas Landsbergis, Rafael Alberti, cultural trauma.

Agnė CESIULĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Gražina Būgaitė. Neprasiskleidusio potencialo nyksmas emigracijoje

Santrauka. Straipsnyje pristatoma JAV lietuvių išeivė Gražina Būgaitė (1914–1997), aptariamas jos potencialas, pradėjęs reikštis XX a. 4 dešimtmčio pabaigoje Lietuvos kultūros periodikoje bei švietėjiškoje veikloje, apžvelgiami G. Būgaitės bandymai save išreikšti pokario metais lietuvių karo pabėgėlių DP stovykloje (Ingolštate, Vokietijoje) ir vėliau, išeivijoje (Skrantone, Pensilvanijos valstijoje, JAV), analizuojamas G. Būgaitės kultūrinės veiklos kismas keičiantis aplinkybėms ir jos santykiui su bendruomene. Daroma prielaida, kad nepalankios istorinės aplinkybės nuslopino dar nespėjusį iki galo sutvirtėti G. Būgaitės vaidmenį kultūrinėje terpėje. Atsižvelgiama ir į kitą profesinei saviraiškai įtaką galėjusį daryti veiksnį – tradicinį požiūrį į lyčių vaidmenis, taigi, į G. Būgaitės veiklą žvelgiama ir kaip į moterų kultūrinės veiklos dalį. Straipsnio šaltiniai – G. Būgaitės literatūros kritikos straipsniai, išspausdinti periodikoje 1937–1938 m. Lietuvoje („Naujoji Romuva“, „Dienovidis“) ir 1950–1976 m. išeivijoje JAV („Lietuvių kelias“, „Dirva“, „Darbininkas“), taip pat įvairios žinutės JAV lietuvių išeivijos spaudoje, kitų autorių straipsniai, atsiminimai bei laišškai.

Raktažodžiai: Gražina Būgaitė, mokytoja, bendruomenė, Ingolštatas, Skrantonas, periodinė spauda.

Įvadas

JAV lietuvių išeivės Gražinos Būgaitės (1914–1997) pavardę pirmąsyk teko aptikti tarpukario kultūros spaudoje, tyrinėjant 1938–1940 m. Kaune ėjusį literatūros žurnalą „Dienovidis“¹. Vis dėlto ieškant daugiau informacijos apie šią autorę, skirtingai nei apie

¹ Mėnesinį literatūros žurnalą „Dienovidis“ 1938–1939 m. įsteigė ir leido Antano Kniūkštos vadovaujama knygų bendrovė „Sakalas“, 1938 m. žurnalo vyriausiuoju (atsakinguoju) redaktoriumi buvo Vincas Mykolaitis-Putinas, faktiniu – Bernardas Brazdžionis (vėliau redaktoriai ir leidėjai keitėsi). Žurnalas orientavosi į tekstų literatūriškumą ir laikėsi demokratinio principo rašytojų ideologinių pažiūrų atžvilgiu. Jame buvo spausdinama grožinė kūryba, lietuvių autorių ir verstiniai literatūros kritikos straipsniai, knygų recenzijos, literatūros naujienos.

daugelį kitų rašiusiųjų „Dienovidyje“, susidurta su sunkumais – žinių apie G. Būgaitę trūkumu. Kaip pastebėjo migracijos ir diasporos tyrinėtoja Daiva Dapkutė, „daugelis moterų į lietuviškąsias enciklopedijas, deja, nepatenka“². Išeivijos moterų kūrybą tyrinėjanti Žydronė Kolevinskienė taip pat teigė, kad, nors „(e)migracijos patirtis savo kūryboje daugiau fiksuoja moterų rašytojų“, „Egzodo rašytojų autobiografijose“ iš 125 išeivijos kūrėjų pavardžių moterų tėra 37.³ Tad nelabai stebėtina, kad gausia bei intensyvia kultūrine veikla neįsitvirtinusios G. Būgaitės vardas neminimas lietuviškosiose enciklopedijose ar literatūros vadovėliuose, jos veikla netyrinėta. G. Būgaitės gyvenimo aplinkybių ir biografijos faktų teko ieškoti įvairiausiuose archyvinės medžiagos šaltiniuose.

Pirminė šio straipsnio intencija kilo iš to, kad dviejų G. Būgaitės publikacijų, bibliografijų priskirtų literatūros kritikos straipsniams⁴, išspausdinimo dar nepriklausomoje Lietuvoje solidžiuose žurnaluose „Dienovidis“ ir (kaip aptikta vėliau) „Naujoji Romuva“⁵ faktas pasirodė vertas dėmesio visų pirma dėl socialinių aspektų: moterų autorių literatūros kritikos straipsnių anuometėje lietuvių kultūros periodikoje būdavo vienetai.⁶ Apskritai lietuvių literatūros moterų kūrybos tyrinėtojų darbuose⁷ vieningai kalbama apie XX a. pirmojoje pusėje į literatūros istorijos paraštes išstumiamas moteris. XX a. 3–4 dešimtmečiuose Lietuvoje, literatūrologės Viktorijos Daujotytės žodžiais tariant, „moterų dalyvavimas kultūroje yra menkesnis negu amžiaus pradžioje“, moterų buvo įtikinėjamos, kad jų ir vyrų veiklos skiriasi, daug lėmė ir autoritetingų vyrų nuomonės.⁸ Literatūrologė Ramunė Bleizgienė taip pat teigė, kad „formuojantis moderniai rašytojo apibrėžčiai“ moterims buvo vis sunkiau pasiekti „tikrų rašytojų“ statusą.⁹ Išleistų knygų statistika patvirtina, kad moterų literatūros srityje reikėsi būdamos mažuma.¹⁰ Vis dėlto, gilinantis į G. Būgaitės gyvenimą ir veiklą, šaltiniuose vieną po kito atrandant naujus faktus, tyrimo laukas plėtėsi.

Rengiant straipsnį remtasi G. Būgaitės tekstais, publikuotais periodikoje: Lietuvoje periodiniuose žurnaluose „Naujoji Romuva“ (1937 m.), „Dienovidis“ (1938 m.) ir išeivijoje JAV savaitraštyje „Lietuvių kelias“ (1950 m.), lietuvių tautinės minties laikraštyje „Dirva“ (1959 m.), lietuvių diasporos pranciškonų leidžiamame savaitraštyje „Darbininkas“ (1970–1976 m.). Taip pat remtasi įvairiais kitais šaltiniais: 2006 m. Lietuvą aplankiusio G. Būgaitės brolio Gintauto Būgos pasakojimais žurnalistui Gediminui Zemlickui,

² Dapkutė, Daiva, „Nematomos „Santaros-Šviesos“ moterų“, *Oikos: migracijos ir diasporos studijos* 1 (29) (2020), 111.

³ Kolevinskienė, Žydronė, „Moterų literatūra išeivijoje 1950–1990 metais: kanono klausimas“, *Knygotyra* 74 (2020), 171.

⁴ „Bibliografijos žinios“ (1937–1938).

⁵ Šis savaitinis kultūros žurnalas ėjo Kaune 1931–1940 m., jo leidejas ir vyriausiasis redaktorius – Juozas Keliuotis.

⁶ „Bibliografijos žinios“ (1932–1940).

⁷ Daujotytė, Viktorija, *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001; Bleizgienė, Ramunė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pab. – XX a. pr. moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose“, *Colloquia* 25 (2010), 57–77; Daugirdaitė, Solveiga, „Lietuvių modernizmas be feminų“, in *Antanas Škėma ir slinktys lietuvių literatūroje*, sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 52–68.

⁸ Daujotytė, Viktorija, *Moters dalis ir dalia*. Vilnius: Vaga, 1992, 184.

⁹ Bleizgienė, „Kokia moteris gali būti rašytoja?“, 75.

¹⁰ Pavyzdžiui, „Bibliografijos žinių“ literatūros srities įrašų 1938 m. duomenimis, tais metais Lietuvoje iš 106 išleistų lietuvių autorių grožinės literatūros knygų moterų parašytų knygų buvo 17, o tai yra apie 16 proc.

išspausdintais laikraščiuose „Mokslo Lietuva“, pusseserės Liucijos Būgaitės-Baubonienės atsiminimų knyga apie Būgų giminę „Proskynos“ (2002), įvairaus pobūdžio publikacijomis ir žinutėmis išeivių spaudoje, G. Būgaitę pažinojusio rašytojo Liudo Dovydeno tekstais (nekrologu Juzei Būgienei ir keliais 1950 m. rašytais laiškais lietuvių diasporos veikėjams) ir literatūrologės Meilės Lukšienės atsiminimais knygoje „Laiko prasmės“ (2004), kurioje apie G. Būgaitę ji rašė: „Emigracijoje Gražė, potenciali mokslininkė, sunyko neprasiskleidusi“¹¹.

Svarstant apie G. Būgaitės profesinį potencialą, pateikta pirmųjų jos publikacijų (1937–1938 m.) arba, tiksliau, jų išspausdinimo fakto analizė, kuri atlikta remiantis statistiniais skaičiavimais, šių publikacijų reikšmingumą nustatant tais metais pasirodžiusių panašaus pobūdžio (autorių lytis, žanras, tematika) publikacijų kontekste ir lietuvių moterų kūrybos tyrimais. Toliau nagrinėjami G. Būgaitės saviraiškos bandymai ir kultūrinė veikla jai gyvenant išeivijoje. Teorinėmis atramomis pasirinktos lietuvių sociologo, literatūrologo Vytauto Kavolio tezės iš jo studijų „Nužemintųjų generacija“ ir „Sąmoningumo trajektorijos“, kuriose jis kalba apie visų neprivilegiuotų ir skriaudžiamųjų, tad ir išeivių, ribotas galimybes veikti, taigi, ir moralinį niekinimą, vertimą nieku¹² ir bendruomeninį solidarumą kaip priemonę priešintis šiam niekinimui¹³. Abiejose minėtose V. Kavolio studijose yra ta pati išeivių egzistencinę patirtį apibendrinanti citata:

Istorija neteisingiausia tiems, kuriems ji atėmė galimybę realizuoti savo jėgas. Šiuo likimu nužemintųjų generacija dalijasi su visų laikų egzilais ir visų rasių skriaudžiamaisiais, su neprivilegiuotu žmogumi apskritai. Nužemintieji save pirmiausia definuoja tuo, ką pajunta savyje nykstant.¹⁴

Didelė dalis lietuvių šviesuomenės, po Antrojo pasaulinio karo emigravę į Vakarus (Vokietiją, vėliau JAV, Kanadą ir kt.), norėdami užsidirbti pragyvenimui, buvo priversti imtis ne kvalifikuotų ir jų išsilavinimo bei profesijos neatitinkančių darbų. Atsižvelgiant į G. Būgaitės biografijos faktus, daroma prielaida, kad emigracijos aplinkybės slopino jos saviraiškos galimybes ir apsunkino veiklą kultūrinėje terpėje. Dėmesys sutelkiamas į G. Būgaitės potencialo nykimo procesą, tapsmą „neprivilegiuotu žmogumi“, prarastą galimybę panaudoti savo intelektualines jėgas.

Pasak V. Kavolio, „[i] žmogų triuškinančią istoriją tegalime atsakyti visų triuškinamųjų solidarumu“¹⁵, t. y. telkdamiesi į bendruomenę. Svarstydamas apie bendruomenę, V. Kavolis siūlo ją suvokti kaip žmogaus ir egzistencijos tarpininkę: tai yra „[ž]mogaus santykis su jo bendruomene – sukonkretintas jo santykiavimo su žmogiškosios egzistencijos visuma pavidalas“. Pavyzdžiui, patriotizmą šis mokslininkas traktuoja „ne vien kaip konkretų įsipareigojimą tautinei bendruomenei, bet gilesnėje plotmėje ir kaip bendrinį

¹¹ Lukšienė, Meilė, „Dukters pasvarstymai“, in Biliūnienė-Matjošaitienė, Julija ir Lukšienė, Marija, *Laiko prasmės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 410.

¹² Kavolis, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos“, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 273.

¹³ *Ibid.*, 274.

¹⁴ Kavolis, Vytautas, „Nužemintųjų generacija“, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 72; Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, 272–273.

¹⁵ Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, 274.

ištikimybės pajėgumo simboli. ¹⁶ Šiuo aspektu G. Būgaitės santykis su jos bendruomene ir atsakomybė būti ištikimai interpretuojami kaip jos intelektualinės veiklos egzistenciniai resursai, jai bandant priešintis (iš)nykimui. Aptariamieji santykiai su bendruomene svarstomi ir lyties aspektu. Pasak V. Kavolio, pokario ir okupacijų metais „besiformuojanti autonomiškos moters kultūros tradicija“ buvo „visai represuojama“ ir atgimė išeivijoje 1952–1955 m. ¹⁷ Vis dėlto literatūrologė Solveiga Daugirdaitė teigė, kad JAV, kuriose buvo įsikūrę daugelis lietuvių intelektualų, aplinkoje tvyrojo „įtampa tarp augančios materialios gerovės ir užsikonservavusių lyčių santykių“ ¹⁸. Taigi, G. Būgaitės veiklos emigracijoje analizė atliekama atsižvelgiant ir į pokario išeivijos literatūros tyrimuose konstatuotą „tą pačią lyčių asimetriją“ ¹⁹ ir akivaizdžią moterų rašytojų disproporciją liudijančias „tam tikras tendencijas“ ²⁰. Pasak Ž. Kolevinskienės, išeivijos rašytojoms įsitvirtinti literatūroje trukdė „emigrantinio gyvenimo aplinkybės: praktiniai sumetimai, buitis, kuri varžė moterų rašymą, vyrų kritikos nepripažinimas to, kas sukurta moterų, moterų literatūros tradicijos menkėjimas“ ²¹. Tad straipsnyje pateiktoje analizėje atsižvelgta ir į aplinkybes, kurios veikė G. Būgaitės kaip moters situaciją ir saviraiškos galimybes išeivijos aplinkoje.

Siekiant atskleisti laipsnišką G. Būgaitės saviraiškos kismą, straipsnis parengtas laikantis chronologijos: pirmoji dalis skirta G. Būgaitės gyvenimui ir veiklai Lietuvoje, kitos dalys – išeivijoje (DP stovykloje ir emigracijoje JAV).

Gražinos Būgaitės profesinis potencialas (Kaunas, tarpukaris)

G. Būgaitė gimė 1914 m. kalbininko Kazimiero Būgos ir iš Suvalkų ūkininkų šeimos kilusios Juzės Būgienės-Stankūnaitės šeimoje. 1914–1916 m. Būgų šeima gyveno Peterburge, vėliau – Permėje (Rusijoje), 1920 m. grįžo į Kauną. Iš Rusijos į Lietuvą J. Būgienė grįžo sirgdama akių liga, ilgai regėjimas silpo, tačiau gydymui stigo lėšų. 1921 m. Būgų šeimoje gimė antras vaikas – sūnus Gintautas. ²² Profesorius K. Būga artimai bičiuliavosi su Eduardu ir Aleksandra Volteriais, kartu daug dirbdavo, net sekmadieniais. Neskirdavo laiko su dukra nueiti į teatrą ar kiną, esą tai – tik laiko gaišimas. ²³ K. Būgos vaikai nebuvo įleidžiami į jo darbo kabinetą ir, jam dirbant, buvo prašomi netriukšmauti. Šeimoje jie buvo auklėjami griežtai, disciplinuotai: pavyzdžiui, K. Būga kasdien skirdavo pusvalandį kūno mankštai su vaikais, kurios šie labai laukdavo. 1924 m. vasarą kalbininkas netikėtai susirgo ir buvo išgabentas gydyti į Karaliaučių, tačiau iš ten nebegrįžo – tą pačių metų gruodžio 2 d. šeima gavo žinią, kad profesorius K. Būga mirė. ²⁴ Po vyro mirties baigianti

¹⁶ Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, 96.

¹⁷ Kavolis, Vytautas, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, 115.

¹⁸ Daugirdaitė, „Lietuvių modernizmas be feminų“, 52.

¹⁹ *Ibid.*, 60.

²⁰ Kolevinskienė, „Moterų literatūra išeivijoje...“, 179.

²¹ *Ibid.*

²² Būgaitė, Liucija, *Proskynos*. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 2002, 57–58.

²³ *Ibid.*, 59.

²⁴ Būgaitė, Gražina, „Iš vaikystės laikų. Prof. Kazio Būgos dukters atsiminimai“, *Lietuvių kelias* 1 (1950), 5.

apakti J. Būgienė liko su dviem vaikais – dešimties metų Gražina ir trimečiu Gintautu. Iš valdžios gavusi lėšų už K. Būgos parengtas žodyno korteles bei knygas, našlė įsigijo nedidelį medinį namą prie stoties, M. K. Čiurlionio gatvėje, kurio dalį nuomojo, o likusioje dalyje gyveno su vaikais.²⁵

Baigusi studijas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, G. Būgaitė įsidarbino „Aušros“ gimnazijoje lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja.²⁶ Buvo išmokusi keletą užsienio kalbų²⁷, be to, namuose mokė groti pianinu.²⁸ Studijų metais G. Būgaitė artimai susibendravo su M. Lukšiene (tuomet Matjošaityte), kuri atsiminimuose apie judviejų santykį rašė:

Siejo mudvi pasaulio pažinimo troškulys, pačios studijos, kylančios problemos be jokios studentiškos konkurencijos ar pavydo šešėlio. Nei politinių pažiūrų, nei tikėjimo dalykų absoliučiai neliesdavome, nors artumą ir čia jaučiau (o gal tylą lėmė baimė susitikti su priešybe?). <...> Bendravimą su Graže menu kaip itin šviesų ir reikšmingą man gyvenimo epizodą...²⁹

Tikėtina, kad G. Būgaitė į spaudą siuntė daugiau tekstų, tačiau prieškarui spaudoje publikuoti buvo du. 1937 m. žurnalo „Naujoji Romuva“ 7 numeryje pirmuose 5 puslapiuose buvo išspausdintas jos straipsnis „Basanavičiaus publicistika“, kuriame autorė, nevengdama diskutuoti ar papildyti kitų tyrinėtojų ankstesnes išvagas, svarstė apie Jono Basanavičiaus idealą ir priemones, kuriomis jo siekė.³⁰ 1938 m. žurnalo „Dienovidis“ 4 numeryje pasirodė antras, 7 puslapių apimties G. Būgaitės apžvalginis, analitinis straipsnis „Tauta ir Vydūnas“, kuriuo ji siekė parodyti, kad „Vydūno tautinės filosofijos pažinimas duoda raktą ir į [jo] grožinę kūrybą“³¹. Šie du G. Būgaitės straipsniai išskirtiniai visų pirma tuo, kad minėtu laikotarpiu literatūros kritikos srityje autorės rašė itin mažai. „Bibliografijos žinių“ sąrašuose 1937 m. buvo užregistruota iš viso per 150, o 1938 m. – apie 100 literatūros kritikos, istorijos ir teorijos straipsnių, iš kurių moterų parašytų tiek 1937 m., tiek 1938 m. buvo po 6.³² Dauguma jų buvo išspausdinti moterų leidžiamuose žurnaluose „Naujoji vaidilutė“ ir „Moteris ir pasaulis“, o jų autorės daugiausia svarstė apie moterų situaciją literatūroje. Viena iš šių straipsnių rašytoja Antanina Šalčiuvienė-Gustaitytė teigė, kad „literatūros kryptys ar srovės <...> ne visos lygiai artimos moters sielai, ne visos lygiai skatina talento bujojimą“³³, taigi, moters raišką literatūros srityje ji suvokė kaip ribotą. Anot A. Šalčiuvienės-Gustaitytės, moters siela žmonijos raidoje vystėsi siauruose šeimos

²⁵ Būgaitė, Liucija, *Proskynos*, 58–59.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ 1950 01 18 L. Dovydeno laiškas J. Gimbutui, JAV, Skrantonas, Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyvas (toliau – MLLM), Dovydeno fondas, P34595.

²⁸ „Kaune: atsiminimai 195[5]–57“, *I laisvę* 14 (51) (1957), 45.

²⁹ Lukšienė, „Dukters pasvarstymai“, 410.

³⁰ Būgaitė, Gražina, „Basanavičiaus publicistika“, *Naujoji Romuva* 7 (1937), 145.

³¹ Būgaitė, Gražina, „Tauta ir Vydūnas“, *Dienovidis* 4 (1938), 168.

³² Periodikos publikacijų statistika nėra tiksli, nes „Bibliografijos žiniose“ į sąrašus buvo įtraukiamos ne visos, o tik, redakcijos nuomone, svarbios publikacijos, tačiau autorių lyčių asimetrija akivaizdi.

³³ Šalčiuvienė-Gustaitytė, Antanina, „Moters vaidmuo literatūroje“, *Moteris ir pasaulis* 1–2 (1938), 46.

horizontuose, tad ir „protas jai maža buvo reikalingas“, o uždaroje šeimoje „moteris tapo kukli ir drovi“, vystėsi ir tobulejo jos „meilės ir prisirišimo jausmai“, todėl ir moterų kūryba visada pasižymi didesniu jausmingumu ir romantiškumu.³⁴ Panašu, kad tuo norėta pasakyti, jog moteris kūryboje gali reikštis tik sentimentalėmis formomis ir išraiškomis, o racionalumo ir griežto vertinimo reikalaujanti kritika – moteriai svetimas žanras. 1938 m. „Dienovidyje“ publikuotas jos straipsnis „Tauta ir Vydūnas“ buvo apskritai vienintelis bibliografų tais metais paminėtas moters parašytas literatūros kritikos straipsnis, išspausdintas ne moterų leidžiamoje periodikoje ir ne specialioje moterų skiltyje. Iš tikrųjų moterų parašytų literatūros kritikos straipsnių 1938 m. nebuvo nei „Naujojoje Romuvoje“, nei „Kultūroje“, nei „Ateityje“, nors kitais metais tokio pobūdžio moterų parašytų straipsnių šiuose leidiniuose pasitaikydavo. Vis dėlto moterų leidžiamoje periodikoje nepavyko apibūdinti G. Būgaitės pavardės. Taigi, nors moterų literatūros rateliuose G. Būgaitė liko nematoma, veikdama savarankiškai, ji taikė tiesiai į vyrų dominuotą literatūros lauką, kuriame išsakė nuomonę visiems rūpimais klausimais, neakcentuodama lyties ir pati su ja nesitapatindama bei anaip tol nepozicionuodama moterų tekstams būdingo jausmingumo. Pasak Violetos Kelertienės, tokia buvo, pavyzdžiui, Lazdynų Pelėda, kuri savo kūryboje perėmė „vyriskas pasakojimo normas“ ir „nelietė gyvybinių moterų klausimų“³⁵. Šiuo aspektu G. Būgaitės straipsnius galima apibūdinti pasitelkiant V. Daujotytės citatą: „Norėdama veikti, moteris turi susilyginti su vyrais; <...> eiti keliu jau pramintu šviesių vyrų, jungtis į jų projektus“³⁶. Pasak Ž. Kolevinskienės, ir vėliau, „DP stovykliniu laikotarpiu Vokietijoje“ ir išeivijoje JAV, „daugelio kritinių straipsnių autoriai buvo vyrai“, o „[t]ais retais atvejais, kai moterys imdavosi literatūros kritikų / recenzėnų vaidmenį, jos vis tiek iš esmės išreikšdavo vyrišką žiūrą tašką“³⁷. Anot V. Kavolio, žmonės tampa nepriklausomi, „atplyšdami nuo tradicijos“³⁸, tad moterims nebūdinga G. Būgaitės veikla interpretuotina kaip moters savarankiškumo bei emancipacijos ženklas. Tiesa, V. Kavolio pateiktuose nepriklausomų žmonių sąrašuose moterų pavardės³⁹ apskritai atsiranda tik Antrojo pasaulinio karo išeivijoje. Tačiau akcentuotina, kad G. Būgaitė savo dėmesį ir literatūrinės pastangos periodikoje skyrė ne kam kitam, o Basanavičiui ir Vydūnui, kurie kavoliškuosiuose nepriklausomų žmonių sąrašuose⁴⁰ yra įrašyti patys pirmutiniai⁴¹.

Svarbus aspektas tas, kad „Dienovidyje“ publikuotą G. Būgaitės tekstą 1946 m. Augsburgio (Vokietija) lietuvių savaitraštyje „Žiburiai“ citavo poetas Jonas Aistis⁴², mat, vartydamas seną žurnalą, aptiko G. Būgaitės straipsnį apie Vydūną ir nustebo perskaitęs jame parašytus žodžius:

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Kelertienė, Violeta, *Kita vertus...: straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 35.

³⁶ Daujotytė, *Parašyta moterų*, 141.

³⁷ Kolevinskienė, „Moterų literatūra išeivijoje...“, 179.

³⁸ Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 120.

³⁹ Marija Gimbutienė ir Liūnė Sutema.

⁴⁰ J. Basanavičius – 1883–1904 m. laikotarpio, Vydūnas – 1905–1921 m. laikotarpio.

⁴¹ Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, 307.

⁴² Aistis, Jonas, „Pranašystės“, *Žiburiai* 3 (15) (1946), 7.

Vydūnas D. karą ir pokarinį laikotarpį laiko krizės metais, nes čia griūva materinė kultūra ir aušta laikas naujai, tikrojo žmogaus kultūrai. Lietuvių tauta su savo kultūra turi gražią ateitį, nes ji nuo seno ugdė tai, kam dabar ateina viešpatavimo laikas, ir taip jai skirta užimti žymią vietą naujoje žmonijos eroje.⁴³

Be abejo, atskirtyje nuo tėvynės gyvenančio⁴⁴ J. Aisčio fokusuotė buvo nukreipta ne į faktą, kad straipsnį parašė moteris, o į tėvynainių viltį stiprinančius Vydūno (ir Oskaro Milašiaus) apreiškimus lietuvių tautai, esą ir jam pačiam Lietuvos padėtis tapusi aiškesnė nei prieš karą bei pats optimistiškesnių straipsnių prirašas.⁴⁵ Vis dėlto autoritetingo balso J. Aistis, kuris, kaip pastebėta V. Kavolio, dar nepriklausomoje Lietuvoje moterų kūrybos atžvilgiu laikėsi ne itin palankios nuostatos⁴⁶, savo straipsnyje pasitelkė ne paties Vydūno, kuris pats tuomet aktyviai rašė periodikoje⁴⁷, o G. Būgaitės citatą, – tai iš esmės reiškė jos kaip literatūros kritikos teksto autorės kompetencijų pripažinimą.

Lietuvių bendruomenė benamiškumo prievartoje (Ingolštatas, 1945–1950 m.)

Karo metais nuo šeimos atitrūko G. Būgaitės brolis Gintautas – pateko į nacių priverstinių darbų stovyklą, tačiau iš jos pabėgo į Švediją, kurioje ir liko gyventi. Su motina ir seserimi bendravo laiškais, tačiau susitikti jiems taip ir nebepavyko.⁴⁸ Užėjus antrajai sovietų okupacijai, dviese likusios Būgaitė su akla motina taip pat nusprendė trauktis į Vakarus. 1945–1950 m. jos glaudėsi Vokietijoje, Ingolštato karo pabėgėlių (DP) lietuvių stovykloje, kurioje forto kareivinėse kartu buvo apgyvendinta beveik 1 000 lietuvių.⁴⁹ Toje pat Ingolštato stovykloje glaudęsis rašytojas L. Dovydėnas vėliau spaudoje pasakojo:

Man teko sutikti Būgienę ir jos iki savęs atsižadėjimo palydovę dukrą Gražiną tremtinių stovykloje Ingolštate, o iš ten vienu ruožu prisikasti ligi Scrantono <...>. Būnant tremtinių stovykloje turėjom titulų, padėčių ir nuopelnų gyvų knipavų. Ir vis savo teisėmis, vis dėl kąsnio, drabužio grumdamiesi, visaip garsėjo. Juzė Būgienė ir dukra Gražina siauram, tamsokam kambarėlyje išsitekdomos, jokių teisių, nuopelnų nepareikšdamos gyveno.⁵⁰

Viena iš „žmogaus potencialo nuslopavimo“ priežasčių V. Kavolis laikė „benamiškumo prievartą“.⁵¹ Tokios prievartos traumą po kurio laiko G. Būgaitė perteikė aprašydamą pirmąjį savo įspūdį 1945 m. atvykus į Ingolštata:

⁴³ Aistis, „Pranašystės“, 7; Būgaitė, Gražina, „Tauta ir Vydūnas“, 173.

⁴⁴ Manoma, kad aptariamą straipsnį J. Aistis rašė dar gyvendamas Prancūzijoje, prieš pat išvykdamas į JAV.

⁴⁵ Aistis, „Pranašystės“, 7.

⁴⁶ Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, 156–157.

⁴⁷ Pavyzdžiui, Vydūno tekstai buvo išspausdinti kituose „Dienovidžio“ numeriuose: 1938 m. Nr. 2, Nr. 6, 1940 m. Nr. 4.

⁴⁸ Zemlickas, Gediminas, „Likimo nublokšti sugrįžta (1)“, *Mokslo Lietuva* 8 (342) (2006), 10–11.

⁴⁹ *Lietuvių enciklopedija*, t. 8. South Boston, Mass.: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1956, 507.

⁵⁰ Dovydėnas, Liudas, „Juzei Būgienei mirus“, *Vienybė* 31 (1960), 9.

⁵¹ Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, 73.

<...> kai pasiekėme mum paskirtą buveinę, tai net nusigandome – pravažiavus geležinius vartus, stovėjo tarp krūvų plytelių ir stiklų klaikus su išdužusiais langais apgriuvęs trijų aukštų namas! Karas, praeidamas pro šalį, ir čia paliko savo žymes: bomba buvo pataikiusi į pat vidurį namo, nusinešdama dalį stogo ir sienų ir palikdama tik stiklų liekanas languose. Bet buvo pati vasara, ir atsiminus Neumarkto urvus ir vabzdėtus barakus, pradėjo atrodyti lyg šiokia tokia pažanga.⁵²

Po dviejų mėnesių atvykėliai buvo perkelti į naujas, anot G. Būgaitės, švarias patalpas.⁵³ Visgi, kalbėdamas apie pirmuosius 15 išeivijos metų, V. Kavolis pabrėžė jų geografinį dvilypumą, nes „[p]irmuosius penketą metų beveik visi dar gyvena Europoje, arti Lietuvos. Pabėgėlių stovyklose atkuriamos miniatiūrinės institucijos ir organizacijos, kurios buvo nepriklausomoje Lietuvoje“⁵⁴. G. Būgaitės biografinėje DP stovyklos etapas taip pat buvo tarpinis: nors, praradusius nuosavus namus Kaune, jiedvi su motina gyveno svetimoje aplinkoje itin sunkiomis sąlygomis, vis dėlto buvo glaudžiai apsuptos tokio pat likimo lietuvių bendruomenės. Atvykusi į Ingolštata, G. Būgaitė aktyviai įsitraukė į susibūrusių keliolikos mokytojų grupę, kuri 1945 m. rugpjūtį apleistose kareivinių patalpose įsteigė lietuvių mokyklą, pavadintą Dr. Vinco Kudirkos vardo progimnazija, jau gruodį tapusią gimnazija.⁵⁵ Šioje progimnazijoje ir vėliau gimnazijoje visą jos veiklos laiką G. Būgaitė mokė vaikus lietuvių kalbos ir ėjo Pedagogų tarybos sekretorės pareigas.⁵⁶

Netrukus šalia gimnazijos radosi bendruomenės inicijuotų kultūrinių veiklų: choras, tautinių šokių grupė, dramos mėgėjų vaidinimai, vėliau – sporto (krepšinio, tinklinio, stalo teniso) komandos, šachmatininkų būrelis, atidaryta biblioteka, veikė skautų ir ateitininkų organizacijos. 1949 m. pavasarį šioje gimnazijoje buvo 40 mokinių ir 12 mokytojų, be to, vyko daug kursų: anglų ir vokiečių kalbų, automechanikų, elektrikų, radijo technikų, kirpimo, siuvimo ir kt.⁵⁷ Taigi, Ingolštate, teritoriškai uždaroje (apibrėžtoje), santykinai nedidelėje, glaustoje bendruomenėje, siekiančioje išlaikyti ir plėtoti tautinę kultūrą, G. Būgaitė dirbo pagal profesiją ir turėjo galimybę save išreikšti. Nors, pasak jos brolio, G. Būgaitė atsiminimų nerašė⁵⁸, vis dėlto apie Ingolštato lietuvių mokyklą paliko liudijimą (kaip pažymėta V. Daujotytės, būtent mokytojos, po 1940 m. patyrusios tremtį ir persekiojimus, „labiausiai siekdavo užrašyti tai, kas patirta, perduoti, palikti, paliudyti“⁵⁹). Maždaug po 25 metų pranciškonų leidžiamame laikraštyje „Darbininkas“ dalimis per kelis numerius pasirodė G. Būgaitės tekstas „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija“, kuriame ji liudijo apie DP stovykloje Ingolštate likimo suburtos lietuvių bendruomenės patirtis, suminėjo visas gimnazijos steigimo datas ir dalyvavusių žmonių pavardes.⁶⁰ Kiek pavyko išsiaiškinti, tai – didžiausias jos tekstas, išspausdintas JAV lietuvių spaudoje (tai aptariama ir skyriuje „Autonomija ir grėsmė išnykti“).

⁵² Būgaitė, Gražina, „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija (2)“, *Darbininkas* 78 (1970), 4.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 114.

⁵⁵ Būgaitė, Gražina, „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija (7)“, *Darbininkas* 3 (1971), 6.

⁵⁶ Būgaitė, Gražina, „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija (3)“, *Darbininkas* 79 (1970), 4.

⁵⁷ *Lietuvių enciklopedija*, t. 8, 507–508.

⁵⁸ Zemlickas, Gediminas, „Likimo nublokšti sugrįžta (2)“, *Mokslo Lietuva* 9 (343) (2006), 6.

⁵⁹ Daujotytė, *Parašyta moterų*, 437.

⁶⁰ *Darbininkas* 77–79, 83 (1970); 1–3 (1971).

Bandymai pritapti svetimame krašte (Skrantonas, 1950–1954 m.)

1950 m. artėjant Ingolštato stovyklos likvidacijai, G. Būgaitė su motina išvyko į JAV, Pensilvanijos valstijos miestą Skrantoną, kurio metropolijoje 20 km spinduliu gyveno per 500 tūkst. žmonių. Skrantone lietuvių bendruomenės ėmė telktis dar XIX a. pabaigoje: dauguma lietuvių atvykėlių dirbo anglių kasyklose, buvo ir keletas gydytojų, mokytojų ir kunigų. Tuomet kūrėsi pirmos lietuviškos religinės draugijos, steigėsi lietuvių parapijos, prie kurių buvo atidaromos parapiinės mokyklos ir kitos organizacijos. XX a. pirmojoje pusėje Skrantone veikė 3 lietuvių parapijos, kurių kiekvienai priklausė nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių asmenų, o prie kiekvienos parapijos veikė po mokyklą, kurias lankė po kelis šimtus mokinių.⁶¹ Vis dėlto nėra duomenų, kad Skrantone įsikūrusi G. Būgaitė būtų jose mokytojavusi.

Anksčiau už G. Būgaitę iš Ingolštato stovyklos į Skrantoną persikėlęs ir jau įsikūręs L. Dovydenas 1950 m. sausį laiške visuomenės veikėjui architektui Jurgiui Gimbutui dėstė apie savo ketinamą leisti literatūros žurnalą „Nemunas“ ir užsiminė, kad greitai atvažiuosianti Gražina Būgaitė (K. Būgos duktė) laisvai kalba ir rašo anglų, prancūzų, rusų, lenkų kalbomis ir „[j]ungiasi prie mūsų visu kuo“⁶². Iš šios užuominos susidaro įspūdis, kad dėl savo gabumų ji buvo laukiama L. Dovydeno ir pati buvo nusiteikusi įsijungti į kultūros leidinio veiklą, vis dėlto nei jai atvykus, nei vėliau nebuvo įtraukta į „Nemuno“ redaktorių⁶³ ar redakcinės kolegijos narių⁶⁴ gretas⁶⁵. Kitų periodinių leidinių redakcijoms G. Būgaitė taip pat nepriklausė. „Nemunui“ pradėjus eiti, L. Dovydenas skundėsi bendradarbiavimo kliuviniu – atstumu, dėl kurio redakcinės kolegijos nariai „negali palaikyti glaudesnio kontakto“, numatė redakciją papildyti naujais nariais Bruklina, turėjusiais prisiimti realią tekstų redagavimo atsakomybę.⁶⁶ Antai, sociologė Aldona Kačerauskienė svarstė, kad L. Dovydenas „aktyviai nedalyvavo lietuvių visuomeninėje politinėje veikloje“ gal ir todėl, kad gyveno pernelyg toli nuo centrų, „kuriuose po karo apsigyveno dauguma karo nublokštų lietuvių: Čikagos, Klivlendo, Filadelfijos, Detroito, Niujorko“⁶⁷. Vis dėlto tame pačiame mieste gyvenantys L. Dovydenas ir G. Būgaitė redakciniais reikalais nebendradarbiavo. Apskritai G. Būgaitės pavardės L. Dovydeno leidžiamame „Nemune“ neatsirado per visą žurnalo gyvavimo laiką (1950–1951 m.). Taigi, dominuojančio literatūros lauko pakrastyje G. Būgaitė buvo ne tik geografinė prasme. Kaip pažymėjo Ž. Kolevinskienė,

<...> diasporoje visus svarbiausius vadovaujamus postus literatūrinėje ar kultūrinėje sferoje užėmė vyrai – Lietuvių rašytojų draugijos pirmininko, literatūrinės ir kultūrinės spaudos

⁶¹ *Lietuvių enciklopedija*, t. 27. South Boston, Mass.: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1962, 133–134.

⁶² 1950 01 18 L. Dovydeno laiškas J. Gimbutui, JAV, Skrantonas, MLLM, Dovydeno fondas, P34595.

⁶³ Liudas Dovydenas, Antanas Rūkas ir Paulius Augius.

⁶⁴ Vytautas Alseika, Vytautas Alantas, dr. Jonas Balys, Jeronimas Cicėnas, Bronys Raila, Vincas Trumpa, Henrikas Žemelis.

⁶⁵ 1950 10 30 L. Dovydeno laiškas Antanui Garmui, JAV, Skrantonas, MLLM, Dovydeno fondas, GEK 141810.

⁶⁶ 1951 03 16 L. Dovydeno laiškas Antanui Garmui, JAV, Skrantonas, MLLM, Dovydeno fondas, GEK 141815.

⁶⁷ Kačerauskienė, Aldona, „Liudas Dovydenas: mums artimas ar tolimas rašytojas?“, *XXI amžius* 9 (1409) (2006), atnaujinta 2006 vasario 1, https://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/02/01/atmi_04.html.

redaktorių, bostoniškės „Lietuvių enciklopedijos“ rengėjų, sudarytojų, redaktorių ir leidėjų, pagrindinių literatūros kritikų ir pan. Tokiu būdu moterys autorės buvo priverstos derintis prie dominuojančio literatūros lauko, kurio pakraštyje jos buvo.⁶⁸

Tikėtina, kad savarankiška ir gyvenimo užgrūdinta G. Būgaitė, kuri nuo 10-ties metų gyveno šeimoje be dominuojančio vyro, vėliau taip pat neištekėjo ir pati (pasak L. Dovydeno, „iki savęs atsižadėjimo“⁶⁹) rūpinosi akla motina, nesutiko paklusti autoritetingų vyrų primetamoms nuostatomis. Kita vertus, pareigų redakcijoje galėjo atsisakyti ir dėl emigravusioms moterims sunkesnių sąlygų. Žinoma, neatmetama galimybė, kad ji tapo viena iš tų, anot D. Dapkutės, „nematomų moterų“, atlikdavusių „įvairius organizacinius, administracinius, techninius darbus“⁷⁰, juoba kad tame pačiame laiške J. Gimbutui L. Dovydenas rašė, kad Skrantone turi dvi moteris, „kurios pažada veltui tvarkyti [žurnalo „Nemunas“] administraciją“⁷¹. Tačiau nepastebėta užuominų, galinčių patvirtinti prielaidą, kad G. Būgaitė būtų dirbusi L. Dovydenui be atlygio.

Vis dėlto 1950 m. pradėjusiam eiti kitame L. Dovydeno redaguojamame leidinyje – savaitraštyje „Lietuvių kelias“⁷², pačiame 1 numeryje G. Būgaitė išėivijos spaudoje debiutavo autoriniu tekstu „Iš vaikystės laikų. Prof. Kazio Būgos dukters atsiminimai“, kuriame dalijosi nuotrupomis vaikystės prisiminimų apie savo santykį su tėvu, pasakojo apie savo aštuonerių devynerių metų mergaitės įgytas patirtis, kai, formuojantis jos charakteriui ir pažiūroms, veikė tiesioginė tėvo įtaka per bendras veiklas, gautas užduotis, sudrausminimus ir įgytas pamokas. Pavadinimo paantraštėje buvo dėmesį traukiantis žodis – tėvo pavardė.⁷³ Apskritai išėivijos spaudoje (kaip ir L. Dovydeno laiške J. Gimbutui) šalia G. Būgaitės pavardės beveik visada buvo pridėdama ir „titulas“ – žymaus kalbininko K. Būgos dukra, jos žinomumą (tarsi kompetenciją) stiprinantis akcentas. Veikiausiai taip tęsėsi ir tarpukario Lietuvoje įprastos moterų gyvenimo interpretacijos tradicija, kuri, pasak R. Bleizgienės, leido „įsivaizduoti į kultūros lauką išeinančias moteris kaip silpnas, be patikimo vyrų tarpininkavimo ir apsaugos lengvai tiesioginės kultūros patirties sužalojamas“⁷⁴. Tačiau pačios G. Būgaitės autoriniuose tekstuose tai buvo vienintelis tėvo paminėjimas. Beje, šiuo, pirmuoju, išėivijoje publikuotu tekstu-atsiminimais G. Būgaitė veikiau pristatė ne savo tėvą, o pačią save ir savo vertybines nuostatas, paveldėtas iš tėvų, pavyzdžiui, tai, kad būtent šeimoje ji išmoko vienodai gerbti bei mylėti visus žmones, nepaisydama jų turtinės padėties.⁷⁵ Kalbiniu-literatūriniu aspektu G. Būgaitė rašė neegzaltuotai ir taupiai, neplėtodama bereikalingo konteksto, trumpais ir kartu talpia, vaizdingais sakiniais. Jos gebėjimas reflektuoti ir valdyti tekstą tarsi turėjo užtikrinti tolesnį bendradarbiavimą spaudoje. „Naujienose“ anonsuojant naują leidinį „Lietuvių kelias“ G. Būgaitės pavardė

⁶⁸ Kolevinskienė, „Moterų literatūra išėivijoje...“, 179.

⁶⁹ Dovydenas, „Juzei Būgienei mirus“, 9.

⁷⁰ Dapkutė, „Nematomos „Santaros-Šviesos“ moterys“, 113.

⁷¹ 1950 01 18 L. Dovydeno laiškas J. Gimbutui, JAV, Skrantonas, MLLM, Dovydeno fondas, P34595.

⁷² Savaitraštį „Lietuvių kelias“ leido dr. Mykolas Devenis, redagavo Liudas Dovydenas, Henrikas Blazas ir Juozas Petrėnas. Leidinys ėjo apie pusmetį, 1950 m. liepą persiorganizavo ir nustojo ėjęs.

⁷³ Būgaitė, Gražina, „Iš vaikystės laikų. Prof. Kazio Būgos dukters atsiminimai“, *Lietuvių kelias* 1 (1950), 5.

⁷⁴ Bleizgienė, „Kokia moteris gali būti rašytoja...“, 69.

⁷⁵ Būgaitė, Gražina, „Iš vaikystės laikų. Prof. Kazio Būgos dukters atsiminimai“, 5.

porą sykių buvo paminėta tarp pirmųjų numerių bendradarbių⁷⁶, tačiau ar šiame leidinyje būta daugiau jos tekstų, nustatyti nepavyko⁷⁷. Tuo metu jos autorinių tekstų nepastebėta ir kitoje išeivijos periodikoje.

Praėjus metams po G. Būgaitės atvykimo į JAV, ji buvo pakviesta į Lietuvos progresyvių klubą Vilks Bario mieste⁷⁸ skaityti paskaitos Motinos dienos minėjime. Paskaitos tematiką (pranešėja nagrinėjo motinos, moters reikšmę bei užduotį, sunkias jos kovas dėl visų gėrovės⁷⁹, skirtingai nei tarpukariu rašytuose tekstuose, reikšmingą ir aktualią moterims) veikiausiai diktavo jos pačios gyvas santykis su motina, jų gyvenimo kartu patirčių paveiktas požiūris. Spauldoje jos paskaita buvo įvertinta kaip „nepaprastai“ įdomi ir naudinga, „gerai paruošta ir vykusiai suorganizuota“ bei išdėstyta „visiems suprantamais žodžiais ir sakiniais“, priduriant, kad „[l]abai retai lietuviai turi progos išgirsti tokių paskaitų“⁸⁰. Vis dėlto nėra duomenų, kad G. Būgaitė būtų dalyvavusi kituose panašaus ar kitokio pobūdžio renginiuose ar skaičiusi kitas paskaitas. Apskritai apie keleto tolesnių metų G. Būgaitės kultūrinę veiklą JAV galima sužinoti tik iš laikraščio „Dirva“ rėmėjų sąrašų, kuriuose ji buvo periodiškai minima.⁸¹

1954 m. laikraščiuose „Draugas“ ir „Naujienos“, kronikų skiltyse dar pasirodė pora analogiškų žinučių, kad neseniai į JAV atvykusi G. Būgaitė Lietuvoje pasižymėjo „dideliais gabumais“ ir Vytauto Didžiojo universitete įgijo lietuvių kalbos ir literatūros specialybę, tačiau šiame krašte neturi galimybių rasti darbo pagal profesiją, todėl, turėdama išsilaikyti ir išlaikyti kartu gyvenančią nedarbingą motiną, dirba siuvėja.⁸² „Naujienose“ išspausdintoje žinutėje pridurta, kad tokioje situacijoje yra „daugumas tremtinių intelektualų“⁸³. Svarbu pažymėti, kad Švedijoje gyvenusiam G. Būgaitės broliui Gintautui svetimame krašte pavyko tęsti ir užbaigti Lietuvoje pradėtas medicinos studijas, įgyti daktaro laipsnį ir dirbti pagal specialybę (psichologu). Turėdamas geresnes pragyvenimo sąlygas, jis siūsdavo motinai ir seseriai piniginę paramą į Vokietiją, vėliau kurį laiką į JAV.⁸⁴ Be to, remiamas nepaprastai energingos žmonos Teresės, Medicinos fakultetą jis baigė aukštais balais ir turėjo atvirą kelią į profesūrą.⁸⁵ Galbūt ne tik skirtingos šeiminės aplinkybės, bet ir skirtingi kraštai sudarė skirtingas sąlygas. Pasak brolio, vienu metu G. Būgaitė buvo pradėjusi mokytis švedų kalbos ir pasiryžusi vykti į Švediją, tačiau vėliau nutarė likti Amerikoje.⁸⁶ Sesers pasirinkimą dirbti siuvelyje G. Būga atsiminė bene šmaikštaudamas, kad, susipykusi „su vietos lituanistais“, ji pasirinko geresnę profesiją, t. y. siuvėjos, kuri leido neblogai

⁷⁶ „Naują savaitraštį Lietuvių Kelią leidžia...“, *Naujienos: The Lithuanian Daily News* 59 (1950), 3.

⁷⁷ Daugelio savaitraščio „Lietuvių kelias“ numerių prieinamuose archyvuose nėra (rasti ir peržiūrėti 1, 8, 16, 24 ir 31 numeriai).

⁷⁸ Maždaug už 30 km nuo Skrantono.

⁷⁹ Stanislovaitis, J. V., „Gražiai pagerbta motina“, *Naujienos: The Lithuanian Daily News* 106 (1951), 6.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ 1951–1962 m. G. Būgaitė leidiniui „Dirva“ aukojo periodiškai po dolerį ar kelis, nuo 1958 m. didesnėmis sumomis remdavo kitus leidinius ir projektus (~1951–1985 m. „Dirva“, ~1970–1987 m. „Darbininkas“ ir kt.).

⁸² „Kronika“, *Draugas* 7 (1954), 8; *Naujienos: The Lithuanian Daily News* 5 (1954), 8.

⁸³ *Naujienos: The Lithuanian Daily News* 5 (1954), 8.

⁸⁴ Zemlickas, „Likimo nublokšti sugrįžta (1)“, 11.

⁸⁵ Lukšienė, „Dukters pasvarstymai“, 410.

⁸⁶ Zemlickas, „Likimo nublokšti sugrįžta (2)“, 6.

uždirbti.⁸⁷ Sunku pasakyti, ar tokio konflikto ištis būtų ir, jeigu būtų, kuriuo konkrečiai metu ir kokiomis aplinkybėmis. Visgi kultūrinėje terpėje veikiantis L. Dovydenas G. Būgaitės įsidarbinimą siuvelykloje taip pat aiškino kaip sprendimą, priimtą dėl finansinių paskatų: esą atvykusi į Skrantoną ji siekė įsikurti ir greičiau apmokėti kelionės į JAV skolas, dėl kurių grąžinimo nuogąstavo ir jos motina.⁸⁸ Taigi, panašu, kad G. Būgaitė ne tik neturėjo galimybių įsitvirtinti kultūrinėje terpėje, bet drauge jai buvo sunku pritapti prie kultūrinės bendruomenės sąlygų.

Ištikimybė savo bendruomenei (Skrantonas, 1959–1960 m.)

Ryšį su bendruomene ir nuostabą, kad G. Būgaitė ir jos motina J. Būgienė yra neužmirštos⁸⁹, jodviem teko patirti 1959 m., kai G. Būgaitė netikėtai susirgo ir atsidūrė ligoninėje, o jos akla senutė motina liko be globos ir priežiūros. Spauldoje pasirodė žinutė apie šią situaciją su prašymu paremti G. Būgaitės gydymui ir operacijai apmokėti reikalingomis lėšomis, kaip tarpininką nurodant Antaną Kučą⁹⁰ – Skrantono universiteto dėstytoją, istoriką⁹¹. Gana greitai per A. Kučą buvo surinkta žmonių paaukota 989,50 dol. suma ir per Vincę Jonuškaitę-Leskaitienę bei Veroniką Rutkauskienę-Rūtenienę iš Lietuvos atstovybės Niujorke – 79 dol. suma. Iš šių lėšų buvo apmokėtos G. Būgaitės gydymo išlaidos, o likusi dalis padėta į banką „J. Būgienės nuožiūrai“⁹². Netrukus ši paramos akcija sulaukė atgarsių spauldoje: laikraštyje „Vienybė“ pasirodė trumpa A. Kučo padėka „jautrioms lietuviškoms širdims“, per jį suaukojusioms „prof. K. Būgos našlei, neregai Juzei Būgienei, ir sunkios ligos ištiktai jų dukrai Gražinai paremti“⁹³, o po kurio laiko „Drauge“ buvo išspausdintas anoniminis tekstas, kuriame buvo išreikštas priekaištas, kad „kažkodėl nebuvo tartas padėkos žodis“ pačiam A. Kučiui, kuris kasdien lankė „senutę ir ligonę“ ir per kurio „triūsą ir aukos buvo surinktos“⁹⁴. Dar po mėnesio G. Būgaitė atsakė į šį priekaištą, tiksliau, išreiškė padėką, vardydama visus jai padėjusiuosius sunkioje situacijoje: prieš operaciją ją laiminusį kunigą, operavusį chirurgą ir gailestingąsias seseris, dėl kurių pastangų vėl atgavo sveikatą, draugus, gimines bei pažįstamus, kurie stiprino jos viltį gyventi, ypač išskirdama motiną, „kuri, nežiūrint savo aklumo, dr. A. Kučo, K. ir P. Navaganskių globojama ir lietuvių visuomenės užjaučiama, parodė didelį dvasinį stiprumą“⁹⁵, paslaugius skrantoniškius, iš kurių lietuviai buvo tik Dovydenų šeima ir A. Kučas, siuvelyklos vadovybę ir bendradarbes, Švedijoje gyvenančio brolio šeimą „už didelę moralinę ir

⁸⁷ Zemlickas, „Likimo nublokšti sugrįžta (1)“, 11.

⁸⁸ Dovydenas, „Juzei Būgienei mirus“, 9.

⁸⁹ Būgaitė, Gražina, „Gražinos Būgaitės padėka“, *Dirva* 65 (1959), 7; Būgaitė, Gražina, „Padėka“, *Draugas* 197 (1959), 4.

⁹⁰ „Iš arti ir toli. J. A. Valstybese“, *Draugas* 113 (1959), 8.

⁹¹ Veilentienė, Audronė, „Steigiamasis Seimas amžininko ir istoriko akimis“, *Parlamento studijos* 29 (2020), 210.

⁹² Būgaitė, „Gražinos Būgaitės padėka“, 7.

⁹³ Kučas, Antanas, „Padėka už aukas prof. Būgos našlei“, *Vienybė: paveiksluotas Amerikos lietuvių savaitraštis* 28 (1959), 3.

⁹⁴ „Padėka Gerdariui dr. Antanui Kučiui“, *Draugas* 177 (1959), 6.

⁹⁵ Būgaitė, „Gražinos Būgaitės padėka“, 7.

materialinę paramą“ ir kitus. Už suaukotas lėšas G. Būgaitė dėkojo paskiausiai, trumpai pridurdama, kad jos buvo surinktos per A. Kučą ir moteris iš Lietuvos atstovybės Niujorke.⁹⁶ Parama reikalingam pagalbos yra tam tikras įsipareigojimas bendruomenei, kai, V. Kavolio žodžiais tariant, sąžinės plotmėje „[i]pareigoja ne idealai, bet trūkumai, nes jie šaukiasi žmogaus jiems užpildyti“, visgi svarbiau justi laisvą įsipareigojimą būti ištiki-
miems savo bendruomenei.⁹⁷ G. Būgaitė visų pirma atsižvelgė į dvasinius dalykus, mora-
linį ir psichologinį palaikymą, o materialius dalykus nukėlė į antrą planą, tam tikra pra-
sme nureikšmindama A. Kučo „triūsą“, parodydama jį kaip lygiavertį visiems
padėjusiesiems. Iš esmės G. Būgaitė parodė atsisakanti paklusti galios santykiams ir jų
keliamai įtampai, pasirinkdama *a priori* dvasinį (t. y. laisvą) ryšį su savo bendruomene,
kuri galiausiai jau ir nebebuvo griežtai apibrėžta vien etnine bendryste.

Ryšio su kultūrine lietuvių bendruomene trūkinėjimą, tiksliau, nutolimą nuo jos rodo
ir tai, kad po šio įvykio nei G. Būgaitės tekstų, nei žinučių apie ją (išskyrus keletą paminė-
jimų vienuose ar kituose rėmėjų sąrašuose) išėivijos spaudoje nepasirodė dar dešimtmetį.
Visgi to priežastis (arba viena rimčiausių priežasčių) veikiausiai buvo G. Būgaitės gedulas –
1960 m. vasarą mirė jos motina Juzė Būgienė, artimiausias, o galbūt vienintelis jai ištis
artimas žmogus. Su akla motina G. Būgaitė išgyveno tėvo (J. Būgienės vyro) netektį, karą,
šeimos išblaškymą, DP stovyklos bei emigracijos sunkumus ir rūpestį viena kita visą gyve-
nimą. Ir štai, praėjus metams po 1959-aisiais G. Būgaitė ištikusios ligos, nuo kurios pasvei-
kusi pati jautėsi išsikapščiusi iš mirties gniaužtų, ji liko viena. O ilgainiui jos individualiz-
mas tik stiprėjo. Po dešimtmečio tekstaais grįžusi į lietuvių diasporos kultūros spaudą⁹⁸,
G. Būgaitė reflektavo patikimų, artimų ryšių (ištikimų ir neištikimų sąjungininkų) trūku-
mą⁹⁹, o dar vėliau, kalbėdama apie bendrataučių išlikimą JAV aplinkoje, teigė, kad „retai
kada galima remtis svetima pagalba – ji paprastai atsitiktinė ir nepatikima“¹⁰⁰. Taigi, G. Bū-
gaitė jautėsi nerandanti atramos ir patikimų žmoniškųjų ryšių tiek tarp lietuvių išėivų, tiek
JAV tarpkultūrinėje tradicijoje.

Autonomija ir grėsmė išnykti (Skrantonas, 1970–1980 m.)

1970 m. pab. – 1971 m. pr. laikraštyje „Darbininkas“ per septynis numerius¹⁰¹ buvo iš-
spausdinti G. Būgaitės atsiminimai „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties
gimnazija“, kuriuose pasakojama apie patirtis DP stovykloje Ingolštate. Šis tekstas jau iš
dalies aptartas ankstesniame skyrelyje „Lietuvių bendruomenė benamiškumo prievartoje
(Ingolštatas, 1945–1950 m.)“, bet norėtusi sugrįžti prie jo pirmos dalies ir atidžiau paana-
lizuoti pasakojimą pradėjusią citatą, kurioje autorė aprašė savo egzistencinę tikrovę ir sa-
viraiškos sprendimus:

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Kavolis, „Nužemintųjų generacija“, 105.

⁹⁸ 1970–1971 m. ir 1976 m. laikraštyje „Darbininkas“.

⁹⁹ Būgaitė, Gražina, „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija (1)“, *Darbininkas* 3 (1971), 3.

¹⁰⁰ Būgaitė, Gražina, „Dėl „etninės grupės“ ir „etniko“ prasmės neaiškumo“, *Darbininkas* 15 (1976), 2.

¹⁰¹ *Darbininkas* 77–79, 83 (1970); 1–3 (1971).

Nežinau, kaip kitiems, bet man sunku priprasti prie amerikonių miestietiško gyvenimo. Kai gyvenimas – dvikova, o tikslas – laimėjimas bet kokia kaina, bet kuriomis priemonėmis, tai pralaimėjimas yra labai nemalonus, o laimėjimas netikras ir trumpalaikis. Ką jau kalbėti apie ištikimus, kad net neištikimus sąjungininkus sunku surasti, ir daugelis griebiasi įvairių dirbtinų priemonių nemaloniai tiesai užmiršti, o aš tai nutariau vieną labai karštą ir drėgną vasarą įsirašyti kokiam semestriui į moterų vienuolyno kolegiją – lotynų kalbai pakartoti! Ir kai gyvenimas pradėdavo atrodyti tamsus ir beviltiškas, pasiimdavau lotynišką knygą, žodyną ir pradėdavau versti į lietuvių ir anglų kalbas. Ne vienas sakiny pasitaikydavo sunkiai išverčiamas, bet kai po truputį pradėdavo aiškėti prasmė, kažkaip ir mano žvilgsnis prašviesėdavo.¹⁰²

Per porą dešimtmečių emigracijoje G. Būgaitė nesijautė pritapsi prie ją supusios aplinkos ir stokojo patikimų žmogiškų ryšių. Tačiau ši ilgalaikė būseną ją paskatino atsisukti į savo pašaukimą, t. y. studijuoti lotynų kalbą ir imtis literatūrinių darbų – grožinių tekstų vertimų. G. Būgaitė vertė Gajaus Krispo Salustijaus kūrinius „Karas prieš Jugurtą“ ir „Katilina“; po dešimtmečio spaudoje priminė, kad šiuos kūrinius yra išvertusi, taigi, būtų gerai, „kad būtų suorganizuotas šių knygų išleidimas“¹⁰³, bet lietuvių išeivijos spaudos bibliografiniuose sąrašuose įrašų apie šias knygas nėra¹⁰⁴. Ironiška, kad šiuos G. K. Salustijaus kūrinius sovietinio režimo slopinamoje Lietuvoje išvertė Anastazija Kašinskaitė ir 1973 m. išleido leidykla „Vaga“.¹⁰⁵ Vis dėlto negalima teigti, kad G. Būgaitės vertimas buvo atliktas perniek. Šis darbas turėjo prasmę visų pirma todėl, kad suteikė jai egzistencinės šviesos. Nors knygos ir nebuvo išleistos, pati veikla patenkino G. Būgaitės poreikį sąveikauti su prarasta bendruomene – rašyti lietuviškai ir plėsti kultūrinį lietuvių akiratį. Kartu tai yra nuoroda į jos nepriklausomumą ir vidinį išsilaisvinimą, t. y. prisiimtą atsakomybę už savo pasirinkimus, autonomišką apsisprendimą veikti tai, kas brangu. Be to, būtent viena kūrinių „Karas prieš Jugurtą“ ištrauka vertėjai priminė vienos Ingolštato moksleivės rašinyje atpasakotą nuotykį, ir glaudi paralelė tarp dviejų tekstų – moksleivės rašinio ir G. K. Salustijaus veikalo – įkvėpė G. Būgaitę užduoti egzistencinį klausimą apie tarpusavio santykius: „kokią mes, buvę auklėtojai, padarėme įtaką mūsų to meto lietuviškam tremties jaunimui?“¹⁰⁶ Bandydama į šį klausimą atsakyti, ji atpasakojo stovyklos sąlygomis Ingolštate veikusios lietuvių mokyklos, kurioje dirbo, įsteigimo eigą. Galiausiai DP stovykloje, kur kas lietuviškesnėje nei JAV aplinkoje G. Būgaitė išreiškė save dirbdama mokytoja, ir tai žadino veikiau ilgesingus nei trauminius prisiminimus, kuriuos aprašydama ji galėjo iš naujo išgyventi prasmingos saviraiškos ir ištikimybės savo bendruomenei jausmą.

1976 m. tame pačiame „Darbininke“ pasirodė dar vienas nedidelis G. Būgaitės tekstas „Dėl „etninės grupės“ ir „etniko“ prasmės neaiškumo“¹⁰⁷, kuriame ji svarstė tiek apie tautinį identitetą, tiek apie žmogaus teises apskritai. Būtent žmogaus teisių principas, pasak

¹⁰² Būgaitė, Gražina, „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija (1)“, 3.

¹⁰³ „Gražina Būgaitė...“, *Darbininkas* 47 (1980), 7.

¹⁰⁴ *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija 1945–2000*, sud. Silvija Vėlavičienė, Birutė Poškutė, Eglė Karalienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2022.

¹⁰⁵ Salustijus, Gajus Krispas, *Katilinos sąmokslas. Jugurtos karas*. Vilnius: Vaga, 1973.

¹⁰⁶ Būgaitė, Gražina, „Aplinkybės, kuriomis buvo įkurta viena tremties gimnazija (1)“, 3.

¹⁰⁷ Būgaitė, Gražina, „Dėl „etninės grupės“ ir „etniko“ prasmės neaiškumo“, 2.

V. Kavolio, esą tradiciškai yra labiau vyriško mąstymo produktas ir ne toks patrauklus moterims.¹⁰⁸ Tad šiuo aspektu G. Būgaitės mąstymas identifikuojamas kaip nepriklausantis nuo tradiciškai suvokiamų lyčių mąstymo skirtumų ir tuo yra autonomiškas. Tiesa, ir ši tekstą G. Būgaitė pradėjo dar drąsesniu balsu, atviru nepasitenkinimu siekdama aiškumo ir teisybės:

Turiu prisipažinti, kad man nei „etninė grupė“, nei „etnikas“ nepatinka ir, kadangi laisvame krašte yra leistina kiekvienam pareikšti savo nuomonę, noriu pasiaiškinti. Nepatinka, nes tie žodžiai yra daugiaprasmiai ir negali žinoti, kokia prasmė gali būti pritaikyta. / Besiklausydama per radiją žinių, susidariau įspūdį, kad etnikas <...> yra taikomas visiems čia svetima kalba kalbantiems neturtingiems žmonėms.¹⁰⁹

Pasak V. Kavolio, „kova prieš <...> savo identiteto praradimą“ išeivijoje buvo „itin skausmingu ir egzistenciškai esminiu dalyku“.¹¹⁰ G. Būgaitės tekstuose taip pat egzistuoja identiteto apgynimo elementas – tai priskirtina ir pasakojimui apie lietuvišką mokyklą svetimame krašte. Tačiau 1976 m. pasirodžiusiame jos tekste kova prieš identiteto praradimą labai konkreti ir tiesioginė: „Nesuprantu, kodėl atsisakoma tautinių grupių, kurios visada turi aiškų vardą (pvz., lietuviai, latviai), ir renkamosi etnines grupes, kurios veda į bevardžius etnikus“¹¹¹. Nors G. Būgaitė čia svarstė tarsi abstrakčiu principu, galiojančiu visais atvejais: kas gresia lietuviams, tas ir latviams ar bet kuriems kitiems, visgi jai nerimą kėlė akivaizdus pavojus, kad, išnykus tautos pavadinimui, išnyks ir tautinė bendruomenė. Šia mintimi ji akivaizdžiai išreiškė savo atsakomybės už tautiškumą pojūtį, parodė, kokia jai svarbi lietuviybė ir jos išlaikymas. Be to, ne tik kalbėjo apie problemą, bet ir ieškojo išeities taško bei siūlė sprendimą. Pasak jos, tautiškumas turėtų būti laikomas kiekvieno asmenine teise, kaip JAV tokia teise yra laikomas religijos pasirinkimas, taigi, ir kiekvienos tautos ar bendruomenės išsilaikymas turėtų būti jos pačios reikalas¹¹², kitaip tariant, bendruomenė, norėdama išlikti, turėtų kolektyviai pati už save prisiimti atsakomybę.

Grįžtant prie V. Kavolio minties, kad „nužeminta generacija“ yra „ne tik žemę praradusi, bet istorijos moraliai niekinama, verčiama nieku“¹¹³, norėtusi šiame straipsnyje vietoje išvadų paminėti visiškai atsitiktinį, tačiau simbolinį G. Būgaitės „vertimo į nieką“ aktą. Paskutinį kartą ji pasireiškė išeivijos spaudoje (išskyrus pavienius įrašus aukotojų sąrašuose¹¹⁴) dėl 1980 m. rudenį „Darbininko“ laikraštyje K. Būgos 100-ųjų gimimo metinių minėjimo apžvalgoje padarytos klaidos – buvo supainiotas Būgaitės vardas ir vietoje Gražinos parašyta Aldona¹¹⁵. Klaidą pastebėjo pati G. Būgaitė ir apie ją pranešė „Darbininko“ redakcijai atsiųsdama atviruką ir drauge primindama, kad ji „dirba, ką gali“, ir vis dar tikisi, jog

¹⁰⁸ Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, 120.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*, 121.

¹¹¹ Būgaitė, Gražina, „Dėl „etninės grupės“ ir „etniko“ prasmės neaiškumo“, 2.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, 273.

¹¹⁴ „Aukos Lituanistikos katedrai“, *Darbininkas* 50 (1983), 7; *Draugas* 231 (1984), 4; *Draugas* 206 (1985), 4; „Lietuvos Krikščionybės Jubiliejaus darbams remti gautos aukos“, *Draugas* 172 (1986), 4; *Draugas* 77 (1987), 4.

¹¹⁵ „Prisimintas prof. Kazimieras Būga“, *Darbininkas* 43 (1980), 9.

jos išverstos knygos bus išleistos.¹¹⁶ Visgi kas gali būti labiau niekinančio už vardo išblukimą iš atminties tų, su kuriais pastarąjį dešimtmetį bendradarbiauta.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, G. Būgaitė į tėvynę negrįžo. Mirė JAV 1997 m., pasak jos brolio, visas santaupas palikusi parapijai.¹¹⁷ Po mirties jos namuose apsilankė parapijoje tarnaujantis kunigas ir apžiūrėjo jos daiktus, bet „nieko ypatingo nerado“¹¹⁸.

Apibendrinimas ir išvados

Tarpukariu G. Būgaitės literatūrinis potencialas išryškėjo per jos kaip literatūros kritikės darbus itin retose kritiką rašiusių moterų gretose. 1937–1938 m. ji paskelbė porą kritikos straipsnių solidžiuose lietuvių kultūros periodikos žurnaluose, Kauno „Aušros“ gimnazijoje dirbo lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja. Vis dėlto iki galo atsiskleisti ir įsitvirtinti pritrūko resursų (pavyzdžiui, laiko). Nepalanki buvo ir susiklosčiusi sampratos apie skirtingų lyčių autorių pašaukimą ir veiklas tradicija – moterims buvo sunkiau įrodyti savo kaip literatūros kritikų potencialą.

Gyvendama DP stovykloje susiformavusioje glaudžioje lietuvių bendruomenėje, G. Būgaitė turėjo galimybę tęsti profesinę veiklą ir užsiimti švietėjiška veikla. Ji prisidėjo prie lietuvių mokyklos steigimo, mokytojų (bendruomenės mokytojų įsteigtoje mokykloje), ėjo Mokytojų tarybos sekretorės pareigas. Nors mokslininkų tyrimai atskleidžia, kad DP stovyklos etapu ypač moterys buvo labiausiai represuotos, vis dėlto G. Būgaitė tuo laikotarpiu save išreiškė ir glaudžiausiai sąveikavo su bendruomene.

Persikėlus į JAV, kuriose daugelis bendruomenės narių buvo vieni nuo kitų nutolę geografiškai, pasklidę po skirtingus centrus, o pačioje bendruomenės aplinkoje įtampą kėlė įvairūs galios principai, G. Būgaitės santykis su bendruomene ėmė trūkinėti, slopti, o jam silpnėjant, mažėjo ir galimybių panaudoti savo pajėgumą. Vis dėlto G. Būgaitė paskelbė kelis tekstus spaudoje, skaitė paskaitą, kuri spaudoje buvo palankiai įvertinta, rėmė lietuvišką veiklą. Patekusi į bėdą, sulaukė bendruomenės palaikymo ir pagalbos, tačiau tam įtakos turėjo ir bendruomenės pagarba jos motinai, kalbininko K. Būgos našlei. Tyrinėjant G. Būgaitės biografiją ir skaitant jos tekstus, susidaro įspūdis, kad jai buvo svarbu dalyvauti kultūrinėje veikloje, vis dėlto šis dalyvavimas pasižymėjo ilgais pertrūkiais (pavyzdžiui, 10 metų).

Apie 1970 m. G. Būgaitė ėmė veikti savarankiškai – ėmėsi individualios iniciatyvos. Kolegijoje stiprino lotynų kalbos žinias, ėmėsi versti ir iš lotynų kalbos išvertė porą G. K. Salustijaus kūrinių, bet, neturėdama ryšių, negalėjo išleisti knygų. Nors jos išversti kūriniai nebuvo išleisti, pati veikla G. Būgaitei suteikė paguodos ir stiprino egzistencinį ryšį su bendruomene. Vėlyvuosiuose jos tekstuose itin jaučiamas patriotinės atsakomybės poreikis, kova už tautinio identiteto išlaikymą. Prie gyvenimo emigracijoje nesijautė pritapsi, vis dėlto iš JAV nebeišvyko. Benamiškumas G. Būgaitei buvo veikiau ne namų neturėjimas, savos žemės praradimas, o bendruomenės neturėjimas. Viena vertus, būdama individualistė, atitolusi nuo bendruomenės, ji išsilaisvino, tapo autonomiška, antra vertus, jos

¹¹⁶ „Grażina Būgaitė...“, *Darbininkas* 47 (1980), 7.

¹¹⁷ Zemlickas, „Likimo nublokšti sugrįžta (1)“, 11.

¹¹⁸ Zemlickas, „Likimo nublokšti sugrįžta (2)“, 6.

potencialas sunyko. Galiausiai, neturėdama stiprių tiesioginių ryšių su bendruomene, nedaugyvaudama literatūrą sambūriuose, liko nepastebėta ar per menkai pastebėta ne tik išeivijos intelektualų, bet ir šiuolaikinių tyrėjų.

Literatūra

- Bleizgienė, Ramunė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pab. – XX a. pr. moterų rašytojų biografiniuose pasakojimuose“, *Colloquia* 25 (2010), 57–77.
- Dapkutė, Daiva, „Nematomos „Santaros-Šviesos“ moterys“, *Oikos: migracijos ir diasporos studijos* 1 (29) (2020), 105–119.
- Daugirdaitė, Solveiga, „Lietuvių modernizmas be feminų“, in *Antanas Škėma ir slinktytys lietuvių literatūroje*, sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 52–68.
- Daujotytė, Viktorija, *Moters dalis ir dalia*. Vilnius: Vaga, 1992.
- Daujotytė, Viktorija, *Parašyta moterų*. Vilnius: Alma littera, 2001.
- Kavolis, Vytautas, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992.
- Kavolis, Vytautas, „Nužemintųjų generacija“, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 63–120.
- Kavolis, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos“, in Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994, 121–354.
- Kelertienė, Violeta, *Kita vertus...: straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 2006.
- Kolevinskienė, Žydronė, „Moterų literatūra išeivijoje 1950–1990 metais: kanono klausimas“, *Knygotyra* 74 (2020), 168–187.

Agnė CESIULĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

GRAŽINA BŪGAITĖ. THE DISAPPEARANCE OF UNTAPPED POTENTIAL IN EMIGRATION

Summary. The article presents the Lithuanian-American expatriate Gražina Būgaitė (1914–1997) and discusses her potential, which began to manifest itself at the end of the third decade of the 20th century in Lithuanian cultural periodicals and educational activities. The article looks at Būgaitė's attempts to realise herself in the post-war years in the Lithuanian war refugee DP camp (Ingolstadt, Germany) and later in the diaspora (Scranton, Pennsylvania, USA), and analyses the developments in Būgaitė's cultural activities under the changing circumstances and her transforming relationship with the community. It is assumed that the unfavourable historical circumstances suppressed Būgaitė's participation in the cultural environment. Another factor that may have influenced her professional realisation is the traditional view of gender roles. In other words, Būgaitė's activities are also seen as part of women's cultural activities. The article draws on the following sources: articles of literary criticism by Būgaitė published in periodicals, in Lithuania ("Naujoji Romuva", "Dienovidis"), in 1937–1938, and in the USA ("Lithuanian Way", "Dirva", "Darbininkas"), in 1950–1976, as well as various messages in the Lithuanian emigre press, letters, memoirs, and articles by other writers.

Keywords: Gražina Būgaitė, teacher, community, Ingolstadt, Scranton, periodical press.

Ineta PULKAUNINKĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

(Ne)traumuotos tapatybės formavimosi pėdsakais: diasporos literatūros kūrėjų kartų refleksija remiantis Jacques'o Lacano teorijomis

Santrauka. Šiame straipsnyje teigiama, kad diasporos kūrėjų (ne)traumuotos tapatybės patirtis turi įtakos kūrybos tematikai, vaizdiniams bei kalbos raiškai. Traumos ir tapatybės temos egzodo bei emigracijos literatūroje gali būti tyrinėjamos remiantis Jacques'o Lacano teorinėmis prieigomis. Straipsnio tikslas – reflektuoti skirtingų išeivijos rašytojų kartų (kūrybinės) tapatybės bruožus ir kalbos raišką, atsižvelgiant į tėvynės netekties patirtį. Straipsnyje rašytojų kartos skiriamos ir jų kūryba analizuojama įvertinant (ne)prievartinio tėvynės palikimo sąlygas, o į meninius tekstus žvelgiama kaip į kūrėjo sąmonės reiškinių arba kūrybinio „aš“ raišką. Straipsnyje daugiau dėmesio skiriama Antano Škėmos romano „Balta drobulė“ ir Akvilinos Cicėnaitės romano „Anglų kalbos žodynas“ personažų tapatybės, tapatumo (per)konstravimo problematikai. Šiuolaikinių rašytojų, kuriančių už Lietuvos ribų, kūryboje aptinkamas jau kitoks, organiškesnis, santykis su vieta, į kurią emigruojama, galimos hibridiškumo, transnacionalinės tapatybės paieškos, gilesnė estetinė analizė.

Raktažodžiai: tapatybė, veidrodžio stadija, diasporos literatūra, sąmonės raiška, trauminė patirtis, Jacques'as Lacanas, Antanas Škėma, Akvilina Cicėnaitė.

Kai kurie literatūros kūrėjai šiandien mano, kad trauminė patirtis ir jos tema gerokai pervertinta¹, tačiau šiame straipsnyje laikomasi priešingos pozicijos: (skausmingos) patirties, pasireiškiančios žodine ar kitokia menine kūryba, refleksijai ir analizei reikalinga laiko distancija, ir gali užtrukti, kol po traumos pagyjama. Nemaža pavyzdžių, kai patirta

¹ Mintis, paminėta Andriaus Jakočiūno interviu su Giedre Kazlauskaitė: „Nežinau, ar citata tiksli, bet Marčėnas sako: „Šiais laikais, man atrodo, poezija iš tų trauminių patirčių neišauga, ji tiesiog malasi tose gimdymo traumose. Turbūt pasenau, nes tarsi noriu pasakyti, kad mūsų laikais buvo geriau.“ Jakučiūnas, Andrius (kalbina poetę, publicistę Giedrę Kazlauskaitę), „Giedrė Kazlauskaitė: „Savastis nėra vien traumos dirvožemio augalas“, *Metai* 3 (2024), 98.

trauma, nukreipta tinkama linkme, virsta kūrybine energija (pvz., tremtinių atsiminimais, poezija ir kt.), kuri ilgainiui palaiko, gydo ir guodžia sužeisto asmens dvasią. Kai kada intuityviai ir sąmoningai ryžtamasi rašyti ir išgyventi traumą iš naujo, tik šį kartą sava valia, psichologiškai saugioje aplinkoje: kai nebegresia pavojus gyvybei, tik tuomet iš patirties šešėlio destruktinė traumos prigimtis paleidžiama kaip nuskausmintą, neutralizuota – išgyventa.

Traumuojančių veiksmų Lietuvos istorijoje būta ne vienas. Jie it patirties liudijimai nugula rankraščių, mašinraščių, vėliau ir kompiuterinių failų puslapiuose. Tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų egzodo, emigracijos raštų gausa stebina. Kita vertus, per Antrąjį pasaulinį karą ir po jo dėl SSRS okupacijos emigravo apie 70 proc. Lietuvos rašytojų.² Svarstant apie susiformavusią (kūrybinę) tapatybę, paveiktą traumos, padėti tašką būtų sudėtinga, nes, kol rašomas šis straipsnis, nepaliaujamai formuojasi naujos ir netikėtos šiuolaikinės tapatybės, jų atspalviai bei atmainos, vėl kitaip paveiksiančios ateities naratyvą. Tapatybės konstravimosi, persimainymo, susijungimo ir atsiskyrimo apytakos ratas nepaliaujamai sukasi.

Šiame straipsnyje į minėtą (ne)trauminę patirtį, pasireiškiančią kūryboje, žvelgiama remiantis lakaniškąja (Jacques'o Lacano) nuostata, kad žodinė kūryba yra sąmonės atspindys, todėl, tyrinėjant kalbos raišką, galima priartėti prie subtiliausių vidujybės patyrimų, kurie dažnai lieka nepažinūs, jei būna apribojami tyla.

Lietuvos bei kitų Baltijos šalių egzodo literatūros tyrimų tiek pat gausu, kiek ir tekstų. Didelę dalį sudaro Kazio Bradūno, Antano Vaičiulaičio, Jono Aisčio, Prano Naujokaičio, Alės Rūtos, Benedikto Babrausko, Bernardo Brazdžionio, Jurgio Gliaudos, Bronio Railos, Jono Griniaus, Juliaus Kaupo, Henriko Nagio, Alfonso Nykos-Niliūno, Viktorijos Skrupskelytės, Rimvydo Šilbajorio, Liūto Mockūno ir kitų komentarai, recenzijos ir straipsniai, kuriuose analizuojamas išeivijoje kuriamų romanų pasakojimas, pasakotojo ir veikėjo santykis, tekstų žanrų įvairovė ir stilius, poezijos kalba.³ Atkreiptinas dėmesys, kad paprastai tai – klasikiniai literatūrologiniai tyrimai. Atgavus nepriklausomybę, Lietuvoje suklesti tiek literatūros istorijos, tiek lyginamieji diasporos tyrimai, o naujausios (trans)migracinės lietuvių literatūros tyrimai pastaraisiais metais ypač išpopuliarėję ir susiję su naujausia lietuvių literatūra, kuriama lietuvių kalba svetur, už Lietuvos ribų, leidžiama Lietuvos leidyklose, kurių adresatas dažniausiai yra Lietuvos skaitytojas.⁴ Galima pažymėti, kad anksčiau turėta tik teorinė laisvė diasporos rašytojui pasirinkti rašymo kalbą šiandien jau įgauna realų, nebe teorinį matmenį (pvz., toliau darbe minimos Akvilinos Cicėnaitės „Anglų kalbos žodyno“ atveju; poetė Rima Juškūnė (Palubinskienė) taip pat savo interviu yra kalbėjusi apie *trečiosios erdvės* atsiradimą jos kūryboje ir kasdieniame gyvenime⁵), tad žengiama

² Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, „Lietuvių išeivijos literatūra“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2024 kovo 29, <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuviu-iseivijos-literatura/>.

³ Kolevinskienė, Žydronė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21) (2016), žiūrėta 2024 kovo 29, <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/18dbbda7-c3e1-4037-a2a1-41c901d2c290/content>.

⁴ *Ibid.*

⁵ „Man ir daugeliui mūsų, vadinamųjų emigrantų ir imigrantų, būdingas transnacionalizmas, manęs yra daug abiejose vietose, ir dar daugelyje kitų, ir tų vietų manyje taip pat daug.“ Tumasonytė, Jurga (kalbina Rimą Juškūnę), „Šiuolaikinė poezija – vos gyva“, Kultūropolis.lt, 2015 lapkričio 10, žiūrėta 2024 kovo 29, <https://www.kulturopolis.lt/interviu/rima-juskune-siuolaikine-poezija-vos-gyva/>.

vienu žingsniu arčiau hibridiškumo, transnacionalizmą priimant kaip simboliškai įsitvirtinusį reiškinį ir net kėsinantis jį pralenkti.

Greta postkolonijinės teorijos diasporos tyrimuose sėkmingai taikomos trauminės patirties, trauminės atminties teorinės prieigos – Violetos Davoliūtės ir Tomo Balkelio sudarytas straipsnių rinkinys anglų kalba *Atminties žemėlapiai: trauma, tapatybė ir tremtis Baltijos šalių tremtinių prisiminimuose*.⁶

Šiame straipsnyje bandoma pažvelgti į traumos ir tapatybės temą kitu, psichoanalitiniu, kampu.

Straipsnio tikslas – pritaikius psichoanalitiko, poststruktūralisto J. Lacano teorines prieigas, reflektuoti skirtingų laikotarpių išeivijos rašytojų kartų bruožus, prisiliesti prie jų kūryboje aptinkamų vaizdinių, kalbos raiškos, atsižvelgiant į rašytojų tėvynės (ne)praradimo patirtį, kuri (ne)suponuoja traumą.

Paminėtina, kad šiame straipsnyje nesiekama išsamiai išanalizuoti daugumos emigrantų kūrybinio palikimo. Skirtingų kartų rašytojų kūryba aptariama tiek, kad būtų galima iliustratyviai atskleisti meninių tekstų sąsajas su J. Lacano pasiūlytomis teorinėmis prieigomis. Rašytojų kartų skirstymas grįstas savanoriško⁷ ir priverstinio gimtinės (tėvynės) netekimo kriterijumi.

Straipsnyje išryškinamos trys diasporos kartos ir jų kūrybinis palikimas: inteligentai, emigravę tarpukariu, Antrojo pasaulinio karo metu (iki ~1990 m. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo) dėl Lietuvos politinės padėties; Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą emigravę asmenys, siekiantys ekonominės gerovės; šių dienų emigrantai, pasirinkę gyventi svetur dėl asmeninių (galbūt ir kosmopolitinių) sumetimų. Reflektuojant rašytojų kūrybą, daugiau dėmesio skiriama Antano Škėmos romanui „Balta drobulė“ ir A. Cicėnaitės egodokumentiniam romanui „Anglų kalbos žodynas“.

Ieškant veidrodinės tapatybės

Įvairių kūrybinių laikotarpių diasporos literatūrą galima tirti iš labai skirtingų perspektyvų. Viena iš jų – J. Lacano teorija apie veidrodžio stadiją.⁸ Joje aiškinami besiformuojantys motinos ir vaiko santykiai bei jų atsiskyrimo etapai. Ši teorija tampa iškalbina, jei motinos žymuo pakeičiamas į „tėvynės“, o vaiko – susiejamas su „tėvynainiais“ (gimtosios šalies gyventojais). Žvelgti į literatūros kūrinį per šios teorijos prizmę nebūtų klaidinga, nes tėvynės ir jos simbolinių vaikų (tautiečių) sąsaja yra aiški ir pasikartoja ne viename meno kūrinyje, netgi Lietuvos himne.

Pirmoji teorijos stadija, anot J. Lacano, yra (vaiko) atjunkymas nuo motinos. Šiuo atveju galėtume manyti, kad prieškario, Antrojo pasaulinio karo egzodo literatūros kūrėjų

⁶ Kolevinskienė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokalizmo ir mobilumo“.

⁷ Priverstinio tėvynės palikimu vadinama situacija, kai tėvynę tenka palikti dėl jos okupacijos, karo padėties. Savanoriškai emigruojama kitais atvejais, kurie nėra tiesiogiai susiję su grėsme gyvybei.

⁸ Lacan, Jacques, *Écrits* (The First Complete Edition in English). New York: W. W. Norton & Company, 2006.

veikaluose lyriniai subjektai ar veikėjai patiria šią simbolinę būseną, nes patys jų kūrėjai išgyveno priverstinę, tad traumuojančią atskirtį nuo tėvynės (motinos), kuri simbolizuoja stabilumą, saugumą, užuovėją. Išsigandusio, nerimaujančio, pasiklydusio vaiko arba vaiko, kuris staiga patiria, kad saugus pasaulis persimaino ir kelia grėsmę, simbolika pasireiškia nemažoje dalyje išeivijos autorių kūrybos:

Jei mūs dienos tik blankūs šešėliai, / Kas tai nakčiai užmigdė mane?.. / Kas užmigdė mane šiam pasauly, / Kad klajočiau kaip vaikas žieduos, / Kad taip puldamas eičiau į saulę, / O pasiekt... niekados... niekados...⁹

Čia mano vaikystės bažnyčia – pilna raudų- / nųjų bijūnų, atodūsių ir smilkalų. / Žilas zakristijonas gesina mišparų žvakes. / Siūbuoja vėliavų šilkas ir žydri kaspiniai. / Staiga siauram vitraže atsiveria skaudžios / saulėlydžio žaizdos –

Šioje stadijoje netenkama saugaus malonumo ir pereinama į konfrontaciją su realybe, nes keičiasi bei persiformuoja dviejų pusių santykiai – „aš“ atsiskiria nuo „kito“. Tačiau tai nėra lengva, taigi, siekdamas kompensuoti minėtą trūkumą, „aš“ ima frustruoti, panyra į fantazijas ir taip bent trumpam grįžta prie anksčiau patirto malonumo:

Kai jis pravėrė pirmą kartą kūdikio akis – / dangus su žvaigždėmis jose paskendo... / Ir Jis žiūrėjo: – / kaip Motinos ir Tėvo bailios rankos / Jo kūną segė kailiais, nes naktis / buvo šalta ir didelė: / joje sutilpo bokštai miegančiais varpais / ir aukštos, trapios palmės, / sutikusios atjojančių karalių eiseną: / ir žėrinti žvaigždė, kurią kažkas ant delno / padėjęs nešė dangumi...¹⁰

Simbolinę atjunkymo stadiją galima sieti su išeivijos rašytojų priverstiniu išskyrimu su Lietuva, o minėtosios kompensacinės fantazijos pasireiškia kūryboje, Lietuvai, tėviškės socialyboms ar aplinkai skiriant ypatingą, kai kada net sakralinę svarbą bei reikšmę. Verta paminėti, kad pirmoje veidrodžio stadijoje „aš“ vis dar nesuvokia, jog „kitas“ yra atskirai funkcionuojantis subjektas, tad viskas, kas vyksta „kitam“, priimama taip, tarsi vyktų pačiam „aš“. Šia mintimi būtų galima paaiškinti, kodėl egzodo literatūros kūrėjų darbuose tiek daug rezignacijos, nevilties bei skausmo reflektuojant gimtinės vaizdinius, pajautas. Negatyvūs, netgi depresyvūs, apokaliptiniai vaizdiniai ir jausmai užplūsta lyrinio subjekto ar veikėjo esybę, nes kuriančiojo sąjmonė (kaip tas kūdikis) nėra suinteresuotas atsižadėti gimtinės (motinos).

Jaunesnės kartos kritikai, pavyzdžiui, Skrupskelytė, kalbėdami apie išeivių literatūrą, akcentavo stiprų patriotinį ar net propagandinį atspalvį, egzodo literatūroje pirmiausia ieškojo išreikšto (ar neišreikšto) žmogaus santykio su nauja situacija. Labiausiai tuo metu gausiai rašomuose kūriniuose pasigendama naujų temų, naujų išraiškos būdų, naujų literatūrinių sprendimų.¹¹

⁹ Brazdžionis, Bernardas, „Eilėraščiai“, *Šaltiniai.info*, žiūrėta 2024 kovo 29, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LH00/Bernardas_Brazd%C5%BEionis._Eil%C4%97ra%C5%A1%C4%8Diai.LH5100.pdf.

¹⁰ Nagys, Henrikas, „Eilėraščiai iš rinkinio „Lapkričio naktys“ (1947)“, *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*, žiūrėta 2024 kovo 29, <http://www.tekstai.lt/tekstai/296-nagys-henrikas/1876-henrikas-nagys-lapkricio-naktys-1947>.

¹¹ Kolevinskienė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“.

Antrasis etapas, kurį pateikia J. Lacanas, yra veidrodžio stadija, kai vaikas ima atpažinti save veidrodyje ir suprasti save kaip atskirą nuo „kito“. Galima pastebėti, kad netekęs tėvynės – globojančio bei saugančio „kito“, egzodo literatūroje aptinkamas kūrybinis „aš“ ne visada yra pajėgus pereiti į antrąjį etapą arba šioje stadijoje kur kas greičiau susvetimėja, nes, veidrodžio atspindyje matydamas save, dar iki galo nesuvokia, kad čia ir yra jis pats. Pasąmonėje atsiranda dar vienas „kitas“, nesusijęs su sergstinčiuoju bei globojančiuoju. Gali būti, kad pasąmoninė tapatybės raida užstringa ties minėtu fantazijos, ilgesio etapu ir pasidaro neįmanoma save suvokti kaip atskirą asmenį bei taip įgauti daugiau autonomijos savarankiškai veikti, konstruoti savo realybę, o supančią aplinką priimti kaip dabarties situaciją, kurioje įmanoma rasti komfortui:

Esu persodintas akacijos krūmas. Mano šaknys čiulpia naujos žemės syvus, ir, nors kelios šakos nuvyto, mano viršūnė sužaliavo lipniais lapais, ir ant jos nutūpė grakštus paukštis. Jis kilnoja kojytes pilkose kojinėse ir patenkintas cypia dainelę.¹²

Šiame Antano Škėmos kuriamame vaizdinyje vartojamas specifinis, kūdikio elgsenai būdingas veiksmas – syvų it motinos pieno čiulpimas. Beje, minėtas pasitenkinimas ironizuojamas, nes vietoje malonios, darnios paukščio giesmės galima aptikti nebent ausį rėžiantį cypimą. Anot literatūrologo Regimanto Tamošaičio, „A. Škėmos pasakotojas ir personažas vienu metu – ekscentriškas ir egocentriškas, viešai ir garsiai demonstruojantis savo kančią, kurios idealizmu ir taurumu nori prilygti pačiam žmonijos nuodėmių Atpirkėjui.“¹³ Panašu, kad egocentrizmas ir ekscentriškumas, garsus ir viešas kančios demonstravimas gali būti siejamas ne tik su suaugusio žmogaus poza, bet ir su savotišku, ribinėse situacijose pasireiškiančiu infantilumu, iš kurio taip ir neišaugta. „Šis personažas netenka ir dvasinių vertybių, jis išduoda gyvenimo principus, susigundo pinigų galia ir hedonizmo malonumais“¹⁴. Galima manyti, kad, patyrusi traumą (priverstinę emigraciją), A. Garšvos sąmonė tarsi skyla, ir ji ištinka savotiška tapatumo disociacija: vieną asmenybės dalį ištinka vertybinė dezorientacija, patiriamas regresas, o vaikiškoji asmenybės dalis, praradusi orientyrus, susitelkia į malonumo, kadaise reiškusio saugumą, paieškas.

Paskutiniame kūrinio skyriuje, jau balansuodamas ant išprotėjimo ribos, A. Garšva ima kliedėti, ir tie kliedesiai esti tokie fragmentiški ir bereikšmiai lyg vaiko, mėginančio kalbėti, švebeldavimas: „Zoori, zoori, – šnibžda Antanas Garšva. Kur yra zoori? Kas yra zori? Kodėl yra zoori? Aš pamečiau zoori.“¹⁵ Beprotystės palaužta esybė regresuoja iki galo, grįžta tarsi į pirminę, ikitrauminę stadiją, ir galiausiai pasidaro *jauku* ir *gera*:

Garšva sėdi ant gėlėto linoleumo. Jis sėdi rojuje. Prie mėlynų kalnų. Aplinkui žydi gėlės ir didelės plaštakės tingiai mojuoja sparnais vėduoklėmis. Garšvai vėsu ir gera. Jo rankoje rožė.

¹² Škėma, Antanas, „Balta drobulė“, *Klasikinė lietuvių literatūra*, žiūrėta 2024 kovo 29, <http://antologija.lt/text/antanas-skema-balta-drobule/18>.

¹³ Tamošaitis, Regimantas, „Didysis Antano Škėmos klausimas“, *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*, žiūrėta 2024 kovo 29, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6146-regimantas-tamosaitis-didysis-antano-skemos-klausimas.html>.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Škėma, Antanas, *Balta drobulė*. Vilnius: Baltos lankos, 2013, 190.

<...> Jos lapeliai minkšti kaip užuolaidos. Garšva laiko popieriaus lakštą ir plėšo jį į siauras juostas. Jo veidas laimingas. <...> Jis uosto popierių. <...> Skaidri mėlyna spalva. Jauku.¹⁶

Kita veidrodžio teorijos vaiko stadija, anot J. Lacano, yra nenoromis išprovokuotas suvokimas, kad veidrodyje matomas „aš“ ir yra tas pats „aš“. Tai suvokus atsiranda autonomijos poreikis, siekis būti atskirtam nuo aplinkinių įtakos. Patyrinėjus rašytojų išeivių kūryboje generuojamus vaizdinius, personažų charakterius bei likimo vingius, galima pastebėti, kad prieš tai trumpai aptartas A. Škėma (bei jo pajautas atitinkantis personažas) iki šioje pastraipoje J. Lacano įvardytos stadijos („aš“ atpažįsta „aš“), matyt, neprieina, kaip ir dauguma Antrojo pasaulinio karo, pokario diasporos lietuvių rašytojų, nes skausmingai (veikiau iš instinkto gelbėtis) nutrauktas fizinis ryšys su tėvyne (gimtine) bei joje užgimusia savastimi, komplikuoja tolesnį psichologiškai saugios, integralios, savimi ir pasauliu pasitikinčios savasties augimą. Progresyvi, maištinga, standartus laužanti autoriaus kūrybinė sąmonė (lygi kūrybiniam rašytojo *alter ego*) negali visapusiškai apsiriboti tik savo vidinio pasaulio logika, ir, jei ieškotume laikmečio trauminės patirties pėdsakų – aptiktume.

Vadinamojoje katastrofų literatūroje (nebūtinai tik lietuviškoje) galima aptikti vienvietės, vienišumo, susvetimėjimo, apleistumo temas. Tai galima sieti su dar viena J. Lacano įvardyta vaiko asmenybės tapimo stadija, kai „kitas“, arba aplinkinių žvilgsnis, yra internalizuojamas, tad galiausiai sudaro prielaidą „aš“ susireguliuoti adekvatų savęs suvokimą aplinkoje arba supančiame sociume. Dėl emigracijos nutraukti ryšiai su prigimtinė tėvyne (lygia bendruomenei) nebeatsikuria, tad asmuo taip ir lieka vienas bei vienišas lyg kūdikis, nustojęs šauktis rūpintojo. Dėl šios priežasties susidūrimas su nauja kultūrine aplinka visai negelbsti, nes kompensacinis mechanizmas dėl netikėtos sąmonės traumos nebesuveikia, ir neįmanoma justi prarasto „kito“ (globojančios motinos (gimtinės)), kuris natūraliai siejasi su atpažįstamumu, pastovumu ir saugumu. Visai tikėtina, kad kūrybinėje sąmonėje veikiant šiai loginei sinergijai ir buvo sukurti tokie personažai kaip jau minėtas A. Garšva („Balta drobulė“), taip pat Merso („Svetimas“) ar G. Zamza („Metamorfozė“). Ko gero, neatsitiktinai visų šių personažų kūrėjus vienija problemiškas santykis (atsiskleidžiantis egodokumentikoje) su savo pačių tapatybe bei etnokultūrinėmis šaknimis.

Svarbu pabrėžti, jog į Antrojo pasaulinio karo, pokario išeivijos rašytojų kūrybinę tapatybę (kūrybą) galima žvelgti pasitelkiant J. Lacano teorines idėjas todėl, kad iš Lietuvos (kaip mamos signifikanto) nebuvo išeita, nuo jos reikėjo prievarta atsiplėšti arba susitaikyti su atplėštumu, o tai suponuoja trauminę patirtį, paveikiančią daugybę asmenybės raidos, tapatybės, kūrybos ir egzistencijos sluoksnių.

Toliau tyrinėjant diasporos literatūros problemiką Lietuvoje, galima pastebėti, kad emigravusiųjų po Lietuvos nepriklausomybės ir įstojimo į Europos Sąjungą tapatybė taip pat iš dalies susiliečia su prieš tai aprašytu emigrantų kurtos literatūros baru tuo, jog vaizduojamos tiek asmenybė, tiek tapatybė yra labai trapios ir, veikiamos neigiamų dalykų, greitai regresuoja, susinaikina ar kitaip prazudo save. Tai – arba psichologiškai nesusiformavusio asmens tapatybė, arba tapatybė, patyrusi didelį sukrėtimą ir po jo (veikiama saviglobos mechanizmo) regresavusi į savitą infantilumą, iš kurio joks kelias neveda pirmyn, jei netenkama palaikančiojo „kito“. Šiame kontekste svarstydami apie šiuolaikinio kūrėjo

¹⁶ Ibid., 191.

Mariaus Ivaškevičiaus pjesę „Išvarymas“¹⁷, turėtume atkreipti dėmesį į tai, kad naratyvinė prieiga, kūrybinės inspiracijos šaltinis, skiriantis meninę literatūrą nuo dokumentinių pasakojimų, yra kiek kitoks nei aptartų išeivijos autorių bei jų kūrybos. „Išvarymo“ autorius tampa panašus į kūrybinį mediumą, istorijos pasakotoją, tvėrėją, nes remiasi kitų istorijomis, traumomis bei patirtimi, pats tiesiogiai neinternalizavęs gimtinės praradimo traumas (tai paminėti svarbu, nes anksčiau aptartus kūrėjus vienijo akivaizdus bendras vardiklis – jie patys buvo išeiviai arba išvartieji). M. Ivaškevičius įžodina tekstus, kurie, ko gero, jei ne rašytojo užmačia surinkti tikras istorijas Londone, būtų gyvavusios tik žodine forma arba apskritai išmestos į užmaršties šiukšlynus. Akivaizdu, kad „Išvaryme“ matomi personažai nėra tik autoriaus fantazijos produktas, o veikėjų gyvensenos bei elgsenos atpažįstamumas suteikia galimybę ir skaitytojui-žiūrovui išgyventi savo pačių ar pažįstamų žmonių gyvenimo peripetijas bei būsenas. Autorius, kad ir remiasi tikrais kitų patyrimais, nebėra toks patikimas šaltinis kaip anksčiau aptarti išeivijos rašytojai, nes jau nebe jis transformuoja savo trauminę patirtį į kūrybinius tekstus, kuriuos būtų galima laikyti sąmonės įvaizdinimo, prakalbinimo rezultatu. Ši prieiga yra kiek kitokia, per mažai asmeniška, tad reikalauja atskiros dėmesio ir toliau nebus plėtojama.

Žvilgsnis anapus veidrodžio

Pažvelgus į šiuo metu kuriančią rašytojų emigrantų kartą (pvz., jau anksčiau paminėta R. Juškūnė (Palubinskienė), Valdas Papievis, Kristina Sabaliauskaitė, Agnė Žagrakalytė, Dalia Staponkutė ir kiti), kurie pasirinko, o ne buvo priversti emigruoti, aišku, kad jų istorijos, santykis su paliktąja žeme ir atrastąja aplinka ištis kitokie nei prieškario, Antrojo pasaulinio karo kartos rašytojų. Kartais šis santykis neutralus, kartais provokatyvus, bet dažniau žadina vaizduotę, išlaisvina kalbinę raišką. „Beprasmiška ieškoti prasmės dvidešimt pirmame beprasmybės amžiuje“¹⁸, tad kai nebereikia kovoti dėl vietos po saule, nebekamuoja ir pasidygėtinas nesaugumo, paliktumo jausmas, tapatybės problemika pasidaro nebe tokia skausminga, nors ir išlieka paini. A. Cicėnaitė viename savo interviu užsiminė: „Per visą tą laiką, kol gyvenau svetur, buvau tarpinės būsenos. Nors rašiau knygas lietuviškai ir Lietuvai, bet manęs čia nebuvo.“¹⁹ Būti šiuo atveju galima suprasti kaip *dalyvaoti* įvairiuose kultūros procesuose, galėti juos reflektuoti, atliepti – reaguoti į kontekstą.

Galima pažymėti, kad per pastaruosius kelerius metus diasporos rašytojų sukurta literatūra itin nukreipta į (auto)biografinį vidujumą. Šis netikėtas posūkis sietinas su maždaug prieš penkiolika metų labai noriai kultivuotos literatūrinės formos – esė – populiarumu, pripratinusiu skaitytoją ieškoti tekste laisvesnių, kanonams mažiau paklūstančių bei

¹⁷ Šio kūrinio aptarimą nutarta įtraukti į straipsnį, nes lietuvių literatūroje nėra gausu kūrinių, kuriuose taip pagaliai ir iliustratyviai vaizduojamas lietuvių emigrantų, svetur išvykusių būtent po Lietuvos įstojimo į ES (tai pažymėti svarbu, nes išvykstančiųjų motyvacija bei galimybė grįžti visai kitokia, lyginant su Antrojo pasaulinio karo metu emigravusiųjų padėtimi), vidinis pasaulis, gyvenimo peripetijos bei svajonės apie ateitį.

¹⁸ Cicėnaitė, Akvilina, *Anglų kalbos žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2022, 40.

¹⁹ Tumasonytė, Jurga (kalbina Akviliną Cicėnaitę), „Akvilina Cicėnaitė: „Rašytojui svarbu ne tik mokėti laimėti, bet ir pralaimėti“, *Rasytojai.lt*, 2023 gegužės 3, žiūrėta 2024 balandžio 17, <https://rasytojai.lt/akvilina-cicenaite-rasytojui-svarbu-ne-tik-moketi-laimeti-bet-ir-pralaimeti/>.

subjektyvesnių išraiškų, o rašytoją paskatinusiu rašyti atviriau, nuoširdžiau. Esė laisvė bei raiška dar labiau provokavo mąstytojų-stebėtojų-rašytojų savirefleksiją ir aktyvų jautrumą subjektyviems meno bei kultūros reiškiniams. Taip pat, anot literatūrologės Dalios Čiočytės, „<...> esė rašymo intencijos yra glaudžiai susijusios su egzistenciniais klausimais <...> pirmu žingsniu eseistikos linkme buvo mąstymo antropocentrizmas, o Montaigne'io esė iš tikrųjų tampa „bandymais“ aprėpti žmogaus būties problemiką.“²⁰ Ko gero, galima sakyti, kad šiandien jau gerokai rečiau kultivuojama esė transformavosi į asmeniškesnę autofikcijos (romano) formą, o rašoma poezija ėmė trinti ribas tarp lyriškumo ir proziškumo, tad autobiografinis romanas sėkmingai užkopė į naujosios literatūros olimpą ne tik Lietuvoje. Būtent tokio pobūdžio ir yra A. Cicėnaitės romanas „Anglų kalbos žodynas“, 2022 m. paskelbtas kūrybiškiausia metų knyga. Šiame romane siekiama apibrėžti veikėjos, gyvenančios Sidnėjuje, vidinį pasaulį, egzistencinio patyrimo kelionėje ieškant pasaulio, santykių ir objektų įžodinimo, subendravardiklinimo ir šiame kontekste besiskleidžiančios, įvairiomis patirtimis praturtintos naujos tapatybės aspektų. „Tai eseistinė proza (tarkim, romanas) apie pasakotojos emigraciją – išorinę ir vidinę, apie kintančias laiko, erdvės ir ypač kalbos reikšmės žmogui, kuris liko be tėvynės. Svarbios, universalios temos.“²¹ Tėvynės klausimas šiais laikais emigravusiems rašytojams nebėra toks širdį draskantis, priešingai, nei galima aptikti daugumos Antrojo pasaulinio karo metu ir pokariu emigravusiųjų kūryboje, pvz.:

Gali nuduot ir linksmą, ir optimistą, drąsuolį – vis tiek tau paširdy toks ilgesys guli.
Išsisukinėji, kalbi pats prieš save – bandai apgauti, – bet mintys išduoda, ir sapnai, viskas
išduoda tėvynės ilgesį. Kartu liūdna, ir ramies: štai, kol yra jos ilgesys, tikrai žinau, kad ją
myliu.²²

Tėvynės ilgesio nesikratoma, tačiau jis nėra viską sustingdantis, neleidžiantis pajudėti iš vietos, bauginantis. Jis tiesiog yra, ir tai nėra kažkas dramatiško.

Akivaizdu, kad šiuolaikinių rašytojų personažai, veikėjai ar lyriniai herojai, jei pažvelgsime į juos per minėtosios J. Lacano teorijos prizmę, yra psichologiškai jau gana ūgtelėję. Galima sakyti, kad jie atpažįsta save veidrodžio atspindyje, „aš“ saugiai ir tiesiogiai susisieja su matomu vaizdu, realybė nebebaugina, o ir patys jaučiasi esantys savasties kūrėjai. Šį procesą J. Lacanas vadina prisitaikymu: kai savasis „aš“ susitinka kitą savąjį „aš“, ir tuo momentu pasąmonėje jie susijungia į vienį – atsiranda kūno ir dvasios, formos ir turinio vienybė. Straipsnio autorės manymu, taip veikia netraumuota kūrybinė sąmonė, kuri yra pajėgi aptikti, analizuoti ir suvokti kitas savo pačios atmainas, toleruoti etninio tapatumo susidvejinimą (transnacionalinę tapatybę), reflektuoti pojūčius, matyti ir permąstyti save (savo arba svetimo atžvilgiu) sociumo kontekste, o jei reikia – ir sąmoningai perkurti tapatybę, nes yra pasiekta tokia savasties stadija, kai asmuo pajėgia toleruoti pokyčius, neimdamas griauti ar grimzti į depresyvias mintis ar veiksmus. Netgi priešingai – kartais

²⁰ Čiočytė, Dalia, *Literatūrinė ir kritinė eseistika. Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003, 346.

²¹ Gailius, Marijus, „Lietuvių proza nuo Ramiojo vandenyno krantų“, *Literatūra ir menas*, 2023 liepos 21, žiūrėta 2024 kovo 29, <https://literaturairmenas.lt/literatura/marijus-gailius-lietuviu-proza-nuo-ramiojo-vandenyno-krantu>.

²² Mekas, Jonas, „Žmogus be vietos. Nervuoti eilėraščiai“, *Šaltiniai.info*, žiūrėta 2024 kovo 29, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LH00/Jonas_Mekas._%C5%BDmogus_be_vietos.LHE401.pdf.

(įsivyravus monotonijai) saugumo pojūtį norima sąmoningai provokuoti, paieškoti naujų patirčių, paeksperimentuoti išeinant iš komforto zonos. Tai – laisva, nerepresuota asmenybė, pasireiškianti šiuolaikinių rašytojų autofikciniuose kūriniuose.

Verta paminėti, kad prieš keturiolika metų literatūros tyrėja Žydronė Kolevinskienė, aptardama tarpkultūrinės kaitos greičio problemiką, rašė:

<...> mums būtina matyti ir naujas koncepcijas bei teorijas, nes Bhabha'os įtvirtintas „tarpiškumas“ (angl. *in-betweeness*), t. y. buvimas tarpe, „nei čia, nei ten“, šio teoretiko įvestas „pilkosios zonos“, „trečiosios erdvės konceptas“ daugeliu atvejų turi mažai ką bendra (arba iš viso neturi nieko bendro) su šiuolaikinių lietuvių autorių kūriniuose fiksuojama personažų tarpine būseną.²³

Drįstume teigti, kad šiandien rašantys literatūros kūrėjai tyrėjos minėtais tapatybės atspalviais bei vaizdiniais laisvai disponuoja tiek savo kūryboje, tiek asmeniniame gyvenime („Pasirinkti vienus namus reiškė išduoti namų daugiskaitą, gal net pripažinti galutinę anglų kalbos pergalę.“²⁴). Šiuolaikinėje diasporos literatūroje jau galima tirti estetinį literatūros matmenį: kvapus, garsus, tylą, pristatoma, kaip erdvė patiriama kūnu, kitaip sakant, galima sekti „jausmingos geografijos“ (Steno Pultzo Moslundo terminas) pėdsakais²⁵: „Žinojau, kad po mirties, – ar žmogaus, ar šuns, – atsiveria tuštuma, kuri skamba vienodai, ir lietuviškai, ir angliškai. *Emptiness* visur buvo vienoda.“²⁶ A. Cicėnaitė kaip naujosios kartos rašytoja skatina savo kūrybinį *alter ego* nepažintoje erdvėje aptikti tai, kas sieja, su kuo galima megzti ryšį, nes to, kas skiria, kasdienybėje ir taip gausu.

Komplikuota tai, kad šiuolaikinis išeivijos rašytojų kuriamas personažas dėl skirtingų patirčių gausos tampa savitu mankurtu, kurio tapatybė tarsi suklijuota iš skirtingų atminties mozaikos gabaliukų: „Nežinau, iš kur esu, atsakiau. Šalis, kurioje gimiau, nebeegzistuoja – nei tuo pavadinimu, nei tuo pavidalu. Gyvenu įsivaizduojamoje šalyje, atmintis yra mano miesto antras vardas.“²⁷ Toks kalbinės raiškos konstruktas gali būti siejamas su postkolonialistinės pasąmonės raiška.

Taip pat kita žymi J. Lacano suformuluota mintis, kad pasąmonės struktūra yra tapati kalbos (verbalinės raiškos) struktūrai, sukuria prieigą, leidžiančią svarstyti apie kalbančio (rašančio) žmogaus tapatybę. Kalbos, kalbinės (iš)raiškos objektas ypač svarbus tyrinėjant diasporos rašytojų kūrybą, nes vienas iš esminių dalykų, žaibiškai atskiriančių „savus“ ir „svetimus“, yra nevienoda kalba, o kartu ir jos kuriamas prasminis laukas. Įprasta, pasitelkiant kalbinę raišką, sukurti ir papildomų personažo tapatybės konotacijų (pvz., kaip tai padarė M. Ivaškevičius rašydamas „Išvaramą“).

Šiuolaikiniai diasporos rašytojai yra pajėgūs ne tik kalbėti, išsakyti, bet ir užčiuopti ryškėjantį transnacionalinės tapatybės lygmenį, kurio svarbi dalis yra skirtingų kalbų susidūrimas ir natūraliai išprovokuotas kasdienis lyginimas, tyrinėjimas, nes įvairialypė,

²³ Kolevinskienė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“.

²⁴ Cicėnaitė, *Anglų kalbos žodynas*, 25.

²⁵ Kolevinskienė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“.

²⁶ Cicėnaitė, *Anglų kalbos žodynas*, 64.

²⁷ *Ibid.*, 259.

globaliame pasaulyje veikiančio asmens tapatybė vieno kūrėjo sąmonėje ima talpinti kelias kalbines dimensijas – kelias simbiotiškai susijusias tapatybės dalis, netgi autoriaus ir personažo vienu metu. „Kai susituokėme, jau žinojau, kad *rain* nėra tas pats, kas *showers*, kad *serein* yra lengva dulsna, krintanti iš giedro dangaus po saulėlydžio, o *thanatophobia* yra baimė prarasti mylimąjį.“²⁸ Atrodo, kad romano veikėja kartu su patiriamais naujais kalbinio poveikio atspalviais atranda ir papildo savo pačios pasaulėvaizdį, pajautą, įžodina kylančią (vyro netekties) baimę, kuri prieš tai nebuvo apibrėžta. Kartu tokie patyrimai, išprovokuoti kalbinės situacijos naujumo, priartina protagonistę prie vaikiškosios savasties, kai, plečiant žodyną, stiprėja ir asmens tapatumas, o įžodinami aplinkos reiškiniai įgyja validumo, tampa būties objektais. Psichologiškai brandžiai asmenybei kalbos barjeras kaip iššūkis tampa atspirties tašku, vartais į daugiasluoksnį vidinį pasaulį, savita, prasminga vidujybės rekonstrukcija, o ne visa griauančia jėga, priešingai nei „Baltos drobulės“ veikėjo A. Garšvos atveju. „<...> būtent kalba yra vienokio arba kitokio tipo asmenybę formuojantis pamatas, be kurio socializacija tampa nevisavertė, o tai reiškia, kad subjekto tėvynė yra ta, kurios kalba jam yra gimtoji.“²⁹

Galima pažymėti, kad kalbos barjeras buvo vienas iš situaciją apsunkinančių veiksnių, jei kalbėtume apie Antrojo pasaulinio karo ir pokario diasporos kūrėjų patirtį. Tad buvo iš visų jėgų kimbamasi į gimtosios kalbos išsaugojimą bei meninį plėtojimą. (Kiek vėliau, prasidėjus intensyvesnei globalizacijai, pastebima, kad šis požiūris nyksta ir galiausiai degradoja.) Skaitant A. Cicėnaitės autofikcinį kūrinį, labiausiai intriguoja kalba, jos prisijaukinimas, iššifravimas, naujų prasmų patirtys bei paieškos: „Kolekcionavau neišverčiamus skirtingų kalbų žodžius <...> gal kabinuosi į angliškus žodžius nerasdama savųjų, o gal tik bandau peršokti neišverčiamumo prarają, nutiesti per ją tiltą.“³⁰ Akivaizdu, kad, priešingai nei dauguma ankstesnės kartos emigrantų, šiuolaikiniai rašytojai ieško galimybės *tiesti tiltus*, užuot juos deginę (tai būdinga M. Ivaškevičiaus personažams). Kalbos neišverčiamumo patirtis vilioja lyg legitimus kitoniškumus.

A. Cicėnaitė savo knygos pradžioje rašo: „Kai tik atvykau, naujų žodžių buvo tiek per daug, jų išmokti reikėjo begalę, vėl pradėti nuo raidės A.“³¹ Šią kalbos naujagimio stadiją J. Lacanas aiškina taip: „Subjektas laikinai tampa kitos kalbos vartotoju, taigi įgyja svetimą „laiską-raidę“, bet per pavaldumo santykį: jis priklauso nuo kalbos, bet ypač – nuo diskurso, t. y. apsikeitimo žodiniiais pasakymais.“³² Visai nekeista, kad toliau romane pridėdamas paaiškinimas, kuriame justai minėta kalbos ir diskurso priklausomybė: „Šitas miestas tylėjo visai netrokšdamas manęs užkalbinti, tad turėjau prabilti pirma, apipinti jį istorijomis, ištraukti jas iš betoninių gatvių labirintų, nubraukti nuo jų asfalto dulkių sluoksnį.“³³ Matyti, kad kalba ir diskursas šiuo atveju vaizduojami kaip susiję itin glaudžiu ryšiu. Verbalinė raiška leidžia atskirti, kas aš esu ir kas nesu, kur mano paties ribos.

²⁸ *Ibid.*, 16.

²⁹ Mikalauskienė, Neringa, „Dalia Staponkutė: kalba kaip subjekto tėvynė“, *Colloquia* 30, 2013.

³⁰ Cicėnaitė, *Anglų kalbos žodynas*, 158.

³¹ *Ibid.*, 10.

³² Mikalauskienė, „Dalia Staponkutė: kalba kaip subjekto tėvynė“.

³³ Cicėnaitė, *Anglų kalbos žodynas*, 10.

Apskritai A. Cicėnaitės autofikciniame kūrinyje susidūrimas su svetima, kitokia aplinka pateikiamas kaip susitikimas su kitu, dar nepažintu žmogumi. Siekiant rasti artimumą atveriančią prieigą, kad būtų galima užmegzti santykį su kitokybe, miestas įsmeninamas: „Apčiuopomis tyrinėjau miesto kūną, ėmiau atrasti pulsuojančias vietas, justų jo gyvybę, bet ir tada šitas miestas negalėjo prilygti tiems, kuriuos galėjai pasidėti ant delno, nugurgti kaip mėtinį saldainį“³⁴, – miesto (kūno) kitoniškumas suponuoja uždarumą. Tam, kad miestas taptų prieinamas, svarbu atverti jį pačiai primityviausiai, bet kartu ir iškalbingiausiai bei patikimiausiai empirinei patirčiai – čiuopti, lytėti, ragauti ir taip sukurti kūnu patirtą gyvą ryšį. Frazę „šitas miestas negalėjo prilygti tiems, kuriuos galėjai pasidėti ant delno“ galima laikyti intertekstine nuoroda į legendinę Napoleono Bonaparto ištarą, kai jis, susižavėjęs Vilniaus Šv. Onos bažnyčia, pareiškė norįs išsinešti ją į Prancūziją ant delno. Romano veikėjai, priešingai nei žymiam karžygiui, pritrūko vidinių resursų (kita vertus, gal ir imperialistinių ambicijų!), tad miestas tapo didesnis už galimybę jį suvokti, aprėpti ir internalizuoti.

A. Cicėnaitės romane veikėja, susidūrusi kaktomuša su gyvenamosios aplinkos nepažinumu, nuolatos patiria savo pačios menkumą bei ribotumą, tačiau šiai patirčiai nesipriešina, veikiau sąmoningai atsiduoda, tad nepraranda savirefleksijos bei savasties: „Bėgo mėnesiai, ir miestas nejučia ėmė mane formuoti pagal savo taisykles <...> Sidnėjus turėjo daug veidų, skirtinguose jo kampuose galiojo skirtingos taisyklės, – ir vėl galėjau pasijusti prašalaitė <...>“³⁵. Veikėja, priešingai nei A. Škėmos romane veikiantis personažas, nebijo susvetimėjimo, svetimumo. Paradoksalu, kad progresyvusis menininkas A. Garšva, gyvendamas Niujorke, vis tiek karštligiškai ieško atpažįstamumo, panašumo: „Mano akys – žiūronai, <...> tegul ant dangoraižio stogo, mėnuliui šviečiant, stovi šventasis Antanas ir žegnojasi, nes lietuviškąją paskenduolę jam atveda du nusižeminę kaukai <...>“³⁶, – jis principingai atsisako internalizuoti regimybę, ją iškraipo – tai trukdo atsiverti empirinės savasties per(si)formavimo procesams ir pasiekti tam tikrą psichologinę brandą. „Norėčiau būti akmeniu, vandeniui, mėnuliui, žvaigždei. Su akimis ir aplinkos pajutimu <...> bet man sunku pavirsti mašinos sraigto <...>.“³⁷ Kankinamas savo išpūsto ego, A. Garšva maištauja, tačiau veltui. Šiam personažui atrodo, kad prisitaikymas naikina (ir iki galo sunaikins) savasties likučius, tačiau nutinka priešingai. A. Garšva pernelyg traumuotas, kad laimėtų šią kovą, – miestas ir visi jo atributai galiausiai personažą prislegia ir nuasmenina, galutinai sunaikina trapią menininko dvasią.

Vietoje išvadų

Analizuojant diasporos literatūrą, galima organiškai pasitelkti J. Lacano aptartą veidrodžio stadijos ir kalbos kaip pasąmonės raiškos teorijas, jei siekiama tarpdiscipliniškesnio požiūrio.

³⁴ *Ibid.*, 32, 33.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Škėma, *Balta drobulė*, 169.

³⁷ *Ibid.*, 43.

Tėvynės kaip motinos ir jos simbolinių vaikų (tautiečių) sąsajos diasporos literatūroje gana dažnos, tad ši refleksija gali padėti geriau suprasti išeivijos rašytojų kūrybos bei asmeninės trauminės patirties, tapatybės genėzės ryšius, pasireiškiančius kūrybos diskurse.

Priverstinis atskyrimas nuo tėvynės egzodo literatūros kūrėjams (dažniausiai) sukėlė traumą. Ji galiausiai pasireiškė ir kūrinuose rezignacijos, nevilties ir skausmo atspalviais, paliktumo vaizdiniais, kuriais veikėjai, lyriniai subjektai pasiima tarsi kūdikiai, netekę ramintojo globos.

Tyrinėjant naujausią emigravusių rašytojų kūrybą, galima pastebėti tokius poslinkius, kuriais prieš keliolika metų buvo dar rimtai abejojama (pvz., hibridiškumo, transnacionalinio tapatumo). Šiai kaitai impulsą galėjo duoti laisvai pasirenkamos emigracijos sąlygos, galimybė grįžti ir nebūti represuotam ar traumuojamam savo gimtojoje šalyje. Tad ir kuriančiajam tampa saugu būti asmeniškiesiems. Tikėtina, kad šios pajautos inspiruotas išaugo bei suklestėjo ir literatūrinės autofikcijos žanras.

Straipsnyje išsamiau aptartų šiuolaikinės literatūros autorių A. Cicėnaitės ir A. Škėmos personažai reaguoja į aplinkos pokyčius, patiriamą naują erdvę dažnai yra linkę suvokti kaip priešišką „kitą“, personifikuoti. Priklausomai nuo (ne)traumuotos kūrybinės sąmonės veiksmų, suponavusių saugaus prieraišumo polinkius, minėtų kūrėjų knygų veikėjai stengiasi rasti naujų savo tapatybės (per)konstravimo galimybių, o ar yra linkę griebtis įprastų būdų gyventi ir patirti gyvenimą, priklauso nuo priežasties, kuri nubloškia juos į nežinomą kraštą. Nežinomybės įkalintos asmenybės, pasižymincios empirinės patirties ir teigiamos jos panaudos stoka, taip pat išgyvenančios traumą, nesaugumo jausmą (A. Garšvos atveju), užkerta kelią konstruoti, performuoti, pildyti gyvenimo prasmės pojūtį provokuojančią savastį.

Remiantis straipsnyje išplėtotomis J. Lacano idėjomis apie veidrodžio stadiją ir sąmonės pasireiškimą per kalbinę raišką, galima teigti, kad veikėjai, susidūrę su kitokybe, ima psichologiškai jaustis tarsi vaikai, atskirti nuo globojančio ir saugančio „kito“. Gebėjimas harmoningai internalizuoti nepažinį ir nepažintą aplinką turi tiesioginį ryšį su saugaus prieraišumo patirtimi. Akivaizdu, kad A. Cicėnaitės ir A. Škėmos kūriniai personažai pasižymi skirtingomis šios patirties prieigos galimybėmis.

Literatūra

Cicėnaitė, Akvilina, *Anglų kalbos žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2022.

Čiočytė, Dalia, *Literatūrinė ir kritinė eseistika. Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002)*. Vilnius: Alma littera, 2003.

Gailius, Marijus, „Lietuvių proza nuo Ramiojo vandenyno krantų“, *Literatūra ir menas*, 2023 liepos 21, žiūrėta 2024 kovo 29, <https://literaturairmenas.lt/literatura/marijus-gailius-lietuviu-proza-nuo-ramiojo-vandenyno-krantu>.

Ivaškevičius, Marius, *Išvaymas*. Vilnius: Apostrofa, 2017.

Kalsched, Donald, *Vidinis traumos pasaulis: archetipinė žmogaus dvasios gynyba*. Vilnius: Vaga, 2002.

Kolevinskienė, Žydronė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1 (21) (2016), žiūrėta 2024 kovo 29, <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/18dbbda7-c3e1-4037-a2a1-41c901d2c290/content>.

- Lacan, Jacques, *Écrits* (The First Complete Edition in English). New York: W. W. Norton & Company, 2006.
- Mekas, Jonas, „Žmogus be vietos. Nervuoti eilėraščiai“, *Šaltiniai.info*, žiūrėta 2024 kovo 29, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LH00/Jonas_Mekas._%C5%BDmogus_be_vietos.LHE401.pdf.
- Mikalauskiene, Neringa, „Dalia Staponkutė: kalba kaip subjekto tėvynė“, *Colloquia* 30 (2013).
- Mikšta, Paulius, „Apie veidrodžio stadiją ir psichoanalitinės teorijos subjektą“, *Šiaurės Atėnai*, 2020 liepos 10, žiūrėta 2024 kovo 29, <http://www.satenai.lt/2020/07/10/apie-veidrodzio-stadija-ir-psichoanalitines-teorijos-subjekta/>.
- Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, „Lietuvių išeivijos literatūra“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2024 kovo 29, <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuviu-iseivijos-literatura/>.
- Škėma, Antanas, „Balta drobulė“, *Antologija*, žiūrėta 2024 kovo 29, <http://antologija.lt/text/antanas-skema-balta-drobule/18>.
- Škėma, Antanas, *Balta drobulė*. Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Tamošaitis, Regimantas, „Didysis Antano Škėmos klausimas“, *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*, žiūrėta 2024 kovo 29, <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6146-regimantas-tamosaitis-didysis-antano-skemos-klausimas.html>.
- Tumasonytė, Jurga (kalbina Akviliną Cicėnaitę), „Akvilina Cicėnaitė: Rašytojui svarbu ne tik mokėti laimėti, bet ir pralaimėti“, *Rasytojai.lt*, 2023 gegužės 3, žiūrėta 2024 balandžio 17, <https://rasytojai.lt/akvilina-cicenaitė-rasytojui-svarbu-ne-tik-moketi-laimeti-bet-ir-pralaimeti/>.
- Tumasonytė, Jurga (kalbina Rimą Juškūnę), „Šiuolaikinė poezija – vos gyva“, *Kultūropolis.lt*, 2015 lapkričio 10, žiūrėta 2024 kovo 29, <https://www.kulturopolis.lt/interviu/rima-juskune-siuolaikine-poezija-vos-gyva/>.

INETA PULKAUNINKĖ

Vytautas Magnus University, Lithuania

TRACES OF (UN)TRAUMATISED IDENTITY FORMATION: REFLECTION ON GENERATIONS OF DIASPORIC WRITERS BASED ON JACQUES LACAN'S THEORIES

Summary. This article states that the (un)traumatized identity experience of diaspora writers influences the themes, imagery, and linguistic expression of their work. The themes of trauma and identity in exodus and emigration literature can be explored using Jacques Lacan's theoretical approaches. The aim of the article is to reflect on the (creative) identity traits and linguistic expression of different generations of expatriate writers, considering the experience of homeland loss. The work distinguishes between writer generations and analyses their creations based on the conditions of (non)voluntary abandonment of the homeland, viewing artistic texts as expressions of the creator's subconscious phenomena or creative "self". A particular focus is given to the issues of character identity and its (re)construction in Antanas Škėma's novel "Balta drobulė" and Akvilina Cicėnaitė's novel "Anglų kalbos žodynas". It is noted that contemporary writers creating outside Lithuania exhibit a different, more organic relationship with their emigration place, the exploration of the possibilities of hybridity, transnational identity searches, and deeper aesthetic analysis.

Keywords: identity, mirror stage, diaspora literature, unconscious expression, traumatic experience, Jacques Lacan, Antanas Škėma, Akvilina Cicėnaitė.

Iš archyvų

Daiva DAPKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

„Reikia perduoti švyturį“: Vytauto Kavolio ir Algirdo Juliaus Greimo 1990-ųjų „dialogas“

Vieno žymiausių pasaulio lietuvių intelektualų, semiotiko Algirdo Juliaus Greimo (1917–1992) ir sociologo, literatūrologo, „Santaros-Šviesos“ federacijos kūrėjo ir ideologinio lyderio Vytauto Kavolio (1930–1996) Lietuvos visuomenei pristatyti tikriausiai nebereikia. Šių žmonių gyvenimai, intelektualinis palikimas jau yra sulaukę nemažai tyrinėtojų dėmesio, o besidomintieji galėtų nesunkiai rasti daug leidinių ir straipsnių, kuriuose analizuojami šių mokslininkų darbai bei veikla išeivijoje. Nepaisant amžiaus, profesinių, mokslinių interesų skirtumo, Prancūziją ir JAV skyrusio geografinio atstumo, šiuos žmones bendron intelektualinėn veiklon neretai susiedavo liberaliojo sparno pažiūros.

Po Antrojo pasaulinio karo išeivijoje susiformavęs liberalusis sparnas sudarė ne-gausią, bet gana įtakingą visuomenės dalį tiek politiniame, tiek kultūriniame išeivijos visuomenės gyvenime. Vakaruose susikūrė kelios liberaliosios srovės organizacijos (Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga¹, Lietuvių rezistencinė santarvė², „Šviesa“³,

¹ Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (LLKS) – 1940 m. gruodžio 26 d. Kaune įsisteigusi pagrindžio organizacija, su-būrusi liberalaus nusiteikimo žmones. Antinacinės rezistencijos metais LLKS buvo viena pagrindinių pagrindžio organizacijų, leido pagrindžio leidinius „Laisvės kovotojas“, „Apžvalga“, užmezgė ryšius su užsieniu ir perduodavo informaciją apie padėtį Lietuvoje. Prasidėjus pagrindžio organizacijų vienijimosi procesams, 1943 m. LLKS įsijun-gė į Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą. Daug LLKS narių nukentėjo ir buvo suimti vokiečių gestapo, dalis, baigiantis karui, pasitraukė į Vakarus ir išeivijoje atkūrė LLKS.

² 1950 m. Londone buvo įkurta Lietuvių rezistencinė santarvė (LRS). Jos nariai priklausė liberaliajam sparnui, o LRS vadovybėje buvo didelė dalis Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio užsienio delegatūros (1947–1949 m. vei-kusios slaptos organizacijos, sudarytos specialiai ryšiams su krašto rezistencija ir užsienio žvalgybomis palaikyti) vei-kloje dalyvavusių asmenų. Greta politinės-rezistencinės veiklos Santarvė didelį dėmesį skyrė kultūrinei, visuomeninei veiklai, 1953–1958 m. LRS leistas žurnalas „Santarvė“ buvo svarbus liberaliosios srovės kultūrinis-politinis žurnalas.

³ „Šviesa“ – akademinis jaunimo sambūris, išvystęs aktyvią veiklą Vakarų Vokietijoje 1946–1949 m. Prasidėjus lie-tuvių emigracijai iš DP stovyklų, Vokietijoje „Šviesa“ nustojo veikti, organizacijos skyriai įsikūrė JAV, Australijoje. 1957 m. „Šviesos“ sambūris JAV susijungė su „Lietuvių studentų Santara“ į „Santaros-Šviesos“ federaciją.

„Santara“⁴), kurios keitėsi nuolat bandydamos atsinaujinti ir prisitaikyti prie naujų veiklos sąlygų. A. J. Greimas neabejotinai buvo vienas iš išeivijos liberaliojo sparno lyderių bei ideologų, turėjęs didelę įtaką šioms organizacijoms ne tik ankstyvuojau, 1945–1950 m. laikotarpiu (kai pats aktyviai įsitraukė į politinę-rezistencinę veiklą išeivijoje), bet ir vėliau, jam pasitraukus iš aktyvios politinės veiklos. Jis nuolat pabrėždavo, kad lietuviškojo liberalizmo negalima suprasti, užmirštant jo pradžią: „jis gimė kaip rezistencinis, atsisakymo paklusti smurtui sąjūdis“⁵ ir brėždavo išeivijos liberaliojo sparno vientisumą ir specifiškumą liudijančią grandinę, sujungiančią kai kada, rodos, sunkiai sujungiamus liberaliojo sparno sambūrius⁶. Net ir pasitraukęs iš aktyvios politinės veiklos, A. J. Greimas visą gyvenimą išliko tos „rezistencinės liberaliosios kartos“ atstovu⁷ ir 1990 m. rašė V. Kavoliui belikęs „beveik paskutinis“ „fiziškai išsaugojęs visą tradiciją“⁸ nuo antinacinės rezistencijos laikų Lietuvoje įkurtos Laisvės kovotojų sąjungos iki „Santaros-Šviesos“ federacijos, „Metmenų“ žurnalo ir Algimanto Mackaus knygų leidimo fondo. Greta rezistencinio pamato A. J. Greimui buvo svarbi kūrybinių jėgų telkimo ir intelektualinio užsiangažavimo tradicija, dėl to jis gana lengvai rado bendrą kalbą su jaunąja emigracijoje augusia ir brenusia karta, besiburiančia aplink „Šviesos“ ir „Santaros“ organizacijas, mielai bendradarbiavo santariečių leidžiamuose leidiniuose „Metmenys“ ir „Akiračiai“.

„Santaros-Šviesos“ propaguotos idėjos A. J. Greimui buvo artimos⁹ ir patrauklios, jis džiaugėsi matydamas, kad jaunoji JAV lietuvių liberalų karta su V. Kavoliu priešakyje tęsia ir plėtoja kažkada jo su kitais vyresniosios kartos liberalais Prancūzijoje ir Vokietijoje puoselėtas idėjas. 1991 m., bandydamas įvertinti liberaliojo sparno atliktus darbus, A. J. Greimas išskyrė du, jo nuomone, svarbiausius „masinius judėjimus“, kurie geriausiai liudijo išeivijoje vestą liberalinę kovą: iš vienos pusės – „Veidu į Lietuvą“ („pastovus politinis užsiangažavimas pirmoje vietoje konkrečia akcija padėti tautai“), iš kitos – kasmetiniai „Santaros-Šviesos“ suvažiavimai Tabor Farmoje, jau nebe politinė, o kultūrinė veikla, suburianti šimtus rašytojų, menininkų ir mokslininkų. „Ne dalyvių skaičius – o jis didelis – čia svarbus, o jų kūrybinė kokybė, užtat ir „liberaliniai“ leidiniai vieninteliai prilygsta europietiškus, Vakarų standartus. Taip jau kartais atsitinka, kad vieni kuria Mokslų akademijas be mokslininkų, o kiti ruošia mokslininkus be Akademijų“¹⁰, – džiaugėsi A. J. Greimas pabrėždamas, kad per 80 proc. egzilio intelektualų buvo užauginta „Santaros-Šviesos“ aplinkoje.

⁴ JAV 1954 m. įsikūrusi „Lietuvių studentų Santara“. Oficialia „Santaros“ įsteigimo data laikomi 1954 m., tačiau dar prieš įsikuriant „Santarai“ daugiau nei metus sėkmingai veikė Nepriklausomų studentų grupė – neformali organizacija, 1953 m. gruodžio mėnesį pasivadinusį Nepriklausomų studentų sąjūdžio (NSS) vardu.

⁵ Greimas, Algirdas Julius, „Liberalinės mintys“, *Akiračiai* 5 (1991), 10.

⁶ A. J. Greimas į vientisą grandinę jungė Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą, Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdį, „Šviesą“, „Santarą“, „Metmenis“ ir „Akiračius“ (Greimas, Algirdas Julius, „Apie revizionistinius bandymus“, *Akiračiai* 10 (1990), 15). Kitur į šią grandinę A. J. Greimas įtraukė Lietuvių rezistencinę santarvę ir jų leistą žurnalą „Santarvė“, Vokietijoje leistą liberaliosios srovės laikraštį „Mintis“ ir Algimanto Mackaus knygų leidimo fondą (Greimas, „Liberalinės mintys“, 10).

⁷ Dapkutė, Daiva, „Į politiką ilgai žiūrėjau kaip į rimtą reikalą“, in Greimas, Algirdas Julius, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, sud. Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2017, 713–739.

⁸ 1990 04 06 A. J. Greimo laiškas V. Kavoliui, VDU Lietuvių išeivijos institutas (toliau – VDU LII), f. 49.

⁹ Dapkutė, Daiva, „Tarp Šviesos ir Santaros: Algirdo Juliaus Greimo ryšiai su jaunąja liberaliosios srovės karta“, *Darbai ir dienos* 68 (2017), 163–179.

¹⁰ Greimas, „Liberalinės mintys“, 10.

A. J. Greimo idėjos ir moralinis palaikymas buvo svarbus „Santaros-Šviesos“ veiklai: santariečiai jį buvo išrinkę Garbės filisteriu¹¹, nors pats A. J. Greimas niekada nebuvo „Santaros-Šviesos“ federacijos narys, nedalyvavo organizacijos veikloje, buvo retas svečias suvažiavimuose (į „Santaros-Šviesos“ suvažiavimą Tabor Farmoje jis buvo atvažiavęs tik vieną kartą – 1965 m.¹²). Artimesni A. J. Greimo ryšiai išliko su į JAV gyventi persikėlusiais senais draugais, buvusiais bendražygiais (Karoliu Drunga-Jurgiu Valiuliu, Vincu Trumpa, Broniu Raila), iš jaunųjų santariečių jis daugiau bendravo tik su V. Kavoliu, nors į artimesnius draugus nesuėjo¹³. „Bet jis – kietas riešutas – bambyzas“¹⁴, – taip vaizdingai A. J. Greimas apibūdino V. Kavolį, o susirašinėdamas su juo aptardavo ne tik „Metmenų“ žurnalo reikalus, bet ir aktualias išeivijos ir Lietuvos kultūrinio gyvenimo problemas.

Šiame žurnalo „Oikos“ numeryje publikuojamas trumpas V. Kavolio ir A. J. Greimo „dialogas“ atspindi būtent tokią ilgametę dviejų žmonių bendravimo tradiciją. 1990 m. balandžio–birželio mėnesiais rašyti laišakai atskleidžia to meto situaciją, dviejų žmonių požiūrį į Lietuvoje vykusias permainas, svarbių išeivijos ir Lietuvos gyvenimo klausimų svarstymą ir nerimą dėl lietuvių kultūrinio gyvenimo aktualijų.

1988–1990 – lūžio – metai buvo ypatingas laikotarpis, o nepriklausomybės atkūrimas džiaugsmingai sutiktas tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje. Sovietmečio pabaigoje geležinei uždangai vis labiau aižėjant, daugėjo Lietuvos ir išeivijos kontaktų, o susidomėjimas išeivijos istorija bei kultūra Lietuvoje tapo kone masiniu reiškiniu: Sąjūdžio ir ypač pirmaisiais nepriklausomybės metais į Lietuvą atvykdavo nemažai išeivijos menininkų, rašytojų, poeto Bernardo Brazdžionio eilės „Šaukiu aš tautą“ tapo neatsiejamu masinių renginių simboliu, o pats poetas – legendiniu Lietuvos laisvės šaukliu, Lietuvoje milžiniškais tiražais buvo perleidžiamos išeivijos autorių knygos, vykdavo literatūros, poezijos vakarai, o salės lūždavo nuo žmonių. Stiprėjo ryšiai tarp kultūros, mokslo žmonių, išeivijos profesoriai, atvykę į Lietuvą, skaitė paskaitas Vilniaus ir atkurtame Vytauto Didžiojo universitete, dalijosi savo vakarietiška patirtimi. Lietuvoje gyvenimas sparčiai keitėsi, netrūko idėjų, noro ir ryžto veikti. Kultūrinė inteligentija būrėsi į naujus sambūrius, intelektualinius spiečius, netruko atsirasti naujų kultūros ir meno žurnalų, tokių kaip „Krantai“, „Sietynas“, „Proskyna“, „Baltos lankos“, buriančių jaunąją kartą, o svarstant įvairius kultūros ir mokslo klausimus vietiniams į talką neretai ateidavo išeivijos intelektualai, pavyzdžiui, A. J. Greimas ir V. Kavolis.¹⁵

Pastarieji permainas Lietuvoje stebėjo iš tolo, neretai su nerimu konstatuodami, kad lietuvių tautos kova už laisvę labiau reiškęsi noru atkurti praeitį, o ne kurti ateitį. A. J. Greimas rašė:

¹¹ Būtent garbės filisterių institucija, anot V. Kavolio, buvo bandymas studentišką organizaciją ryškiau charakterizuoti, suartėjant su tais, kurie savo kūryba ir mintimi geriausiai išreiškė tai, koks sąjūdis norėjo būti. Kavolis, Vytautas, „Sistemų griuvėsiai, gyvenimo impresijos“, in *Santara-Šviesa*, 2-asis leidimas, red. Valdas V. Adamkus. Vilnius: Versus aureus, 2009, 23.

¹² Dapkutė, „Tarp Šviesos ir Santaros...“, 163–179.

¹³ 1990 10 19 V. Kavolio laiškas V. Abraičiui, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 421; 1991 11 09 V. Kavolio laiškas A. Šliogerui, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 465.

¹⁴ 1990 10 19 A. J. Greimo laiškas V. Abraičiui, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 421.

¹⁵ Kuolys, Darius, „Diena su Algirdu Juliumi Greimu“, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 597–600.

Nepriklausomybės paskelbimo laikotarpiui būdingas patriotinių jausmų išsiveržimas daugumoje pasireiškė noru grįžti į praeitį, „atgimti“; ideologinių referencijų sistema buvo nukreipta į dvi praeitis, į kunigaikščių ir į tarpukario Lietuvą /etikečių pakeitimas, viena „mokslininką“ pakeičiant kitu – Kapsuką Vytautu Didžiuoju – yra simboliška tokios ideologijos karikatūra/. Tautos kova už laisvę pasireiškia tad noru atkurti praeitį, o ne kurti ateitį. Užtat yra būtina visomis priemonėmis ir jėgomis nukreipti tautos pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą į ateities Lietuvos kūrimą: toks turėtų būti tautos „tylus susitarimas“, o ne naivūs šūkliai apie vienybę.¹⁶

Čia publikuojamuose laiškuose V. Kavoliui, kaip ir anksčiau skelbtuose¹⁷ laiškuose Arvydui Šliogerui, Broniui Savukynui, Dariui Kuoliui, Sauliui Žukui ir kitiems, A. J. Greimas gana kritiškai vertino atkurtosios Lietuvos kultūrinį gyvenimą, kultūrinės banalybės ir nesugebėjimą jų atskirti nuo rimtų dalykų, pasenusių, Vakarų pasaulyje jau seniai atgyvenusių temų „atradimą“, pasaulinių kultūros vertybių hierarchijos nenujautimą, tautinį sentimentalumą, smulkmeniškumą ir netikrų herojų garbinimą. „Nepasiruošę mes, net ir kultūrinėje plotmėje, nepriklausomybei, – rašė jis, – <...> už tai ir nebežinome, kur randamės, ką daryti, su kuo kalbėti, apie ką.“¹⁸ A. J. Greimui nerimą ypač kėlė tai, kad lietuvių žvilgsniai kryo ne į pasaulio kultūrą, Europos standartus, o į praeitį: „<...> kam mes per 20 metų stengėmės išlaikyti kultūrinio lygmens modelį, kad dabar lietuviai vėl pradėtų nuo 1930 metų „atradimų“, nuo Brazdžionių ir Keliuočių“¹⁹, – klausė jis.

A. J. Greimas ne tik kritikavo, bet ir pats asmeniškai mėgino veikti, burdamas lietuvių ir išeivijos intelektualus bendrai akcijai, ieškodamas būdų pasiekti, kad „tai, kas Vakaruose filosofijos, literatūros ar net mokslo teorijose aktualu, būtų ir lietuvių intelektualų locus“²⁰. Jam rūpėjo, kad visuomenėje stiprėtų racionalus, kritiškas mąstymas, Lietuvos mokslininkai išmoktų taikyti šiuolaikinius vakarietiškus kultūrologijos metodus, dalyvautų tarptautiniuose forumuose ir galėtų pasisemti vakarietiškos patirties, skatino bendradarbiauti, siūsdamas savo kolegas ir mokinius skaityti paskaitų Lietuvos aukštosiose mokyklose ir taip siekdamas pagelbėti įveikti per sovietmetį išaugusį atotrūkį nuo Vakarų pasaulio.

„Santara-Šviesa“ visuomet išsiskirdavo vakarietiška, akademiškai profesionalia, pasauliui atvira ir savikritiška laikysena. Būtent tokio požiūrio Lietuvai, anot A. J. Greimo, nepriklausomybės pradžioje labiausiai trūko. Dėl to jau 1990 m. kovą jis rašė S. Žukui²¹ apie santarietiško idėjų sklaidą Lietuvoje, vienu ar kitu būdu įsteigiant kokį nors „Šviesos-Santaros“ klubą ar akademią, kuri Lietuvos kultūros visuomenėje „turėtų svarų žodį“ ir be tautybės, religijos ar rasės skirtumų galėtų pasisakyti aktualiais kultūros klausimais. Laiškuose V. Kavolį jis taip pat ragino pradėti galvoti apie „Santaros-Šviesos“ dvasios perkėlimą į Lietuvą, kuo platesnį laisvos, kritiškos intelektualinės minties paskleidimą, aktyvesnį išeivijos intelektualų įsijungimą į Lietuvos kultūrinį, intelektualinį gyvenimą.

¹⁶ Algirdo Juliaus Greimo Pro memoria Lietuvos Respublikos Prezidentui Vytautui Landsbergiui [1990]. Nuorašas Vytautui Kavoliui, VDU LII, f. 49.

¹⁷ Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1.

¹⁸ 1990 04 20 A. J. Greimo laiškas A. Šliogerui, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 390.

¹⁹ *Ibid.*, 391.

²⁰ *Ibid.*

²¹ 1990 03 23 A. J. Greimo laiškas S. Žukui, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 384.

Kaip liudija čia publikuojami laišakai, V. Kavolio ir A. J. Greimo nuomonės šiuo klausimu sutapo.²² Pirmiausia abiejų žvilgsniai kryo į „Metmenis“: planuota žurnale aktualizuoti „dabartinės kultūrinės veiklos Lietuvoje inteligentišką kritiką“²³, galvota šalia amerikietiškos laidos leisti atskirą žurnalo laidą Lietuvoje, netgi svarstyta žurnalo „persodinimo“ Lietuvoje ir naujo žurnalo „išugdymo“ drauge su vietiniais autoriais galimybė.²⁴ V. Kavoliui laikantis pozicijos, kad, esant neaiškiai pirmųjų metų situacijai, „Metmenis“ reikėtų išsaugoti kaip alternatyvią kultūros bazę išeivijoje, idėjos perkelti žurnalą į Lietuvą kol kas atsisakyta. Tad vis daugiau energijos A. J. Greimas skyrė naujam intelektualiniam projektui – steigti naują vakarietišką arba aplink kurį nors jau leidžiamą kultūros žurnalą suburti vietinių ir išeivijos bendradarbių ratą, kurie rimtai analizuotų ir reprezentuotų Lietuvoje vakarietiškas kultūros vertybes. „Tiesa, senstame pamažu, ar net greitai – bet reikia perduoti švyturį...“²⁵, – rašė A. J. Greimas, ragindamas kolegą kuo skubiau ką nors daryti, „<...> imti tiesiog dalyvauti kultūriniame gyvenime ne kaip „išeiviai“ – aš joks išeivis, o garbingas pabėgėlis – susispyčiant apie kokį nors žurnalą, ieškant kalbėti vakarietiškais standartais“²⁶.

Tiek V. Kavolio, tiek A. J. Greimo epistoliarinis palikimas yra sulaukęs nemažai tyrinėtojų dėmesio. Abipusės jų 1954–1991 m. korespondencijos fragmentai buvo publikuoti 2000 m. išleistoje knygoje „Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos“²⁷, tačiau čia skelbiami laišakai į knygą nepateko. 2017 m. minint A. J. Greimo 100-ųjų gimimo metinių jubiliejų, pasirodė nemažai leidinių²⁸, tačiau tarp gausybės iš įvairių archyvų surinktų A. J. Greimo rašytų laiškų²⁹ jo laiškų V. Kavoliui nerasime. Norint papildyti atliktus darbus, čia publikuojami iki šiol niekur neskelbti keli V. Kavolio ir A. J. Greimo 1990 m. balandžio–birželio mėnesiais rašyti laišakai.

Siekiant išlaikyti autorių stilių, publikuojami laišakai redaguoti ir taisyti minimaliai (pvz., „sulietuvinti“ rašomąją mašinėlę be lietuviškų simbolių rašyti V. Kavolio laišakai); nekeisti, nevienodinti skirtingi datų, organizacijų, periodinių leidinių rašymo pavyzdžiai (vienur leidinių pavadinimai rašyti kabutėse, kitur pabraukti arba tekste iš viso neišskiriami). Šie A. J. Greimo ir V. Kavolio laišakai saugomi Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto (VDU LII) Vytauto Kavolio archyve (f. 49).

²² 1990 06 08 V. Kavolio laiškas A. J. Greimui, VDU LII, f. 49.

²³ 1990 04 11 V. Kavolio laiškas A. J. Greimui, VDU LII, f. 49.

²⁴ 1990 04 06 A. J. Greimo laiškas V. Kavoliui, VDU LII, f. 49.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ 1990 04 02 A. J. Greimo laiškas V. Kavoliui, VDU LII, f. 49.

²⁷ *Vytautas Kavolis. Asmuo ir idėjos*, red. Rita Kavolienė ir Darius Kuolys. Vilnius: Baltos lankos, 2000, 361–372.

²⁸ Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1; Greimas, Algirdas Julius, *Asmuo ir idėjos*, t. 2, sud. Arūnas Sverdiolas ir Eric Landowski. Vilnius: Baltos lankos, 2018; Greimas, Algirdas Julius, *Apie viską ir nieką: žmogus, visuomenė, kultūra*, sud. Jūratė Levina. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019; Greimas, Algirdas Julius, *Pokalbiai*, sud. Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022.

²⁹ „Laiškai“, in Greimas, *Asmuo ir idėjos*, t. 1, 173–470.

Vytauto Kavolio ir Algirdo Juliaus Greimo 1990 m. balandžio–birželio mėnesio korespondencija

1990 m. balandžio 2 d. Algirdo Juliaus Greimo laiškas Vytautui Kavoliui

Mielas Vytautai Kavoli,

Šiandien, perskaitęs Jūsų ir Trumpos³⁰ straipsnius *Akiračiuose*³¹, suradau pretekstą Jums parašyti. Širdį suskaudo, matant kaip Jūs polemizujete su Gaidžiu³² (turbūt³³ tuo pačiu „ateistų“ šulu³⁴, dėl kurio Paul Ricoeur³⁵ Chicagoje visą lietuvių tautą buvo palaikęs apskrities sukčiaus), kaip Vincas Trumpa kažkur kamputyje³⁶ bando švelniai apginti „Vaidu į Lietuvą“. Ir tūžmastis paėmė: krikdėmai ne tik 1883 m. atgimimą savinasi, ne tik antinacinę rezistenciją iš pat panosės pavogė, – ir dabar užfrontės kovotojai, visokie Brazdžionys³⁷, Nepriklausomybę atkovojo!

Užteks sentimentų. Ar nevertėtų Šviesos-Santaros „dvasių“ perkelti į Lietuvą materialiai, imti tiesiog dalyvauti kultūriniame gyvenime ne kaip „išeiviai“ – aš joks išeivis, o garbingas pabėgėlis – susispyčiant apie kokį nors žurnalą, ieškant kalbėti vakarietiškais standartais?

Saulius Žukas³⁸ – jį gal pažįstate bent iš vardo – aš su juo susirašau jau 10 metų – siūlo *Sietyną*³⁹, kuris turi imti rodytis reguliariai, su 10.000 ex tiražu. Aš apstulbęs, matydamas *Krantuose*⁴⁰ Jakšto-Dambrausko⁴¹ laikymą⁴² viename lygyje su Heidegeriu⁴³,

³⁰ Vincas Trumpa (1913–2002) – lietuvių istorikas, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje pasitraukęs iš Lietuvos. 1949 m. persikėlė gyventi į JAV, nuo 1954 m. dirbo Kongreso bibliotekoje Vašingtone; išeivijos spaudos leidinių „Metmenys“, „Akiračiai“, „Lituanus“ bendradarbis.

³¹ „Akiračiai“ – atviro žodžio mėnraštis, leistas Čikagoje 1968–2005 m.

³² Kavolis, Vytautas, „Kiek skubotas mentaliteto balansas“, *Akiračiai* 3 (1990), 6–7.

³³ Tekste parašyta atskirai – „tur būt“.

³⁴ Antanas Gaidys (1926–2018) – filosofas, sovietinės Lietuvos partinis veikėjas, skelbęs straipsnius ateizmo, etikos ir kitais klausimais.

³⁵ Paul Ricoeur (Polis Rikeras, 1913–2005) – prancūzų filosofas, 1970–1992 m. dirbęs Čikagos universitete.

³⁶ Trumpa, Vincas, „Apie kairiąją veido pusę“, *Akiračiai* 2 (1990), 9–10.

³⁷ Bernardas Brazdžionis (1907–2002) – lietuvių išeivijos poetas, prozininkas, spaudos darbuotojas.

³⁸ Saulius Žukas – literatūrologas, literatūros kritikas, leidėjas. 1978–1990 m. dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, nuo 1990 m. dėstė Vilniaus universitete, 1992–2002 m. vadovavo Algirdo Juliaus Greimo semiotinių studijų centrui; leidyklos „Baltos lankos“ steigėjas ir savininkas.

³⁹ „Sietynas“ – kultūros leidinys, ėjęs 1988–1991 m. Vilniuje. Leistas nereguliariai, be cenzūros priežiūros, išėjo 10 nr. Redakcinę kolegiją sudarė Darius Kuolys, Virginijus Gasiliūnas, Liudvikas Jakimavičius, Valdas Papievis ir kiti.

⁴⁰ „Krantai“ – nuo 1989 m. Vilniuje leidžiamas meno kultūros žurnalas, kurį su bendraminčiais įsteigė poetas Vaidotas Daunys (1958–1995).

⁴¹ Adomas Jakštas (Aleksandras Dambrauskas) (1860–1938) – poetas, kritikas, teologas, visuomenės veikėjas ir publicistas.

⁴² Laiške parašyta „laikimą“.

⁴³ Martin Heidegger (Martinus Haidegeris, 1889–1976) – vokiečių filosofas, vienas žymiausių egzistencijos filosofijos ir fenomenologinės ontologijos atstovų.

Gavelio⁴⁴ šlamštą – epistemologiniu lūžiu (pagal Faucault⁴⁵), tiek pat vertės, kaip Joyce⁴⁶.

Jei idėja Jums atrodo priimtina, nors ir kritikuotina, atrašykite.

Jūsų

Greimas

P.S. Akiračiai laisvos Lietuvos perspektyvoje vis tik gaunasi Balnieriškio organas, su ištisais puslapiais pletkelių ir bobiškų ginčelių.

P.S. Agituokim už protestantų Teologijos Fakultetą, greta su katalikų, bet abu – privatiški ir valdžios šelpiami (beveik išlaikomi, bet privatūs).

A.I.G.

2 balandžio

61110 Condé-sur-Huisne

VDU LII, f. 49.

Rankraštis, originalas.

1990 m. balandžio 11 d. Vytauto Kavolio laiškas Algirdui Juliui Greimui

90 bal. 11

Gerbiamas Profesoriau,

Apie Santaros-Šviesos dvasios perkėlimą Lietuvon buvom jau pradėję kalbėti. Iš Aušrinės⁴⁷ aplinkos žmonių atėjo pasiūlymas Lietuvoje spausdinti paralelį, bet didesniu tiražu, Metmenų⁴⁸ laidą. Nusiuntėm spaudai paruoštą maketą kažkada spalio-lapkričio mėnesį, bet iš jų pusės nė garso. Darius Kuolys⁴⁹ iš Sietyno, su kuriuo susirašinėju, galvoja, kad tam geresnės galimybės būtų, jei leisti apsiimtų Vagos leidykla. Bet negi mums patiems tai siūlyti?

Jei reikėtų susikaupti apie kurį nors Lietuvoje leidžiamą žurnalą, tai Sietynas būtų vienintelė patraukli galimybė. Aš jiems jau esu studijėlę pasiuntęs. Tik visa bėda, kad išeivijoje

⁴⁴ Ričardas Gavelis (1950–2002) – lietuvių rašytojas, publicistas, fizikas; dirbo žurnaluose „Mokslas ir gyvenimas“, „Pergalė“, nuo 1992 m. bendradarbiavo dienraštyje „Respublika“, savaitraštyje „Veidas“. Garsiausias R. Gavelio kūrinys – 1989 m. išleistas romanas „Vilniaus pokeris“, sukėlęs didžiulį literatūrinį sprogamą posovietinėje Lietuvoje ir sulaukęs kontroversiškų visuomenės vertinimų. Romanas vėliau išverstas į anglų, prancūzų, vokiečių, latvių, lenkų, baltarusių kalbas, sulaukė kelių pakartotinių leidimų Lietuvoje.

⁴⁵ Michel Foucault (Mišelis Fuko, 1926–1984) – prancūzų filosofas, vienas žymiausių poststrukturalistų.

⁴⁶ James Joyce (Džeimsas Džoissas, 1882–1941) – žymus airių rašytojas.

⁴⁷ „Aušrinė“ – jaunimo visuomeninis, kultūros žurnalas, leistas 1989–1990 m. Vilniuje. Iki 1989 m. ėjo kaip Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio savaitraščio „Atgimimas“ priedas jaunimui. 1989–1990 m. redagavo Zita Čepaitė.

⁴⁸ „Metmenys“ – literatūros, meno, sociologijos ir politikos žurnalas, leistas 1959–2006 m. Čikagoje. Žurnalo redaktorius 1959–1996 m. buvo Vytautas Kavolis, 1996–2006 m. jo darbus tęsė Violeta Kelertienė ir Rimvydas Šilbajoris.

⁴⁹ Darius Kuolys – literatūrologas, visuomenės veikėjas, Vilniaus universiteto dėstytojas, 1988–1990 m. su kitais leido vieną pirmųjų Atgimimo laikotarpio kultūros žurnalų – „Sietyną“. 1990–1992 m. – LR kultūros ir švietimo ministras.

kūrybingų žmonių ne tiek daug belikę, o ir iš tų vieni kažkuo užsiėmę (o rezultatų nematyti), o kiti smarkiai sulėtėję.

Apie dabartinę, po Nepriklausomybės paskelbimo susidariusią krizę galvoju, kad Maskvai bus neįmanoma pradėti tartis, prieš tai nesiėmus represyvių priemonių (klausimas: kiek represyvių?). Nemanau, kad be liepos mėnesio⁵⁰ dabartinė krizė vienaip ar kitaip išsprendžiamą. Tai nebūtinai turi nutraukti kultūrinius darbus, bet gali jų vykdymą apsunkinti ir sutrukdyti. Tad būtina išsaugoti ir alternatyvinę bazę išeivijoje, t. y. Metmenis, juose gal ypač aktualizuojant dabartinės kultūrinės veiklos Lietuvoje inteligentišką kritiką. (Periodinėje kultūrinėje literatūroje, kuri mane pasiekia, visur pilna smulkmenų, sentimentalizmo ir schematiškumų. 1930 m. kultūros atgaivinimo projektas man baisiai nepatrauklus.)

Susumuojant man šiuo metu atrodo svarbiausia stiprūs ir aktualūs Metmenys, stengiantis įgalinti, šalia amerikoniškosios, jų identišką laidą ir Lietuvoje, o bendradarbiavimą Lietuvos kultūrinėje periodikoje kol kas palikti asmeninei iniciatyvai, jo tolimesnes perspektyvas apsvaistant šių metų Santaros-Šviesos suvažiavime, į kurį jau praeitais metais buvo pakviestas ir Darius Kuolys, Sietyno red. ir naujasis kultūros ministras. (Dar kviesti: Kazimieras Motieka⁵¹ ir Gintaras Patackas⁵², tik ar nesusidarys šiemet naujų sunkumų jiems atvykti?) Gal turite konkretesnių galimybių minty?

Geriausių,

P.S. Gal sutiktumėte Metmenims parašyti apie nacionalizmą ar tautiškumo diskursą XIX ir XX amžiuose? Būčiau dėkingas ir už straipsnį kokia kita tema. Šliogeris⁵³, Jūsų dėka, Metmenims prisiuntė.

VDU LII, f. 49.

Mašinraštis, kopija [laiškas rašytas mašinėle be lietuviškų simbolių].

1990 m. balandžio 6 d. Algirdo Juliaus Greimo laiškas Vytautui Kavoliui

90 balandz 6

Mielas Vytautai Kavoli,

Lietuvos įvykiai mus visus apstulbino. Dvasiniai buvome visai nepasiruošę juos priimti. Juk ir Jūsų vadovaujami Metmenys, ir visa kita, – tai buvo kovos priemonės: o kai atėjo šitokia – o vis tik⁵⁴ didelė – pergalė, nežinom ką daryti. Metmenys, kurie, kaip Paryžiaus

⁵⁰ Tekste parašyta „mėnesi“.

⁵¹ Kazimieras Motieka (1929–2021) – teisininkas, politikas, 1988–1990 m. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Seimo tarybos narys, Kovo 11-osios Akto signataras, 1990–1992 m. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas.

⁵² Gintaras Patackas – poetas, vertėjas, prozininkas.

⁵³ Arvydas Šliogeris (1944–2019) – lietuvių filosofas, visuomenės veikėjas, nuo 1973 m. dėstė Vilniaus universitete.

⁵⁴ Laiške rašoma kartu „vistik“.

lenkiška Kultūra⁵⁵, ant savo pečių nešė lietuviškos kultūros viltis, negali pasilikti emigrantų almanachu; Akiračiai jau dabar pasidarė provincinis laikraštukas (su keliais pletkų puslapiais). Užtai ir kreipiuosi į Jus – reikia skubiai ką nors daryti.

Tiesa, senstame pamažu, ar net greitai – bet reikia perduoti švyturį... Aš beveik paskutinis likęs (Adamkus⁵⁶ dar vaikigalis buvo) fiziškai išsaugojęs visą tradiciją: antinacinė rezistencija – Laisvės kovotojai⁵⁷ – antisov. rezist.⁵⁸ Šviesa⁵⁹ – Santara⁶⁰ – Metmenys – Mackus⁶¹ ir t. t. tai vienas ir tas pats dalykas. – Na, užteks literatūros.

Pirmas konstatavimas: Metmenis reikia išlaikyti savo stovyje taip kaip Stasį Lozoraitį⁶² su Landsbergio įgaliojimais – nežinia, kas mūsų laukia.

Antra: stengtis perkelti į Lietuvą, numatant atskirą laidą. Klausimas: ar palikti „Išeivių žurnalą“, ar pamažu maišyti su vietiniais ir išugdyti, prijaukinti naujos formulės žurnalą (man labai svarbu suliedinimas, išlaikant vakarų lygmenis).

Trečia: ieškant paraleliai persodinti Metmenis, užimti pozicijas Sietyne (ar kur nors panašaus). Pradėti, kaip ir Jūs siūlote, paskatinimu, kreipiantis į mus „emigrantus“ (taip mus jie iš nesupratimo skaito) rašyti susikaupiant į vieną kurį mūsų pasirinktą žurnalą (bet de exclusive’os). Numatyti – ir čia jau mano trigrašį bandau pridėti – tokiam žurnale specialią rubriką, kurią rašytų „emigrantai“ ir griežtai vertintų (su ironija kultūros Lietuvos gyvenimosi įvykius) šiandien: visą Brazdžioniją, Keliuočio⁶³ veidmainystes, Adomo Jakšto garbinimą, teologijos fakultetus ir t. t.

Praktiškai, iš savo pusės, aš bandyčiau knibinti Metmenų perkėlimo – spec. laidos klausimą; žiūrėkim, kas su Sietynu galima padaryti; prie progos, ieškant daugiau bendradarbių Metmenims (Nastopka⁶⁴, Zalatorius⁶⁵ ir t. t.). Aš pats griežtai neprisizadu, nes pasirašėme su Žuku sutartį Pleiados enciklopedijoje⁶⁶ apie Europos tautų kultūras 60 psl. duoti

⁵⁵ „Kultura“ (liet. „Kultūra“) – lenkų emigracijos kultūros ir politikos mėnraštis, leistas Paryžiuje 1947–2000 m., redaktorius – Jerzy’is Władysławas Giedroycas.

⁵⁶ Valdas Adamkus (iki 1955 m. – Adamkavičius) – JAV lietuvių visuomenininkas, politikas, aplinkosaugininkas. Studijuodamas Kauno „Aušros“ gimnazijoje karo metais dalyvavo antinacinės rezistencijos veikloje, drauge su kitais mokslo draugais leido pogrindžio laikraštį „Jaunime, budėk!“.

⁵⁷ Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga.

⁵⁸ Antisovietinė rezistencija.

⁵⁹ Akademinis jaunimo sambūris „Šviesa“, veikęs Vakarų Vokietijoje 1946–1949 m.

⁶⁰ JAV 1954 m. įsikūrusi Lietuvių studentų santara.

⁶¹ Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas – „Santaros-Šviesos“ federacijos įkurta, 1958–2007 m. JAV veikusi lietuvių leidykla.

⁶² Stasys Lozoraitis jaunesnysis (1924–1994) – lietuvių diplomatas, politinis veikėjas, nuo 1987 m. – Lietuvos pasiuntinybės JAV reikalų patikėtinis ir Lietuvos pasiuntinys, Lietuvai atgavus nepriklausomybę tęsė diplomatinį darbą, 1990 m. gavo ypatingojo pasiuntinio rangą.

⁶³ Juozas Keliuotis (1902–1983) – lietuvių žurnalistas, rašytojas, vertėjas, vienas iš katalikiškosios srovės lyderių nepriklausomoje Lietuvoje.

⁶⁴ Kęstutis Nastopka – literatūrologas, literatūros kritikas, vertėjas, semiotikas, Vilniaus pedagoginio instituto ir Vilniaus universiteto dėstytojas.

⁶⁵ Albertas Zalatorius (1932–1999) – lietuvių literatūrologas, 1961–1992 m. dirbo Lietuvių literatūros ir tautosakos institute; Vilniaus pedagoginio instituto dėstytojas, nuo 1988 m. – Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio narys.

⁶⁶ „Encyclopedie de la Pleiade: Historie des litteratures“ 1956 m. buvo paskelbtas A. J. Greimo straipsnis apie lietuvių literatūrą.

apie Lietuvą. (Tiesa, Metmenų nebegaunu; Vaškelis⁶⁷ rašė, kad, jūsų manymu, dabar 2 ex užtenka; taip, užtenka).

Tai tiek, lauksiu Jūsų reakcijos.

Jūsų Greimas

P.S. Dėl pakvietimų į suvažiavimą: specialiai nesiūlau, dėl Šliogerio – tikras filosofas (o kiti – tik filosofijos profesoriai, tai ne tas pats).

– Kokia jūsų nuomonė apie Kuolį? Apie Patacką?

– Teologijos Fakulteto klausimu: ir katalikų ir protestantų Fakultetai turėtų būti privatūs, tik valdžios subordinuojami.

G.

VDU LII, f. 49.

Rankraštis, originalas.

1990 m. birželio 8 d. Vytauto Kavolio laiškas Algirdui Juliui Greimui

90 birž. 8

Gerbiamas Profesoriau,

Norėčiau „atnaujinti“ Metmenų priekį, juos vietoj poezijos pradėdamas trumpu, kultūrinę-visuomeninę dabartinės Lietuvos problematiką paliečiančiu kritišku ar interpretaciniu essay. Nr. 58 toje vietoje „Nepriklausomybę“ svarsto T. Venclova. Ar neparašytum tokiu stiliumi, 6-10 psl. apimty, Nr. 59-tam Jūs? Reiktų iki vasaros pabaigos. (Beje, A. Vaškelis sako, kad Jums siuntęs Metmenis Paryžiaus adresu, o paštas, užuot persiuntęs, grąžindavo. Dabar jau turėtumėt Nr. 57-ą gauti. Ar reikia kurių ankstyvesnių, jeigu jų negavote?).

Teko girdėti, kad žadate vasarą atvažiuoti Kanadon. Gal užsuktumėt ir į JAV, ypač jeigu Tabor Farmos laikotarpiu (rugsėjo 6–9)⁶⁸? Ten bandysiu suorganizuoti simpoziumus ar debatus (jeigu susirastų protingai priešingas nuomones reiškiančių) politinės kultūros dabartinėje Lietuvoje formavimosi ir (2) dabartinės lietuvių kultūros problematikos klausimais. Iš pastarųjų reiktų giliau pažvelgti į tokius klausimus kaip „normalios“ praeities atstatymas vs. nežinomos ateities siekimas, moralizavimas („apsivalymas“) vs. formalizavimas (meninė tiesa) ir pan., jeigu panašius klausimus būtų galima rimčiau suformuluoti ir pasvarstyti. Gal turėtumėte siūlymų?

Apie santarietiškos-šviesietiškos dvasios aktyvesnį perdavimą Lietuvon galvoju pakalbėti su Dariumi Kuoliu, kurį – jau antri metai – laikau sau artimiausiu Lietuvoje žmogum. Patackas, deja, nors labai gabus, bet pernelyg plepus ir savo ankstyvesnei poezijai

⁶⁷ Aleksas Vaškelis (1920–1996) – lituanistas, JAV lietuvių visuomenininkas, „Santaros-Šviesos“ organizacijos narys, keletą metų dirbo „Metmenų“ žurnalo administratoriumi.

⁶⁸ Pirmą rugsėjo savaitgalį Tabor Farmos poilsiavietėje (*Sodus*, Mičigane) vykdavo „Santaros-Šviesos“ suvažiavimai.

nebeprilygsta. Šliogeris buvo jau pernai Mickūno⁶⁹ Tabor Farmon kviečiamas, bet atsisakė. Džiaugiuosi jo straipsniu būsimuose Metmenyse.

Geriausių,

VDU LII, f. 49.

Mašinraštis, kopija [laiškas rašytas mašinėle be lietuviškų simbolių].

1990 m. birželio 21 d. Algirdo Juliaus Greimo laiškas Vytautui Kavoliui

La Chaussée 21.6.90

Mielas Vytautai Kavoli,
pradėkime nuo reikalų:

1. A. Vaškeliui siųstus 57 n. egzempliorius gavau. Nesusipratimai buvo kilę iš to, kad esu pakeitęs Paryžiaus butą; dėl to, kad ir mūsų socialistinis paštas vis blogiau veikia geriau tad siųsti kaimo adresu (61110 Condé-sur-Huisne).

2. Prieš mėnesį gavau vieną egzempliorių savo Tautos Atminties Beieškant⁷⁰, išleistą Vagos ir Mackaus Fondo, bet toliau nieko nebesigirdėti. Nors pasiunčiau adresus, kam asmeniškai pasiųsti – ir, žinoma, Jums – bet tuo nelabai pasitikiu.

3. Ką tik grįžtu iš Toronto, kur skaičiau paskaitas Semiotic Institute (vasaros kursui). Savo pareigas atlikau per 2 savaites pradžioje mėnesio, bijodamas karščių. Tai Jūsų gražūs sumanymai ir projektai neišsipildė.

4. Ten mano paskaitas klausė tokia Joan Vastokas⁷¹, Trent Universiteto antropologijos profesorė. Lietuviškai švebeldžiuoja, bet lankėsi Lietuvoje. Gera meno kritikė, neblogas jos veikalas apie Algonkins piktogramas (primena Gimbutienės⁷² paskutinį leidinį). Siūlyčiau prisijunkinti prie Metmenų.

Dabar platesni apgalvojimai:

1. Jūsų idėjai sumažinti poezijos reikšmę pritariu. Lietuvoje irgi žmonės vietoj kad dirbė pergardžiuojasi poezija. Vienintelis sakinyš, kurį Genzelis⁷³ man išcenzūravo iš interview, buvo: „Poezija – skurdžiui prabanga“ (prieš 3 metus).

⁶⁹ Algis Mickūnas – JAV lietuvių filosofas, visuomenininkas, „Santaros-Šviesos“ federacijos narys.

⁷⁰ Greimas Algirdas, Julius, *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius-Chicago: Mokslas, 1990.

⁷¹ Joan Vastokas (Joana Belickaitė-Vaštokienė) – Kanados lietuvių antropologė, meno istorikė, studijavusi Toronto, Kolumbijos universitetuose, 1966 m. apgynusi disertaciją apie Amerikos šiaurės rytų pakraščio indėnų architektūrą. Baigusi studijas dėstė Naujosios Meksikos, Toronto, Trento universitetuose, kartu su vyru Romu Vaštoku parašė knygą apie algonkinų (šiaurės Amerikos indėnų tautų grupės) meną „Sacred Art of the Algonkians: A Study of the Peterborough Petroglyphs“.

⁷² Marija Gimbutienė (1921–1994) – lietuvių archeologė, dalyvavo archeologiniuose tyrinėjimuose Bosnijoje, Makedonijoje, Graikijoje, Italijoje, tyrinėjo senosios Europos visuomenės struktūrą, raidą, religiją.

⁷³ Bronislovas Genzelis (1934–2023) – lietuvių filosofas, politikos ir visuomenės veikėjas, Kovo 11-osios Akto signataras.

2. Visiškai sutinku, kad reikia pagaliau iškelti aukščiausiam lygį Lietuvos problemas ir jas problematizuoti. Todėl pažadu bandyti parašyti jūsų Nr. 59 vasaros galui (t. y. spalio mėn.?) Tema dar neaišku, jų per daug.

3. Sant-Šviesos dvasios perkėlimas. Šiuo klausimu, man atrodo, irgi visiškai sutariame. Praktiškai, reikia palaukti šiek tiek tokios stabilizacijos. Iš mano pusės, aš pastoviai palaikau artimus ryšius su Saulium Žuku ir dabar su Šliogeriu. Saulius dabar „vadovauja“ (neformaliai) tokiame Kultūros klubui (mes susitarėm, kad geriau negu nauja „asociacija“, daryti laisvą „klubą“), kuris veikia šalia Kuolio, Kultūros ministerijoje. Ten pastoviai reiškiasi Sverdiolas⁷⁴, o dabar ir Šliogeris (gavau entuziastingą jo laišką). Taigi, klubas, o po jo – bendradarbiavimas pasirinktame žurnale (vilniečiai ir užsieniečiai) ir sudarytų sąlygas šio-kiame tokiame kultūriniam judėjimui pagal europietiškus standartus. Jūsų geri santykiai su Dariumi Kuoliu (jiedu su Sauliumi irgi draugai) eina ta pačia kryptimi. Vincas Trumpa man atsiliepė palankiai. Ką Jūs manote, iš šios pusės, apie Ostrauską⁷⁵, ką apie Landsbergį⁷⁶? O iš anos – apie Nastopką (kurį aš noriu iškviesti į Paryžių, bet kiek suabejoju).

4. Apie kokį Zalatorių reikalas eina? Aš nebesusigaudau. Aš pažįstu tik vilniškį, bet Akiračiuose irgi Zalatorius⁷⁷ rašo: ar tas pats? Tačiau tema Pasaulis ir Lietuva taip išsprogsta į visas puses, kad nežinau, ką apie tai galvoti. Per lenkus (Sienkiewicz⁷⁸ ir t. t.) – tas laukinio žemaičio su kailiais apdengtas tipas. Bandžiau sekti prancūzų literatą (Simenon⁷⁹, etc.) – tai irgi laukinis. Ką lietuviai barzdočiai galvoja apie pasaulį – šiek tiek katalikai-istorikai gali pasakyti. Apie Lietuvą pasaulis sužinojo tik dabar (per mass-media), o lietuviai, ką jie šiandien apie pasaulį galvoja? Gavelis = Joyce, dr. Grinius⁸⁰ = Platonas ir t. t.

5. Pasileidžiu į sentimentus, skauda. Beje, neseniai mirė Churginas⁸¹, su kuriuo pastaruoju metu susirašinėjau. Norėčiau parašyti nekrologą, ar prisiminti? na ir pridėti porą-trejetą⁸² paskutiniųjų jo eilėraščių, kuriuos jis man nuolat atsiųsdavo (geras poetas buvo pasidaręs ant gyvenimo galo).

Tai tiek, jau net per daug.

Jūsų Greimas

VDU LII, f. 49.

Rankraštis, originalas.

⁷⁴ Arūnas Sverdiolas – filosofas, vertėjas, nuo 1974 m. dirbo Lietuvos kultūros tyrimų institute, dėstė Vilniaus universitete, Vilniaus dailės akademijoje.

⁷⁵ Kostas Ostrauskas (1926–2012) – JAV lietuvių dramaturgas, literatūros kritikas, „Santaros-Šviesos“ federacijos narys, „Metmenų“ žurnalo bendradarbis.

⁷⁶ Algirdas Landsbergis (1924–2004) – JAV lietuvių rašytojas, dramaturgas, žurnalistas, „Santaros-Šviesos“ federacijos narys, literatūros kritikos straipsnius skelbė JAV lietuvių spaudoje.

⁷⁷ Vytautas Zalatorius (1931–2022) – žurnalistas, visuomenininkas, „Draugo“, „Vienybės“, „Tėviškės žiburių“ bendradarbis, „Akiračių“ mėnraščio redakcinės kolegijos narys.

⁷⁸ Henryk Sienkiewicz (Henrikas Senkevičius, 1846–1916) – lenkų rašytojas.

⁷⁹ Georges Simenon (Žoržas Simenonas, 1903–1989) – prancūzų ir belgų rašytojas.

⁸⁰ Jonas Grinius (1902–1980) – lietuvių literatūrologas, menotyrininkas, filosofas, 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos į Vokietiją, vienas iš katalikiškosios ideologinės srovės lyderių išeivijoje.

⁸¹ Aleksys Churginas (1912–1990) – Lietuvos poetas, vertėjas, drauge su A. J. Greimu studijavęs Grenoblio universitete.

⁸² Laiške parašyta „pora-trejeta“.

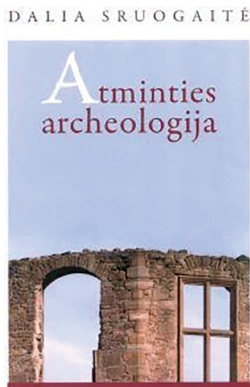
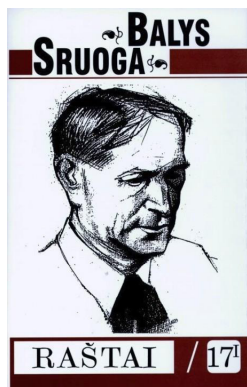
Recenzija

Laimutė ADOMAVIČIENĖ
Nepriklausoma tyrėja

„Jokios sienos negali atskirti mūsų sielų“

Sruoga, Balys, *Raštai*, t. 17, *Laiškai Vandai Daugirdaitei*, kn. 2, 1924–1946, sudarė Algis Samulionis (1936–1994), Neringa Markevičienė, parengė Neringa Markevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, 839 p.

Sruogaitė, Dalia, *Atminties archeologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 231 p.

Vieno žymiausių lietuvių modernistų Balio Sruogos didžiulis kūrybinis palikimas pamažu publikuojamas „Raštų“ tomiais nuo 1996 m. Neringa Markevičienė, pratęsdamą literatūrologo Algio Samulionio sumanymą, sudarė ir parengė B. Sruogos „Raštų“ 17 tomo 2 knygą „Laiškai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei. 1924–1946“. Neabejotinai, tai – akademinio darbo etalonas.

Knygą „Laiškai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei. 1924–1946“ sudaro išsa-

mus mokslinis straipsnis „Balio Sruogos laiškai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei (1924–1946)“, bibliografija, reikiamos tekstologinės santrumpos, aptarti rengimo principai, laiškų kalba, „Balio Sruogos vokiečių kalba rašytų laiškų ypatumai“, „Žodynėlis“, „Asmenvardžių rodyklė“, „Vietovardžių rodyklė“, „Summary“, „Zusammenfassung“ ir „Iliustracijos“.

„Laiškai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei. 1924–1946“ – „Raštų“ 17 tomo 1 knygos „Laiškai Vandai Daugirdaitei. 1919–1924“ tęsinys, atspindintis ilgametį mokslininkės tekstologės

N. Markevičienės įdirbį srugistikos srityje. Tyrėja medžiagą rinko nacionaliniuose ir užsienio archyvuose, preciziškai rengė egodokumentikos tekstus, patekusius į šį 17 tomą (2 knygą). Tęsdama ankstesnių B. Sruogos tyrėjų – A. Samulionio, Pauliaus V. Subačiaus darbą, mokslininkė sugebėjo puikiai suvaldyti milžinišką laiškų masę, rekonstruoti sudėtingo XX a. 5 dešimtmečio ir asmeninio gyvenimo detales ir moksliškai parengti pagal naujausius tekstologinio darbo metodus bei reikalavimus.

N. Markevičienė tekstologija susidomėjo Vilniaus universitete ir klausydamasi įdomių prof. P. V. Subačiaus paskaitų. 2012-aisiais ji sėkmingai apgynė disertaciją „Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija“, vadovaujant Mikui Vaicekauskui; vėliau (2014 m.) ši disertacija virto to paties pavadinimo solidžia monografija. Atsakingai ir kruopščiai autorės dirbta prie elektroninio „Balio Sruogos archyvo (1911–1947)“ (SELA) (2018–2020), gilintasi į epistoliką. Nesuklysiu teigdama, kad nėra kito tyrėjo, labiau išmanančio B. Sruogos egodokumentiką. Svarbu akcentuoti, kad N. Markevičienė su pagarba mini ir su atsidavimu tęsia vieno pirmųjų B. Sruogos asmenybės ir kūrybos tyrėjų A. Samulionio ir teatrologės, kultūrologės, B. Sruogos žmonos V. Daugirdaitės-Sruogienės darbą – rekonstruoja rašytojo epistolinį palikimą. Mokslininkė N. Markevičienė iš stažuotčių Dublino universitete, Airijoje, taip pat JAV perėmė šiuolaikiškiausią egodokumentų tyrėjų taikomą praktiką ir panaudojo rengdama B. Sruogos „Raštus“.

Iki „Raštų“ 17 tomo 2 knygos pasirodymo nebuvo atkurta B. Sruogos laiškų kolekcijos visuma („Rengimo principai“, p. 627). Laiškai buvo pasklidę po įvairias Lietuvos ir JAV įstaigas. Šis tomas – sėkmingas bandymas chronologiškai atkurti B. Sruogos laiškų, rašytų žmonai, visumą. Laiškų rengėja sugebėjo susieti išsibarsčiusius laiškus, atkurti jų fragmentus, juos susisteminti. Tenka konstatuoti, kad dalis laiškų iki šiol nebuvo surasti. Išliko ne visi laiškai, nors jų kolekcija iki 1940 m. rudens buvo vientisa („Rengimo principai“, p. 628).

Naujoje „Raštų“ knygoje publikuoti 124 B. Sruogos laiškai žmonai V. Daugirdaitei-Sruogienei, iš jų 59 B. Sruogos prieškario laikotarpio laiškai žmonai ir 63 laiškai iš Štuthofo koncentracijos stovyklos į Vilnių, taip pat 2 – iš Vilniaus į Vokietiją. Pirmas laiškas išsiųstas 1924 m. rugpjūčio 30 d. iš Klaipėdos į Būgius, paskutinis – 1943 m. kovo 21 d. Žmonos gyvenamoji vietovė – gimtieji Būgiai – nesikeičia, o profesorius daug keliavęs ne tik po Lietuvą, bet ir po Europą. Buvęs puikus alpinistas, nuolat su studentais vykęs į ekspedicijas ir joms vadovavęs. Laiškų rengėja N. Markevičienė iliustruoja keliones po kalnus studentų atsiminimų įrašais, kitais šaltiniais.

Apskritai bet kurį B. Sruogos gyvenimo įvykį, paminėtą laiške, N. Markevičienė susiejo su visais įmanomais kontekstiniais šaltiniais – plačia faktografija: artimųjų arba amžininkų laiškais, kacetininkų atsiminimais, straipsniais, žinutėmis ir kt. Rengėjai itin svarbus genetinis egodokumentų pagrindimas. Visas „Raštų“ tomas gali būti skaitomas kaip daug aprėpianti, daugiabalsė istorija, laiškų romanas.

Epistolinio leidinio išskirtinis bruožas tas, kad „Raštuose“ publikuojamas unikalus egodokumentas – B. Sruogos laiškai iš Štuthofo koncentracijos stovyklos, parašyti nuo 1943 m. balandžio 30 d. iki 1945 m. sausio 23 d. Tai – vienas iš svarbių nacionalinių ir pasaulio Holokausto šaltinių, jų tyrimų dalis. 1943 m. iš koncentracijos stovyklos B. Sruoga rašė laiškus žmonai V. Daugirdaitei-Sruogienei vokiečių kalba. Šiuose „Raštuose“ jie pirmą

kartą pateikiami ir originalo (nebuvo publikuotos faksimilės, diplomatinės perrašos), ir lietuvių kalba. Leidinyje pasirinktas literatūrinis vertimas (Vytauto Kubiliaus, Vytauto Petrausko ir Broniaus Savukyno). Tiesa, pavienių laiškų publikacijų buvo paskelbta ir ankstesniais metais.

Ši knyga glaudžiai susijusi su anksčiau išleista teatrologės, kultūros veikėjos dukros Dalios Sruogaitės knyga „Atminties archeologija“ (2012), kurioje perteikiami jos atsiminimai apie savo šeimą ir tėtį (straipsnyje „Balys“), netikėtą tėčio B. Sruogos suėmimą ir išvežimą į koncentracijos stovyklą, jos ir mamos Vandos emigraciją (straipsnyje „Geso saulė netekėjus...“). D. Sruogaitė tekste „Atminties archeologijos“ *synopsis* teigia, kad prisiminimus rašyti skatinęs A. Samulionis. Emigravusios į JAV, jiedvi su mama atsivežusios daug užrašų. „O vėliau, juos pavarčius, pabudo atmintis, tegu kartais ir skylėta: tarsi archeologinę iškaskeną randi kokio puodo ar įrankio dalį, ir jau įmanoma atkurti pirmąją jo būseną...“ (p. 222). Knygoje, be pačios autorės D. Sruogaitės, taip pat pasitelkti mamos V. Daugirdaitės-Sruogienės, Jurgio Blekaičio, kitų bičiulių prisiminimai. Be to, yra „Asmenvardžių rodyklė“, kurioje patogus susirasti reikiamo asmens pavardę. Knygoje daug nuotraukų, iliustruojančių aprašomus laikotarpius ir pačius laiškus, vokus.

N. Markevičienės parengti „Raštai“ – dialogiškas B. Sruogos atsakas į dukros D. Sruogaitės memuarų knygą „Atminties archeologija“. Iki šiol stigo B. Sruogos, vieno iš neteisėtai įkalintų lietuvių įkaitų koncentracijos stovykloje, liudijimų. Galima teigti, kad taip buvo papildyta ir rekonstruota dramatiškų istorinių pervartų perskirtos Sruogų šeimos istorija. Lygiai taip pat – daugybės šeimų, paliestų karo ir priverstinio bėgimo į Vakarus, patirtų baisumų istorija. Perskaičius abi knygas, išryškėja skausmingų patirčių, B. Sruogos laiškuose perteikiamų išgyvenimų, dukros D. Sruogaitės ir žmonos V. Daugirdaitės-Sruogienės dialogai, nuojautos, spėjimai ir nutylėtos tiesos. Abi šeimos pusės išgyveno labai dramatiškas Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje, traukimosi iš Tėvynės patirtis.

B. Sruoga rašo laiškus žmonai V. Daugirdaitei-Sruogienei, kartais kartu ir dukrai Daliai. Iš pradžių lakoniškai, absoliučiai neaprašydamas košmariškų koncentracijos stovyklos sąlygų. Pirmame laiške 1943 m. balandžio 30 d. trumpai teigia: „Gyvenu Stutthofe ir esu sveikas“ ir domisi žmonos ir dukros tolesniais įvykiais, jam svarbu, kad joms nieko nestigtų. Rašytojas apie patekimą į koncentracijos stovyklą rašo: „<...> esu nekaltas, – mano areštas kaip čerpė, nukritusi nuo stogo ant galvos“ (69 laiškas (toliau – I.), 1943-08-01, p. 249). Pagerėjus lietuvių įkaitų sąlygoms koncentracijos stovykloje, pradėjo dirbti raštinėje, kurioje galėjo užsimiršti ir pabėgti nuo nesvarbių aplinkinių kalbų.

Iš pradžių B. Sruoga, kaip ir kiti kaliniai, vylėsi, kad greitai juos išleis:

Kalbama, kad netrukus mus / išleis, bet tiksliai visai nieko nežinau. Vieną kartą patikiu tomis kalbomis, o kitą dieną galvoju, kad visa tai tik niekai. (64 l., 1943-06-21, p. 216–217).

Tikėjimą grįžti koncentracijos stovykloje dažnai pakurstydavo netikri pažadai, ir B. Sruogos tikėjimas tai augdavo, tai atslūgdavo. Iš dukros atsiminimų „Atminties archeologijoje“ sužinome, jog V. Daugirdaitė-Sruogienė nuėjo kryžiaus kelius, kad mylimas vyras B. Sruoga būtų kuo greičiau išleistas namo – susitikdavo su įvairiais vokiečių pareigūnais, tarėjais, pareigūnais: Lietuvos gestapo viršininku Jaegeriu, pirmuoju generaliniu tarėju

Petru Kubiliūnu, Vilniaus gebitskomisarų (apygardos komisarų) Hingstu ir kitais. Sužino-
ta, kad rašytojas su kitais lietuviais inteligentais (Alfonso Lipniūnu, Vytautu Stanevičiumi,
Rapolu Mackoniu ir kitais) pateko į koncentracijos stovyklą kaip lietuvių tautos įkaltai.
1943 m. gegužės 13 d. laiške nusivylęs B. Sruoga žmonai rašė:

Prašau daugiau nesiimti jokių žygių, kaip pakeisti likimą, – tai beprasmiška. (102 l., p. 426).

Kas savaitę B. Sruoga rašydavo laišką mylimai žmonai Vandai, ir vienintelė paguoda ir
džiaugsmas buvo jos laišakai. Rašytojas laiškuose prisipažino: „Mano vienintelė laimė –
Tavo laišakai“ (65 l., 1943-06-27, p. 224); „vienintelė paguoda mano beprasmiškame gyve-
nime“ (73 l., 1943-09-07, p. 266). Ne viename laiške poetas mini, kad sapnuoja žmoną ir
duką, jas vadina gerosiomis dvasiomis (72 l., 1943-08-22, p. 264). Mylimųjų laišakai kalin-
čiam B. Sruogai – „iš gyvojo pasaulio“ (84 l., 1944-01-02, p. 318); „Dažnai žiūriu į Jūsų su
Dalia nuotraukas, jaučiu, kad esu kartu su Jumis“ (99 l., 1944-04-23, p. 411).

Abiem pusėms – V. Daugirdaitei-Sruogienei ir B. Sruogai – svarbu vienas kitą palaiky-
ti, drąsinti, siųsti stiprinančią meilę. B. Sruoga į žmoną ir dukrą kreipiasi švelniais maži-
biais žodeliais: „Vanduk ir Daliuk“, „Vanduk, Daliūkšti!“, „Vanduk, Rūpintojėli“, „Van-
duk, Gyvenimėli“ ir kitaip. Rūpinosi, kad žmona turėtų pinigų, nė viena nebūtų apdriskusi,
kad nieko netrūktų dukrai Daliai. Šeima, artimiausia B. Sruogos aplinka nežinojo, kokia
baisi buvo koncentracijos stovyklos būtis. Rašytojas laiškuose prasitardavęs tik puse lūpų,
kaip beprasmiška kalėti ir koks didelis artimųjų, tėvynės, kūrybos ilgesys. 1943 m. lie-
pos 12 d. laiške jis rašo: „Ilgesys, Tėvynės pasiilgimas sunkiai slepia“ (67 l., 1943-07-12,
p. 235). Dukra Dalia „Atminties archeologijoje“ prisipažįsta, kad apie tėčio, kurį nuo mažų
dienų vadino Baliu, košmarą su mama sužinojusios tik 1945 m. rudenį iš Jono Rimašausko,
išleisto iš Štuthofio koncentracijos stovyklos:

Tik kai į mūsų stovyklėlę užklydo Rimašauskas, išgirdom šurpią sukrečiančią realybę...
(p. 172). Kad ir kaip ten būtų, pirmasis nelaimių liudytojas paliko man pasibaisėtiną lagerio
kančių vaizdą. Iš gautų Balio laišku buvo susidaręs vaizdas, labai tolimas nuo realybės...
Giliai jaučiau Balio kalinio kančias kaip supančioto, narvan paimto aro, kuris gyvenime
varžtų neapkentė, jaučiau jo širdgėlą, bet apie tikrus jo vargus, apie moralinę panieką, net
apie badą nebuvau įsivaizdavusi žiaurios tikrovės... (V. Daugirdaitės-Sruogienės atsiminimai,
p. 173).

Viena vertus, B. Sruogai pavyko apsaugoti savo šeimos narius nuo skausmingų išgyve-
nimų („Esu stiprus ir tvirtas“, 75 l., 1943-09-26, p. 273). Antra vertus, kaliniai, įskaitant
B. Sruogą, bijojo vokiečių cenzūros. N. Markevičienės teigimu, laišakai cenzūros braukti,
ištepti rašalu, net karpyti (p. 716). Kai kur žmonai Vandai apie istorinę situaciją Europoje
B. Sruoga rašydavęs Ezopo kalba. N. Markevičienė pateikia pavyzdį apie Josifą Staliną:

Taip, dėl dėdės Juozo ir jo kiaulyščių per daug nesirūpink: jis juk ligotas ir bankrutuojantis,
nebegali ūkininkauti be kaimynų pagalbos. Kas tokiam niekšui padės? Tarp kitko, jo
piktavališkas testamentas niekada nebus teismo pripažintas. Jo neapykanta broliams labiau
pikta negu pavojainga. (108 l., 1944-06-18, p. 488–489).

V. Daugirdaitės-Sruogienės komentaras, pridėtas po šio B. Sruogos laiško, padeda iššifruoti, kas užkoduota laiške:

Juozapas Stalinas! Cenzoriai nesuprato... O tuo laiku ir mes Lietuvoje buvom optimistiški, niekas netikėjo, kad anglai ir amerikiečiai leis rusams eiti toliau į vakarus. Tai buvo po VI-6 - D. Day! (p. 496).

Iš pradžių kalintis B. Sruoga išgyvenęs, kad negalėjęs kurti. Pagerėjus įkaitų gyvenimui koncentracijos stovykloje, rašytojas 1944–1945 m. sukūrė dramas „Prančiūko marškinėliai“, „Uošvė“, „Pavasariška drama“ ir kt. Taip pat laiškuose siuntė dukrai Daliai straipsnių apie teatrą, jo sampratą „Teatro romantika“, „Tikroviškumas vaidybos mene“, nes labai troško, kad ji susietų gyvenimą su teatru (kurį laiką dukra mokėsi „Vaidilos“ teatro studijoje). Iš laiškų matyti, kad artėjanti karo pabaiga teikė vilčių, kurias bijota labiau puoselėti, bet jos pozityviai veikė kalinius: B. Sruogos laišakai žmonai ilgėjo, tikėjimo daugėjo, galbūt prisidėjo ir tai, kad poetas galėjęs kurti. Paskutinis B. Sruogos laiškas, datuotas 1945 m. sausio 23 d., buvo gana optimistiškas, viliantis būti kuo greičiau paleistam ir susitikti:

Aš nepražūsiu, ir jokių būdu man nieko blogo nenutiks. Mano nuotaika puiki, ir į ateitį žiūriu labai ramiai. Esu sveikas ir nusiteikęs optimistiškai, koks ir privalo būti gyvenimą teigiantis poetas!

<...>

Mano vargšai vaikeliai, Vanduk ir Daliuk, stipriai ir padrašinančiai bučiuoju Jus, spaudžiu Jums rankas, apkabinu.

Laiminu Jus – klausykite – laiminu Jus.

Likite sveikos! Būkite tvirti ir drąsūs, mano vargšai vaikeliai, sudiev!

Bučiuoju – bučiuoju Jus.

Netrukus pasimatysime.

Jūsų Baliukas. (122 l., 1945-01-23, p. 597).

Svajota susitikti, būta netoliese, svarstyta, kad gal su B. Sruoga pagaliau pavyktų susimatyti. Deja, V. Daugirdaitės-Sruogienės ryšys su B. Sruoga visai nutrūko, į siunčiamus laiškėlius nesulaukta jokio atsako, nors žinota, kad jis Vilniuje („Atminties archeologija“, p. 179).

Svarstyta grįžti į Lietuvą, bet bijota sovietinių represijų, trėmimo į Sibirą. Dukros teigimu, 1947 m. spalio 17 d. „vienas žurnalistas mums pranešė baisiausią žinią – Balio nebėra... Tada mama pasakė: „Mano siela numirė“ (*ibid.*, p. 218).

Šiuo solidžiu N. Markevičienės parengtu B. Sruogos „Raštų“ tomu ir anksčiau publikuota D. Sruogaitės knyga „Atminties archeologija“ rekonstruojama tragiška Sruogų šeimos situacija (Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo), kurioje svarbiausia stipri šeima, iškima V. Daugirdaitės-Sruogienės meilė vyrui B. Sruogai. Kaip viename iš laiškų poeto pažymėta: „jokios sienos negali atskirti mūsų sielų“ (91 l., 1944-02-20, p. 360).

Kronika

2023 11 01–2024 05 01 Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB) ir Lietuva

2023 m. lapkričio 11 d. Lietuvos šaulių sąjungos išeivijoje (LŠSI) šauliai iškilmingai paminėjo Lietuvos kariuomenės 105-ąsias metines ir 60 metų nuo generolo Teodoro Daukanto jūrų šaulių kuopos įkūrimo Čikagoje. Šventiniuose renginiuose dalyvavo ir svečių iš Lietuvos, tarp jų – krašto apsaugos viceministras Žilvinas Tomkus.

2023 m. lapkričio 14 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos kartu su Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Pasaulio lietuvių bendruomenė ir Lietuvos leidėjų asociacija vykdomos Skaitymo skatinimo programos, skirtos lietuvių diasporai, atstovai apsilankė Jungtinės Karalystės Piterboro miesto centrinėje bibliotekoje, kurioje vyko lietuvių kultūrai skirtas renginys. Piterboro bibliotekai padovanota per 30 lietuviškų knygų, vyko paskaita „Lietuvių literatūrinė fuga“, skaitytos lietuvių autorių kūrinių ištraukos lietuvių ir anglų kalbomis. Renginyje dalyvavo gausus būrys ne tik lietuvių, bet ir įvairių kitų Piterbore gyvenančių etninių grupių atstovų.

2023 m. lapkričio 14–16 d. Seime posėdžiavo Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija. Svarstyti Lietuvos diasporai svarbūs klausimai: referendumo dėl pilietybės išsaugojimo sėkmės strategija, tautinės tapatybės puoselėjimas ir pilietiškumo stiprinimas, išeivijos įsitraukimo į Lietuvos gyvenimą didinimas, skatinimas sugrįžti gyventi į Lietuvą ir pagalba sugrįžusiesiems. Aptarti Lietuvos ir diasporos kultūros projektai, 2024 m. šimtmetį mininti Lietuvos dainų šventė. Lapkričio 13 d. Komisijos ir PLB valdybos nariai lankėsi Šiauliuose, susitiko su Šiaulių miesto savivaldybės meru Artūru Visocku ir administracija, Tarptautinio Šiaulių oro uosto administracija ir Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų Aviacijos bazės vadovybe. Į Seimą susirinkusi posėdžiauti Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija baigiamojoje spaudos konferencijoje pristatė 5 priimtas rezoliucijas: „Dėl grįžimo į Lietuvą praktinių reikalų“, „Dėl Lietuvos ir diasporos kultūros projektų“, „Dėl pilietiškumo skatinimo“, „Dėl referendumo dėl gimimu įgytos Lietuvos Respublikos pilietybės išsaugojimo“, „Dėl tautinės tapatybės puoselėjimo ir stiprinimo“.

2023 m. lapkričio 16 d. įvyko Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos sesijos posėdis, kurio tikslas – Lietuvos diasporos dalijimasis patirtimi su kolegomis iš Ukrainos. Posėdį atidarė komisijos kopirimininkai Dalia Asanavičiūtė ir Jonas Bružas. „Pastebime, kad būtent Lietuvos institucijų ir diasporos ryšys yra ypatingas, ir iš mūsų gerosios praktikos semiasi ne viena valstybė. Esame išvystę bendradarbiavimo ir paramos formatus, rengiami nuolatiniai susitikimai su diasporos atstovais, užsienio lietuviai įtraukiami į valstybės kūrimą ir gyvenimą. Pavyzdžiu šioje srityje galime būti ir Ukrainai, todėl šios dienos susitikimas ir gerosios patirties pasidalijimas yra itin svarbus Ukrainos institucijoms, dirbančioms su diaspora, bei ukrainiečiams, gyvenantiems Lietuvoje ir kitose pasaulio valstybėse, kurie turėjo palikti savo šalį dėl Rusijos pradėto karo. Džiaugiuosi, kad galime susivienyti tokių aplinkybių akivaizdoje ir dalytis patirtimi“, – kalbėjo D. Asanavičiūtė. Ukrainos Aukščiausiosios Rados vicepirmininkė Olena Kondratiuk buvo pirmoji aukščiausio lygio Ukrainos pareigūnė, viešėjusi Lietuvoje prasidėjus Rusijos plataus masto karinei invazijai į Ukrainą 2022 m. vasario 24 d. Parlamentarė sveikinimo kalbą (nuotoliu) pradėjo padėka Lietuvai ir visiems lietuviams už nepailstamą pagalbą Ukrainai. „Nuo pirmųjų Rusijos invazijos dienų jūs apsijungėte, kad padėtumėte Ukrainai ir mūsų ginkluotosioms pajėgoms sulaukyti priešą, kartu rinkote lėšas, tiesiogiai teikėte ir teikiate mums būtiną karinę, humanitarinę, savanorišką pagalbą“, – pasaulio lietuviams dėkojo O. Kondratiuk. Vicepirmininkė taip pat paminėjo, kad vienas didžiausių iššūkių Ukrainai po karo bus prieviesti sugrįžti tūkstančius Ukrainos piliečių namo, todėl šis posėdis labai aktualus Ukrainos institucijoms ir diasporai. Posėdyje pasaulio lietuvių organizacijų atstovai pabrėžė, kad Lietuvos diasporai Ukrainos pergalės siekis šiuo metu yra svarbiausias prioritetas, todėl didžiausia parama keliauja Ukrainai – paramą renkančioms Lietuvos ir tarptautinėms organizacijoms bei lietuviams, gyvenantiems Ukrainoje. „Pirmiausia, nuo karo pradžios raginame visas pasaulio lietuvių bendruomenes finansiškai remti Ukrainą, antra – svarbi humanitarinė pagalba. Vokietijoje, kur gyvenu, yra be galo daug moterų ukrainiečių su vaikais, jiems reikalinga pagalba, parama. Ir trečia – labai svarbi politinė parama. Lietuvių bendruomenės aktyvistai organizavo ir iki šiol organizuoja mitingus, aktyviai dalyvauja“, – akcentavo Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Henke. Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos (PLJS) valdybos narys Antanas Paukštis ne tik pristatė organizacijos veiklą, bet ir perskaitė Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos priimtą rezoliuciją „Dėl paramos Ukrainai ir pilietinio atsparumo stiprinimo“, kurioje PLJS išreiškia palaikymą Ukrainai ir skatina Lietuvos institucijas įtraukti diasporą ir diasporos jaunimą į nacionalinę gynybą. Organizacijos veiklą pristatė ir „Global Lithuanian Leaders“ vadovė Marija Šaraitė, o institucijų bendradarbiavimo patirtimi pasidalijo Užsienio reikalų ministerijos Globalios Lietuvos departamento direktorė Lina Žukauskaitė ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Užsienio lietuvių skyriaus vedėja Virginija Rinkevičienė. Balsavimo galimybes užsienyje bei jau praėjusiuose Seimo rinkimuose pradėjusią veikti Pasaulio lietuvių apygardą pristatė posėdyje dalyvavusi Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkė Lina Petrovienė. Posėdyje patirties sėmėsi ir ja dalijosi Ukrainos atstovai: Ukrainos centrinės rinkimų komisijos narys, Darbo grupės dėl pasiūlymų organizuoti balsavimo galimybes rinkėjams užsienyje pirmininkas Serhijus Postivas, Vilniaus ukrainiečių bendrijos

pirmininkė Natalija Šertvytienė, Ukrainos jaunimo atstovai Ihoris Lameko ir Pavlas Jehorenkovas.

2023 m. lapkričio 25 d. Hagoje vyko Lietuvos ir Ukrainos ambasadų Nyderlandų Karalystėje organizuotas lietuvių ir ukrainiečių bendruomenių ir organizacijų vakaras. Renginyje dalyvavusi PLB pirmininkė D. Henke papasakojo apie PLB veiklą, o PLB Ekonominio bendradarbiavimo komisijos pirmininkas Laurynas Gerikas pristatė Lietuvos šalių sąjungą, kurios veikloje dalyvauja. Ukrainos organizacijų atstovai pristatė savo organizacijų veiklas ir planus. Lietuvių ir ukrainiečių bendruomenių atstovai pasidalijo patirtimi, aptarė svarbiausias aktualijas.

2023 m. lapkričio 25–26 d. Chanijos mieste, Kretoje, vyko kasmetinis Graikijos ir Kipro lietuvių sąskrydis. Nuo 2017 m. kasmet, pasibaigus turistiniam sezonui, Graikijos ir Kretos lietuviai turi tradiciją pabūti kartu, pabendrauti, susitikti skirtinguose Graikijos ar Kipro regionuose. Į šių metų Graikijos ir Kipro lietuvių sąskrydį susirinko daugiau nei 50 šių šalių lietuvių. Susitikimo metu diskutuota bendruomeniškumo ir pilietybės išsaugojimo temomis, žiūrėtas lietuviškas filmas šeimai „Drugelio širdis“, dalyvauta ekskursijoje po Chaniją, o mažieji dalyviai gamino kalėdinius rankų darbo žaisliukus. Sąskrydį organizavo Graikijos lietuvių bendruomenė, kūrybinė lituanistinė mokykla „Giliukai“ ir „Mano Kreta“. Renginio rėmėjai – Lietuvos ambasada Graikijoje, „Globali Lietuva“ ir LR garbės konsulas Kretoje Yiannis Giakoumakis.

2023 m. gruodžio 9 d. Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčioje Čikagoje Lietuvių meno ansamblis „Dainava“ surengė šventinį koncertą „Ateikite, ateikite, džugūs, iškilmingi!“ Koncerto dalyvius ir ansamblį pasveikino į koncertą atvykę LR generalinė konsulė Čikagoje Sigrida Mulevičienė, LR ambasadorė JAV Audra Plepytė ir LR užsienio reikalų viceministras Egidijus Meilūnas. Koncertavo „Dainavos“ ansamblis ir jo solistai, taip pat styginių, pučiamųjų ir mušamųjų orkestras su klavišinių instrumentų palyda. Dirigentas – ansamblio meno vadovas Darius Polikaitis.

2024 m. sausio 16 ir 21–22 d. vyko susitikimai ir posėdžiai PLB atstovybėje Vilniuje, kuriuose aptarti organizaciniai renginio „Aš esu Lietuva. Sujunkime Lietuvą“ klausimai. Sausio 22 d. PLB pirmininkė D. Henke ir valdybos narys Laurynas Misevičius, kuruojantis Pasaulio lietuvių dienos paviljonų Rotušės aikštėje organizavimą, apsilankė Ekonomikos ir inovacijų ministerijoje ir su viceministre Neringa Morozaite-Rasmussen bei darbo grupė aptarė renginio organizavimo ir finansavimo klausimus. PLB pirmininkė taip pat apsilankė Lietuvos nacionaliniame kultūros centre ir Tautinių mažumų departamente, svarstė bendradarbiavimo organizuojant renginį klausimus.

2024 m. sausio 18 d. nuotoliniu būdu posėdžiavo Darbo grupė referendumui dėl pilietybės išsaugojimo pasirengti. Posėdyje dalyvavo PLB pirmininkė D. Henke, PLB valdybos narės Jūratė Caspersen ir Aurelija Orlova.

2024 m. sausio 20 d. „Sielos“ galerijoje Lemonte atidaryta keramiko Alvydo Pakarklio darbų paroda „Retro Jazz“. Į šį renginį gausiai susirinkę žmonės galėjo ne tik apžiūrėti joje eksponuojamus menininko darbus, bet ir pasiklausti jo paties įdomių ir šmaikščių pasakojimų, prisiminimų iš laikotarpio nuo vaikystės pokario Lietuvoje iki atvykimo į Ameriką.

2024 m. sausio 28 d. Aurimas Valujavičius dalyvavo savo dokumentinio filmo „Irkilais per Atlantą“ peržiūrose kino teatre „Tivoli“, esančiame Čikagos priemiestyje Dauners Grove (*Downers Grove*). Šiame kino teatre yra 1 000 vietų, ir visi bilietai prieš seansą buvo išparduoti. Po sėkmingos filmo premjeros Floridoje antra keliautojo stotelė – Čikaga. Žiūrovai susipažino su dosniu Aurimo kelionės rėmėju Lemonto gyventoju Mindaugu Lapeliu, kuris priglaudė Aurimo giminaičius, atvykusius iš Lietuvos, suorganizavo sutiktuves Floridoje ir rūpinosi valties sugražinimu į Lietuvą. Į filmo peržiūrą buvo atvykęs ir garsus lakūnas, akrobatinio skraidymo meistras Jurgis Kairys – užlipęs ant scenos, jis pasveikino keliautoją. Žiūrovams kilo nemažai klausimų, ir Aurimo atsakymai gražiai papildė filmą.

2024 m. vasario 1 d. kunigas Antanas Saulaitis SJ aplankė Čikagos lietuvius. Jis su žurnaliste Aurelija Savickiene ne tik pristatė jos knygą „Misionierius. Antanas Saulaitis – žmogus, kuris visada šypsosi“, bet ir dalyvavo daugelyje susitikimų su tautiečiais, kartu su jais meldėsi, dalijosi tikėjimu, šviesa ir išmintimi. Jau kitą dieną po atvykimo kun. A. Saulaitis ir autorė A. Savickienė pristatė knygas „Misionierius“ ir „Akys“ Maironio lituanistinės mokyklos penktadienio grupės moksleiviams, vasario 3 d. buvo surengti net trys susitikimai su Maironio ir Čikagos lituanistinių mokyklų moksleiviais, susitikimas su skautais. Paskui – dvejų A. Saulaičio aukojamos šv. Mišios Palaimintojo Jurgio Matulaičio misijoje, susitikimas su „Vyturio“ choro vaikais ir ateitininkais PLC vestibulyje surengtoje „Misijų stotelės“ parodoje (joje buvo galima pamatyti A. Saulaičio surinktą medžiagą ir eksponatus). Vėliau vyko pagrindinis knygos „Misionierius“ pristatymas visuomenei, gavėnios rekolekcijų susitikimai, kuriuose buvo galima dalyvauti tiesiogiai ir nuotoliniu būdu, susitikimai su rekolekcijų dalyviais. Kun. A. Saulaitis aplankė „Žiburėlio“ mokyklos mokinius, draugus, ligonius, klausė išpažinčių, skyrė laiko asmeniniams dvasiniams pokalbiams. Prieš išvykdamas į Vilnių, vasario 10 d. kunigas PJM misijoje aukėjo šv. Mišias ir sakė homiliją sakramentams besiruošiantiems tėvams ir jų šeimoms, taip pat vasario 11 d., sekmadienį, aukėjo šv. Mišias misijoje.

2024 m. vasario 17 d. Lietuvos Respublikos generalinis konsulas Čikagoje pakvietė visuomenę į dvigubą šventę – Lietuvos Nepriklausomybės 106-ųjų metinių minėjimą ir paties konsulato šimtmečio gimtadienį. Šventė vyko Jaunimo centre įsikūrusioje Čiurlionio galerijoje. Susirinkusiųjų laukė įvairi ir įdomi programa. Vienoje iš galerijos salių buvo galima apžiūrėti parodą, kurioje supažindinama su LR generalinio konsulato Čikagoje veikla ir trumpai apibūdinamas kiekvienas iš dvylikos jame dirbusių konsulų: Povilas Žadeikis, Antanas Kalvaitis, Mikas Bagdonas, Petras Daužvardis, Juzė Daužvardienė, Vaclovas Kleiza, Giedrius Apuokas, Arvydas Daunoravičius, Skaistė Aniulienė, Marijus Gudynas, Mantvydas Bekešius ir dabartinė konsulė Sigrida Mulevičienė. Šią parodą parengė Lituanistikos tyrimo centras. Taip pat buvo galima pamatyti keletą istorinių eksponatų: konsulato iškilų antspaudą, konsulato steigimo nuotrauką ir raštą bei istorinę iškabą. Šiuos eksponatus pateikė pats konsulas. Balzeko lietuvių kultūros muziejuje eksponuotas Lietuvos garbės konsulės J. Daužvardienės dėvėtas lietuvių tautinis kostiumas ir jos nuotrauka. Kino salėje lankytojai galėjo pasiklausti ištraukų iš buvusių konsulų kalbų. Šią istorinę medžiagą parengė Arvydas Reneckis.

2024 m. vasario 28 d. įvyko Premjerės Ingridos Šimonytės pirmininkaujamos Lietuvos diasporos reikalų koordinavimo komisijos posėdis, kuriame aptartas pasirengimas

referendumui dėl pilietybės išsaugojimo, taip pat pristatyta Diasporos politikos strateginių gairių „Globali Lietuva“ 2022–2030 m. įgyvendinimo veiksmų plano 2023 m. ataskaita. Diskusijoje apie pasirengimą referendumui ir būtinybę užtikrinti kuo didesnę informacijos apie jį sklaidą dalyvavo PLB pirmininkė D. Henke ir PLB valdybos nariai L. Misevičius, L. Gerikas, A. Orlova, J. Caspersen, Alvija Černiauskaitė, Irma Petraitytė-Lukšienė ir kiti Lietuvos diasporos organizacijų atstovai.

2024 m. vasario 28 d. PLB valdybos narys L. Gerikas lankėsi Lietuvos karo akademijoje ir susitiko su jos vadovybe. L. Gerikas pabrėžė, kad vis dažniau PLB keliama tokie klausimai: koks kiekvieno vaidmuo valstybės gynyboje, kas yra pilietinis pasipriešinimas ir patriotiškumas šiandien? Atsižvelgdama į kintančią geopolitinę situaciją pasaulyje, PLB vasarą organizuos mokymus šiomis temomis. L. Gerikas pasidžiaugė, kad LKA galės suteikti auditorijų mokymams ir patalpų dalyviams apgyvendinti mokymų metu. LKA viršininkas brg. gen. Almantas Leika patikino, kad bendradarbiavimas su PLB nenutrūks, aptartos LKA veiklos pristatymo galimybės užsienyje gyvenantiems lietuviams, taip motyvuojant jaunąją kartą rinktis karininko profesiją ir stoti į Lietuvos karo akademiją. Taip pat svarbios kvietinių lektorių mainų galimybės: LKA kvies PLB narius įsitraukti į LKA organizuojamus kursus ir virtualias užsienio lektorių paskaitas, bendruomenė padės ieškoti lektorių paskaitoms, kurios vyksta nuotoliniu būdu ir kuriose gali dalyvauti visi norintieji.

PLB Švietimo komisijos iniciatyva **2024 m. vasario** pabaigoje nuotoliniu būdu, o Vilniaus kolegijoje – gyvai **kovo 4 d.** prasidėjo aukštojo mokslo studijos, skirtos lituanistinių mokyklų mokytojams. Pasak PLB Švietimo komisijos pirmininkės A. Černiauskaitės, jos vadovaujama komisija jau dešimtmetį siekė pagerinti lituanistinių mokyklų mokytojų kvalifikacijos galimybes. A. Černiauskaitė pabrėžė, kad studijos prisidės prie lituanistinių mokyklų kokybės ir mokytojų asmeninės motyvacijos. Šiose studijose numatytos praktikos tiek Lietuvoje, tiek užsienio valstybėse taip pat prisidės prie gerosios patirties sklaidos ir užtikrins tarptautinių mokymo metodų bei priemonių gerųjų pavyzdžių pritaikymą ir lituanistiniame švietime.

2024 m. kovo 13 d. LR Seime ir nuotoliniu būdu vyko apskritojo stalo diskusija „Pilietybės išsaugojimas – kodėl tai svarbu kiekvienam lietuviui?“. Seime surengtoje konferencijoje politikai, Pasaulio lietuvių bendruomenės lyderiai ir profesionalai aptarė įvairius pilietybės būtinybės aspektus – nuo teisinių, emocinių, pilietinių iki kultūros ir sporto.

2024 m. kovo 14 d. PLB valdybos nariai pirmininkė D. Henke ir PLB pirmininkės pavaduotojas, PLB Sporto komisijos pirmininkas L. Misevičius lankėsi Užsienio reikalų ministerijos Globalios Lietuvos departamente ir su jo vadovybe aptarė pasiruošimą referendumui ir užsienyje balsuojančių aktyvumą registruojantis bei galimybes kuo plačiau paskleisti informaciją apie gegužės 12 d. vyksiantį referendumą.

Susitikimo metu aptarti svarbiausi 2024 m. PLB įgyvendinami projektai, ypač daug dėmesio skirta projektui „Pasaulio lietuvių diena: „Aš esu Lietuva. Sujunkime Lietuvą“. Tai – vienas didžiausių renginių, kuris sukviečia lietuvius iš viso pasaulio į Lietuvą. Kai kurie dalyviai ir jų šeimos nariai atvyks į Lietuvą pirmą kartą.

2024 m. balandžio 9–12 d. Seime posėdžiavo Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija. Posėdžių darbotvarkėse – Lietuvos diasporai svarbūs

klausimai: paskutiniai pasirengimo darbai prieš Pilietybės išsaugojimo referendumą; Piliėčių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija, jos įgyvendinimo planai; pasaulyje skleidžiama dezinformacija; Lietuvos ateities vizija „Lietuva 2050“. Aptartas Lietuvos diasporos politikos strateginių gairių „Globali Lietuva“ 2022–2030 m. veiksmų plano įgyvendinimas, šimtmetį minėčios Lietuvos dainų šventės „Kad giria žaliuotų“, Pasaulio lietuvių ir Lietuvos tautinių bendrijų dienos „Sujunkime Lietuvą“, 2025 – M. K. Čiurlionio metų, XII pasaulio lietuvių sporto žaidynių 2025 m. organizavimo klausimai ir užsienio lietuvių privalomosios karo tarnybos iššūkiai.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir institucijų prie LR Vyriausybės santykių su lietuvių išeivija apžvalga

2023 m. lapkričio 4–5 d. Monachano (*Monaghan*) mieste įvyko Airijos lituanistinio švietimo sąskrydis. Renginys sulaukė didžiulio lituanistinių mokyklų mokytojų bei kitų švietimo sistemos darbuotojų dėmesio – į tradicinį susitikimą jų suvažiavo per 50. Dalyvius pasveikinus Lietuvos ambasados Airijoje įgaliotoji ministrė Dalia Sukackienė padėkojo lietuvių kalbos puoselėtojams, nenuilstamai dirbantiems, kad lietuvių kalba, lietuviybė bei meilė tėvų ir senelių kraštui būtų nuolat ugdomos. Dvi dienas vykusiuose mokymuose ir diskusijose, kurias vedė „Šiaurės licėjaus“ progimnazijos-gimnazijos ugdymo vadovas, aktorius, lektorius Mantas Cegelskas, tartasi, kaip sudominti ir įgalinti mokinius pamokoje, diskutuota apie mokinių mokymosi tikslus, keistasi gerąja patirtimi. Airijoje veikiančių lituanistinių šeštadieninių mokyklų metinis susitikimas – tai kasmetinis renginys, kaskart vykstantis kitame mieste; 2023 m. jis organizuotas ketvirtą kartą.

2023 m. lapkričio 10 d. vyko paskutinė kasmetinio Lietuvos diplomatinė atstovybių ir konsulinių įstaigų vadovų susitikimo diena, skirta Lietuvos diasporos politikos prioritetų ir jų įgyvendinimo klausimams aptarti. Užsienio reikalų viceministras E. Meilūnas savo įvadiniam pranešime diplomatinė atstovybių vadovams pabrėžė diplomatinė atstovybių veiklos valstybės ir diasporos partnerystei ir dialogui stiprinti svarbą.

Pristatydamas diasporos politikos aktualijas, viceministras pasidžiaugė, kad kasmet didėja Lietuvos diasporos politiką įgyvendinančių partnerių ir jų įgyvendinamų projektų skaičius, diasporos politikai skiriamas finansavimas. Pažymėta, kad pirmą kartą Lietuvos teisės aktais įtvirtinta reali finansinė parama iš valstybės biudžeto ir dėmesys neformaliajam lituanistiniam švietimui duoda pirmuosius rezultatus: auga lituanistinio ugdymo vertės suvokimas, didėja lituanistinių mokyklų žinomumas, plečiasi lituanistinių mokyklų tinklas net ir tolimuose kraštuose. E. Meilūnas taip pat pažymėjo, kad „Sugrįžtančios Lietuvos“ idėjos įgyvendinimas šiuo metu yra vienas iš diasporos politikos prioritetų. „Turime sutelkti valstybės institucijų, savivaldybių, verslo, diasporos organizacijų ir diplomatinė atstovybių pastangas padėti tautiečiams grįžti į Lietuvą“, – sakė viceministras. Susitikimo metu pirmą kartą surengta Lietuvos diplomatinė atstovybių ir konsulinių įstaigų vadovų diskusija su Lietuvos valstybės institucijų, savivaldybių, Lietuvos diasporos organizacijų, Lietuvos darbdaviams, pramonininkams ir verslininkams atstovaujančių

organizacijų vadovais, kurios centre – diasporos grįžimo į Lietuvą ir pilietinio aktyvumo skatinimo temos.

2023 m. lapkričio 11 d. Dubline įvyko tradicinis labdaros vakaras, kurį organizavo ne pelno siekianti organizacija „Airijos lietuviams rūpi“. Labdaros vakaras tradiciškai sulaukia didžiulio lietuvių bendruomenės susidomėjimo ir palaikymo. Į susirinkusius renginio dalyvius kreipusis Lietuvos ambasados įgaliotoji ministrė D. Sukackienė padėkojo organizacijos įkūrėjai Ritai Mockei, visiems, tiesiantiems pagalbos ranką Lietuvos sergantiems vaikams, ir kvietė padėti išsipildyti vaikučių vienai didelei svajonei – gyventi. Visi suaukoti pinigai – beveik 21 tūkst. eurų – bus perduoti onkologinėmis ligomis sergantiems Lietuvos vaikams.

2023 m. lapkričio 13 d. Lietuvos ambasadoje Dubline Airijos lietuvių bendruomenės nariai susitiko su kovos su dezinformacija ir propaganda ekspertu iš Vilniaus Tomu Čeponiū. Pranešėjas susirinkusiuosius ir prie renginio nuotoliu prisijungusius klausytojus išsamiai supažindino su Rusijos kuriamais įvairialypiais naratyvais bandant suklaidinti visuomenę, ypač demokratinėse valstybėse, pristatė žiniasklaidos vaidmenį prisidedant prie nacionalinio saugumo stiprinimo. Lietuvių bendruomenės nariai aktyviai domėjosi, kokiais būdais būtų galima kovoti su dezinformacija ir propaganda, teiravosi apie švietimo vaidmenį stiprinant atsparumą, dirbtinio intelekto vaidmenį kuriant melagingas naujienas. T. Čeponis dalyvavo Dubline Ukrainos ir JAV ambasadų kartu su ES atstovybe Airijoje surengtoje diskusijoje „Kaip Rusijos propaganda ir dezinformacija veikia pasaulio visuomenes“, susitiko su Airijos Parlamento Spaudos komiteto nariais.

2023 m. lapkričio 16 d., laikydamasi rudeninės tradicijos, Lietuvos ambasada Prahoje į svečius sukvietė studijuoti į Čekijos aukštąsias mokyklas iš Lietuvos atvykusį jaunimą ir lietuvių kalbos besimokančius Prahos ir Brno universitetų studentus. Vakaras prasidėjo tiesiogine transliacija iš Balbínová gatvės Prahos Vinohradų rajone prie paminklinės lentos, iš kur susirinkusius studentus pasveikino ambasadorius Laimonas Talat-Kelpša ir Lietuvių bendruomenės Čekijoje pirmininkas Tomas Krasauskas. Susitikimą pratęsė lituanisto dr. Vaido Šeferio (Masaryko universitetas, Brno) paskaita apie Jono Basanavičiaus gyvenimo Prahoje aplinkybes ir šio laikotarpio reikšmę ir pačiam veikėjui, ir Lietuvai. Gyvendamas Prahoje, J. Basanavičius sutiko savo būsimą žmoną Eleonorą Mohl ir parašė žymiąją prkalbą pirmajam „Aušros“ numeriui. Po paskaitos studentai turėjo progą susipažinti vieni su kitais, pabendrauti su bendraamžiais iš Čekijos ir daugiau sužinoti apie ambasados veiklą. Turiningą vakarą užbaigė lietuviškų patiekalų vaišės.

2023 m. lapkričio 24 d. Lietuvos Respublikos ambasadoje Kyjive vyko Lietuvos kariuomenės 105-ųjų atkūrimo metinių minėjimas. Gausų būrį į renginį atvykusių Ukrainos pareigūnų, užsienio šalių diplomatų ir kitų garbingų svečių pasveikino Ukrainoje su darbo vizitu viešėjusi Lietuvos Respublikos Ministrė Pirmininkė Ingrida Šimonytė, kuri savo kalboje pažymėjo: „Visų pirma, šiandien esame saugūs, nes laikosi Ukraina, kovojanči už mus visus, sulaikanti agresorių už vartų savo žmonių gyvybių kaina.“ Į susirinkusiuosius taip pat kreipėsi Lietuvos Respublikos ambasadorius Ukrainoje Valdemaras Sarapinas, Lietuvos Respublikos gynybos atašė Ukrainoje pulkininkas Vilius Beržanskas ir Ukrainos ginkluotųjų pajėgų generalinio štabo viršininko pavaduotojas Volodymyras Kovalas. Tylos minute buvo pagerbti žuvę Ukrainos laisvės gynėjai. Ukrainos ginkluotųjų pajėgų

ansamblis atliko Lietuvos Respublikos ir Ukrainos valstybinius himnus bei kūrinių ukrainiečių ir lietuvių kalbomis.

2023 m. lapkričio 25 d. Lietuvos ambasadoje Paryžiuje paminėtas Prancūzijos lietuvių jaunimo sąjungos (PrLJS) 13-asis gimtadienis, subūręs daug lietuvių jaunuolių iš visos šalies. Renginį atidaręs Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje Nerijus Aleksiejūnas pasveikino PrLJS narius su gražiu gimtadieniu ir pakvietė jaunimą ugdyti pilietiškumą bei kūrybiškumą. „Jus kviečiu tapti Lietuvos ambasadoriais Prancūzijoje, garsinant Lietuvos vardą bei įsitraukiant į Lietuvos sezono Prancūzijoje veiklas 2024 metais“, – teigė ambasadorius. Susitikimo metu diskutuota apie paskutiniųjų metų PrLJS veiklą ir organizacijos plėtros perspektyvas. Įvyko valdybos rinkimai. Prancūzijos lietuvių jaunimas buvo pakviestas susipažinti su Lietuvos šaulių sąjungos veikla, kurią pristatė Belgijos būrio atstovė Vilma Radvilaitytė. Į kūrybines dirbtuves visus šventės dalyvius subūrė dr. Ieva Martinaitytė. Jų metu kiekvienas galėjo susipažinti su metodais, kurie padeda atrasti savo kūrybiškumo potencialą. Prancūzijos lietuvių jaunimo sąjunga įkurta 2010 m. Paryžiuje. PrLJS yra finansiškai nepriklausoma, ne politinė, ne pelno siekianti savanoriška ir savarankiška jaunimo organizacija, kurios tikslas yra vienyti Prancūzijoje gyvenančių lietuvių jaunimą ir jam atstovauti. Preliminariais duomenimis, šios sąjungos narių gretose yra iki 100 Prancūzijos lietuvių jaunimo atstovų.

2023 m. gruodžio 9 d. Lietuvos ambasadoje Ukrainoje vyko šventinis renginys, skirtas Kyjivo Maironio lietuvių kultūros draugijos vaikams. Vaikus ir jų tėvus pasveikino ambasadorius V. Sarapinas. Jis pažymėjo, kad ir tebesitęsiant žiauriam karui gyvenimas šalyje tęsiasi, o ši šventė ir vaikų šypsenos yra geriausias to įrodymas. Susirinkusiuosius pasveikino ir Ukrainos lietuvių bendruomenės pirmininkė Dalia Makarova, ir šv. Mikalojus su dovanomis. Renginio svečius sužavėjo Ukrainos akademinio folklorinio-etnografinio ansamblio „Kalyna“ pasirodymas. Kartu su artistais šoko ir dainavo mažieji šventės dalyviai. Vaikams pravesta edukacinė pamoka, kurios metu jie pynė ukrainietiškas lėles-motankas. Jos nėra tik vaikų žaidimams skirti žaislai – lėlės-motankos yra nuo visų grėsmių saugantys amuletai, kurie vėliau bus perduoti Ukrainos gynėjams. Prie šventės organizavimo prisidėjo Ukrainos fondas „Bucha Help“ ir jo vadovas Konstantinas Gudauskas, kuris ir atliko šv. Mikalojaus vaidmenį.

2023 m. gruodžio 9–13 d. užsienio reikalų viceministras E. Meilūnas viešėjo Jungtinėje Amerikos Valstijose (JAV). Lydimas Lietuvos ambasadorės JAV A. Plepytės, vizitą jis pradėjo susitikimais Čikagoje su Lietuvos diasporos atstovais. Pirmą savo viešnagės JAV dieną viceministras apsilankė Jaunimo centre ir jame įsikūrusioje Čikagos lietuvių mokykloje, bendravo su moksleiviais ir mokytojais apie lituanistinio švietimo galimybes. Vėliau vizitas persikėlė į Lemontą: E. Meilūnas apsilankė Šiaurės Amerikos ateitininkų namuose, Pasaulio lietuvių centre, dalyvavo Maironio lituanistinės mokyklos kalėdinėje šventėje bei vyresniųjų klasių lietuvių kalbos ir istorijos pamokose, bendravo su Palaimintojo J. Matulaičio misijos atstovais, apžiūrėjo lietuviško meno parodą galerijoje „Siela“, susitiko su lietuvių sporto komandomis. Viceministras taip pat apsilankė Lituanistikos tyrimo ir studijų centre, kuriame susipažino su saugomais dokumentais, JAV lietuvių spauda, išsivijos archyvais, vėliau susitiko su „Rotary Club of Chicagoland Lithuanians“ nariais. Vakare E. Meilūnas dalyvavo Lietuvių meno ansamblio „Dainava“ kalėdiniame koncerte.

Gruodžio 10 d. viceministras davė interviu Čikagos lietuvių žurnalui „Draugas“, vėliau kartu su Lietuvos ambasadore JAV A. Plepyte, JAV lietuvių bendruomenės Krašto valdybos pirmininku Arvydu Urbonavičiumi ir LR Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos kopirmininku J. Bružu dalyvavo viešoje diskusijoje, kurioje ypatingas dėmesys skirtas referendumo dėl pilietybės išsaugojimo klausimui. E. Meilūnas taip pat susitiko su Lemonto ir JAV lietuvių bendruomenės krašto valdybos nariais ir padėkojo JAV lietuvių bendruomenei už jos ilgametę prasmingą veiklą bei indėlį puoselėjant lietuviybę, garsinant Lietuvos vardą JAV, teikiant nuolatinę paramą Lietuvai, kai ji siekė nepriklausomybės, įsijungiant į tarptautines organizacijas ir stiprinant Lietuvos demokratines vertybes. Susitikimų metu taip pat aptartas JAV lietuvių bendruomenės vaidmuo prisidedant prie Lietuvos ekonominio augimo, lietuviškojo ugdymo lietuvių bendruomenėje svarba, jaunosios lyderių kartos ugdymo, tvaraus diasporos organizacijų veiklos tęstinumo užtikrinimo klausimai.

2023 m. gruodžio 19 d. Kyjive Ukrainos lietuvių bendruomenės nariai kartu su Ukrainoje dirbančiais lietuviais ir Lietuvos ambasados darbuotojais susirinko į kalėdinį vakarą. Šventinis vakaras vyko pagal krikščionių tradicijas, šv. Mišias aukojo apaštalinis nuncijus Ukrainoje arkivyskupas Visvaldas Kulbokas. Sveikindamas susirinkusiuosius, ambasadorius V. Sarapinas pažymėjo, kad net ir žiauraus karo akivaizdoje gyvenimas tęsiasi, Ukrainoje esantys lietuviai turi palaikyti vienas kitą, ir palinkėjo ambasados svečiams taikos bei ramių artėjančių švenčių. V. Sarapinas taip pat pakvietė apžiūrėti ambasados fojė atidarytą senųjų Vilniaus fotografijų parodą, skirtą Vilniaus miesto įkūrimo 700 metų sukakčiai paminėti. Į susirinkusiuosius kreipėsi ir Ukrainos lietuvių bendruomenės pirmininkė D. Makarova.

2023 m. gruodžio 28 d. Vilniuje jau dvyliktą kartą vykusioje Globalios Lietuvos apdovanojimų ceremonijoje užsienio reikalų viceministras E. Meilūnas paskelbė 2023 m. apdovanojimo „Už viso gyvenimo nuopelnus“ laureatą. Užsienio reikalų ministerijos globojamas apdovanojimas už ilgametę veiklą puoselėjant lietuviybę ir garsinant Lietuvos vardą šiemet skirtas Jungtinėse Amerikos Valstijose veikiančiam Pasaulio lietuvių centrui (PLC). „Nuoširdžiai dėkojame Pasaulio lietuvių centrui už ilgametę veiklą buriant lietuvių bendruomenę, ugdant jaunąją diasporos kartą ir stiprinant diasporos ryšį su Lietuva“, – sakė viceministras E. Meilūnas. Nuo 1987 m. veikiantis Pasaulio lietuvių centras – didžiausias lietuvių centras pasaulyje už Lietuvos ribų. Jame veikia didžiausia pasaulyje lituanistinė mokykla, katalikiška misija, krepšinio lyga ir daugiau kaip 50 kitų lietuviškų organizacijų: sporto, jaunimo, paramos, kultūros, istorinės atminties puoselėjimo, meno, verslo ir kitų. Centras įkurtas JAV lietuvių iniciatyva ir lėšomis. Vienas iš PLC įkūrimo iniciatorių, rėmėjų ir pirmųjų tarybos pirmininkų buvo Prezidentas Valdas Adamkus.

Nuo 2012 m. organizuojami Globalios Lietuvos lyderių apdovanojimai skirti pagerbti ir įvertinti Lietuvos diasporos profesionalų ir diasporos organizacijų pasiekimams, kuriais garsinamas Lietuvos vardas, prisidedama prie valstybės stiprinimo, Lietuvos ekonomikos, mokslo, kultūros bei kitų sričių augimo ir tarptautinio pripažinimo. Apdovanojimus globoja Lietuvos Respublikos Prezidentas Gitanas Nausėda, organizuoja VŠĮ „Global Lithuanian Leaders“, bendradarbiaudama su Užsienio reikalų ministerija, kuri, būdama pagrindinė Globalios Lietuvos apdovanojimų rėmėja, kasmet skiria specialų apdovanojimą „Už viso gyvenimo nuopelnus“.

2024 m. sausio 17 d. užsienio reikalų ministras Gabrielius Landsbergis Davose susitiko su Argentinos užsienio reikalų ministre Diana Elena Mondino. „Su Argentina mus sieja ne tik aktyvi lietuvių bendruomenė, bet ir principinga laikysena tarptautinėse organizacijose“, – susitikimo metu sakė G. Landsbergis. Argentinos ir Lietuvos diplomatinės vadovai aptarė Rusijos karo prieš Ukrainą poveikį tarptautinių organizacijų veikimo principams. „Aiškiai įvardinta parama taisyklėmis grįstai pasaulio tvarkai ne tik stiprina tarptautinę bendruomenę, bet ir neleidžia įsigalėti autoritariniams režimams“, – pažymėjo ministras. G. Landsbergis ir D. M. Mondino taip pat aptarė tolesnį dvišalių santykių stiprinimą. Ministras pasidžiaugė aktyvia ir, nepaisant geografinio atstumo, artimus ryšius su Lietuva išlaikančia Argentinos lietuvių bendruomene.

2024 m. sausio 24 d. Dubline, Airijos teisės asociacijoje pagerbtas litvako Michaelio Noyko (*Michael Noyk*), atlikusio svarbų vaidmenį Airijos Nepriklausomybės kovose, atminimas. Atidarydamas renginį, Lietuvos ambasadorius M. Gudynas trumpai pristatė Lietuvos žydų istoriją, išryškino Vilniaus Gaono vaidmenį, vardijo šios tautinės mažumos emigracijos priežastis, priminė, kokį vaidmenį atliko Lietuvos žydai mūsų šalies Nepriklausomybės kovose. „Lietuvą kūrė ne vien lietuviai. Prie mano šalies Nepriklausomybės prisidėjo daugelio tautų atstovai, tarp jų ir žydai. Dažnai sakoma, kad lietuviai turi Nepriklausomybės geną, todėl visai nesistebiu, kad litvakas M. Noykas buvo Nepriklausomybės siekiančių airių pusėje,“ – sakė ambasadorius M. Gudynas. Airijos teisininkas dr. Barris Whelanas (*Barry Whelan*) išsamiai pristatė Telšiuose gimusio, vėliau advokatu tapusio M. Noyko gyvenimo kelią, asmenybės bruožus, leidusius jam įsitraukti į Airijos Nepriklausomybės judėjimą, atskleidė šio litvako žvalgybinį vaidmenį, išryškino advokatų indėlį ginant Airijos respublikonų armijos (IRA) kovotojus. M. Noykas, įstojęs į airių respublikonų partiją „Sinn Féin“, buvo atsakingas už IRA kalinių gynybą, buvo asmeninis partijos įkūrėjo A. Griffitho advokatas, o airių Nepriklausomybės karo metais ėjo aukštas Finansų ministerijos valdininko pareigas.

2024 m. sausio 24 d. Lietuvos ambasadoje Prancūzijoje surengtas susitikimas su prof. Mūza Rubackyte, kurio metu garsi Lietuvos pianistė pristatė lietuvių ir prancūzų kalbomis išleistą savo knygą „Gimusi po fortepijonu“. „Mūza yra ne tik geniali pianistė, knygos autorė, dokumentinio filmo herojė, bet ir geriausia Lietuvos kultūros ambasadorė Prancūzijoje ir visame pasaulyje“, – susitikime teigė Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje N. Aleksiejūnas. Tarptautinį pripažinimą pelnusi pianistė M. Rubackytė ambasadoje susirinkusiai publikai atviravo apie gyvenimą tarp Prancūzijos, Šveicarijos ir Lietuvos, karjerą bei išbandymus, kurie lydi koncertuojant visame pasaulyje. Buvusios Prancūzijos lietuvių bendruomenės pirmininkės, politologės dr. Emilijos Pundziūtės moderuojamoje diskusijoje netrūko klausimų apie biografinę knygą „Gimusi po fortepijonu“, kurią 2020 m. pianistė išleido prancūzų kalba „Née sous un piano“ ir kuri 2022 m. buvo išversta į lietuvių kalbą. Šioje knygoje autorė skaitytojams atskleidė profesinius ir asmeninius gyvenimo vingius, nepagailėjo įdomių ir net kurioziškų istorijų. Su renginio dalyviais M. Rubackytė taip pat pasidalijo retrospektyviniu koncertu – vaizdo klipu, kuriame pristatomas jos muzikinis kelias nuo vaikystės iki šių dienų. Vakaro akcentu tapo Agnės Marcinkevičiūtės režisuoto pilnametražio filmo „Mūza“ anonsas. Filmą nuo vasario 23 dienos buvo rodomas didžiuosiuose Lietuvos ekranuose.

2024 m. vasario 28 d. lietuvius iš visos Prancūzijos subūrė susitikimas su garsia lietuvių rašytoja Vaiva Rykštaite, kurį ambasadoje Paryžiuje organizavo asociacija BALTA kartu su Prancūzijos lietuvių bendruomene. Rašytojos, žurnalistės Vitos Vilimaitės Lefebvre Delattre moderuojamas pokalbis leido iš arčiau susipažinti su V. Rykštaitės kūryba ir knygose gvildenamomis temomis: savęs paieškomis svetur, lietuvių tapatybe, daugiakultūrių šeimų kompleksiskumu ir gyvenimo svetimoje šalyje rutina.

2024 m. kovo 2 d. gausiai lietuvių gyvenamame Dundalko mieste, Airijoje, surengta jubiliejinė – 10-oji Kaziuko mugė. Dundalko lietuvių bendruomenės tradiciškai kasmet organizuojamoje mugėje apsilanko keli tūkstančiai lankytojų. Oficialiai atidarydamas mugę, Lietuvos ambasadorius Airijoje M. Gudynas kvietė bendruomenės narius būti patriotiškus ir pilietiškus, kasdien kurti Lietuvą ir aktyviai dalyvauti gegužę vyksiančiame referendume dėl pilietybės išsaugojimo. Ambasadorius Dundalke taip pat aplankė Kovo 11-osios lituanistinę šeštadieninę mokyklą, joje vedė pamoką apie Lietuvos istoriją kūrusias asmenybes, ragino moksleivius domėtis Lietuva ir jos istorija. Kovo 11-osios mokyklėlės mokiniai ambasadoriui įteikė laišką Lietuvai, kurį sukūrė minėdami Lietuvos valstybės atkūrimo 106-ąsias metines. Reikšdami meilę ir pagarbą šaliai, iš kurios kilę jų tėvai ir seneliai, moksleiviai nupiešė po piešinį, kuriame vaizduojama Lietuva ir jos svarbiausi simboliai.

2024 m. kovo 6 d. išskirtiniu Valstybinio Vilniaus kvarteto koncertu simboliniu pavadinimu „Nuo svajonės iki laisvės“ Romos Panteone, Švč. Mergelės Marijos ir Visų Kankinių bazilikoje, paminėtas diplomatų Lozoraičių atminimas. Iškilmingose Panteono erdvėse Lietuvos kelią į laisvę priminusių muziką atliko Valstybinis Vilniaus kvartetas: vadovė Dalia Kuznečkaitė (I smuikas), Algirdas Šochas (II smuikas), Kristina Anusevičiūtė (altas) ir Viktoras Rekalo (violončelė). Lietuvos Respublikos ambasada Italijoje kartu su Lietuvos ambasada prie Šventojo Sosto tęsia diplomatų Lozoraičių metams skirtus renginius Italijoje, kuri yra neatsiejama Lozoraičių šeimos gyvenimo istorijos dalis.

2024 m. kovo 7 d. užsienio reikalų viceministras E. Meilūnas dalyvavo trečiajame Šiaurės Amerikos ir Lietuvos verslo forume, skirtame tolesnei dvišalio ekonominio bendradarbiavimo plėtrai. Kreipdamasis į JAV ir Lietuvos verslo bendruomenių atstovus, viceministras pabrėžė, kad Rusija ir ją remiančios kitos autokratinės valstybės siekia sugriauti taisyklėmis ir vertybėmis grįstą pasaulį, kuriam priklauso JAV, Lietuva ir kitos demokratinės valstybės. „Rusiją ir jos rėmėjus sustabdysime tik didindami paramą Ukrainai, stiprindami transatlantinius ryšius ir partnerystes tarp demokratinių valstybių. Kasmet ženkliai augantis bendradarbiavimas tarp Lietuvos ir JAV saugumo, politikos, ekonomikos ir kitose srityse yra puikus tokios partnerystės pavyzdys“, – sakė E. Meilūnas. Forumas, kurio vieni iš rengėjų yra Užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos generalinis konsulas Niujorke, šiemet subūrė daugiau kaip 300 Lietuvos ir JAV verslininkų. Vizito JAV metu viceministras taip pat susitiko su buvusiu JAV Kongreso nariu, ilgamečiu Lietuvos rėmėju Johnu Shimkumi, su juo aptarė tolesnes Lietuvos ir JAV bendradarbiavimo saugumo bei gynybos srityse galimybes ir būtinybę stiprinti paramą Ukrainai, kovojančiai su Rusijos agresija. Parama Ukrainai taip pat buvo aptarta susitikimuose su JAV lietuvių bendruomenės nariais, su kuriais buvo diskutuojama ir lituanistinio švietimo, lietuvių puoselėjimo, diasporos įsitraukimo į Lietuvos gyvenimą klausimais, kalbėta ir apie pasirengimą gegužę įvyksiančiam referendumui dėl pilietybės išsaugojimo.

2024 m. kovo 7 d. Lietuvos ambasadoje Paryžiuje atidaryta kino kūrėjos Aušros Lukošienės paroda „Disonansai: Lietuvos diplomatų politinė egzilė sovietinės okupacijos metu“, dalyvaujant Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkei Viktorijai Čmilytei-Nielsen. „Ši unikali paroda – galimybė legendiniams prieškario Lietuvos diplomatams kaip Petras Klimas, Oskaras Milašius, Jurgis Baltrušaitis, Antanas Liutkus sugrįžti į šiandienos Lietuvos ambasadą. Tai dialogas tarp skirtingų laikmečių, bet šiandien suprantame, jog temos yra panašios“, – teigė Lietuvos ambasadorius Prancūzijoje N. Aleksiejūnas. Minėtoje parodoje pristatomi pokaryje nufilmuoti archyviniai kadrai, kuriuose užfiksuoti Lietuvos diplomatijos istorijos fragmentai. Režisierės A. Lukošienės sukurta vaizdo projekte nebylūs vaizdai tampa garsinėmis judančių vaizdų istorijomis, kurios žiūrovą nukelia į keturias dienas iš praeities, užfiksuotas kino kameromis pačių diplomatų, tapusių šios istorijos neatsiejama dalimi. Šis projektas įgyvendintas lietuvių rašytojo Valdo Papievio, Prancūzijos lietuvių bendruomenės, Lietuvos centro valstybės archyvo ir Lietuvos ambasados Prancūzijoje pastangomis. Jame panaudoti Perkūno Liutkaus ir Caroline Masiulytės-Paliulienės padovanoti vaizdo archyvai. Ekspozicijai kvapą sukūrė Aistis Mickevičius. Parodos atidarymo vakarą Seimo Pirmininkė taip pat susitiko su Prancūzijos lietuvių bendruomene. Diskusiją ambasadoje moderavo rašytoja, žurnalistė V. Vilimaitė Lefebvre Delattre.

2024 m. kovo 7 d. Barselonoje paminėta Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena ir oficialiai atidarytas naujas Lietuvos garbės konsulas Ispanijos Katalonijos regione. Garbės konsulu paskirtas Katalonijos regiono verslininkas, glaudžiai susijęs su turizmo sektoriumi, egiptologas, meno mecenatas Jordi's Closas Llombartas.

2024 m. kovo 15 d. Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje Vilniuje surengtame ketvirtajame Lituanistinio ugdymo forume „Nepažintos lituanistinės mokyklos“ daugiausiai dėmesio skirta strateginiam valstybės ir diasporos siekiui stiprinti lituanistinio švietimo diasporoje tvarumą, plėtrą ir ryšį su Lietuva. Lietuvos valstybės institucijų, diasporos organizacijų, lituanistinių mokyklų atstovai, politikai, akademinės bendruomenės nariai diskutavo apie pasaulyje veikiančių 246 lituanistinių mokyklų stiprybes ir jų ryšio su Lietuva stiprinimą, ypatingą dėmesį skiriant diasporos tėvų motyvacijos didinimui. Užsienio reikalų ministras G. Landsbergis sveikinimo kalboje, kurią perskaitė viceministras E. Meilūnas, pažymėjo, kad lituanistinis švietimas padeda išlaikyti ryšį su diasporos jaunimu, telkia platesnes tautiečių bendruomenes, skatina pažinti Lietuvą, o ją pažinus, rinktis studijas, stažuotes ar kurti savo namus Lietuvoje. Ministro sveikinimo kalboje pabrėžiama, kad Užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos Respublikos diplomatinės atstovybės užsienyje svariai prisideda prie strateginių lituanistinio ugdymo tikslų įgyvendinimo, telkdamos paramą lituanistinėms mokykloms, inicijuodamos naujų lituanistinių mokyklų steigimą bei padėdamos joms kurtis, didindamos diasporos jaunimą auginančių tėvų motyvaciją, skatindamos lituanistinių mokyklų ir Lietuvos mokyklų partnerystę.

2024 m. balandžio 5 d. užsienio reikalų viceministras E. Meilūnas Tauragės regiono plėtros tarybos kvietimu lankėsi Jurbarko. Vizito metu viceministras susitiko su Jurbarko, Pagėgių ir Tauragės rajonų savivaldybių merais, vicemerais, administracijų vadovais, vietos verslininkais, Užimtumo tarnybos ir žiniasklaidos atstovais ir aptarė Užsienio reikalų ministerijos ir savivaldybių bendradarbiavimą skatinant grįžti į Lietuvą bei aktualijas, su kuriomis susiduria

svarstantieji grįžti į Lietuvą: švietimo, užimtumo, būsto, verslo kūrimo ir kitus klausimus. „Užsienyje gyvenantys tautiečiai savo ryšį su Lietuva pirmiausia vertina kaip ryšį su gimtąja savivaldybe, todėl savivaldybių vaidmuo skatinant grįžimą yra itin svarbus“, – teigė viceministras. Savivaldybių atstovai Jurbarko pabrėžė Lietuvos institucijų bendradarbiavimo su savivaldybėmis reikšmę skatinant grįžti į Lietuvą ir pasidalijo gerosios praktikos pavyzdžiais, kurie padeda sugrįžusiesiems lengviau integruotis Lietuvoje po gyvenimo užsienyje. Susitikimų metu akcentuota Lietuvos mokyklų pasirengimo priimti iš užsienio grįžusius ar laikinai atvykusius moksleivius svarba, nes vienas didžiausių iššūkių planuojant grįžti – vaikų lietuvių kalbos žinios. Tauragės regiono savivaldybėms pasiūlyta užmegzti ir palaikyti ryšius su užsienio lituanistinėmis mokyklomis. Užsienio reikalų ministerijos atstovai Jurbarko išgirdo įkvepiančių sėkmės istorijų, kuriomis dalijosi verslą Tauragės regione įkūrę iš užsienio grįžę lietuviai. Verslo atstovai pasidalijo savo patirtimi, įgyta kuriant įmones ir darbo vietas Lietuvoje.

2024 m. balandžio 18 d. Lietuvos ambasadoje Ukrainoje susirinko Kyjivo Maironio lietuvių bendruomenės nariai, prie jų nuotoliu prisijungė ir Lvivo lietuviai. Susitikimo tikslas – pristatyti artėjančią referendumą dėl pilietybės išsaugojimo ir aptarti choro narių pasirengimą Dainų šventei.

2024 m. balandžio 20 d. Dubajuje, Jungtiniuose Arabų Emyratuose (JAE), vyko pirmasis lietuvių bendruomenės įkurtos lituanistinės mokyklos „Lietuviškas ratelis“ susitikimas, kuriame susirinkusiuosius pasveikino Lietuvos ambasadorius JAE Ramūnas Davidonis. „Džiaugiuosi augančia lietuviška sala Dubajuje ir tikiu, kad ši iniciatyva taps tikra sėkmės istorija. Ypatinga padėka iniciatyvos autorėms, tėveliams ir mokytojoms, kurių veiklos ir užsidegimo dėka vaikams atsivers platesnis pasaulis ir galimybės, sustiprės ryšys su Lietuva“, – pirmosios pamokos proga susirinkusiuosius sveikino ambasadorius R. Davidonis. Susitikimo metu ambasadorius ir ambasados JAE konsulas Antanas Baltušis priminė tėveliams apie artėjančio referendumo dėl pilietybės išsaugojimo svarbą, kvietė aktyviai registruotis bei dalyvauti balsavime ir Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose gegužės 12 dieną.

Lituanistinio švietimo įstaigą „Lietuviškas ratelis“ JAE įkūrė aktyvios neformalios lietuvių bendruomenės narės, mamos Jolanta Kaminskaitė-Jonušauskienė, Karolina Koneva, Aušra Gedminaitė-Gavrič, Jurgita Relytė, Loreta Bilinskaitė-Monie, Rūta Zagatti ir Dalia Henderson, siekdamos skatinti etnokultūrinį ir lietuvių kalbos ugdymą, burti lietuvių vaikus ir užtikrinti lituanistinį švietimą. Mokykloje jau užsiregistravo 35 vaikai, kuriems pamokas ves keturios mokytojos. „Lietuviško ratelio“ veiklose kviečiami dalyvauti lietuvių ir mišrių šeimų įvairaus amžiaus vaikai. Pamokos laikinai vyks lietuviškos kepyklėlės Dubajuje KOKI patalpose. 2024 m. kovo 20 d. lituanistinė mokykla „Lietuviškas ratelis“ buvo įtraukta į Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos registrą. Mokyklai paramą suteikė Užsienio reikalų ministerija ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerija. Lietuvos ambasados JAE duomenimis, šalyje gyvena daugiau nei 1 500 lietuvių.

Lietuvos Respublikos Prezidentas ir išeivija

2023 m. lapkričio 6 d. pirmoji ponė Diana Nausėdienė susitiko su Lietuvos Respublikos diplomatinį atstovybių vadovų sutuoktiniais. Pirmoji ponė juos pakvietė į jau tradicinį susitikimą Prezidentūroje. Pokalbyje aptarta NATO viršūnių susitikimo Vilniuje proga surengta atskira dviejų dienų programa valstybės ir vyriausybės vadovų sutuoktiniais ir partneriais, Lietuvos ir Ukrainos pirmųjų ponių iniciatyva įsteigto Ukrainos centro veikla, būtinybė toliau minkštosios galios priemonėmis remti Ukrainą. Pirmoji ponė susitikime akcentavo lituanistinio švietimo užsienio valstybėse svarbą. „Kreipiuosi į Jus su prašymu išnaudoti visas turimas galimybes, pasitelkti visą savo entuziazmą tam, kad suburtume užsienyje gyvenančias lietuvių bendruomenes, kartu su jomis puoselėtume ir plėstume lituanistinių mokyklų tinklą. Šiam tikslui yra sukurti visi reikiami instrumentai, įskaitant ir galimybę gauti finansavimą. Turime pasiekti jaunąją kartą, skiepyti meilę Lietuvai, ugdyti istorinį ir kultūrinį identitetą, kurti gyvybingą ir gausų pasaulinį lietuviškumo tinklą“, – sakė D. Nausėdienė. Pirmoji ponė padėkojo Lietuvos diplomatinį atstovybių vadovų sutuoktiniais už aktyvumą, atstovavimą Lietuvai ir kasdienės pastangos siekti mūsų valstybės stiprinimo bei jos vardo garsinimo.

2023 m. gruodžio 2 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas G. Nausėda lankėsi Jungtinuose Arabų Emyratuose (JAE), kuriuose vyko Jungtinių Tautų klimato kaitos konferencija (COP28). Lietuvos vadovas susitiko su JAE gyvenančiais lietuviais. Prezidentas susitikime teigė, jog Lietuvai itin svarbu, kad svetur gyvenantys tautiečiai neatitolėtų nuo Tėvynės, palaikytų aktyvų ryšį ir prisidėtų prie šalies gerovės, JAE lietuvių indėlis puoselėjant lietuvių, pristatant Lietuvos verslo galimybes, kultūrą ir istoriją yra ištis labai vertinamas. Šalies vadovas akcentavo, kad ryšiui su Lietuva išsaugoti svarbus ir pilietybės klausimo išsprendimas.

2023 m. gruodžio 8 d. pirmoji ponė D. Nausėdienė Lenkijoje dalyvavo Suvalkų lietuvių pagrindinės mokyklos atidarymo ceremonijoje. Sveikinimo kalboje ji pasidžiaugė galimybe susitikti su lietuviybės puoselėtojais krašte, liudijančiame turtingą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeitį, kuriame itin gausus ir mums visiems brangus lietuviškasis kultūros paveldas ir kuriame gyvena lietuviškąją tapatybę puoselėjanti, iš kartos į kartą perduodanti ir glaudžius ryšius su Tėvyne palaikanti lietuvių bendruomenė. Pirmoji ponė pabrėžė, kad mokykla – ne tik architektūrinis pastatas, ypač svarbus ir reikšmingas yra jos turinys, formuojama kultūrinė ir intelektualinė erdvė. D. Nausėdienė išreiškė viltį, kad Suvalkų lietuvių pagrindinė mokykla taps užgimstančio Suvalkų lietuvių kultūros ir švietimo centro pradžia. Centro, kuriame bus ugdomi Lietuvai atsidavę žmonės, dalyvausiantys sprendžiant Lietuvos valstybei svarbius klausimus ir kuriant jos ateitį. „Aktyvios Lenkijos lietuvių bendruomenės dėka Suvalkų kraštas tapo tvirta jungtimi, stiprinančia dvišalius kaimyninius Lietuvos ir Lenkijos santykius. Žvelgiant šiandienos iššūkiams į akis, mūsų vienybė kaip niekada svarbi, ji yra dviejų šalių ilgametės draugystės stiprinimo pagrindas“, – teigė D. Nausėdienė. Kartu su naująja mokykla šiuo metu Lenkijoje veikia 5 formalių ir 3 neformalių lituanistinio švietimo įstaigos.

2023 m. gruodžio 21 d. pirmoji ponė D. Nausėdienė Prezidentūroje susitiko su Jungtinės Karalystės lietuvių jaunimo sąjungos (JKLJS) atstovais. Susitikime diskutuota

jaunimo bendruomeniškumo stiprinimo, lietuviybės puoselėjimo ir referendumo dėl pilietybės išsaugojimo temomis. Pirmoji ponia akcentavo lietuvių kalbos ir kultūrinio identiteto puoselėjimo svarbą, taip pat lituanistinį švietimą užsienio valstybėse įvardijo kaip Lietuvos stiprybės ir pilietinės galios prielaidą, priminė tam skiriamus finansinius išteklius, projektus, kultūrinių mainų programas bei kitas galimybes.

2023 m. gruodžio 28 d. Prezidentas G. Nausėda ir pirmoji ponia D. Nausėdienė dalyvavo Globalios Lietuvos apdovanojimų ceremonijoje. Renginyje pagerbti Lietuvai nusipelnę profesionalai, kurie sulaukė pasaulinio pripažinimo, spindėjo mokslo pasiekimais ir inovacijomis, pritraukė į Lietuvą tarptautinių investicijų, svariai prisidėjo prie tarptautinių verslo ryšių kūrimo ir Lietuvos vardo garsinimo pasaulyje. Šalies vadovas paskelbė ir įteikė apdovanojimą nominacijos „Už tarptautinių verslo ryšių kūrimą“ laureatei Lietuvos generalinei garbės konsulei Ingridai Bublys.

2024 m. vasario 1 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė Prezidentūroje susitiko su Lietuvos garbės konsule Pensilvanijoje Krista Butvydas-Bard. Susitikime kalbėta apie Lietuvos ir Jungtinių Amerikos Valstijų (JAV) politinių, ekonominių, kultūrinių ryšių plėtojimą ir stiprinimą, abiejų šalių verslo ir valstybės institucijų bendradarbiavimą, Lietuvos žinomumo JAV didinimą. D. Nausėdienė viešniai pristatė Vilniuje veikiančią Ukrainos centrą, įkurtą Lietuvos ir Ukrainos pirmųjų ponių iniciatyva, pagrindines jo veiklas, siekius bei perspektyvas. Pirmoji ponia padėkojo K. Butvydas-Bard už tai, kad ji nuo pat Rusijos agresijos pradžios aktyviai įsitraukė į veiklą, susijusią su pagalba Ukrainai: dalyvavo daugybėje viešų renginių ir Ukrainos palaikymo mitingų, jungėsi prie iniciatyvų stiprinti politinę paramą Ukrainai JAV Kongrese, telkė JAV lietuvių bendruomenės paramą, organizavo ir prisidėjo prie įvairių labdarinių pagalbų Ukrainai renginių.

2024 m. kovo 12 d. Prezidentas G. Nausėda Paryžiuje atidarė Lietuvos vardo skverą. Prezidentas savo kalboje pabrėžė, kad „Lietuvos sodais“ pavadintas skveras Paryžiuje atidaromas ypatingoje vietoje – netoli istorinio pastato, kuriame iki pat 1940-ųjų veikė nepriklausomos Lietuvos valstybės atstovybė. „Būtent čia, netoliese, Prancūzijos nacionaliniame banke, visą okupacijos laikotarpį buvo saugomas Lietuvos auksas, galiausiai grąžintas mūsų šaliai, atgavusiai nepriklausomybę. Šiandien džiaugiuosi galėdamas pasakyti, kad ši vieta, nuo šiol turėsianti „Lietuvos sodų“ pavadinimą, į miestiečius ir Paryžiaus svečius kreipiasi laisvės kalba“, – atidarymo renginyje kalbėjo Prezidentas.

2024 m. kovo 13 d. LR Prezidentas G. Nausėda tęsė vizitą Paryžiuje. Lietuvos vadovas dalyvavo atnaujintos lentelės, skirtos vienam žymiausių kubizmo atstovų skulptūros srityje litvakui Žakui Lipšicui (*Jacques Lipchitz*), atidengimo ceremonijoje Bulonėje-Bijankūre. Prezidentas ceremonijoje pabrėžė, kad Ž. Lipšicas, nors ilgą laiką gyveno ir kūrė Paryžiuje, niekada nepamiršo Vilniaus, Lietuvos ir lietuvių menininkų, kuriuos laiškuose vadino „mielais kraštiečiais“, o ištrūkusiųosius į Vakarus globojo ir rėmė. „Šiandien dėkingi prisimename Ž. Lipšicą kaip „skulptorių iš Lietuvos“. Didį menininką, kuris atsispyrė nuo savo šaknų, nuo meilės Lietuvai ir lietuvių liaudies menui, kad visai žmonijai sukurtų laikui nepavaldžius šedevrus“, – kalbėjo Prezidentas. Šalies vadovas Lietuvos sezono Prancūzijoje proga linkėjo, kad Ž. Lipšico kūrybos kelias, vedantis nuo lietuviškos kryždirbystės iki naujųjų pasaulinio meno formų, dar ilgai būtų įkvėpimo šaltinis visiems Lietuvos kūrėjams.

2024 m. kovo 13 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė Paryžiuje susitiko su Prancūzijoje veikiančių lituanistinių mokyklų vadovėmis ir mokytojomis. Diskusijoje „Lituanistinis švietimas Prancūzijoje: vakar, šiandien ir rytoj“ dalyvavo prelato Jono Petrošiaus lituanistinės mokyklos Paryžiuje, vaikų klubo „Paukščiukai“ Liono regione ir vaikų klubo „Gandriukai“, veikiančio Strasbūre, atstovės.

2024 m. kovo 15 d. pirmoji ponia D. Nausėdienė pasveikino Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje vykstančio ketvirtąjį lituanistinio ugdymo forumo organizatorius ir dalyvius. Kreipdamasi į juos vaizdo ryšiu, pirmoji ponia pabrėžė, kad visų įsitraukimo ir nuoširdaus darbo dėka siekiant svarbių lituanistinio švietimo tikslų nuveikta jau nemažai. „Džiaugiuosi galėdama pasakyti, kad vis giliau suvokiama lituanistinio švietimo svarba, keičiasi švietimo nuostatos. Pastangos užtikrinti nuoseklų valstybės finansavimą reikšmingai pastiprino lituanistinių mokyklų galimybes. Šiandien jos turi didelį potencialą augti“, – sakė D. Nausėdienė. Jos teigimu, dėmesio vis dar reikalauja lituanistinio ugdymo diasporoje tvarumas. Pirmosios ponios žodžiais, šiuolaikinių geopolitinių ir demografinių slinkčių sąlygomis gyvybiškai svarbu paskatinti tėvus išlaikyti giluminį ryšį su Lietuva, jos istorija, kultūra ir sudominti vaikus lietuvių kalba, tačiau lituanistinių mokyklų ir jų mokinių, deja, gausėja ne taip sparčiai, kaip tikėtasi. „Tai paskata atsakyti į klausimą – kodėl? Nepailskime ieškoti naujų lituanistinio švietimo plėtros būdų. Akivaizdu, kad reikia didinti mokymo formų įvairovę, gerinti turinio prieinamumą ir patrauklumą bei užtikrinti lituanistinio ugdymo kokybę, o motyvuoti mokytojus ir didinti švietėjų skaičių tiesiog būtina“, – teigė D. Nausėdienė. Pirmoji ponia taip pat akcentavo būtinybę geriau išnaudoti lituanistinių mokyklų stiprybes, tokias kaip bendradarbiavimas su Lietuvos mokyklomis, gebėjimas jungti skirtingus kultūrinius kontekstus ir kitas. D. Nausėdienė padėkojo forumo organizatoriams ir renginio šeimininkams – Vytauto Didžiojo universitetui ir jo Švietimo akademijai, kurie, bendradarbiaudami su kitomis lituanistiniu švietimu besirūpinančiomis institucijomis, sutelkė gausų būrį lituanistinio švietimo atstovų, tyrėjų ir įvairių sričių specialistų, kviesdami visus bendram kūrybiniam darbui. Pirmoji ponia D. Nausėdienė yra kasmetinio Lituanistinio ugdymo forumo globėja.

Vytauto Didžiojo universitete

2023 m. lapkričio 13–23 d. VDU Vytauto Kavolio tarpdisciplininė profesūra pasitiko Danos Gedvilienės fondo svečią Martíną Parselį – lietuvių kilmės technologijų mokslininką, pedagogą ir menininką iš Argentinos. M. Parselis yra Argentinos Katalikiškojo universiteto ir Buenos Airių miesto universiteto dėstytojas, dirbantis technologijų ir visuomenės srityje. Mokslininko interesai apima socialinių technologijų vertinimą, technologinę kultūrą ir pedagogiką bei technologijų filosofiją. M. Parselis skaitė paskaitas VDU Humanitarinių mokslų, Menų, Socialinių mokslų ir Informatikos fakultetuose. Lapkričio 21 dieną jis skaitė paskaitą „The multidisciplinary experience. Your degree does not determine you“ VDU *Academia cum laude* studentams, kurios galėjo klausytis ir kiti VDU bendruomenės nariai bei svečiai. Taip pat lapkričio 17 dieną mokslininkas dalyvavo

konferencijoje „Dirbtinis intelektas ir švietimo ateitis“, kurioje skaitė pranešimą „Technological culture and education“.

2024 m. sausio 12 d. VDU atstovybėje Vilniuje (L. ir F. Mockūnų erdvėje) vyko pokalbis su visuomenės veikėja, buvusia Pasaulio lietuvių bendruomenės atstove Lietuvoje Skirma Kondratienė. Susitikimas buvo skirtas psichikos sveikatos migracijos kontekste temai. Pokalbį moderavo dr. Ilona Strumickienė, dalyvavo prof. Egidijus Aleksandravičius ir dr. Daiva Kuzmickaitė. Susitikimo metu kalbėta apie tai, kad migrantai yra tarp daugiau psichinių sunkumų patiriančių žmonių. „To priežastys gali būti įvairios – tai ir svetima kultūra, pasikeitusios materialinės sąlygos, vadinamasis migracijos sielvartas ir daug kitų dalykų“, – svarstė I. Strumickienė. S. Kondratienė dalijosi mintimis, jog lietuvių kolonijos ir kūrėsi dėl to, kad „būtų kažkas savo, kad galėtų žmonės jaustis saugiau, galėtų vienas kitam patarti.“ Pokalbį organizavo VDU Pasaulio lietuvių universitetas.

2024 m. kovo 15 d. gausus bendraminčių būrys jau ketvirtus metus iš eilės pakvietė į Lituanistinio ugdymo forumą, tarp kurio svarbiausių akcentų – neformalių lituanistinių mokyklų stiprybės. Renginys vyko gyvai Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademijoje Vilniuje ir nuotoliniu būdu. Šio forumo metu buvo keliami klausimai: kodėl užstringa lietuvių kalbos mokymas, ką darome dėl vaikų, kurie į lituanistines mokyklas neateina, kas ir kokiame vaiko amžiuje nutinka, kad daug tėvų pasiduoda ir nebemoko lietuvių kalbos? Renginyje taip pat pabrėžtos tos lituanistinių mokyklų stiprybės, kurios dažnai neatpažįstamos: bendradarbiavimas su Lietuvos mokyklomis, gebėjimas jungti skirtingus kultūrinius kontekstus ir įtrauktis. Atsižvelgiant į forumą aptartas temas ir lituanistiniam ugdymui keliamus ateities tikslus, paskelbtos neformaliojo lituanistinio ugdymo užsienyje tvarumo, stiprinimo ir plėtros gairės. Forumą organizavo Vytauto Didžiojo universitetas, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Užsienio reikalų ministerija, Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos pirmininkė Dalia Asanavičiūtė, Lietuvos Respublikos ambasada Norvegijos Karalystėje, Pasaulio lietuvių bendruomenės Švietimo komisija, Lituanistinių mokyklų asociacija.

2024 m. kovo 20 d. Tarptautinę motinos Žemės dieną paaikškėjo Prezidentinės Valdo Adamkaus bibliotekos ir Danos Gedvilienės fondo gamtosaugos premijos laureatas. Šiemet juo tapo buvęs ilgametis Alytaus regiono atliekų tvarkymo centro direktorius Algirdas Reipas. Premija jam skirta už nuopelnus ir indėlį kuriant ir modernizuojant atliekų tvarkymo sistemą Lietuvoje, už sukurtą pavyzdinę ir modernią atliekų tvarkymo sistemą Alytaus regione. Iškilmingas premijos įteikimas vyko birželio 5-ąją – Tarptautinę aplinkos apsaugos dieną – Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sode. Laureatui buvo įteikta 5 tūkst. eurų ir skulptoriaus Kęstučio Dovydaičio skulptūra. A. Reipas – buvęs pirmojo Lietuvoje įkurto regioninio atliekų tvarkymo centro vadovas ir vienas iš visos šalies regioninės atliekų tvarkymo sistemos pradininkų. Vadovaudamasis aplinkosaugos idėjomis ir Vakarų Europos šalių geraisiais pavyzdžiais, kartu su kolegomis regione jis sukūrė modernią regioninę atliekų tvarkymo sistemą, kuri vertinama kaip viena pažangiausių ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Premijos laureato ir jo kolegų pastangomis buvo pašalintas 71 sąvartynas regione, iš jų 22 – nelegalūs. Taip pat buvo panaikinta apie 100 nelegalių šiukšlynų. Alytaus regionas pirmasis Lietuvoje įdiegė modernias atliekų rūšiavimo sistemas, o 2018 m. – atskirą maisto atliekų surinkimo sistemą.

2024 m. kovo 22 d. VDU atstovybėje Vilniuje (L. ir F. Mockūnų erdvėje) vyko pokalbis su L. Misevičiumi – buvusiu ilgamečiu Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo sporto sąjungos (ŠALFASS) vadovu, Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) Sporto reikalų komisijos pirmininku. Renginyje taip pat dalyvavo lengvaatletis, disko metikas Virgilijus Alekna, JAV lietuvių kilmės krepšininkas Derekas Molis su dukra Cammie Molis, Pasaulio lietuvių sporto asociacijos prezidentas Valentinas Aleksa. Pokalbį moderavo istorikas dr. Egidijus Balandis. Diskusijos metu aptartas sporto potencialas jungti diasporos lietuvius, tai, kaip sporto žaidynės leidžia užmegzti ryšius ir solidarumo saitus tarp skirtingose šalyse gyvenančių lietuvių, svarstyta, kokias galimybes bendradarbiauti sportas teikia Lietuvai ir lietuvių diasporai. Pokalbį organizavo VDU Pasaulio lietuvių universitetas.

VDU Lietuvių išeivijos institute

2023 m. lapkričio 9 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko parodos „Lietuviai Prancūzijos Rivjeroje“ pristatymo renginys. Parodoje eksponuojamos lietuvių diplomato, dailininko Antano Liutkaus fotografijos. 1941–1953 m. firmos „Kodak“ fotoaparatu A. Liutkus fotografavo savo šeimą, kolegas diplomatus, karo pabėgėlius iš Lietuvos, tarp kurių buvo žymių meno, mokslo ir kultūros veikėjų. Iki šiol menkai žinomi kadrai supažindina lankytojus su to meto lietuvių veikla, lietuviška aplinka Rivjeroje. Parodos pristatyme dalyvavo P. Liutkus, prof. E. Aleksandravičius, dr. Asta Petraitytė-Briedienė, renginį moderavo prof. Dalia Kuizinienė.

2023 m. lapkričio 28 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko susitikimas su išeivijos visuomenininku Vitoliu Vengriu. Susitikimo metu kalbėtasi apie atvykimą į Jungtines Amerikos Valstijas Šaltojo karo metais, įsikūrimą ir adaptacijos patirtis, dalyvavimą „Santaros-Šviesos“ organizacijos veikloje, grafikos ir ekslibrisų kolekcionavimą, sudarytas ir Čikagoje išleistas ekslibrisų knygas. Vitolis Enrikas Vengris – JAV lietuvių veterinarijos gydytojas, mikrobiologas, virusologas, visuomenės veikėjas.

2023 m. gruodžio 1 d. VDU Lietuvių išeivijos institutas ir Lituanistikos katedra surengė mokslinę konferenciją „Birutės Pūkelevičiūtės kūrybos slinktytės išeivijos ir Lietuvos kultūros lauke“, skirtą išeivijos rašytojos, teatralės Birutės Pūkelevičiūtės 100 metų jubiliejui. Konferencijoje buvo skaitomi pranešimai apie B. Pūkelevičiūtės literatūrinę kūrybą, teatrinę veiklą, dalyvavimą lietuvių išeivijos sambūriuose, gyvenimo išeivijoje ir Lietuvoje etapus, literatūrinės kūrybos ir teatrinės veiklos refleksija išeivijoje ir Lietuvoje. Taip pat buvo kalbama apie B. Pūkelevičiūtės kartos moteris, jų literatūrinę ir kultūrinę veiklą diasporoje.

2023 m. gruodžio 8 d. Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus ne tik tyrėjus, studentus, bet ir žurnalistus, visuomenininkus kvietė į jau tradicines, ketvirtąsias Vytauto Kavolio dirbtuves. Tokio tarpdisciplininio seminaro (dirbtuvių) – kuriame susitiktų ir aktualiomis visuomenės problemomis diskutuotų įvairių mokslo sričių kavoliškosios minties tyrėjai ir sekėjai, mokslinių tyrimų darbus dar tik pradėdantys studentai ir įvairūs savo pačių darbo prasmės ieškantys smalsautojai – sumanymas kilo prieš ketverius metus, 2020 m. minint Vytauto Kavolio 90-metį. Šį sykį V. Kavolio

dirbtuvėms pasiūlyta tema „Intelektualų misija nelaisvės metu ir dabar“. Dirbtuvių iniciatorius VDU profesorius, akademikas E. Aleksandravičius, moderuodamas daugiau nei keturias valandas trukusias diskusijas, kėlė intelektualo misijos, darbų ir vaidmenų viešojoje erdvėje, bendravimo su kitokiais (kitais) klausimus. Susirinkusiųjų dėmesys kryo ne tik į šių dienų aktualijas, bet ir į praeitį: Darius Kuolys svarstė apie intelektualus, jų minčių ir darbų vietą visuomenėje – viešąsias erdves, santykius su „dvaru“ ir žiniasklaida; Ramūnas Čičelis savo pranešime apibrėžė „intelektualinės biografijos“ sąvoką, tuo pat metu metaforiškai sujungdamas intelektualo lavinimosi kelią ir išskirdamas tokio žanro knygų retumą Lietuvoje; Daiva Dapkutė analizavo „Santaros-Šviesos“ patirtis Amerikoje, klausdama, kokie saitai jungė į šios organizacijos veiklą susibūrusius skirtingų patirčių, profesijų intelektualus. Dirbtuvėse dalyvavo ir į diskusijas jungėsi Giedrius Alkauskas, Arūnas Sverdiolas, Egidijus Balandis, Birutė Garbaravičienė, Žilvinė Petrauskaitė, Kastytis Antanaitis ir kiti.

2023 m. gruodžio 20 d. popietę Vytauto Didžiojo universiteto studentai, jų kolegos, akademinės bendruomenės nariai rinkosi į išeivijos mecenatų stipendijų įteikimo šventę Lietuvių išeivijos institute ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje. Jau tapo gražia tradicija kasmet prieš šv. Kalėdas VDU studentams įteikti Lietuvių fondo (LF) skiriamas Broniaus Bieliuko ir Vandos Daugirdaitės-Sruogienės, buvusio VDU rektoriaus profesoriaus Broniaus Vaškelio, išeivijos mecenatų Liūto ir Francoise Mockūnų vardo stipendijas.

Ringinyje dalyvavo LF valdybos vicepirmininkė Daiva Litvinskaitė ir LF valdybos narys Leonas Narbutis, kurie susirinkusiesiems papasakojo apie Lietuvių fondo veiklą. „Juk Lietuvių fondo istorija prasidėjo nuo svajonės“, – kalbėjo D. Litvinskaitė, ragindama studentus nenustoti svajoti ir siekti įgyvendinti savo svajones. Kai prieš 60 metų keliems išeivijos gydytojams kilo sumanymas įkurti tokį fondą, būta nemažai skeptikų, abejojančių tokio sumanymo sėkme. Pradžia buvo sunki, pirmąjį milijoną rinkti teko net 12 metų. Tačiau prabėgus šešiams dešimtmečiams galima drąsiai sakyti, kad tuometė fondo steigėjų svajonė ne tik išsipildė, bet ir gerokai viršijo sumanytojų lūkesčius: per visą gyvavimo laikotarpį Lietuvių fondas įvairiems projektams ir stipendijoms jau skyrė daugiau nei 25 mln. JAV dolerių, o pastaruosius penkerius metus kasmet iš sukaupto kapitalo palūkanų paramai skiria per milijoną dolerių, t. y. daugiau, nei pavyko sukaupti per pirmuosius 12 metų. Studentus sveikino, apie lietuvių mecenatystės tradicijas ir išeivijos mecenatus B. Bieliuką, V. Daugirdaitę-Sruogienę, B. Vaškelį, L. ir F. Mockūnus kalbėjo Lietuvių išeivijos instituto direktorius prof. E. Aleksandravičius, primindamas, kad tokie pavyzdžiai įpareigoja ne tik stipendiatus, bet ir visus lietuvius tęsti gražias mecenatystės tradicijas.

2023 m. Lietuvių fondo skiriama Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardo stipendija buvo įteikta VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos programos IV kurso studentui Daliui Surmilavičiui. Broniaus Bieliuko vardo stipendijos laureatais šiais metais tapo Menų fakulteto Meno kuratorystės programos I kurso magistrantas Tomas Genevičius, Humanitarinių mokslų fakulteto Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijų programos I kurso magistrantė Kotryna Sarapinaitė ir Humanitarinių mokslų fakulteto Lyginamųjų kultūrų studijų programos I kurso magistrantas Andrius Milinkevičius.

Šventės metu taip pat buvo įteiktos kitų išeivijos mecenatų VDU studentams skiriamos stipendijos. Profesoriaus Broniaus Vaškelio vardo stipendijos buvo įteiktos Humanitarinių

mokslų fakulteto Literatūros kūrybos, kritikos ir komunikacijos programos I kurso magistrantei Beatai Starodubovai, Menų fakulteto Menų istorijos, kritikos ir medijų programos IV kurso studentei Ugnei Kulbokaitei ir Menų fakulteto Teatrologijos ir scenos menų vadybos programos I kurso magistrantui Gabrieliui Kavaliauskui. Liūto ir Francoise Mockūnų vardo stipendija šiais metais paskirta istorijos krypties doktorantui Martynui Butkui.

2023 m. gruodžio 21 d. Lietuvių išeivijos institute vyko ambasadoriaus dr. Dainiaus Junevičiaus paskaita apie lietuvių emigraciją į Pietų Afrikos Respubliką (PAR). Paskaitoje aptarti pagrindiniai lietuvių emigracijos į PAR keliai. Pristatyti trys pagrindiniai lietuvių apgyvendinti PAR miestai: Pretorija, Johannesburgas ir Keiptaunas, akcentuojant lietuvių gyvenimo juose skirtumus. Paskaitos metu kalbėta apie lietuvių emigracijos į PAR kryptis ir priežastis nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio bei kaip jos keitėsi, taip pat apie pagrindinius lietuvių užsiėmimus PAR ir ekonominę situaciją regione. Be to, pristatyta Pietų Afrikos Respublikos lietuvių draugija ir jos veikla, atsižvelgiant į organizavimo ir komunikavimo iššūkius esant dideliems atstumams. Išsamiai pristatytos aktyviausios PAR lietuvių bendruomenių šeimos. Ypač ryškus Kuisių ir Antanaičių (*Antonites*) šeimų vaidmuo. Paskaitoje taip pat pabrėžta svarbi PAR lietuvių susirinkimų vieta – Marijos Kuisienės namai.

2024 m. sausio 18 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko Žano Moklerio knygos „Po blyškiu Lietuvos dangumi“ pristatymas. Ž. Mokleras, prancūzų žurnalistas, rašytojas ir keliautojas, šią knygą parašė po apsilankymo Lietuvoje 1925 m. Pristatymo metu buvo diskutuojama, kokią Lietuvą pamatė 1925 ir 1930 m. čia lankęsis Ž. Mokleras ir kokius išpūdžius aprašė apdovanojimų sulaukusioje knygoje. Pristatyme dalyvavo knygos vertėja prof. Genovaitė Dručkutė ir istorikė dr. Asta Petraitytė-Briedienė. Renginį moderavo žurnalistas Valdas Puteikis.

2024 m. vasario 6 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje surengta akademinė Mykolo Drungos atminimo popietė. Jos metu prisiminėme savo mokytoją, kolegą, bičiulį ir ilgametį Lietuvių išeivijos instituto darbuotoją M. Drungą. Renginyje dalyvavo ir savo prisiminimais pasidalijo prof. E. Aleksandravičius, Mykolas Bazaras, Motiejus Bazaras, B. Garbaravičienė, prof. Gediminas Karoblis, dr. D. Kuolys. Atminimo popietės metu rodyta Henriko Gulbino filmuota vaizdo medžiaga apie M. Drungą, klausytasi Mykolo Bazaro ir Motiejaus Bazaro grojamos muzikos.

2024 m. vasario 13 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko fotografo Edmundo Katino paroda „Laisvės statula. 1989-ieji“. Renginyje dalyvavo B. Garbaravičienė, Ž. Petrauskaitė, E. Katinas.

2024 m. vasario 28 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko istoriko dr. Giedriaus Janausko paskaita „Urugvajaus lietuvių istorijos: pilietinio aktyvumo pėdsakai“.

2024 m. kovo 6 d. įvyko susitikimas su Jonavos socialinių paslaugų centro direktore dr. Valentina Demidenko, kuri susirinkusiai auditorijai papasakojo apie ukrainiečių integraciją Lietuvoje, daugiausiai dėmesio skirdama patirtims Jonavoje.

2024 m. kovo 7 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko vakaras, skirtas Lietuvos generaliniam garbės konsului Vytautui Čekanauskui atminti. Tą dieną V. Čekanauskui būtų suėję 95 metai. Renginio metu vyko istoriko prof. Juozo Skiriaus

parengtos V. Čekanausko biografijos pristatymas, prisiminimais apie savo tėvą dalijosi garbės konsulo dukros Daiva Navarette, Rita Žukas ir Vida Bruožis. VDU Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto studentams buvo įteiktos V. Čekanausko vardo stipendijos. Renginyje dalyvavo VDU rektorius Juozas Augutis. Atsidėkodamas už pagalbą universitetui, jis įteikė D. Navarette, R. Žukas ir V. Bruožis atminimo dovanų.

2024 m. kovo 14 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko muzikologės, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos profesorės Danutės Petrauskaitės monografijos „Juozas Žilevičius ir jo epocha“ pristatymas. Dalyvavo knygos autorė, pristatymą moderavo knygos recenzentas, muzikologas doc. dr. Darius Kučinskas (Kauno technologijos universitetas), knygos recenzentas prof. Juozas Skirius (Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas) ir muzikologas dr. Gabrielius Simas Sapiega (Lietuvos muzikos ir teatro akademija).

2024 m. kovo 20 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko Ukrainos rašytojos Yanos Vovk naujausio romano pristatymas. Rašytoja Y. Vovk yra ukrainiečių bendruomenės Jonavoje aktyvistė ir Jonavos socialinių paslaugų centro darbuotoja. Knygoje literatūrine forma autorė vaizduoja šiandien daugeliui svarbius Ukrainoje vykusio karo epizodus ir ryškius personažus, kurie leidžia tapatintis su karo išgyvenimais ir didina mūsų empatiją bei moralinį jautrumą. Renginio metu buvo skaitomos romano ištraukos lietuvių kalba (vertėja – Jurgita Jasponytė). Renginys vyko ukrainiečių kalba su vertimu į lietuvių kalbą.

2024 m. kovo 27 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko KTU ASI Architektūros ir urbanistikos tyrimų centro vadovo dr. Vaido Petrulio paskaita „Šiaurės Amerikos lietuvių architektūra“. Paskaitoje apžvelgtos lietuvių emigracijos bangos ir jų architektūrinis palikimas, identifikuojant bei įvertinant lietuviško paveldo specifiką. Skiriamą ypatingą dėmesį Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių kūrybai, aptartos jų kūrybinės strategijos, skirtos lietuviškajam architektūros charakteriui egzilyje puoselėti.

2024 m. balandžio 23 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko renginys, skirtas Lietuvos garbės konsului Australijoje dr. Algiiui Kabailai (1925–2021) atminti (jis vyko tiek gyvai, tiek nuotoliniu būdu, naudojant platformą „Zoom“). Renginyje išvalgomis apie Australijos lietuvių bendruomenės istoriją pasidalijo istorikai dr. D. Dapkutė, dr. G. Janauskas ir prof. E. Aleksandravičius, o prisiminimais apie A. Kabailą bei išvalgomis apie Australijos lietuvių bendruomenę dalijosi prof. Vytautas Landsbergis, Lietuvos ambasadorius Australijoje Darius Degutis, A. Kabailos vaikai Paulas ir Milda bei Lietuvos garbės konsulė Australijos Šiaurės Teritorijoje Eglė Garrick. Prisiminimais apie A. Kabailos brolių Vytenį Kabailą pasidalijo VDU rektorius prof. J. Augutis. Renginį moderavo Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus direktorius Arūnas Antanaitis. Renginio metu buvo galima apžiūrėti dr. A. Kabailai atminti skirtą parodą, kurią sudaro jo archyve esantys eksponatai, dokumentai ir fotografijos.

2024 m. balandžio 24 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko Sauliaus Pivoro monografijos „Lietuva Švedijos Baltijos politikoje 1917–1991 m.: nuo pripažinimo iki jo atnaujinimo“ (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2024) pristatymas. Renginyje dalyvavo monografijos autorius, prof. dr. Jonas Vaičėnionis, doc. dr. G. Janauskas, doc. dr. Sima Rakutienė. Lietuvos santykiai su Švedija per visą XX a. klostėsi labai

netolygiai. Mažai kas žino, kokią įtaką Švedija turėjo Baltijos šalių sąjungos projektams bei Lietuvos ir Lenkijos santykiams, kokio požiūrio Švedija laikėsi į sovietų okupaciją 1940 m. ir išsivadavimą iš sovietinės valstybės 1990–1991 m. Pristatomoje knygoje atskleidžiamas Lietuvos, kaip vidaus bei tarptautinėje politikoje tarpukario laikotarpiu labiausiai pažeidžiamos iš Baltijos šalių, švedišką įvaizdis, Švedijos paramos Vilniaus ir Klaipėdos byloms motyvai, praktiškai iki šiol nežinoma Švedijos įtaka Lietuvos ir Lenkijos santykiams, neišnaudotos Švedijos tarpininkavimo galimybės juos normalizuoti 4 dešimtmetyje.

2024 m. balandžio 24 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko doc. dr. Lino Didvalio paskaita „Lietuviai Tolimuosiuose Rytuose: nuo bendruomenių iki nuotykių ieškotojų“. Paskaitos metu buvo apžvelgtas Tolimųjų Rytų regionas ir supažindinta su pirmaisiais lietuvių apsilankymais Kinijoje, Japonijoje ir Korėjoje, bendruomenių kūrimu bei išskirtinėmis asmenybėmis.

Kitose institucijose

2023 m. lapkričio 22 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Renginių erdvėje vyko Lietuvos paveldo komisijos organizuotas susitikimas ir diskusija „Lietuvai reikšmingas paveldas Amerikoje – kaip (iš)saugoti?“. Organizatoriai teigė, kad tai buvo Lietuvos kultūros tarybos finansuoto projekto „Lietuvos tarpukario modernizmo mokykla ir jos tęstinumo ženklai pasaulio žemėlapyje (duomenų bazės U-PAVELDAS aktualizavimas naujais naratyvais ir sklaida)“ pristatomasis renginys. Įgyvendinant šį projektą, Lietuvai reikšmingo paveldo užsienyje žemėlapis *upaveldas.lt* buvo papildytas naujais objektais JAV. Susitikime buvo pristatyti išeivijos menininkai, Lietuvos tarpukario modernizmo mokyklą ir jos tęstinumą atspindinti architektūra. Taip pat stengtasi pristatyti Lietuvai reikšmingo nekilnojamojo kultūros paveldo, esančio JAV, situaciją ir problematiką. Renginyje dalyvavo Lietuvos Respublikos Seimo Kultūros komiteto pirmininkas prof. Vytautas Juozapaitis, Ministro Pirmininko patarėja kultūros klausimais Gabrielė Žaidytė, Lietuvos Respublikos kultūros viceministras Rimantas Mikaitis, Užsienio reikalų ministerijos Komunikacijos ir kultūrinės diplomatijos ambasadorė ypatingiems pavedimams Gitana Grigaitytė, Paveldo komisijos pirmininkė dr. Vaidutė Ščiگلienė, Paveldo komisijos narys, architektūros istorikas dr. Vaidas Petrulis, nuotoliniu būdu – JAV lietuvių bendruomenės (LB) Krašto valdybos pirmininkas Arvydas Urbonavičius, architektas Danius Glinskis, menotyrininkė Viktorija Kašubaitė-Matranga. Diskusiją moderavo paveldo apsaugos specialistė Rugilė Balkaitė-Puodžiūnienė.

Amerikos lietuvių kultūros paveldas JAV LB, Pasaulio lietuvių bendruomenėje ir LR Seimo komisijoje buvo aptariamasis ir anksčiau, veikė ir veikia speciali komisija, buvo registruojami kultūros objektai. Šio susitikimo dalyviai parodė ryžtą tęsti pradėtą darbą ir siekti paties kultūros paminklų saugojimo. Virtualiai iš Niujorko kalbėjęs architektas D. Glinskis pristatė JAV LB anksčiau sudarytą ir jam pavestą papildyti lietuvių kultūros vertybių sąrašą, kurį, be jo, pasirašė ir keliautojas, tinklaraštininkas, lietuviško paveldo pasaulyje fiksuotojas Augustinas Žemaitis ir filmininkas Arvydas Reneckis. Galima manyti,

kad sąrašas buvo papildytas A. Žemaičio komandos surinkta medžiaga, kurią jis registruoja žemėlapyje „Gabalėliai Lietuvos“.

2023 m. lapkričio 22 d. Lietuvos nacionalinis muziejus Istorijų namuose atidarė parodą „Pasaulio dydžio Lietuva: mūsų migracijos istorija“. Prezidento Valdo Adamkaus globajamoje parodoje beveik visus metus lankytojai turės galimybę susipažinti su mūsų valstybės migracijos istorija bei migrantų patirtimis, kurios, organizatorių teigimu, padės įvairiapusiškai pažvelgti į šį dažnai diskusijas keliantį reiškinį. Duris atvėrusioje parodoje, anot jos kūrėjų, lankytojai turės galimybę susipažinti su pagrindinėmis migracijos bangomis ir jų kryptimis, priežastimis bei pasekmėmis, iškilių asmenybių, savo gyvenimu ir veikla palikusių ženklų pėdsaką pasauliniame kontekste, istorijomis. Šios parodos tikslas yra suartinti Lietuvoje ir už jos ribų gyvenančius asmenis, todėl į kūrimo procesą buvo įtraukti ir išeivijos atstovai bei Lietuvoje gyvenantys užsieniečiai. Taip tikimasi pabrėžti ne tik istorinius, bet ir dabartinius migracijos procesus.

2023 m. lapkričio 30 d. Vytauto Kasiulio dailės muziejuje atidaryta grafiko Žibunto Mikšio šimtmečiui skirta paroda „Žibuntas Mikšys. Kad būt sugrįžtama“. Joje ne tik pirmą kartą išsamiai pristatomas šio Paryžiuje gyvenusio lietuvių grafiko kūrybos palikimas, bet ir siekta praskleisti jį supusios meninės ir intelektualinės aplinkos uždaną. Parodoje eksponuojami didelio formato ankstyvieji Ž. Mikšio linoraižiniai ir jų ciklai, sukurti Detroite, Čikagoje, Niujorke. Paroda veikė iki 2024 m. kovo 3 d.

2023 m. gruodžio 14 d. Lietuvos muziejų asociacija sukvietė Lietuvos muziejų atstovus į Nacionalinį muziejų Lietuvos valdovų rūmus atšvęsti muziejininkų pasiekimus. 2023 m. Panevėžio kraštotyros muziejaus ekspozicija „Pasilikti, emigruoti, grįžti?“ pripažinta geriausia šalyje metų pabaigoje vykusiuose Lietuvos muziejų asociacijos apdovanojimuose. Ekspozicijoje – ne tik praėjusio amžiaus, bet ir šių dienų emigrantų istorijos apie nelengvus pasirinkimus išvykti, o kartais ir lengviau atsikvėpti leidžiančius sugrįžimus. Parodoje – vaizdiniai, daiktiniai ir rašytiniai pasakojimai žmonių, gyvenusių, šiuo metu kuriančių gyvenimą ar po emigracijos grįžusių gyventi į Panevėžį.

2023 m. gruodžio 15 d. Kauno rajono muziejuje Raudondvaryje atidaryta Povilo Puzino tapybos darbų paroda, kurioje galima išvysti darbus, saugomus Gražinos Petraitienės, Lauros Petraitienės, Lietuvos meno pažinimo centro TARTLE ir dr. Jauniaus Gumbio rinkiniuose. Lietuvių diasporos kultūros paveldą tirianti dr. Dalia Cidzikaitė pažymi, kad, praėjus daugiau nei 50 metų nuo dailininko P. Puzino mirties, ne vienas Amerikos lietuvis iki šiol jį laiko vienu geriausių diasporoje kūrusių menininkų, tačiau „Lietuvoje Povilo Puzino vardas ir darbai mažai kam žinomi, nors dalis šio menininko paveikslų yra saugomi Lietuvos muziejuose“. 1947 m. P. Puzinas emigravo į JAV. Iš pradžių apsistojo Niujorke, vėliau keletui metų išvyko į Vakarų pakrantę. Ten, Holivude, garsiajame *Sunset* bulvare 1949 m. atidarė dailės studiją. Sugrįžęs į Rytų pakrantę, 1956–1958 m. dėstė Niujorko Cattano Rose dailės mokykloje, vėliau – Long Ailando meno lygos (*Long Island Art League*) ir Džeksono Haitso meno klubo (*Jackson Heights Art Club*) mokyklose, Long Ailande įsteigė privačią dailės studiją, kuriai vadovavo iki mirties.

2024 m. vasario 13 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Valstybinio erdvėje vyko JAV lietuvių dr. Ramučio Kiparskio paskaita „JAV archyvai: tyrimų galimybės“. Dr. R. Kiparskis – pripažintas mokslinių metodų, tyrimų ir komunikacijos

ekspertas. Šiuo metu jis yra JAV valstybės departamento mokslo darbuotojas, tiriantis naujausius Lietuvos institucinių žinių kūrimo ir švietimo sistemų pokyčius bei efektyvumą. Paskaitoje pristatyta, kaip naudotis Jungtinių Amerikos Valstijų archyvais ir kas juose saugoma.

2024 m. vasario 22–25 d. centre „Litexpo“ vykusioje Vilniaus knygų mugėje pristatytos su lietuvių diaspora, migracija susijusios ar išeivijos rašytojų knygos: Antano Šileikos knyga „Nebaigti reikalai“, Irenos Mikuličienės knyga „Lietuviai perkeltųjų asmenų (DP) stovyklose 1945–1951 m.“, dr. Rasos Navickaitės knyga „Marija Gimbutienė. Archeologija, Didžiosios Deivės hipotezė, feminizmas“, prof. dr. Rasos Žukienės ir prof. dr. Dalios Kuzinienės sudaryta knyga „Lygtis su nežinomaisiais. Lietuvos dailininkai Vokietijoje nuo 1945 m. iki dabar“ ir kitos.

2024 m. balandį atveriamą naują archyvų svetainę *diaspora.archyvai.lt*, suteikianti patogią prieigą prie Lietuvos ir užsienio archyvuose, muziejuose, bibliotekose ir kitose institucijose saugomo lietuvių išeivijos dokumentinio paveldo. Šiuo metu čia skelbiama per 800 lietuvių bendruomenių JAV, Kanadoje, Brazilijoje, Argentinoje, Australijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Estijoje fondų, juose – M. Dobužinskio, G. Landsbergio, K. Bobelio, A. Šapokos bei kitų žymių asmenų dokumentai. Svetainėje taip pat galima rasti įdomios medžiagos apie Lietuvos pasiuntinybių veiklą, lietuvių diasporos ansamblių, teatrų, sporto draugijų ir kitų organizacijų sukaupimą paveldą.

2024 m. balandžio 5 d. Beatričės Kleizaitės-Vasaris menų galerijoje (Meilės Lukšienės švietimo centras, P. Butlerienės g. 5, Marijampolė) buvo atidaryta Antano Liutkaus fotografijų paroda „Lietuviai Prancūzijos Rivjeroje“. Nuo 1941 iki 1953 m. firmos „Kodak“ fotoaparatu A. Liutkus fotografavo savo šeimą, kolegas diplomatus, karo pabėgėlius iš Lietuvos, tarp kurių buvo žymių meno, mokslo ir kultūros veikėjų. Fotografijos yra išsaugotos diplomato A. Liutkaus šeimos archyve Prancūzijoje. Parodos atidaryme dalyvavo VDU Lietuvių išeivijos instituto mokslininkai ir istorikai, prof. E. Aleksandravičius, dr. A. Petraitytė-Briedienė, taip pat nuotoliniu būdu iš Prancūzijos prisijungė P. Liutkus, diplomato A. Liutkaus sūnus. Parodos iniciatoriai, organizatoriai ir rėmėjai – Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus, P. Liutkus (Prancūzija), Caroline Masiulis-Paliulis ir Gediminas Šibonis, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Lietuvos nacionalinis muziejus, VDU Lietuvių išeivijos institutas ir Marijampolės Meilės Lukšienės švietimo centro Beatričės Kleizaitės-Vasaris menų galerija. Paroda veikė iki 2024 m. balandžio 30 d.

2024 m. balandžio 10 d. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje buvo rodomas dokumentinis filmas „Širdies piligrimai“. Filmo autorės ir režisierės Audronės Bielinienės teigimu, ši dokumentika skirta Lietuvių chartos 75-osioms metinėms paminėti ir pasaulio lietuvių ryšiui su tėvyne atskleisti.

2024 m. balandžio 25 d. archyvų komplekso naujajame pastate (O. Milašiaus g. 25, Vilniuje) vyko vieša paskaita „Fotografas Antanas Patamsis: nuo gimtųjų Balelių iki Floridos“. Paskaitą skaitė Panevėžio kraštotyros muziejaus Istorijos skyriaus vedėja, Fotografijos rinkinio kuratorė, tarpukario Lietuvos fotografijos tyrinėtoja dr. Zita Pikelytė. Antanas Patamsis – vienas žymiausių XX a. 4 dešimtmčio Panevėžio fotografų, užfiksavęs kone daugiausiai to meto miesto vaizdų, panoramų, sukūręs įdomių reportažų iš miesto renginių, įamžinęs Ketvirtojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko karių kasdienybę.

Paskaitoje supažindinama su jo biografija, intriguojančia šeimos istorija nuo XX a. pradžios iki fotografo mirties 1996 m., pristatomos A. Patamsio fotografijos, dabar saugomos įvairiose valstybinėse atminties institucijose ir privačiose kolekcijose. Kai sūnui buvo vos dveji, Antano tėvai Juozapas ir Pranciška Patamsiai išvyko uždarbiauti į Jungtines Amerikos Valstijas. Užsidirbę pinigų, jie su jau dviem vaikais – Antanu ir JAV gimusia dukrele Anna – 1914 m. grįžo į Lietuvą – pirmiausia į gimtuosius Balelius, vėliau apsigyveno Troškūnuose. Ten Antanas su jaunesniu broliu Juozu įkūrė pirmąją fotografijos ateljė. 1944 m. A. Patamsis pasitraukė į Vakarus. Su pirmuoju karo pabėgėlių laivu 1948 m. rudenį iš Vokietijos jis išplaukė į Niujorką, kuriame jau gyveno dar prieš karą į gimtinę grįžusi sesuo Anna. Jungtinėse Amerikos Valstijose A. Patamsis fotografavo tik mėgėjiškai, o vertėsi statybų verslu: statydavo namus, juos įrengdavo, o vėliau nuomodavo arba parduodavo. Gyvendamas JAV, jis įsitraukė į Amerikos lietuvių bendruomenės veiklą: dainavo chore, kartu su bendraminčiais rengė lietuviškas šventes ir minėjimus, bendradarbiavo spaudoje, daug metų buvo Lietuvos laisvės forumo išdininkas. A. Patamsis palaikė ryšius su okupuotoje Lietuvoje likusia šeima, stengėsi padėti jiems siuntiniais, taip pat rėmė pranciškonų vienuoliją, lietuvišką spaudą.

Kroniką parengė Rūta PŪRAITĖ

Šaltiniai

<https://adamkuslibrary.lt/>
<https://www.archyvai.lt/lt/lvat.html>
<https://iseivijosinstitutas.lt/>
<https://www.vdu.lt/>
<https://www.draugas.org/>
<http://www.krmuziejus.lt/>
<https://www.lnb.lt/>
<https://www.lndm.lt/>
<https://www.lrt.lt/>
<https://www.lrp.lt/lt>
<https://lrs.lt/>
<https://lrv.lt/>
<https://pasauliolietuviai.lt/>
<https://plb.lt/>
<https://www.urm.lt/>
<https://vilniausknygumuge.lt/>

Apie autorius

ADOMAVIČIENĖ Laimutė	Humanitarinių mokslų daktarė, Nepriklausoma tyrėja El. paštas: laimute.adomaviciene@gmail.com
CESIULĖ Agnė	Vytauto Didžiojo universiteto Lituanistikos katedros doktorantė El. paštas: agne.cesiule@vdu.lt
DAPKUTĖ Daiva	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto mokslo darbuotoja El. paštas: daiva.dapkute@vdu.lt
GENYS Dainius	Socialinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto Vyresnysis mokslo darbuotojas El. paštas: dainius.genys@vdu.lt
JANAUSKAS Giedrius	Humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Regionistikos katedros docentas El. paštas: giedrius.janauskas@vdu.lt
KAŠIUBAITĖ Akvilė	Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos magistrė El. paštas: kasiubaite7@gmail.com

PILIPAITYTĖ Gerda	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Pasaulio lietuvių universiteto darbuotoja El. paštas: gerda.pilipaityte@vdu.lt
PULKAUNINKĖ Ineta	Vilniaus universiteto Literatūrologijos magistrė El. paštas: ineta.pulk@gmail.com
PŪRAITĖ Rūta	Istorijos magistrė, Vytauto Didžiojo universiteto Pasaulio lietuvių universiteto darbuotoja El. paštas: ruta.puraite@vdu.lt
REMECAS Eduardas	Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatas El. paštas: remecas@yahoo.de
SKIRIUS Juozas	Humanitarinių mokslų daktaras, profesorius, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas El. paštas: juozas.skirius@vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Nuo 2006 m. Lietuvių išeivijos instituto leidžiamas akademinis žurnalas „Oikos“ (gr. *na-mai*) yra skirtas Lietuvos ir kitų kraštų migracijos procesų, migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinių dokumentų publikacijos. Skatinant tarpdalykinius tyrimus, žurnale publikuojami įvairių mokslo šakų (sociologijos, antropologijos, migracijos politikos istorijos, literatūros istorijos, literatūrologijos, diasporos istorijos, teatrologijos ir kitų sričių) mokslinių tyrimų rezultatai.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Žurnalui teikiami straipsniai yra recenzuojami dviejų redakcijos kolegijos paskirtų recenzentų.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – ne mažesnė nei 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimties publikacijų reikia iš anksto tartis su redakcija. Tekstai žurnalo redakcijai pateikiami A4 formato „Times New Roman“ 12 šrifto, 1,5 eilutės intervalu.

Straipsniai turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie teksto būtina pridėti santraukas ir raktažodžius anglų bei lietuvių kalbomis (600–1 000 spaudos ženklų).

Išnašos pateikiamos puslapio apačioje, numeracija ištisinė. Straipsnio pabaigoje pridama literatūra.

Straipsniuose citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto. Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo kalba laikantis nustatytų svetimvardžių gramatinimo taisyklių (žiūrėti <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). Pirmą kartą tekste pateikiamas visas asmens vardas ir pavardė, toliau rašytina jo (jos) vardo pirmoji raidė ir pavardė. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti vietovardžių pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Straipsnio pabaigoje autorius (-iai) turi nurodyti savo vardą, pavardę, instituciją, kuriai atstovauja, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Tekstus prašome siųsti Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutui el. paštu lii@vdu.lt arba vyr. redaktorei Daliai Kuizinienei el. paštu dalia.kuiziniene@vdu.lt. Jeigu kiltų neaiškumų, prašome kreiptis į Lietuvių išeivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas lii@vdu.lt, tel. (8 37) 327 839).

Žurnalas recenzuojamas ir skelbiamas tarptautinėse „EBSCO Publishing“ duomenų bazėse <http://www.ebscohost.com/>.

Bibliografiniai aprašai rengiami pagal Čikagos citavimo stiliaus bibliografijos metodą („Chicago: notes and bibliography method“).

Išnašų pavyzdžiai

Knyga: 1 autorius

Pavardė, Vardas, *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas (-i) puslapis (-iai).

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braummüller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatariewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

Vėliau tekste pakartotinai cituojant tą patį šaltinį, išnašoje pateikiamas sutrumpintas bibliografinis aprašas: autoriaus pavardė, sutrumpintas cituojamo šaltinio pavadinimas (rekomenduojama trumpinti iki 4 žodžių), cituojami puslapiai.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Knyga: 2 arba 3 autoriai

Pavardė¹, Vardas¹ ir Pavardė², Vardas², *Knygos antraštė: paantraštė*, laida. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojami puslapiai.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

4 ir daugiau knygos autorių

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Knygos dalis (skyrius)

Pavardė, Vardas, „Knygos dalies / skyriaus antraštė: paantraštė“, in *Knygos antraštė: paantraštė*. Leidimo vieta: Leidykla, metai, cituojamas puslapis.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Straipsnis

Pavardė, Vardas, „Straipsnio pavadinimas“, *Žurnalo pavadinimas* nr. (metai), cituojami puslapiai:

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Lauras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

- ³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.
- ⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archyvinis šaltinis

Šaltinio pavadinimas, Archyvas (pirmą kartą visas pavadinimas, vėliau – sutrumpintas), fondo / kolekcijos pavadinimas arba nr., aplanko nr., bylos nr., cituojamas puslapis arba lapas:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Braziulevičiaus slaptas raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Interneto puslapis

Pavardė, Vardas, „Interneto puslapio pavadinimas“, *Interneto tinklalapio pavadinimas*, paskelbta / atnaujinta / žiūrėta data, interneto adresas:

- ¹ Hand, Becky, „All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes“, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ „Chicago-Style Citation Quick Guide“, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Literatūra

Straipsnio pabaigoje pateikiamas literatūros šaltinių sąrašas, sudarytas pagal autorių pavardės abėcėlės tvarka (be numeracijos). Jeigu autorių nėra, rikiuojama pagal antraštes, jeigu antraštė prasideda artikieliu (*a, an, the, der* ir kt.) – pagal antrąją antraštės žodį.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilų asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

„The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940“, in *Documents and Materials*, eds. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, „Autobiography and the Cultural Moment“, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Submission Guidelines

Since 2006 the Lithuanian Emigration Institute has been publishing a scholarly journal called “Oikos” (from the Greek word meaning *home*) devoted to discussing contemporary migration processes involving Lithuania and other countries, the migration policies of Lithuania and other countries, and problems of diaspora history and culture. The journal publishes original scholarly research and review articles, critical notices, and archival documents. In order to foster interdisciplinary research it also publishes the results of scholarly research in sociology, anthropology, literary studies, history of literature, theater studies, history of migration policy, history of the diaspora, and related disciplines.

Articles are published in Lithuanian and English. Submissions are evaluated by two reviewers assigned by the “Oikos” Editorial Board.

Articles should not exceed 40,000 characters in length, while reviews should be at least 10,000 characters in length. Articles exceeding, or reviews falling short of, the recommended length should be discussed beforehand with the Editorial Board. Texts must be submitted in A4 format, “Times New Roman” 12-pt. font, and be one-and-a-half spaced (1,5).

Articles must meet standard academic requirements. These include a statement of the research purpose; an indication of the overall state of research with respect to the problem under analysis; a statement of the conclusions reached; and a disclosure of the sources and of the literature used. The text must include summaries (from 600 to 1,000 characters long) and keywords in both English and Lithuanian.

Footnotes consecutively numbered must be placed at the bottom of the page. The article must end with a bibliography.

Quotations are to be placed within double quotation marks without changing the font. In Lithuanian texts, non-Lithuanian personal names are written in the original language in accordance with the established rules for grammatically rendering foreign names (<http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/svetimvardziai/gramatinimas/>). On the first occasion of use in a text, the whole of a person’s name and surname is given. In Lithuanian texts, frequently used place names about which information is readily available in standard encyclopedias are to be rendered traditionally according to the way they are pronounced, whereas rare place names not having a transliteration are to be written in their original language.

At the end of the article the author(s) must indicate his, her, or their name(s) and surname(s), institution(s), academic degree(s), electronic address(es), and telephone number(s).

Please send the text(s) to Vytautas Magnus University's Lithuanian Emigration Institute at lii@vdu.lt to the Editor-in-Chief Dalia Kuizinienė at dalia.kuiziniene@vdu.lt. If you have any questions please contact the Lithuanian Emigration Institute by mail at S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, or by e-mail at lii@vdu.lt, or by phone at 837 327 839.

"Oikos" is peer-reviewed and included in EBSCO databases at <http://www.ebscohost.com/>.

Notes and bibliography follow "The Chicago Manual of Style".

Sample footnotes

Book: one author

Surname, name, *Title and subtitle* (if any). Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos valstybės istorija*, 2-asis leid. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 150–151.

² Augustinas, *Mano motina Monika*, iš lotynų kalbos vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998, 99.

³ Shakespeare, William, *The Merchant of Venice*, ed. A. R. Braunmuller. New York: Penguin Books, 2000, 69.

⁴ Tatarkiewicz, Władysław, *Filosofijos istorija*, 3 t. Vilnius: Alma littera, 2003.

If in the same text this source is cited again, a brief bibliographic description in the footnote suffices: Author's surname: shortened title (up to 4 words), page(s) cited.

⁵ Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, 64–65.

⁶ *Ibid.*, 67.

⁷ *Ibid.*

Book: two or three authors

Surname1, Name1 and Surname2, Name2, *Title and subtitle* (if any), edition. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Vilpišauskas, Ramūnas ir Nakrošis, Vitalis, *Politikos įgyvendinimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos įtaka*. Vilnius: Eugrimas, 2003, 180–181.

Book: four or more authors

¹ Almond, Gabriel A. et al., *Comparative Politics: A Theoretical Framework*, 3rd ed. New York: Longman, 2001, 24.

Book: part, section, chapter

Surname, name, "Title of book part, section, chapter: subtitle", in *Book title and subtitle*. Place of publication: Publisher, year, page(s) cited.

¹ Berenis, Vytautas, „Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos“, in *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 14.

Article

Surname, Name, "Title of article", *Name of journal* (year), page(s) cited.

¹ Avinaitė, Eva, „Lietuva viduramžių Europos žemėlapiuose“, *Naujasis židinys-Aidai* 7 (2013), 501.

² Bielinis, Luras, „Mediatizuota politika – nauja tvarka, nauji veikėjai, nauja galia“, *Agora* 4 (2016), 30, <http://dx.doi.org/10.7220/2424-3663.2016.4.2>.

³ Zykas, Aurelijus, „The Transforming Aims of Japan's Post-Cold War Cultural Diplomacy“, *Regioninės studijos* 7 (2013), 123–124.

⁴ Grinius, Antanas, „Sėkmingas Balfo seimas Detroite“, *Dirva*, 1981 lapkričio 5, nr. 43, 8.

Archival source

Name, Archives (full name at first, short version on later occasions), collection name or no., folder no., file no., page(s) cited:

- ¹ 1943 03 15 VDU Medicinos fakulteto liudijimas nr. 1065, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 7, b. 1043, l. 1.
- ² 1935 12 05 LR KAM Karo stovio reikalams referento plk. V. Baziulevičiaus slapto raštas nr. 874 apskričių karo komendantams, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 502, l. 12.
- ³ 1960 05 11 J. Budrio laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, VDU S. ir S. Lozoraičių muziejus, f. 2, ap. 1, b. 5, l. 183–184.
- ⁴ 1954 11 26–27 BALF'o jubiliejinio seimo, vykusio Hotel Cleveland, protokolas, LTSC / PLA, BALF fondas, d. 5, b. 7, l. 50.

Web page

Surname, Name, “Name of web page”, *Name of web site*, “Title of book part, section, chapter: subtitle”, Date of publication, renewal or last perusal, internet address:

- ¹ Hand, Becky, “All about Artificial Sweeteners: The Lowdown on Zero-Calorie Sugar Substitutes”, *SparkPeople*, paskelbta 2004 rugsėjo 29, http://www.sparkpeople.com/resource/nutrition_articles.asp?id=289.
- ² „Bibliografinės nuorodos ir literatūros sąrašai“, *Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka*, atnaujinta 2017 vasario 14, <http://biblioteka.vdu.lt/bibliografines-nuorodos>.
- ³ “Chicago-Style Citation Quick Guide”, *The Chicago Manual of Style Online*, žiūrėta 2017 kovo 10, http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Bibliography

The bibliography lists the authors by surnames in alphabetical order (without numbering). If there are no authors, the works are listed by their titles; if the title begins with an article (*a, an, the, der*, etc.), the titles are ordered by their second word.

Adamkus, Valdas, *Penkeri darbo metai: kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.

The American Educator Encyclopedia, a Thoroughly Modern Work Designed to Meet the Needs of Every Age, ed. H. O. Gillet. Lake Bluff: United Educators, 1954.

Anglų-lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

Books Abroad: A Look at Baltic Letters Today, Board of Regents of the University of Oklahoma, 1973, vol. 47, no. 4, žiūrėta 2016 birželio 11, <https://www.jstor.org/stable/i40003862>.

Ilgiewicz, Henryka, „Lenkų visuomenės pastangos įamžinti Vilniuje iškilių asmenybių atminimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje“, *Kultūrologija* 18 (2010), 242–257.

Ivask, Ivar, „Baltų egzilio literatūra. Šimtmečio ketvirčio apžvalga“, *Aidai*, žiūrėta 2016 birželio 6, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=224:li&catid=45:7301&Itemid=63.

Kačkutė, Eglė, „Apie kultūrinį (ne)priklausymą“, *Šiaurės Atėnai*, 2013 gruodžio 13, žiūrėta 2016 birželio 6, <http://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2013/01/Nr.47-1161-2013-12-13.pdf>.

Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais: dokumentų rinkinys, sud. A. Kasparavičius ir P. Libera. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013.

“The Occupation and Annexation of Latvia: 1939–1940”, in *Documents and Materials*, sud. I. Grava-Kreituse et al. Riga: Libro, 1995, 8–29.

Olney, James, “Autobiography and the Cultural Moment”, in *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. London: Penguin, 1991, 40–112.

Oikos : lietuvių migracijos ir diasporos studijos / Vytauto Didžiojo universitetas. Lietuvių išeivijos institutas ; redakcinė kolegija: Egidijus Aleksandravičius ... [et al.]. – Nr. 1 (2006) - . – Vilnius : Versus aureus, 2006- .
Nr. 1 (37). – Kaunas : Vytauto Didžiojo universitetas, 2024. – 200 p. – Bibliografija straipsnių gale.

OIKOS 2024 Nr. 1 (37)
LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152 (spausdintas)
ISSN 2351-6461 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/2351-6561.37>

Redaktorė *Simona Grušaitė-Šukienė* (lietuvių k.)
Redaktoriai *Mykolas Jurgis Drunga, Jurgita Vaičenonienė* (anglų k.)
Maketuotoja *Saulė Žemaitytė*

2024 07 10. Tiražas 100 egz. Užsakymo Nr. K23-050

Išleido:
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
www.vdu.lt | leidyba@vdu.lt

Spausdino:
UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, LT-44146 Kaunas
www.tuka.lt | info@tuka.lt